

॥ नमो तस्स भगवतो अरहतो सम्मासम्बुद्धस्स ॥

संयुत्तनिकाये

निदानवग्ग-अट्ठकथा

१. निदानसंयुत्तं

१. बुद्धवग्गो

१. पटिच्चसमुप्पादसुत्तवण्णना

१. एवं मे सुतन्ति — निदानवग्गे पठमं पटिच्चसमुप्पादसुत्तं । तत्रायं अनुपुब्बपदवण्णना — तत्र खो भगवा भिक्खू आमन्तेसीति, एत्थ तत्राति देसकालपरिदीपनं । तज्झि “यं समयं विहरति, तत्र समये, यस्मिञ्च जेतवने विहरति, तत्र जेतवने”ति दीपेति । भासितब्बयुत्ते वा देसकाले दीपेति । न हि भगवा अयुत्ते देसे काले च धम्मं भासति । “अकालो खो ताव बाहिया”तिआदि (उदा० १०) चेत्थ साधकं । खोति पदपूरणमत्ते, अवधारणे आदिकालत्थे वा निपातो । भगवाति लोकगरुदीपनं । भिक्खूति कथासवनयुत्तपुग्गलवचनं । अपिचेत्थ “भिक्खकोति भिक्खु, भिक्खाचरियं अज्झूपगतोति भिक्खू”तिआदिना (पारा० ४५; विभ० ५१०) नयेन वचनत्थो वेदितब्बो । आमन्तेसीति आलपि, अभसि, सम्बोधेसि, अयमेत्थ अत्थो । अज्जत्र पन जापनेपि होति । यथाह — “आमन्तयामि वो, भिक्खवे, पटिवेदयामि वो, भिक्खवे”ति । पक्कोसनेपि । यथाह — “एहि त्वं, भिक्खु, मम वचनेन सारिपुत्तं आमन्तेही”ति (अ० नि० ९.११) । भिक्खवोति आमन्तनाकारदीपनं । तज्ज भिक्खनसीलतादिगुणयोगसिद्धता वुत्तं । भिक्खनसीलतागुणयुत्तोपि हि भिक्खु, भिक्खनधम्मतागुणयुत्तोपि भिक्खने साधुकारितागुणयुत्तोपीति सद्विदू मज्जन्ति । तेन च तेसं भिक्खनसीलतादिगुणयोगसिद्धेन वचनेन हीनाधिकजनसेवितवुत्तिं पकासेन्तो उद्धतदीनभावनिग्गहं करोति । “भिक्खवो”ति इमिना च करुणाविष्कारसोम्महदयनयननिपातपुब्बङ्गमेन वचनेन ते अत्तनो अभिमुखे करोन्तो तेनेव कथेतुकम्यतादीपकेन नेसं वचनेन सोतुकम्यतं जनेति, तेनेव च सम्बोधनत्थेन साधुकं मनसिकारेपि नियोजेति । साधुकं मनसिकारायत्ता हि सासनसम्पत्ति ।

अपरेसुपि देवमनुस्सेसु विज्जमानेसु कस्मा भिक्खूयेव आमन्तेसीति चे? जेट्ठसेट्ठासन्नसदासन्निहितभावतो । सब्बपरिससाधारणा हि भगवतो धम्मदेसना, परिसाय जेट्ठा भिक्खू पठमं उप्पन्नत्ता, सेट्ठा अनगारियभावं आदिं कत्वा सत्थुचरियानुविधायकत्ता सकलसासनपटिग्गाहकत्ता च, आसन्ना तत्थ निसिन्नेसु सत्थुसन्तिकत्ता, सदासन्निहिता सत्थुसन्निकावचरत्ताति । अपिच ते धम्मदेसनाय भाजनं यथानुसिद्धं पटिपत्तिसम्भावतो । विसेसतो च एकच्चे भिक्खूयेव सन्धाय अयं देसनापीति एवं आमन्तेसि ।

किमत्थं पन भगवा धम्मं देसेन्तो पठमं भिक्खू आमन्तेसि, न धम्ममेव देसेसीति? सतिजननत्थं । भिक्खू अज्जं चिन्तेन्तापि विक्खित्तचित्तापि धम्मं पच्चवेक्खन्तापि कम्मट्ठानं मनसिकरोन्तापि निसिन्ना होन्ति । ते अनामन्तेत्वा धम्मे देसियमाने “अयं देसना किंनिदाना किंपच्चया कतमाय अट्ठप्पत्तिया देसिता”ति सल्लक्खेतुं असक्कोन्ता दुग्गहितं वा

गण्हेय्युं, न वा गण्हेय्युं, तेन नेसं सतिजननत्थं भगवा पठमं आमन्तेत्वा पच्छा धम्मं देसेति ।

भदन्तेति गारववचनमेतं, सत्थुनो पटिवचनदानं वा । अपिचेत्थ “भिक्षवो”ति वदमानो भगवा भिक्षू आलपति । “भदन्ते”ति वदमाना ते भगवन्तं पच्चालपन्ति । तथा हि “भिक्षवो”ति भगवा आभासति, “भदन्ते”ति पच्चाभासन्ति । “भिक्षवो”ति पटिवचनं दापेति, “भदन्ते”ति पटिवचनं देन्ति । ते **भिक्षू**ति ये भगवा आमन्तेसि, ते । **भगवतो पच्चस्सो**सुन्ति भगवतो आमन्तं पतिअस्सोसुं, अभिमुखा हुत्वा सुणिंसु सम्पटिच्छिंसु पटिगहेसुन्ति अत्थो । **भगवा एतदवोचाति**, भगवा एतं इदानीं वत्तब्बं सकलसुत्तं अवोच । एतावता यं आयस्मता आनन्देन अत्थव्यञ्जनसम्पन्नस्स बुद्धानं देसनाजाणगम्भीरभावसंसूचकस्स इमस्स सुत्तस्स सुखावगाहणत्थं कालदेसदेसकपरिसापदेसप्पटिमण्डितं निदानं भासितं, तस्स अत्थवण्णना समत्ता ।

इदानीं **पटिच्चसमुप्पादं** वोतिआदिना नयेन भगवता निक्खित्तस्स सुत्तस्स संवण्णनाय ओकासो अनुप्पत्तो । सा पनेसा सुत्तवण्णना यस्मा सुत्तनिक्खेपं विचारेत्वा वुच्चमाना पाकटा होति, तस्मा सुत्तनिक्खेपं ताव विचारेस्साम । चत्तारो हि सुत्तनिक्खेपा — अत्तज्झासयो, परज्झासयो, पुच्छावसिको, अट्ठप्पत्तिकोति । तत्थ यानि सुत्तानि भगवा परेहि अनज्झिद्धो केवलं अत्तनो अज्झासयेनेव कथेति, सेय्यथिदं — दसबलसुत्तन्तहारको चन्दोपम-वीणोपम-सम्मप्यधान-इद्धिपाद-इन्द्रियबल-बोज्झङ्गमगङ्ग-सुत्तन्तहारकोति एवमादीनि, तेसं **अत्तज्झासयो** निक्खेपो ।

यानि पन “परिपक्का खो राहुलस्स विमुत्तिपरिपाचनीया धम्मा । यंनूनाहं राहुलं उत्तरिं आसवानं खये विनेय्य”न्ति (सं० नि० ४.१२१; म० नि० ३.४१६) एवं परेसं अज्झासयं खन्तिं निज्झानक्खमं मनं अभिनीहारं बुद्धानभावञ्च अपेक्खित्वा परज्झासयवसेन कथितानि, सेय्यथिदं — चूळराहुलोवादसुत्तं, महाराहुलोवादसुत्तं, धम्मचक्कप्पवत्तनं, अनत्तलक्खणसुत्तं, आसीविसोपमसुत्तं, धातुविभङ्गसुत्तन्ति, एवमादीनि, तेसं **परज्झासयो** निक्खेपो ।

भगवन्तं पन उपसङ्गमित्वा चतस्सो परिसा चत्तारो वण्णा नागा सुपण्णा गन्धब्बा असुरा यक्खा महाराजानो तावतिसादयो देवा महाब्रह्माति एवमादयो “बोज्झङ्गा बोज्झङ्गाति, भन्ते, वुच्चन्ति — (सं० नि० ५.२०२) नीवरणा नीवरणाति, भन्ते, वुच्चन्ति — इमे नु खो, भन्ते, पञ्चुपादानक्खन्धा, किंसूध वित्तं पुरिसस्स सेट्ठ”न्तिआदिना (सं० नि० १.२४६; सु० नि० १८३) नयेन पज्जं पुच्छन्ति । एवं पुट्ठेन भगवता यानि कथितानि बोज्झङ्गसंयुत्तादीनि, यानि वा पनञ्जानिपि देवतासंयुत्त, मारसंयुत्त, ब्रह्मसंयुत्त, सक्कपज्ज, चूळवेदल्ल, महावेदल्ल, सामञ्जफलआळवक, सूचिलोम, खरलोमसुत्तादीनि, तेसं **पुच्छावसिको** निक्खेपो ।

यानि पन तानि उप्पन्नं कारणं पटिच्च कथितानि, सेय्यथिदं — धम्मदायादं । चूळसीहनादसुत्तं पुत्तमंसूपमं दारुक्खन्धूपमं अग्गिक्खन्धूपमं फेणपिण्डूपमं पारिच्छत्तकूपमन्ति एवमादीनि, तेसं **अट्ठप्पत्तिको** निक्खेपो ।

एवमेतेसु चतूसु निक्खेपेसु इमस्स पटिच्चसमुप्पादसुत्तस्स परज्झासयो निक्खेपो । परपुगलज्झासयवसेन हिदं भगवता निक्खित्तं । कतमेसं पुगलानं अज्झासयवसेनाति? उग्घटितञ्जूनं । चत्तारो हि पुगला उग्घटितञ्जू विपज्चितञ्जू नेय्यो पदपरमोति । तत्थ यस्स पुगलस्स सह उदाहटवेलाय धम्माभिसमयो होति, अयं वुच्चति पुगलो **उग्घटितञ्जू** । यस्स पुगलस्स संखित्तेन भासितस्स वित्थारेन अत्थे विभजियमाने धम्माभिसमयो होति, अयं वुच्चति पुगलो **विपज्चितञ्जू** । यस्स पुगलस्स उद्देसतो परिपुच्छतो योनिसो मनसिकरोतो, कल्याणमित्ते सेवतो, भजतो, पयिरुपासतो, अनुपुब्बेन धम्माभिसमयो होति, अयं वुच्चति पुगलो **नेय्यो** । यस्स पुगलस्स बहुम्पि सुणतो, बहुम्पि धारयतो, बहुम्पि वाचयतो न

ताय जातिया धम्माभिसमयो होति, अयं वुच्चति पुग्गलो **पदपरमो**। इति इमेसु चतूसु पुग्गलेसु उग्घटितञ्जूपुग्गलानं अज्झासयवसेन इदं सुत्तं निक्खित्तं।

तदा किर पञ्चसता जनपदवासिका भिक्खू सब्बेव एकचरा द्विचरा तिचरा चतुचरा पञ्चचरा सभागवुत्तिनो धुतङ्गधरा आरद्धवीरिया युत्तयोगा विपस्सका सण्हं सुखुमं सुज्जतं पच्चयाकारदेसनं पत्थयमाना सायन्हसमये भगवन्तं उपसङ्गमित्वा, वन्दित्वा, रत्तकम्बलसाणिया परिक्रिपमाना विय देसनं पच्चासीसमाना परिवारेत्वा निसीदिंसु। तेसं अज्झासयवसेन भगवा इदं सुत्तं आरभि। यथा हि छेको चित्तकारो अपरिकम्मकतभित्तिं लभित्वा, न आदितोव रूपं समुट्ठापेसि, महामत्तिकलेपादीहि पन भित्तिपरिकम्मं ताव कत्वा, कतपरिकम्माय भित्तिया रूपं समुट्ठापेति, कतपरिकम्मं पन भित्तिं लभित्वा, भित्तिपरिकम्मापारं अकत्वा, रङ्गजातानि योजेत्वा, वट्टिकं वा तूलिकं वा आदाय रूपमेव समुट्ठापेति, एवमेव भगवा अकताभिनिवेसं आदिकम्मिककुलपुत्तं लभित्वा नास्स आदितोव अरहत्तपदट्ठानं सण्हं सुखुमं सुज्जतं विपस्सनालक्खणं आचिक्खति, सीलसमाधिकम्मस्सकतादिट्ठिसम्पदाय पन योजेन्तो पुब्बभागपटिपदं ताव आचिक्खति। यं सन्धाय वुत्तं —

“तस्मातिह त्वं, भिक्खु, आदिमेव विसोधेहि कुसलेसु धम्मेसु। को चादि कुसलानं धम्मानं? सीलञ्च सुविसुद्धं दिट्ठिं च उज्जुका। यतो खो ते, भिक्खु, सीलञ्च सुविसुद्धं भविस्सति दिट्ठिं च उज्जुका। ततो त्वं, भिक्खु, सीलं निस्साय सीले पतिट्ठाय चत्तारो सतिपट्ठाने तिविधेन भावेय्यासि। कतमे चत्तारो? इध त्वं, भिक्खु, अज्झत्तं वा काये कायानुपस्सी विहराहि आतापी सम्पजानो सतिमा विनेय्य लोके अभिज्झादोमनस्सं। बहिद्भा वा काये...पे०... अज्झत्तबहिद्भा वा काये...पे०... धम्मेसु धम्मानुपस्सी विहराहि आतापी सम्पजानो सतिमा विनेय्य लोके अभिज्झादोमनस्सं। यतो खो त्वं, भिक्खु, सीलं निस्साय सीले पतिट्ठाय इमे चत्तारो सतिपट्ठाने एवं तिविधेन भावेस्ससि, ततो तुहं, भिक्खु, या रत्ति वा दिवसो वा आगमिस्सति, वुद्धियेव पाटिकङ्का कुसलेसु धम्मेसु, नो परिहानी”ति (सं० नि० ५.३६९)।

एवं आदिकम्मिककुलपुत्तस्स सीलकथाय परिकम्मं कथेत्वा, अरहत्तपदट्ठानं सण्हं सुखुमं सुज्जतं विपस्सनालक्खणं आचिक्खति।

परिसुद्धसीलं पन आरद्धवीरियं युत्तयोगं विपस्सकं लभित्वा, नास्स पुब्बभागपटिपदं आचिक्खति, उज्जुकेव पन अरहत्तपदट्ठानं सण्हं सुखुमं सुज्जतं विपस्सनालक्खणं आचिक्खति। इमे पञ्चसता भिक्खू पुब्बभागपटिपदं परिसोधेत्वा ठिता सुधन्तसुवण्णसदिसा सुपरिमज्जितमणिक्खन्धसन्निभा, एको लोकुत्तरमग्गोव नेसं अनागतो। इति तस्सागमनत्थाय सत्था तेसं अज्झासयं अपेक्खमानो इदं सुत्तं आरभि।

तत्थ **पटिच्चसमुप्पादन्ति** पच्चयाकारं। पच्चयाकारो हि अज्जमज्जं पटिच्च सहिते धम्मे उप्पादेति। तस्मा पटिच्चसमुप्पादोति वुच्चति। अयमेत्थ सङ्खेप्पो, वित्थारो पन विसुद्धिमग्गतो गहेतब्बो।

वोति अयं वो-सद्दो पच्चत्त-उपयोगकरण-सम्पदान-सामिवचन-पदपूरणेसु दिस्सति। “कच्चि पन वो अनुरुद्धा समग्गा सम्मोदमाना”तिआदीसु (म० नि० १.३२६; महाव० ४६६) हि पच्चत्ते दिस्सति। “गच्छथ, भिक्खवे, पणामेमि वो”तिआदीसु (म० नि० २.१५७) उपयोगे। “न वो मम सन्तिके वत्थब्ब”न्तिआदीसु (म० नि० २.१५७) करणे। “वनपत्थपरियायं वो, भिक्खवे, देसेस्सामी”तिआदीसु (म० नि० १.१९०) सम्पदाने। “सब्बेसं वो, सारिपुत्त,

सुभासितं'न्ति आदीसु (म० नि० १.३४५) सामिवचने । “ये हि वो अरिया परिसुद्धकायकम्मन्ता”ति आदीसु (म० नि० १.३५) पदपूरणमत्ते । इध पनायं सम्पदाने दट्ठब्बो । **भिक्षवे**ति पतिस्सवेन अभिमुखीभूतानं पुन आलपनं । **देसेस्सामी**ति देसनापटिजाननं । **तं सुणाथा**ति तं पटिच्चसमुप्पादं तं देसनं मया वुच्चमानं सुणाथ ।

साधुकं मनसि करोथाति एत्थ पन साधुकं साधूति एकत्थमेतं । अयञ्च साधुसद्धो आयाचन-सम्पटिच्छन-सम्पहंसन-सुन्दर-दळ्हीकम्मादीसु दिस्सति । “साधु मे, भन्ते, भगवा संखित्तेन धम्मं देसेतू”ति आदीसु (अ० नि० ४.२५७; सं० नि० ४.६५; ५.३८१) हि आयाचने दिस्सति । “साधु, भन्तेति खो सो भिक्षु भगवतो भासितं अभिनन्दित्वा अनुमोदित्वा”ति आदीसु (म० नि० ३.८६) सम्पटिच्छने । “साधु साधु, सारिपुत्ता”ति आदीसु (दी० नि० ३.३४९) सम्पहंसने ।

“साधु धम्मरुची राजा, साधु पज्जाणवा नरो ।
साधु मित्तानमहुब्भो, पापस्स अकरणं सुखं”न्ति ॥ —

आदीसु (जा० २.१८.१०१) सुन्दरे । “तेन हि, ब्राह्मण, साधुकं सुणाही”ति आदीसु (अ० नि० ५.१९२) साधुकसद्दोयेव दळ्हीकम्मे आणत्तियन्तिपि वुच्चति । इध पनायं एत्थेव दळ्हीकम्मे आणत्तिया च अत्थो वेदितब्बो, सुन्दरत्थेपि वट्ठति । दळ्हीकरणत्थेन हि “दळ्हं इमं धम्मं सुणाथ, सुग्गहितं गणहन्ता”, आणत्तिअत्थेन “मम आणत्तिया सुणाथ” सुन्दरत्थेन “सुन्दरमिमं भद्दकं धम्मं सुणाथा”ति एतं दीपितं होति । **मनसि करोथा**ति आवज्जेथ । समन्नाहरथाति अत्थो । अविकिखत्तचित्ता हुत्वा निसामेथ, चित्ते करोथाति अधिप्पायो ।

इदनेत्थ **तं सुणाथा**ति सोतिन्द्रियविकखेपनिवारणमेतं । **साधुकं मनसि करोथा**ति मनसिकारे दळ्हीकम्मनियोजनेन मनिन्द्रियविकखेपनिवारणं । पुरिमञ्चेत्थ ब्यञ्जनविपल्लासगाहनिवारणं, पच्छिमं अत्थविपल्लासगाहनिवारणं । पुरिमेन च धम्मस्सवने नियोजेति, पच्छिमेन सुतानं धम्मनं धारणूपपरिक्खासु । पुरिमेन च “सब्यञ्जनो अयं धम्मो, तस्मा सवनीयो”ति दीपेति, पच्छिमेन “सात्थो, तस्मा मनसि कातब्बो”ति । साधुकपदं वा उभयपदेहि योजेत्वा, “यस्मा अयं धम्मो धम्मगम्भीरो च देसनागम्भीरो च, तस्मा सुणाथ साधुकं । यस्मा अत्थगम्भीरो च पटिवेधगम्भीरो च, तस्मा साधुकं मनसि करोथा”ति एवं योजना वेदितब्बा । **भासिस्सामी**ति देसेस्सामि । “तं सुणाथा”ति एत्थ पटिज्जातं देसनं संखित्तोव न देसेस्सामि, अपिच खो वित्थारतोपि न भासिस्सामीति वुत्तं होति । सङ्खेपवित्थारवाचकानि हि एतानि पदानि । यथाह वङ्गीसत्थेरो —

“संखित्तेनपि देसेति, वित्थारेनपि भासति ।
साळिकायिव निग्घोसो, पटिभानं उदीरयी”ति ॥ (सं० नि० १.२१४; थेरगा० १२४१) ।

एवं वुत्ते उस्साहजाता हुत्वा **एवं, भन्तेति खो ते भिक्षू भगवतो पच्चस्सोसुं** सत्थु वचनं सम्पटिच्छिंसु, पटिग्गहेसुन्ति वुत्तं होति ।

अथ नेसं **भगवा एतदवोच** — एतं इदानीं वत्तब्बं “कतमो च, भिक्षवे, पटिच्चसमुप्पादो”ति आदिं सकलं सुत्तं अवोच । तत्थ **कतमो च, भिक्षवे, पटिच्चसमुप्पादो**ति कथेतुकम्यतापुच्छा । पञ्चविधा हि पुच्छा अदिट्ठजोतनापुच्छा दिट्ठसंसन्दनापुच्छा विमतिच्छेदनापुच्छा अनुमतिपुच्छा कथेतुकम्यतापुच्छाति, तासं इदं नानत्तं —

कतमा **अदिट्टजोतना पुच्छा** (महानि० १५०; चूळनि० पुण्णकमाणवपुच्छानिद्देस १२)? पकतिया लक्खणं अज्जातं होति अदिट्टं अतुलितं अतीरितं अविभूतं अविभावितं । तस्स जाणाय दस्सनाय तुलनाय तीरणाय विभूताय विभावनत्थाय पज्हं पुच्छति । अयं अदिट्टजोतनापुच्छा ।

कतमा **दिट्ठसंसन्दनापुच्छा**? पकतिया लक्खणं जातं होति दिट्ठं तुलितं तीरितं विभूतं विभावितं । सो अज्जेहि पण्डितेहि सद्धिं संसन्दनत्थाय पज्हं पुच्छति । अयं दिट्ठसंसन्दनापुच्छा ।

कतमा **विमतिच्छेदनापुच्छा**? पकतिया संसयपक्खन्दो होति विमतिपक्खन्दो द्वेळ्हकजातो — “एवं नु खो, न नु खो, कथं नु खो”ति, सो विमतिच्छेदनत्थाय पज्हं पुच्छति, अयं विमतिच्छेदनापुच्छा ।

कतमा **अनुमतिपुच्छा**? भगवा भिक्खूनां अनुमतिया पज्हं पुच्छति — “तं किं मज्जथ, भिक्खवे, रूपं निच्चं वा अनिच्चं वा”ति, अनिच्चं, भन्ते । यं पनानिच्चं दुक्खं वा तं सुखं वाति, दुक्खं, भन्ते । यं पनानिच्चं दुक्खं विपरिणामधम्मं, कल्लं नु तं समनुपस्सितुं — “एतं मम एसोहमस्मि एसो मे अत्ता”ति, नो हेतं भन्तेति (सं० नि० ३.७९) । अयं अनुमतिपुच्छा ।

कतमा **कथेतुकम्यतापुच्छा**? भगवा भिक्खूनां कथेतुकम्यताय पज्हं पुच्छति — “चत्तारोमे, भिक्खवे, सतिपट्ठाना । कतमे चत्तारो”ति? अयं कथेतुकम्यतापुच्छाति ।

तत्थ बुद्धानं पुरिमा तिस्सो पुच्छा नत्थि । कस्मा? बुद्धानज्हि तीसु अद्दासु किञ्चि सङ्कतं अद्दाविमुत्तं वा असङ्कतं अदिट्ठं अजोतितं अतुलितं अतीरितं अविभूतं अविभावितं नाम नत्थि । तेन नेसं अदिट्टजोतनापुच्छा नत्थि । यं पन भगवता अत्तनो जाणेन पटिविद्धं, तस्स अज्जेन समणेन वा ब्राह्मणेन वा देवेन वा मारेन वा ब्रह्मना वा सद्धिं संसन्दनकिच्चं नत्थि । तेनस्स दिट्ठसंसन्दनापुच्छा नत्थि । यस्मा पनेस अकथं कथी तिण्णविचिकिच्छो सब्बधम्मेसु विहतसंसयो । तेनस्स विमतिच्छेदनापुच्छा नत्थि । इतरा पन द्वे पुच्छा भगवतो अत्थि । तासु अयं कथेतुकम्यता पुच्छाति वेदितब्बा ।

इदानी ताव पुच्छाय पुट्टं पच्चयाकारं विभजन्तो **अविज्जापच्चया, भिक्खवे, सङ्खाराति** आदिमाह । एत्थ च यथा नाम “पितरं कथेस्सामी”ति आरद्धो “तिस्सस्स पिता सोणस्स पिता”ति पठमतरं पुत्तमि कथेति, एवमेव भगवा पच्चयं कथेतुं आरद्धो “अविज्जापच्चया सङ्खारा”ति आदिना नयेन सङ्खारादीनां पच्चये अविज्जादिधम्मे कथेन्तो पच्चयुप्पन्नमि कथेसि । आहारवग्गस्स पन परियोसाने “पटिच्चसमुप्पादञ्च वो, भिक्खवे, देसेस्सामि पटिच्चसमुप्पन्ने च धम्मे”ति (सं० नि० २.२०) उभयं आरभित्वा उभयमि कथेसि । इदानी **अविज्जापच्चया सङ्खाराति** आदीसु पन अविज्जा च सा पच्चयो चाति अविज्जापच्चयो । तस्मा अविज्जापच्चया सङ्खारा सम्भवन्तीति इमिना नयेन अत्थो वेदितब्बो । अयमेत्थ सङ्खेपो, वित्थारेन पन सब्बाकारसम्पन्ना अनुलोमपटिच्चसमुप्पादकथा विसुद्धिमग्गे कथिता, तस्मा सा तत्थ कथितवसेनेव गहेतब्बा ।

पटिलोमकथायं पन **अविज्जाय त्वेवाति** अविज्जाय तु एव । **असेसविरागनिरोधाति** विरागसङ्खातेन मग्गेन असेसनिरोधा । **सङ्खारनिरोधाति** सङ्खारानं अनुप्पादनरोधो होति । एवंनिरोधानं पन सङ्खारानं निरोधा विज्जाणादीनञ्च निरोधा नामरूपादीनि निरुद्धानियेव होन्तीति दस्सेतुं **सङ्खारनिरोधा विज्जाणनिरोधाति** आदीनि वत्त्वा, **एवमेतस्स केवलस्स दुक्खक्खन्धस्स निरोधो** होतीति आह । तत्थ **केवलस्साति** सकलस्स, सुद्धस्स वा, सत्तविरहितस्साति अत्थो । **दुक्खक्खन्धस्साति** दुक्खरासिस्स । **निरोधो** होतीति अनुप्पादो होति । इति भगवा अनुलोमतो द्वादसहि पदेहि वट्टकथं

कथेत्वा तमेव वट्टं विनिवट्टेत्वा पटिलोमतो द्वादसहि पदेहि विवट्टं कथेन्तो अरहत्तेन देसनाय कूटं गण्हि ।
देसनापरियोसाने ते पञ्चसता आरद्धविपस्सका उग्घटितञ्जूपुग्गला सूरियरस्मिस्सम्फुट्टानि परिपाकगतानि पदुमानि विय
सच्चानि बुज्झित्वा अरहत्तफले पतिट्ठहिंसु ।

इदमवोच भगवाति इदं वट्टविवट्टवसेन सकलसुत्तं भगवा अवोच । **अत्तमना ते भिक्खू**ति तुट्ठचित्ता ते पञ्चसता
खीणासवा भिक्खू । **भगवतो भासितं अभिनन्दुन्ति** करवीकरुतमञ्जुना कण्णसुखेन पण्डितजनहृदयानं
अमताभिसेकसदिसेन ब्रह्मस्सरेन भासतो भगवतो वचनं अभिनन्दिसु, अनुमोदिसु चेव सम्पटिच्छिंसु चाति अत्थो । तेनेतं
वुच्चति —

“सुभासितं सुलपितं, साधु साधूति तादिनो ।
अनुमोदमाना सिरसा, सम्पटिच्छिंसु भिक्खवो”ति ॥

पठमपटिच्चसमुप्पादसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

२. विभङ्गसुत्तवण्णना

२. दुतियेपि वुत्तनयेनेव सुत्तनिकखेपो वेदितब्बो । अयं पन विसेसो — पठमं उग्घटितञ्जूपुग्गलानं वसेन सङ्खेपतो
दस्सितं, इदं विपज्जितञ्जूनं वसेन वित्थारतोति । इमस्मिञ्च पन सुत्ते चतस्सो वल्लिहारकपुरिसूपमा वत्तब्बा, ता
विसुद्धिमग्गे वुत्ता एव । यथा हि वल्लिहारको पुरिसो वल्लिया अग्गं दिस्वा तदनुसारेण मूलं परियेसन्तो तं दिस्वा वल्लिं
मूले छेत्वा आदाय कम्मे उपनेय्य, एवं भगवा वित्थारदेसनं देसेन्तो पटिच्चसमुप्पादस्स अग्गभूता जरामरणा पट्टाय याव
मूलभूतं अविज्जापदं, ताव देसनं आहरित्वा पुन वट्टविवट्टं देसेन्तो निट्ठपेसि ।

तत्रायं जरामरणादीनं वित्थारदेसनाय अत्थनिच्छयो — जरामरणनिद्वेसे ताव **तेसं तेसन्ति** अयं सङ्खेपतो अनेकेसं
सत्तानं साधारणनिद्वेसोति विज्जातब्बो । या देवदत्तस्स जरा, या सोमदत्तस्साति एवज्झि दिवसम्पि कथेन्तस्स नेव सत्ता
परियादानं गच्छन्ति । इमेहि पन द्वीहि पदेहि न कोचि सत्तो अपरियादिन्नो होति । तस्मा वुत्तं, “अयं सङ्खेपतो अनेकेसं सत्तानं
साधारणनिद्वेसो”ति । **तम्हि तम्हीति** अयं गतिजातिवसेन अनेकेसं सत्तनिकायानं साधारणनिद्वेसो । **सत्तनिकायेति**
साधारणनिद्वेसेन निद्विट्ठस्स सरूपनिदस्सनं । **जरा जीरणताति** आदीसु पन **जराति** सभावनिद्वेसो । **जीरणताति**
आकारनिद्वेसो । **खण्डिच्चन्ति** आदयो तयो कालातिक्कमे किच्चनिद्वेसा, पच्छिमा द्वे पकतिनिद्वेसा । अयज्झि **जराति** इमिना
पदेन सभावतो दीपिता, तेनस्सायं सभावनिद्वेसो । **जीरणताति** इमिना आकारतो, तेनस्सायं आकारनिद्वेसो । **खण्डिच्चन्ति**
इमिना कालातिक्कमे दन्तनखानं खण्डितभावकरणकिच्चतो । **पालिच्चन्ति** इमिना केसलोमानं पलितभावकरणकिच्चतो ।
वलित्तचताति इमिना मंसं मिलापेत्वा तचवल्लिभावकरणकिच्चतो दीपिता । तेनस्सा इमे खण्डिच्चन्ति आदयो तयो
कालातिक्कमे किच्चनिद्वेसा । तेहि इमेसं विकारानं दस्सनवसेन पाकटीभूता पाकटजरा दस्सिता । यथेव हि उदकस्स वा
वातस्स वा अग्गिनो वा तिणरुक्खादीनं संभग्गपलिभग्गताय वा झामताय वा गतमग्गो पाकटो होति, न च सो गतमग्गो
तानेव उदकादीनि, एवमेव जराय दन्तादीसु खण्डिच्चादिवसेन गतमग्गो पाकटो, चक्खुं उम्मीलेत्वापि गह्कति न च
खण्डिच्चादीनेव जरा । न हि जरा चक्खुविज्जेय्या होति ।

आयुनो संहानि इन्द्रियानं परिपाकोति इमेहि पन पदेहि कालातिक्कमेयेव अभिव्यत्ताय आयुक्खय-

चक्खादिइन्द्रिय-परिपाकसञ्जिताय पकतिया दीपिता । तेनस्सिमे पच्छिमा द्वे पकतिनिद्वेसाति वेदितब्बा । तत्थ यस्मा जरं पत्तस्स आयु हायति, तस्मा जरा “आयुनो संहानी”ति फलूपचारेन वुत्ता । यस्मा च दहरकाले सुप्पसन्नानि सुखुमम्पि अत्तनो विसयं सुखेनेव गण्हनसमत्थानि चक्खादीनि इन्द्रियानि जरं पत्तस्स परिपक्वानि आलुळितानि अविसदानि, ओळारिकम्पि अत्तनो विसयं गहेतुं असमत्थानि होन्ति, तस्मा “इन्द्रियानं परिपाको”ति फलूपचारेनेव वुत्ता ।

सा पनायं एवं निद्विद्धा सब्बापि जरा पाकटा पटिच्छन्नाति दुविधा होति । तत्थ दन्तादीसु खण्डादिभावदस्सनतो रूपधम्मेषु जरा **पाकटजरा** नाम, अरूपधम्मेषु पन जरा तादिसस्स विकारस्स अदस्सनतो **पटिच्छन्नजरा** नाम । तत्थ ख्यायं खण्डादिभावो दिस्सति, सो तादिसानं दन्तादीनं सुविज्जेय्यत्ता वण्णोयेव, तं चक्खुना दिस्वा मनोद्वारेन चिन्तेत्वा “इमे दन्ता जराय पढटा”ति जरं जानाति उदकद्वाने बद्धानि गोसीसादीनि ओलोकेत्वा हेट्ठा उदकस्स अत्थिभावं जाननं विय । पुन अवीचि सवीचीति एवम्पि दुविधा होति । तत्थ मणि-कनक-रजत-पवाळचन्दसूरियादीनं विय मन्ददसकादीसु पाणीनं विय च पुष्फफलपल्लवादीसु च अपाणीनं विय अन्तरन्तरा वण्णविसेसादीनं सुविज्जेय्यत्ता जरा **अवीचिजरा** नाम, निरन्तरजराति अत्थो । ततो अज्जेसु पन यथावुत्तेसु अन्तरन्तरा वण्णविसेसादीनं सुविज्जेय्यत्ता जरा **सवीचिजरा** नामाति वेदितब्बा ।

इतो परं **तेसं तेसन्ति**आदि वुत्तनयेनेव वेदितब्बं । **चुति चवनता**तिआदीसु पन **चुती**ति चवनकवसेन वुच्चति, एकचतुपञ्चक्खन्धसामञ्जवचनमेतं । **चवनता**ति भाववचनेन लक्खणनिदस्सनं । **भेदो**ति चुतिकखन्धानं भङ्गुप्पत्तिपरिदीपनं । **अन्तरधान**न्ति घटस्सेव भिन्नस्स भिन्नानं चुतिकखन्धानं येन केनचि परियायेन ठानाभावपरिदीपनं । **मच्चु मरण**न्ति मच्चुसङ्घातं मरणं, तेन समुच्छेदमरणादीनि निसेधेति । कालो नाम अन्तको, तस्स किरिया **कालकिरिया** । एवं तेन लोकसम्मुतिया मरणं दीपेति ।

इदानि परमत्थेन दीपेतुं **खन्धानं भेदो**तिआदिमाह । परमत्थेन हि खन्धायेव भिज्जन्ति, न सत्तो नाम कोचि मरति । खन्धेषु पन भिज्जमानेषु सत्तो मरति, भिन्नेसु मतोति वोहारो होति । एत्थ च चतुपञ्चवोकारवसेन खन्धानं भेदो, एकवोकारवसेन कळेवरस्स निक्खेपो । चतुवोकारवसेन च खन्धानं भेदो, सेसद्वयवसेन कळेवरस्स निक्खेपो वेदितब्बो । कस्मा? भवद्वयेपि रूपकायसङ्घातस्स कळेवरस्स सम्भावतो । अथ वा यस्मा चातुमहाराजिकादीसु खन्धा भिज्जन्तेव, न किञ्चि निक्खिपति, तस्मा तेसं वसेन खन्धानं भेदो, मनुस्सादीसु कळेवरस्स निक्खेपो । एत्थ च कळेवरस्स निक्खेपकारणतो मरणं “कळेवरस्स निक्खेपो”ति वुत्तन्ति एवमत्थो दट्ठब्बो । **इति अयञ्च जरा इदञ्च मरणं, इदं वुच्चति, भिक्खवे**ति इदं उभयम्पि एकतो कत्वा जरामरणन्ति कथीयति ।

जातिनिद्वेसे **जाति सज्जाती**तिआदीसु जायनट्ठेन **जाति**, सा अपरिपुण्णायतनवसेन युत्ता । सज्जायनट्ठेन **सज्जाति**, सा परिपुण्णायतनवसेन युत्ता । ओक्कमनट्ठेन **ओक्कन्ति**, सा अण्डजजलाबुजवसेन युत्ता । ते हि अण्डकोसञ्च वत्थिकोसञ्च ओक्कमन्ता पविसन्ता विय पटिसन्धिं गण्हन्ति । अभिनिब्बत्तनट्ठेन **अभिनिब्बत्ति**, सा संसेदजओपपातिकवसेन युत्ता । ते हि पाकटायेव हुत्वा निब्बत्तन्ति । अयं ताव वोहारदेसना ।

इदानि परमत्थदेसना होति । खन्धायेव हि परमत्थतो पातुभवन्ति, न सत्तो । तत्थ च **खन्धानन्ति** एकवोकारभवे एकस्स, चतुवोकारभवे चतुन्नं, पञ्चवोकारभवे पञ्चन्नम्पि गहणं वेदितब्बं । **पातुभावो**ति उप्पत्ति । **आयतनानन्ति** एत्थ तत्र तत्र उप्पज्जमानायतनवसेन सङ्गहो वेदितब्बो । **पटिलाभो**ति सन्ततियं पातुभावोयेव । पातुभवन्तानेव हि तानि पटिलद्धानि नाम होन्ति । **अयं वुच्चति, भिक्खवे, जाती**ति इमिना पदेन वोहारतो परमत्थतो च देसिताय जातिया निगमनं

करोतीति ।

भवनिद्देसे **कामभवो**ति कम्मभवो च उपपत्तिभवो च । तत्थ कम्मभवो नाम कामभवूपगकम्ममेव । तज्झि तत्थ उपपत्तिभवस्स कारणत्ता “सुखो बुद्धानं उप्पादो (ध० प० १९४) दुक्खो पापस्स उच्चयो”ति आदीनि (ध० प० ११७) विय फलवोहारेण भवोति वुत्तं । उपपत्तिभवो नाम तेन कम्मेन निब्बत्तं उपादिण्णक्खन्धपञ्चकं । तज्झि तत्थ भवतीति कत्वा भवोति वुत्तं । सब्बथापि इदं कम्मञ्च उपपत्तिञ्च उभयम्पेतमिध “कामभवो”ति वुत्तं । एस नयो रूपारूपभवेसूति ।

उपादाननिद्देसे **कामुपादान**न्ति आदीसु वत्थुकामं उपादियन्ति एतेन, सयं वा तं उपादियतीति **कामुपादानं**, कामो च सो उपादानञ्चाति कामुपादानं । **उपादान**न्ति दळ्ळहग्गहणं वुच्चति । दळ्ळहत्थो हि एत्थ उपसद्दो उपायासउपकट्टादीसु विय । पञ्चकामगुणिकरागस्सेतं अधिवचनं । अयमेत्थ सङ्खेपो । वित्थारतो पनेतं, “तत्थ कतमं कामुपादानं? यो कामेसु कामच्छन्दो”ति (ध० स० १२२०; विभ० ९३८) वुत्तनयेनेव वेदितब्बं ।

तथा दिट्ठि च सा उपादानञ्चाति **दिट्ठुपादानं** । अथ वा दिट्ठि उपादियति, उपादियन्ति वा एतेन दिट्ठिन्ति दिट्ठुपादानं । उपादियति हि पुरिमदिट्ठि उत्तरदिट्ठि, उपादियन्ति च तां दिट्ठि । यथाह — “सस्सतो अत्ता च लोको च इदमेव सच्चं मोघमञ्ज”न्ति आदि (म० नि० ३.२७) । सीलब्बतुपादानअत्तवादुपादानवज्जस्स सब्बदिट्ठिगतस्सेतं अधिवचनं । अयमेत्थ सङ्खेपो, वित्थारतो पनेतं, “तत्थ कतमं दिट्ठुपादानं? नत्थि दिन्न”न्ति (ध० स० १२२१) वुत्तनयेनेव वेदितब्बं ।

तथा सीलब्बतमुपादियन्ति एतेन, सयं वा तं उपादियति, सीलब्बतञ्च तं उपादानञ्चाति वा **सीलब्बतुपादानं** । गोसीलगोवतादीनि हि “एवं सुद्धी”ति (ध० स० १२२२; विभ० ९३८) अभिनिवेसतो सयमेव उपादानानीति । अयमेत्थ सङ्खेपो, वित्थारतो पनेतं, “तत्थ कतमं सीलब्बतुपादानं? इतो बहिद्भा समणब्राह्मणानं सीलेन सुद्धी”ति वुत्तनयेनेव वेदितब्बं ।

इदानीं वदन्ति एतेनाति वादो, उपादियन्ति एतेनाति उपादानं, किं वदन्ति उपादियन्ति वा? अत्तानं । अत्तनो वादुपादानं **अत्तवादुपादानं** । अत्तवादमत्तमेव वा अत्ताति उपादियन्ति एतेनाति अत्तवादुपादानं । वीसतिवत्थुकाय सक्कायदिट्ठिया एतं अधिवचनं । अयमेत्थ सङ्खेपो, वित्थारतो पनेतं, “तत्थ कतमं अत्तवादुपादानं? इध अस्सुतवा पुत्थुज्जनो अरियानं अदस्सावी”ति वुत्तनयेनेव वेदितब्बं ।

तण्हानिद्देसे **रूपतण्हा...पे०... धम्मतण्हा**ति एतं चक्खुद्वारादीसु जवनवीथिया पवत्ताय तण्हाय “सेट्ठिपुत्तो ब्राह्मणपुत्तो”ति एवमादीसु पितितो नामं विय पितिसदिसारम्मणतो नामं । एत्थ च रूपारम्मणा तण्हा, रूपे तण्हाति **रूपतण्हा** । सा कामरागभावेन रूपं अस्सादेन्ती पवत्तमाना **कामतण्हा**, सस्सतदिट्ठिसहगतरागभावेन “रूपं निच्चं धुवं सस्सत”न्ति एवं अस्सादेन्ती पवत्तमाना **भवतण्हा**, उच्छेददिट्ठिसहगतरागभावेन “रूपं उच्छिज्जति विनस्सति पेच्च न भवती”ति एवं अस्सादेन्ती पवत्तमाना **विभवतण्हा**ति रूपतण्हा एवं तिविधा होति । यथा च रूपतण्हा, तथा सद्दतण्हादयोपीति एवं तानि अट्टारस तण्हाविचरितानि होन्ति । तानि अज्झत्तरूपादीसु अट्टारस, बहिद्धारूपादीसु अट्टारसाति छत्तिंस । इति अतीतानि छत्तिंस, अनागतानि छत्तिंस, पच्चुप्पन्नानि छत्तिंसाति एवं अट्ठसतं तण्हाविचरितानि होन्ति । “अज्झत्तिकस्स उपादाय अस्मीति होति, इत्थस्मीति होती”ति (विभ० ९७३) वा एवमादीनि अज्झत्तिकरूपादिनिस्सितानि अट्टारस, “बाहिरस्स उपादाय इमिना अस्मीति होति, इमिना इत्थस्मीति होती”ति (विभ० ९७५) वा एवमादीनि बाहिररूपादिनिस्सितानि अट्टारसाति छत्तिंस, इति अतीतानि छत्तिंस, अनागतानि छत्तिंस,

पचुप्पन्नानि छत्तिंसाति एवम्पि अट्टसतं तण्हाविचरितानि होन्ति । पुन सङ्गहे करियमाने रूपादीसु आरम्भणेषु छळेव तण्हाकाया तिस्सोयेव कामतण्हादयो होन्तीति । एवं —

“निद्देसत्थेन निद्देस, वित्थारा वित्थारस्स च ।
पुन सङ्गहतो तण्हा, विज्जातब्बा विभाविना”ति ॥

वेदनानिद्देसे वेदनाकायाति वेदनासमूहा । चक्खुसम्फस्सजा वेदना...पे०... मनोसम्फस्सजावेदनाति एतं “चक्खुसम्फस्सजावेदना अत्थि कुसला, अत्थि अकुसला, अत्थि अब्याकता”ति एवं विभङ्गे (विभ० ३४) आगतत्ता चक्खुद्वारादीसु पवत्तानं कुसलाकुसलाब्याकतवेदनानं “सारिपुत्तो मन्ताणिपुत्तो”ति एवमादीसु मातितो नामं विय मातिसदिसतो वत्थुतो नामं । वचनत्थो पनेत्थ — चक्खुसम्फस्सहेतु जाता वेदना चक्खुसम्फस्सजा वेदनाति । एसेव नयो सब्बत्थ । अयं तावेत्थ सब्बसङ्गाहिका कथा । विपाकवसेन पन चक्खुद्वारे द्वे चक्खुविज्जाणानि, द्वे मनोधातुयो, तिस्सो मनोविज्जाणधातुयोति एताहि सम्पयुत्तवसेन वेदना वेदितब्बा । एसेव नयो सोतद्वारादीसु । मनोद्वारे मनोविज्जाणधातुसम्पयुत्ताव ।

फस्सनिद्देसे चक्खुसम्फस्सोति चक्खुम्हि सम्फस्सो । एस नयो सब्बत्थ । चक्खुसम्फस्सो...पे०... कायसम्फस्सोति एत्तावता च कुसलाकुसलविपाका पञ्चवत्थुका दस फस्सा वुत्ता होन्ति । मनोसम्फस्सोति इमिना सेसबावीसतिलोकियविपाकमनसम्पयुत्ता फस्सा ।

सळायतननिद्देसे चक्खायतनन्तिआदीसु यं वत्तब्बं, तं विसुद्धिमग्गे खन्धनिद्देसे चेव आयतननिद्देसे च वुत्तमेव ।

नामरूपनिद्देसे नमनलक्खणं नामं । रूपनलक्खणं रूपं । विभजने पनस्स वेदनाति वेदनाक्खन्धो, सज्जाति सज्जाक्खन्धो, चेतना फस्सो मनसिकारोति सङ्खारक्खन्धो वेदितब्बो । कामञ्च अज्जेपि सङ्खारक्खन्धसङ्गहिता धम्मा सन्ति, इमे पन तयो सब्बदुब्बलेसुपि चित्तेसु सन्ति, तस्मा एतेसंयेव वसेनेत्थ सङ्खारक्खन्धो दस्सितो । चत्तारो च महाभूताति एत्थ चत्तारोति गणनपरिच्छेदो । महाभूताति पथवीआपतेजवायानमेतं अधिवचनं । येन पन कारणेन तानि महाभूतानीति वुच्चन्ति, यो चेत्य अज्जो विनिच्छयनयो, सो सब्बो विसुद्धिमग्गे रूपक्खन्धनिद्देसे वुत्तो । चतुन्नञ्च महाभूतानं उपादायाति एत्थ पन चतुन्नन्ति उपयोगत्थे सामिवचनं, चत्तारि महाभूतानीति वुत्तं होति । उपादायाति उपादियित्वा, गहेत्वाति अत्थो । निस्सायातिपि एके । “वत्तमानं”न्ति अयञ्चेत्थ पाठसेसो । समूहत्थे वा एतं सामिवचनं, चतुन्नं महाभूतानं समूहं उपादाय वत्तमानं रूपन्ति एत्थ अत्थो वेदितब्बो । एवं सब्बथापि यानि च चत्तारि पथवीआदीनि महाभूतानि, यञ्च चतुन्नं महाभूतानं उपादाय वत्तमानं चक्खायतनादिभेदेन अभिधम्मपाळियमेव वुत्तं तेवीसतिविधं रूपं, तं सब्बम्पि रूपन्ति वेदितब्बं ।

विज्जाणनिद्देसे चक्खुविज्जाणन्ति चक्खुम्हि विज्जाणं, चक्खुतो वा जातं विज्जाणन्ति चक्खुविज्जाणं । एवं सोतघानजिक्कायाविज्जाणानि । इतरं पन मनोयेव विज्जाणन्ति मनोविज्जाणं । द्विपञ्चविज्जाणवज्जिततेभूमकविपाकचित्तस्सेतं अधिवचनं ।

सङ्खारनिद्देसे अभिसङ्खरणलक्खणो सङ्खारो । विभजने पनस्स कायसङ्खारोति कायतो पवत्तसङ्खारो । कायद्वारे चोपनवसेन पवत्तानं कामावचरकुसलतो अट्टन्नं, अकुसलतो द्वादसन्नन्ति वीसतिया कायसञ्चेतनानमेतं अधिवचनं ।

वचीसङ्कारोति वचनतो पवत्तसङ्कारो, वचीद्वारे वचनभेदवसेन पवत्तानं वीसतिया एव वचीसञ्चेतनानमेतं अधिवचनं । चित्तसङ्कारोति चित्ततो पवत्तसङ्कारो, कायवचीद्वारे चोपनं अकत्वा रहो निसीदित्वा चिन्तेन्तस्स पवत्तानं लोकियकुसलाकुसलवसेन एकूनतिसमनोसञ्चेतनानमेतं अधिवचनं ।

अविज्जानिद्वेसे दुक्खे अज्जाणन्ति दुक्खसच्चे अज्जाणं, मोहस्सेतं अधिवचनं । एस नयो दुक्खसमुदये अज्जाणन्तिआदीसु । तत्थ चतूहि कारणेहि दुक्खे अज्जाणं वेदितब्बं अन्तोगधतो वत्थुतो आरम्मणतो पटिच्छादनतो च । तथा हि तं दुक्खसच्चपरियापन्नत्ता दुक्खे अन्तोगधं, दुक्खसच्चञ्चस्स निस्सयपच्चयभावेन वत्थु, आरम्मणपच्चयभावेन आरम्मणं, दुक्खसच्चं एतं पटिच्छादेति तस्स याथावलक्खणपटिवेधनिवारणेन जाणप्पवत्तिता चेत्थ अप्पदानेन ।

दुक्खसमुदये अज्जाणं तीहि कारणेहि वेदितब्बं वत्थुतो आरम्मणतो पटिच्छादनतो च । निरोधे पटिपदाय च अज्जाणं एकेनेव कारणेन वेदितब्बं पटिच्छादनतो । निरोधपटिपदानज्हि पटिच्छादकमेव अज्जाणं तेसं याथावलक्खणपटिवेधनिवारणेन तेसु च जाणप्पवत्तिता अप्पदानेन । न पन तं तत्थ अन्तोगधं तस्मिं सच्चद्वये अपरियापन्नत्ता, न तस्स तं सच्चद्वयं वत्थु असहजातत्ता, नारम्मणं, तदारब्भ अप्पवत्तनतो । पच्छिमज्हि सच्चद्वयं गम्भीरत्ता दुद्दसं, न तत्थ अन्धभूतं अज्जाणं पवत्तति । पुरिमं पन वचनीयत्तेन सभावलक्खणस्स दुद्दसत्ता गम्भीरं, तत्थ विपल्लासगाहवसेन पवत्तति ।

अपिच “दुक्खे”ति एत्तावता सङ्गहतो वत्थुतो आरम्मणतो किच्चतो च अविज्जा दीपिता । “दुक्खसमुदये”ति एत्तावता वत्थुतो आरम्मणतो किच्चतो च । “दुक्खनिरोधे दुक्खनिरोधगामिनिया पटिपदाया”ति एत्तावता किच्चतो । अविसेसतो पन “अज्जाण”न्ति एतेन सभावतो निद्विद्वाति जातब्बा ।

इति खो, भिक्खवेति एवं खो, भिक्खवे । निरोधो होतीति अनुप्पादो होति । अपिचेत्थ सब्बेहेव तेहि निरोधपदेहि निब्बानं देसितं । निब्बानज्हि आगम्म ते ते धम्मा निरुज्झन्ति, तस्मा तं तेसं तेसं निरोधोति वुच्चति । इति भगवा इमस्मिं सुत्ते द्वादसहि पदेहि वट्टविवट्टं देसेन्तो अरहत्तनिकूटेनेव देसनं निट्टपेसि । देसनापरियोसाने वुत्तनयेनेव पञ्चसत्ता भिक्खू अरहत्ते पतिट्ठहिंसूति ।

विभङ्गसुत्तं दुतियं ।

३. पटिपदासुत्तवण्णना

३. ततिये मिच्छापटिपदन्ति अयं ताव अनिय्यानिकपटिपदा । ननु च अविज्जापच्चया पुज्जाभिसङ्कारोपि अत्थि आनेज्जाभिसङ्कारोपि, सो कथं मिच्छापटिपदा होतीति । वट्टसीसत्ता । यज्हि किञ्चि भवत्तयसङ्गातं वट्टं पत्थेत्वा पवत्तितं, अन्तमसो पञ्चाभिज्जा अट्ठ वा पन समापत्तियो, सब्बं तं वट्टपक्खियं वट्टसीसन्ति वट्टसीसत्ता मिच्छापटिपदाव होति । यं पन किञ्चि विवट्टं निब्बानं पत्थेत्वा पवत्तितं, अन्तमसो उळुङ्कयागुमत्तदानम्पि पण्णमुट्ठिदानमत्तम्पि, सब्बं तं विवट्टपक्खियं विवट्टनिस्सितं, विवट्टपक्खिकत्ता सम्मापटिपदाव होति । अप्पमत्तकम्पि हि पण्णमुट्ठिमत्तदानकुसलं वा होतु महन्तं वेलामदानादिकुसलं वा, सचे वट्टसम्पत्तिं पत्थेत्वा वट्टनिस्सितवसेन मिच्छा ठपितं होति, वट्टमेव आहरितुं सक्कोति, नो विवट्टं । “इदं मे दानं आसवक्खयावहं होतू”ति एवं पन विवट्टं पत्थेन्तेन विवट्टवसेन सम्मा ठपितं अरहत्तम्पि पच्चेकबोधिजाणम्पि सब्बञ्जुतज्जाणम्पि दातुं सक्कोतियेव, न अरहत्तं अप्पत्वा परियोसानं गच्छति । इति अनुलोमवसेन

मिच्छापटिपदा, पटिलोमवसेन सम्मापटिपदा देसिताति वेदितब्बा । ननु चेत्थ पटिपदा पुच्छिता, निब्बानं भाजितं, निव्यातनेपि पटिपदाव निव्यातिता । न च निब्बानस्स पटिपदाति नामं, सविपस्सनानं पन चतुन्नं मग्गानमेतं नामं, तस्मा पुच्छानिव्यातनेहि पदभाजनं न समेतीति । नो न समेति, कस्मा? फलेन पटिपदाय दस्सितत्ता । फलेन हेत्थ पटिपदा दस्सिता । “अविज्जाय त्वेव असेसविरागनिरोधा सङ्खारनिरोधो”ति एतं निरोधसङ्घातं निब्बानं यस्सा पटिपदाय फलं, अयं वुच्चति, भिक्खवे, सम्मापटिपदाति अयमेत्थ अत्थो । इमस्मिञ्च अत्थे असेसविरागनिरोधाति एत्थ विरागो निरोधस्सेव वेवचनं, असेसविरागा असेसनिरोधाति अयज्हेत्थ अधिप्पायो । येन वा विरागसङ्घातेन मग्गेन असेसनिरोधो होति, तं दस्सेतुं एतं पदभाजनं वुत्तं । एवज्झि सति सानुभावा पटिपदा विभत्ता होति । इति इमस्मिम्पि सुत्ते वट्टविवट्टमेव कथितन्ति । ततियं ।

४. विपस्सीसुत्तवण्णना

४. चतुत्थे विपस्सिस्साति तस्स किर बोधिसत्तस्स यथा लोकियमनुस्सानं किञ्चिदेव पस्सन्तानं परित्तकम्माभिनिब्बत्तस्स कम्मजपसादस्स दुब्बलत्ता अक्खीनि विप्फन्दन्ति, न एवं विप्फन्दिसु । बलवकम्मनिब्बत्तस्स पन कम्मजपसादस्स बलवत्ता अविप्फन्दन्तोहि अनिमिसेहि एव अक्खीहि पस्सि सेय्यथापि देवा तावतिसा । तेन वुत्तं — “अनिमिसन्तो कुमारो पेक्खतीति खो, भिक्खवे, विपस्सिस्स कुमारस्स ‘विपस्सी विपस्सी’त्वेव समज्जा उदपादी”ति (दी० नि० २.४०) । अयज्हेत्थ अधिप्पायो — अन्तरन्तरा निमिसजनितन्धकारविरहेन विसुद्धं पस्सति, विवटेहि वा अक्खीहि पस्सतीति **विपस्सी** । एत्थ च किञ्चापि पच्छिमभविकानं सब्बबोधिसत्तानं बलवकम्मनिब्बत्तस्स कम्मजपसादस्स बलवत्ता अक्खीनि न विप्फन्दन्ति, सो पन बोधिसत्तो एतेनेव नामं लभि ।

अपिच विचेय्य विचेय्य पस्सतीति **विपस्सी**, विचिन्त्वा विचिन्त्वा पस्सतीति अत्थो । एकदिवसं किर विनिच्छयट्टाने निसीदित्वा अत्थे अनुसासन्तस्स रज्जो अलङ्कृतपटियत्तं महापुरिसं आहरित्वा अङ्के ठपयिसु । तस्स तं अङ्के कत्वा पलाळयमानस्सेव अमच्चा सामिकं अस्सामिकं अकंसु । बोधिसत्तो अनत्तमनसद्वं निच्छारेसि । राजा “किमेतं उपधारेथा”ति आह । उपधारयमाना अज्जं अदिस्वा “अट्टस्स दुब्बिनिच्छितत्ता एवं कतं भविस्सती”ति पुन सामिकमेव सामिकं कत्वा “जत्वा नु खो कुमारो एवं करोती”ति? वीमंसन्ता पुन सामिकं अस्सामिकमकंसु । पुन बोधिसत्तो तथेव सद्वं निच्छारेसि । अथ राजा “जानाति महापुरिसो”ति ततो पट्टाय अप्पमत्तो अहोसि । तेन वुत्तं “विचेय्य विचेय्य कुमारो अत्थे पनायति जायेनाति खो, भिक्खवे, विपस्सिस्स कुमारस्स भिय्योसोमत्ताय ‘विपस्सी विपस्सी’त्वेव समज्जा उदपादी”ति (दी० नि० २.४१) ।

भगवतोति भाग्यसम्पन्नस्स । **अरहतो**ति रागादिअरीनं हतत्ता, संसारचक्कस्स वा अरानं हतत्ता, पच्चयानं वा अरहत्ता अरहाति एवं गुणतो उप्पन्ननामधेय्यस्स । **सम्मासम्बुद्धस्सा**ति सम्मा नयेन हेतुना सामं पच्चत्तपुरिसकारेन चत्तारि सच्चानि बुद्धस्स । **पुब्बेव सम्बोधा**ति सम्बोधो वुच्चति चतूसु मग्गेसु जाणं, ततो पुब्बेव । **बोधिसत्तस्सेव सतो**ति एत्थ बोधीति जाणं, बोधिमा सत्तो **बोधिसत्तो**, जाणवा पज्जवा पण्डितोति अत्थो । पुरिमबुद्धानज्झि पादमूले अभिनीहारतो पट्टाय पण्डितोव सो सत्तो, न अन्धबालोति बोधिसत्तो । यथा वा उदकतो उग्गन्त्वा ठितं परिपाकगतं पदुमं सूरियरस्मिसम्फस्सेन अवस्सं बुज्झिस्सतीति बुज्झनकपदुमन्ति वुच्चति, एवं बुद्धानं सन्तिके व्याकरणस्स लद्धत्ता अवस्सं अनन्तरायेन पारमियो पूरेत्वा बुज्झिस्सतीति बुज्झनकसत्तोतिपि **बोधिसत्तो** । या च एसा चतुमग्गजाणसङ्घाता बोधि, तं पत्थयमानो पवत्ततीति बोधियं सत्तो आसत्तोतिपि **बोधिसत्तो** । एवं गुणतो उप्पन्ननामवसेन बोधिसत्तस्सेव सतो । **किच्छन्ति** दुक्खं । **आपन्नो**ति

अनुष्पत्तो । इदं वृत्तं होति — अहो अयं सत्तलोको दुक्खं अनुष्पत्तोति । **चवति च उपपज्जति चाति** इदं अपरापरं चुतिपटिसन्धिवसेन वृत्तं । **निस्सरणन्ति** निब्बानं । तज्झि जरामरणदुक्खतो निस्सट्ता तस्स निस्सरणन्ति वुच्चति । **कुदास्सु नामाति** कतरस्मिं नु खो काले ।

योनिस्सो मनसिकाराति उपायमनसिकारेण पथमनसिकारेण । **अहु पज्जाय अभिसमयोति** पज्जाय सद्धिं जरामरणकारणस्स अभिसमयो समवायो समायोगो अहोसि, “जातिपच्चया जरामरण”न्ति इदं तेन दिट्ठन्ति अत्थो । अथ वा **योनिस्सो मनसिकारा अहु पज्जायाति** योनिस्सो मनसिकारेण च पज्जाय च अभिसमयो अहु । “जातिया खो सति जरामरण”न्ति, एवं जरामरणकारणस्स पटिवेधो अहोसीति अत्थो । एस नयो सब्बत्थ ।

इति हिदन्ति एवमिदं । **समुदयो समुदयोति** एकादससु ठानेसु सङ्खारादीनं समुदयं सम्पिण्डेत्वा निद्विसति । **पुब्बे अननुस्सुतेसूति** “अविज्जापच्चया सङ्खारानं समुदयो होती”ति । एवं इतो पुब्बे अननुस्सुतेसु धम्मेषु, चतूसु वा अरियसच्चधम्मेषु । **चक्खुन्ति** आदीनि जाणवेवचनानेव । जाणमेव हेत्थ दस्सनट्ठेन **चक्खु**, जातट्ठेन **जाणं**, पजाननट्ठेन **पज्जा**, पटिवेधनट्ठेन **विज्जा**, ओभासनट्ठेन **आलोकोति** वृत्तं । तं पनेतं चतूसु सच्चेषु लोकियलोकुत्तरमिस्सकं निद्विट्ठन्ति वेदितब्बं । निरोधवारेपि इमिनाव नयेन अत्थो वेदितब्बो । चतुत्थं ।

५-१०. सिखीसुत्तादिवण्णना

५-१०. पञ्चमादीसु सिखिस्स, भिक्खवेति आदीनं पदानं “सिखिस्सपि, भिक्खवे”ति न एवं योजेत्वा अत्थो वेदितब्बो । कस्मा? एकासने अदेसितत्ता । नानाठानेसु हि एतानि देसितानि, अत्थो पन सब्बत्थ सदिसोयेव । सब्बबोधिसत्तानज्झि बोधिपल्लङ्के निसिन्नानं न अज्जो समणो वा ब्राह्मणो वा देवो वा मारो वा ब्रह्मा वा आचिक्खति — “अतीते बोधिसत्ता पच्चयाकारं सम्मसित्वा बुद्धा जाता”ति । यथा पन पठमकप्पिककाले देवे वुट्ठे उदकस्स गतमग्गेनेव अपरापरं वुट्ठिउदकं गच्छति, एवं तेहि तेहि पुरिमबुद्धेहि गतमग्गेनेव पच्छिमा पच्छिमा गच्छन्ति । सब्बबोधिसत्ता हि आनापानचतुत्थज्झानतो वुट्ठाय पच्चयाकारे जाणं ओतारेत्वा तं अनुलोमपटिलोमं सम्मसित्वा बुद्धा होन्तीति पटिपाटिया सत्तसु सुत्तेसु बुद्धविपस्सना नाम कथिताति ।

बुद्धवग्गो पठमो ।

२. आहारवग्गो

१. आहारसुत्तवण्णना

११. आहारवग्गस्स पठमे आहाराति पच्चया । पच्चया हि आहरन्ति अत्तनो फलं, तस्मा आहाराति वुच्चन्ति । **भूतानं वा सत्तानन्ति** आदीसु भूताति जाता निब्बत्ता । **सम्भवेसिनोति** ये सम्भवं जातिं निब्बत्तिं एसन्ति गवेसन्ति । तत्थ चतूसु योनीसु अण्डजजलाबुजा सत्ता याव अण्डकोसं वत्थिकोसज्च न भिन्दन्ति, ताव सम्भवेसिनो नाम, अण्डकोसं वत्थिकोसज्च भिन्दित्वा बहि निक्खन्ता भूता नाम । संसेदजा ओपपातिका च पठमचित्तक्खणे सम्भवेसिनो नाम, दुतियचित्तक्खणतो पभुति भूता नाम । येन वा इरियापथेन जायन्ति, याव ततो अज्जं न पापुणन्ति, ताव सम्भवेसिनो नाम, ततो परं भूता नाम । अथ वा **भूताति** जाता अभिनिब्बत्ता, ये भूता अभिनिब्बत्तायेव, न पुन भविस्सन्तीति सङ्खं गच्छन्ति, तेसं खीणासवानं एतं अधिवचनं । सम्भवमेसन्तीति **सम्भवेसिनो** । अप्पहीनभवसंयोजनत्ता आयतिम्पि सम्भवं एसन्तानं

सेक्खपुथुज्जनानमेतं अधिवचनं । एवं सब्बथापि इमेहि द्वीहि पदेहि सब्बसत्ते परियादियति । वासदो चेत्य सम्पिण्डनत्थो, तस्मा भूतानञ्च सम्भवेसीनञ्चाति अयमत्थो वेदितब्बो ।

ठितियाति ठितत्थं । अनुग्गहायाति अनुग्गहत्थं । वचनभेदोयेव चेस, अत्थो पन द्विन्नम्पि पदानं एकोयेव । अथ वा ठितियाति तस्स तस्स सत्तस्स उप्पन्नधम्मानं अनुप्पबन्धवसेन अविच्छेदाय । अनुग्गहायाति अनुप्पन्नानं उप्पादाय । उभोपि चेतानि “भूतानं वा ठितिया चेव अनुग्गहाय च, सम्भवेसीनं वा ठितिया चेव अनुग्गहाय चा”ति एवं उभयत्थ दट्ठब्बानीति ।

कबळीकारो आहारोति कबळं कत्वा अज्झोहरितब्बको आहारो, ओदनकुम्मासादिवत्थुकाय ओजायेतं अधिवचनं । ओळारिको वा सुखुमो वाति वत्थुओळारिकताय ओळारिको, सुखुमताय सुखुमो । सभावेन पन सुखुमरूपपरियापन्नत्ता कबळीकारो आहारो सुखुमोव होति । सापि चस्स वत्थुतो ओळारिकता सुखुमता च उपादायुपादाय वेदितब्बा । कुम्भीलानज्झि आहारं उपादाय मोरानं आहारो सुखुमो । कुम्भीला किर पासाणे गिलन्ति, ते च नेसं कुच्छिप्पत्ता विलीयन्ति । मोरा सप्पविच्छिकादिपाणे खादन्ति । मोरानं पन आहारं उपादाय तरच्छानं आहारो सुखुमो । ते किर तिवस्सच्छट्ठितानि विसाणानि चेव अट्ठीनि च खादन्ति, तानि च नेसं खेळेन तेमितमत्तानेव कन्दमूलं विय मुदुकानि होन्ति । तरच्छानं आहारं उपादाय हत्थीनं आहारो सुखुमो । ते हि नानारुक्खसाखादयो खादन्ति । हत्थीनं आहारतो गवयगोकण्णमिगादीनं आहारो सुखुमो । ते किर निस्सारानि नानारुक्खपण्णादीनि खादन्ति । तेसम्पि आहारतो गुन्नं आहारो सुखुमो । ते अल्लसुक्खतिणानि खादन्ति । तेसं आहारतो ससानं आहारो सुखुमो । ससानं आहारतो सकुणानं आहारो सुखुमो । सकुणानं आहारतो पच्चन्तवासीनं आहारो सुखुमो । पच्चन्तवासीनं आहारतो गामभोजकानं आहारो सुखुमो । गामभोजकानं आहारतो राजराजमहामत्तानं आहारो सुखुमो । तेसम्पि आहारतो चक्कवत्तिनो आहारो सुखुमो । चक्कवत्तिनो आहारतो भुम्मानं देवानं आहारो सुखुमो । भुम्मानं देवानं आहारतो चातुमहाराजिकानं । एवं याव परनिमित्तवसवत्तीनं आहारा वित्थारेतब्बा । तेसं पनाहारो सुखुमोत्वेव निट्ठं पत्तो ।

एत्थ च ओळारिके वत्थुस्मिं ओजा परिता होति दुब्बला, सुखुमे बलवती । तथा हि एकपत्तपूरम्पि यागुं पीतो मुहुत्तेनेव जिघच्छितो होति यंकिज्जिदेव खादितुकामो, सप्पिं पन पसतमत्तं पिवित्वा दिवसं अभोत्तुकामो होति । तत्थ वत्थु कम्मजतेजसङ्घातं परिस्सयं विनोदेति, न पन सक्कोति पालेतुं । ओजा पन पालेति, न सक्कोति परिस्सयं विनोदेतुं । द्वे पन एकतो हुत्वा परिस्सयञ्चेव विनोदेन्ति पालेन्ति चाति ।

फस्सो दुतियोति चक्खुसम्फस्सादि छब्बिधोपि फस्सो एतेसु चतूसु आहारेसु दुतियो आहारोति वेदितब्बो । देसनानयो एव चेस, तस्मा इमिना नाम कारणेन दुतियो ततियो चाति इदमेत्थ न गवेसितब्बं । मनोसञ्चेतनाति चेतनाव वुच्चति । विज्जाणन्ति चित्तं । इति भगवा इमस्मिं ठाने उपादिण्णकअनुपादिण्णकवसेन एकरासिं कत्वा चत्तारो आहारे दस्सेसि । कबळीकाराहारो हि उपादिण्णकोपि अत्थि अनुपादिण्णकोपि, तथा फस्सादयो । तत्थ सप्पादीहि गिलितानं मण्डूकादीनं वसेन उपादिण्णककबळीकाराहारो दट्ठब्बो । मण्डूकादयो हि सप्पादीहि गिलिता अन्तोक्खिगतापि किज्जि कालं जीवन्तियेव । ते याव उपादिण्णकपक्खे तिट्ठन्ति, ताव आहारत्थं न साधेन्ति । भिज्जित्वा पन अनुपादिण्णकपक्खे ठिता साधेन्ति । तदापि उपादिण्णकाहारोति वुच्चन्तीति । इदं पन आचरियानं न रुच्चतीति अट्ठकथायमेव पटिक्खिपित्वा इदं वुत्तं — इमेसं सत्तानं खादन्तानम्पि अखादन्तानम्पि भुज्जन्तानम्पि अभुज्जन्तानम्पि पटिसन्धिचित्तेनेव सहजाता कम्मजा ओजा नाम अत्थि, सा यावपि सत्तमा दिवसा पालेति, अयमेव उपादिण्णककबळीकाराहारोति वेदितब्बो । तेभूमकविपाकवसेन

पन उपादिण्णकफस्सादयो वेदितब्बा, तेभूमककुसलाकुसलकिरियवसेन अनुपादिण्णका । लोकुत्तरा पन रुळ्हीवसेन कथिताति ।

एत्थाह — “यदि पच्चयट्ठो आहारट्ठो, अथ कस्मा अज्जेसुपि सत्तानं पच्चयेसु विज्जमानेसु इमेयेव चत्तारो वुत्ता”ति? वुच्चते — अज्झत्तिकसन्ततिया विसेसपच्चयत्ता । विसेसपच्चयो हि कबळीकाराहारभक्खानं सत्तानं रूपकायस्स कबळीकारो आहारो, नामकाये वेदनाय फस्सो, विज्जाणस्स मनोसज्चेतना, नामरूपस्स विज्जाणं । यथाह — “सेय्यथापि, भिक्खवे, अयं कायो आहारट्ठितिको आहारं पटिच्च तिट्ठति, अनाहारो नो तिट्ठति (सं० नि० ५.१८३), तथा फस्सपच्चया वेदना, सङ्खारपच्चया विज्जाणं, विज्जाणपच्चया नामरूप”न्ति (सं० नि० २.१; विभ० २२५) ।

को पनेत्थ आहारो किं आहरतीति? कबळीकाराहारो ओजट्ठमकरूपानि आहरति फस्साहारो तिस्सो वेदना, मनोसज्चेतनाहारो तयो भवे, विज्जाणाहारो पटिसन्धिनामरूपन्ति ।

कथं? कबळीकाराहारो ताव मुखे ठपितमत्तेयेव अट्ठ रूपानि समुट्ठापेति, दन्तविचुण्णितं पन अज्झोहरियमानं एकेकं सित्थं अट्ठट्ठरूपानि समुट्ठापेतियेव । एवं कबळीकाराहारो ओजट्ठमकरूपानि आहरति । फस्साहारो पन सुखवेदनीयो फस्सो उप्पज्जमानोयेव सुखं वेदनं आहरति, दुक्खवेदनीयो दुक्खं, अदुक्खमसुखवेदनीयो अदुक्खमसुखन्ति एवं सब्बथापि फस्साहारो तिस्सो वेदना आहरति ।

मनोसज्चेतनाहारो कामभवूपगं कम्मं कामभवं आहरति, रूपारूपभवूपगानि तं तं भवं । एवं सब्बथापि मनोसज्चेतनाहारो तयो भवे आहरति । विज्जाणाहारो पन ये च पटिसन्धिकखणे तंसम्पयुत्तका तयो खन्धा, यानि च तिसन्ततिवसेन तिस रूपानि उप्पज्जन्ति, सहजातादिपच्चयनयेन तानि आहरतीति वुच्चति । एवं विज्जाणाहारो पटिसन्धिनामरूपं आहरतीति । एत्थ च “मनोसज्चेतना तयो भवे आहरती”ति सासवकुसलाकुसलचेतनाव वुत्ता । “विज्जाणं पटिसन्धिनामरूपं आहरती”ति पटिसन्धिविज्जाणमेव वुत्तं । अविसेसेन पन तंसम्पयुत्तंसमुट्ठानधम्मानं आहरणतोपेते “आहारा”ति वेदितब्बा ।

एतेसु चतूसु आहारेसु कबळीकाराहारो उपत्थम्भेन्तो आहारकिच्चं साधेति, फस्सो फुसन्तोयेव मनोसज्चेतना आयूहमानाव, विज्जाणं विजानन्तमेव । कथं? कबळीकाराहारो हि उपत्थम्भेन्तोयेव कायट्ठपनेन सत्तानं ठितिया होति । कम्मजनितोपि हि अयं कायो कबळीकाराहारेण उपत्थद्धो दसपि वस्सानि वस्ससतम्पि याव आयुपरिमाणा तिट्ठति । यथा किं? यथा मातुया जनितोपि दारको धातिया थज्जादीनि पायेत्वा पोसियमानो चिरं तिट्ठति, यथा च उपत्थम्भेन उपत्थम्भितं गेहं । वुत्तम्पि चेतं —

“यथा, महाराज, गेहे पपतन्ते अज्जेन दारुना उपत्थम्भितं सन्तं एव तं गेहं न पतति । एवमेव खो, महाराज, अयं कायो आहारट्ठितिको आहारं पटिच्च तिट्ठती”ति ।

एवं कबळीकारो आहारो उपत्थम्भेन्तो आहारकिच्चं साधेति ।

एवं साधेन्तोपि च कबळीकारो आहारो द्विन्नं रूपसन्ततीनं पच्चयो होति आहारसमुट्ठानस्स च उपादिण्णकस्स च । कम्मजानं अनुपालको हुत्वा पच्चयो होति, आहारसमुट्ठानानं जनको हुत्वाति । फस्सो पन सुखादिवत्थुभूतं आरम्भणं

फुसन्तोयेव सुखादिवेदनापवत्तनेन सत्तानं ठितिया होति । मनोसञ्चेतना कुसलाकुसलकम्मवसेन आयूहमानायेव भवमूलनिष्पादनतो सत्तानं ठितिया होति । विज्जाणं विजानन्तमेव नामरूपप्पवत्तनेन सत्तानं ठितिया होतीति ।

एवं उपत्थम्भनादिवसेन आहारकिच्चं साधयमानेसु पनेतेसु चत्तारि भयानि दट्ठब्बानि । सेय्यथिदं — कबळीकाराहारे निकन्तियेव भयं, फस्से उपगमनमेव, मनोसञ्चेतनाय आयूहनमेव, विज्जाणे अभिनिपातोयेव भयन्ति । किं कारणा? कबळीकाराहारे हि निकन्तिं कत्वा सीतादीनं पुरक्खता सत्ता आहारत्थाय मुद्दागणनादिकम्मानि करोन्ता अनप्पकं दुक्खं निगच्छन्ति । एकच्चे च इमस्मिं सासने पब्बजित्वापि वेज्जकम्मादिकाय अनेसनाय आहारं परियेसन्ता दिट्ठेव धम्मे गारय्हा होन्ति, सम्परायेपि, “तस्स सङ्घाटिपि आदिता सम्पज्जलिता”ति आदिना लक्खणसंयुत्ते (सं० नि० २.२१८) वुत्तनयेन समणपेता होन्ति । इमिना ताव कारणेन कबळीकारे आहारे निकन्ति एव भयन्ति वेदितब्बा ।

फस्सं उपगच्छन्तापि फस्सस्सादिनो परेसं रक्खितगोपितेसु दारादीसु भण्डेसु अपरज्झन्ति, ते सह भण्डेन भण्डसामिका गहेत्वा खण्डाखण्डिकं वा छिन्दित्वा सङ्कारकूटे छुट्टेन्ति, रज्जो वा निव्यादेन्ति । ततो ते राजा विविधा कम्मकारणा कारापेति । कायस्स च भेदा दुग्गति तेसं पाटिकङ्का होति । इति फस्सस्सादमूलकं दिट्ठधम्मिकम्पि सम्परायिकम्पि भयं सब्बमागतमेव होति । इमिना कारणेन फस्साहारे उपगमनमेव भयन्ति वेदितब्बं ।

कुसलाकुसलकम्मायूहने पन तम्मूलकं तीसु भवेसु भयं सब्बं आगतमेव होति । इमिना कारणेन मनोसञ्चेतनाहारे आयूहनमेव भयन्ति वेदितब्बं ।

पटिसन्धिविज्जाणञ्च यस्मिं यस्मिं ठाने अभिनिपतति, तस्मिं तस्मिं ठाने पटिसन्धिनामरूपं गहेत्वाव निब्बत्तति । तस्मिञ्च निब्बत्ते सब्बभयानि निब्बत्तानियेव होन्ति तम्मूलकत्ताति इमिना कारणेन विज्जाणाहारे अभिनिपातोयेव भयन्ति वेदितब्बोति ।

किंनिदानाति आदीसु निदानादीनि सब्बानेव कारणवेवचनानि । कारणज्झि यस्मा फलं निदेति, “हन्द नं गणहथा”ति अप्पेति विय, तस्मा **निदानन्ति** वुच्चति । यस्मा तं ततो समुदेति जायति पभवति, तस्मा **समुदयो जाति पभवोति** वुच्चति । अयं पनेत्थ पदत्थो — किंनिदानं एतेसन्ति **किंनिदाना** । को समुदयो एतेसन्ति **किंसमुदया** । का जाति एतेसन्ति **किंजातिका** । को पभवो एतेसन्ति **किंपभवा** । यस्मा पन तेसं तण्हा यथावुत्तेन अत्थेन निदानञ्चेव समुदयो च जाति च पभवो च, तस्मा “तण्हानिदाना”ति आदिमाह । एवं सब्बपदेसु अत्थो वेदितब्बो ।

एत्थ च इमे चत्तारो आहारा तण्हानिदानाति पटिसन्धिं आदिं कत्वा अत्तभावसङ्घातानं आहारानं पुरिमतण्हानं वसेन निदानं वेदितब्बं । कथं? पटिसन्धिकखणे ताव परिपुण्णायतनानं सत्तानं सत्तसन्ततिवसेन, सेसानं ततो ऊनऊनसन्ततिवसेन उप्पन्नरूपप्पम्भन्तरं जाता ओजा अत्थि, अयं तण्हानिदानो उपादिण्णककबळीकाराहारो । पटिसन्धिचित्तसम्पयुत्ता पन फस्सचेतना सयञ्च चित्तं विज्जाणन्ति इमे तण्हानिदाना उपादिण्णक-फस्समनोसञ्चेतना-विज्जाणाहाराति एवं ताव पुरिमतण्हानिदाना पटिसन्धिका आहारा । यथा च पटिसन्धिका, एवं ततो परं पठमभवङ्गचित्तकखणादिनिब्बत्तापि वेदितब्बा ।

यस्मा पन भगवा न केवलं आहारानमेव निदानं जानाति, आहारनिदानभूताय तण्हायपि, तण्हाय निदानानं वेदनादीनम्पि निदानं जानातियेव, तस्मा **तण्हा चायं, भिक्खवे, किंनिदानाति** आदिना नयेन वट्ठं दस्सेत्वा विवट्ठं दस्सेसि । इमस्मिञ्च पन ठाने भगवा अतीताभिमुखं देसनं कत्वा अतीतेन वट्ठं दस्सेति । कथं? आहारवसेन हि अयं अत्तभावो

गहितो ।

तण्हाति इमस्सत्तभावस्स जनकं कम्मं, वेदनाफस्ससळायतननामरूपविज्जाणानि यस्मिं अत्तभावे ठत्वा कम्मं आयूहितं, तं दस्सेतुं वुत्तानि, अविज्जासङ्खारा तस्सत्तभावस्स जनकं कम्मं । इति द्वीसु ठानेसु अत्तभावो, द्वीसु तस्स जनकं कम्मन्ति सङ्खेपेन कम्मञ्चेव कम्मविपाकञ्चाति, द्वेपि धम्मे दस्सेन्तेन अतीताभिमुखं देसनं कत्वा अतीतेन वट्टं दस्सितं ।

तत्रायं देसना अनागतस्स अदस्सितत्ता अपरिपुण्णाति न दट्ठब्बा । नयतो पन परिपुण्णात्वेव दट्ठब्बा । यथा हि चक्खुमा पुरिसो उदकपिट्ठे निपन्नं सुंसुमारं दिस्वा तस्स परभागं ओलोकेन्तो गीवं पस्सेय्य, ओरतो पिट्ठिं, परियोसाने नङ्गुट्टमूलं, हेट्ठा कुच्छिं ओलोकेन्तो पन उदकगतं अगगनङ्गुट्टञ्चेव चत्तारो च हत्थपादे न पस्सेय्य, सो न एत्तावता “अपरिपुण्णो सुंसुमारो”ति गण्हाति, नयतो पन परिपुण्णोत्वेव गण्हाति, एवंसम्पदमिदं वेदितब्बं ।

उदकपिट्ठे निपन्नसुंसुमारो विय हि तेभूमकवट्टं । तीरे ठितो चक्खुमा पुरिसो विय योगावचरो । तेन पुरिसेन उदकपिट्ठे सुंसुमारस्स दिट्ठकालो विय योगिना आहारवसेन इमस्सत्तभावस्स दिट्ठकालो । परतो गीवाय दिट्ठकालो विय इमस्सत्तभावस्स जनिक्काय तण्हाय दिट्ठकालो । पिट्ठिया दिट्ठकालो विय यस्मिं अत्तभावे तण्हासङ्खातं कम्मं कतं, वेदनादिवसेन तस्स दिट्ठकालो । नङ्गुट्टमूलस्स दिट्ठकालो विय तस्सत्तभावस्स जनकानं अविज्जासङ्खारानं दिट्ठकालो । हेट्ठा कुच्छिं ओलोकेन्तस्स पन अगगनङ्गुट्टञ्चेव चत्तारो च हत्थपादे अदिस्वापि “अपरिपुण्णो सुंसुमारो”ति अगहेत्वा नयतो परिपुण्णोत्वेव गहणं विय यत्थ यत्थ पच्चयवट्टं पाळियं न आगतं, तत्थ तत्थ “देसना अपरिपुण्णा”ति अगहेत्वा नयतो परिपुण्णात्वेव गहणं वेदितब्बं । तत्थ च आहारतण्हानं अन्तरे एको सन्धि, तण्हावेदनानं अन्तरे एको, विज्जाणसङ्खारानं अन्तरे एकोति एवं तिसन्धिचतुसङ्खेपमेव वट्टं दस्सितन्ति । पठमं ।

२. मोळियफग्गुनसुत्तवण्णना

१२. दुतिये सम्भवेसीनं वा अनुग्गहायाति इमस्मियेव ठाने भगवा देसनं निट्ठापेसि । कस्मा? दिट्ठिगतिकस्स निसिन्नत्ता । तस्सज्झि परिसति मोळियफग्गुनो नाम भिक्खु दिट्ठिगतिको निसिन्नो । अथ सत्था चिन्तेसि — “अयं उट्ठहित्वा मं पज्जं पुच्छिस्सति, अथस्साहं विस्सज्जेस्सामी”ति पुच्छाय ओकासदानत्थं देसनं निट्ठापेसि । मोळियफग्गुनोति मोळीति चूळा वुच्चति । यथाह —

“छेत्त्वान मोळिं वरगन्धवासितं
वेहायसं उक्खिपि सक्कपुङ्गवो ।
रतनचङ्कोटवरेन वासवो,
सहस्सनेत्तो सिरसा पटिग्गही”ति ॥

सा तस्स गिहिकाले महन्ता अहोसि । तेनस्स “मोळियफग्गुनो”ति सङ्खा उदपादि । पब्बजितम्पि नं तेनेव नामेन सज्जानन्ति । एतदवोचाति देसनानुसन्धिं घटेन्तो एतं “को नु खो, भन्ते, विज्जाणाहारं आहारेती”ति वचनं अवोच । तस्सत्थो — भन्ते, को नाम सो, यो एतं विज्जाणाहारं खादति वा भुज्जति वाति?

कस्मा पनायं इतरे तयो आहारे अपुच्छित्वा इममेव पुच्छतीति? जानामीति लद्धिया । सो हि महन्ते पिण्डे कत्वाव कबळीकाराहारं भुज्जन्ते पस्सति, तेनस्स तं जानामीति लद्धि । तित्तिरवट्टकमोरकुक्कुटादयो पन मातुसम्फस्सेन यापेन्ते

दिस्वा “एते फस्साहारेन यापेन्ती”ति तस्स लद्धि । कच्छपा पन अत्तनो उतुसमये महासमुद्धतो निक्खमित्वा समुद्धतीरे वालिकन्तरे अण्डानि ठपेत्वा वालिकाय पटिच्छदेत्वा महासमुद्धमेव ओतरन्ति । तानि मातुअनुस्सरणवसेन न पूतीनि होन्ति । तानि मनोसञ्चेतनाहारेन यापेन्तीति तस्स लद्धि । किञ्चापि थेरस्स अयं लद्धि, न पन एताय लद्धिया इमं पज्जं पुच्छति । दिट्ठिगतिको हि उम्मत्तकसदिसो । यथा उम्मत्तको पच्छिं गहेत्वा अन्तरवीथिं ओतिण्णो गोमयम्पि पासाणम्पि गूथम्पि खज्जखण्डम्पि तं तं मनापम्पि अमनापम्पि गहेत्वा पच्छियं पक्खिपति । एवमेव दिट्ठिगतिको युत्तम्पि अयुत्तम्पि पुच्छति । सो “कस्मा इमं पुच्छसी”ति न निग्गहेतब्बो, पुच्छितपुच्छितट्टाने पन गहणमेव निसेधेतब्बं । तेनेव नं भगवा “कस्मा एवं पुच्छसी”ति अवत्वा गहितगाहमेव तस्स मोचेतुं नो कल्लो पज्जोतिआदिमाह ।

तत्थ नो कल्लोति अयुत्तो । आहारेतीति अहं न वदामीति अहं कोचि सत्तो वा पुग्गलो वा आहारेतीति न वदामि । आहारेतीति चाहं वदेय्यन्ति यदि अहं आहारेतीति वदेय्यं । तत्रस्स कल्लो पज्जोति तस्मिं मया एवं वुत्ते अयं पज्जो युत्तो भवेय्य । किस्स नु खो, भन्ते, विज्जाणाहारोति, भन्ते, अयं विज्जाणाहारो कतमस्स धम्मस्स पच्चयोति अत्थो । तत्र कल्लं वेय्याकरणन्ति तस्मिं एवं पुच्छिते पज्जे इमं वेय्याकरणं युत्तं “विज्जाणाहारो आयतिं पुनब्भवाभिनिब्बत्तिया पच्चयो”ति । एत्थ च विज्जाणाहारोति पटिसन्धिचित्तं । आयतिं पुनब्भवाभिनिब्बत्तीति तेनेव विज्जाणेन सहुप्पन्ननामरूपं । तस्मिं भूते सति सळायतनन्ति तस्मिं पुनब्भवाभिनिब्बत्तिसङ्घाते नामरूपे जाते सति सळायतनं होतीति अत्थो ।

सळायतनपच्चया फस्सोति इधापि भगवा उत्तरि पज्जस्स ओकासं देन्तो देसनं निट्ठापेसि । दिट्ठिगतिको हि नवपुच्छं उप्पादेतुं न सक्कोति, निट्ठिं निट्ठियेव पन गणित्वा पुच्छति, तेनस्स भगवा ओकासं अदासि । अत्थो पनस्स सब्बपदेसु वुत्तनयेनेव गहेतब्बो । “को नु खो, भन्ते, भवती”ति कस्मा न पुच्छति? दिट्ठिगतिकस्स हि सत्तो नाम भूतो निब्बत्तोयेवाति लद्धि, तस्मा अत्तनो लद्धिविरुद्धं इदन्ति न पुच्छति । अपिच इदप्पच्चया इदं इदप्पच्चया इदन्ति बहूसु ठानेसु कथितत्ता सज्जत्ति उपगतो, तेनापि न पुच्छति । सत्थापि “इमस्स बहुं पुच्छन्तस्सापि तित्ति नत्थि, तुच्छपुच्छमेव पुच्छती”ति इतो पट्टाय देसनं एकाबद्धं कत्वा देसेसि । छन्नं त्वेवाति यतो पट्टाय देसनारुहं, तमेव गहेत्वा देसनं विवट्ठेन्तो एवमाह । इमस्मिं पन सुत्ते विज्जाणनामरूपानं अन्तरे एको सन्धि, वेदनातण्हानं अन्तरे एको, भवजातीनं अन्तरे एकोति । दितियं ।

३. समणब्राह्मणसुत्तवण्णना

१३. ततिये समणा वा ब्राह्मणा वाति सच्चानि पटिविज्झितुं असमत्था बाहिरकसमणब्राह्मणा । जरामरणं नप्पजानन्तीतिआदीसु जरामरणं न जानन्ति दुक्खसच्चवसेन, जरामरणसमुदयं न जानन्ति सह तण्हाय जाति जरामरणस्स समुदयोति समुदयसच्चवसेन, जरामरणनिरोधं न जानन्ति निरोधसच्चवसेन, पटिपदं न जानन्ति मग्गसच्चवसेन । जातिं न जानन्ति दुक्खसच्चवसेन, जातिसमुदयं न जानन्ति सह तण्हाय भवो जातिसमुदयोति समुदयसच्चवसेन । एवं सह तण्हाय समुदयं योजेत्वा सब्बपदेसु चतुसच्चवसेन अत्थो वेदितब्बो । सामज्जत्थं वा ब्रह्मज्जत्थं वाति एत्थ अरियमग्गो सामज्जज्जेव ब्रह्मज्जज्ज । उभयत्थापि पन अत्थो नाम अरियफलं वेदितब्बं । इति भगवा इमस्मिं सुत्ते एकादससु ठानेसु चत्तारि सच्चानि कथेसीति । ततियं ।

४. दितियसमणब्राह्मणसुत्तवण्णना

१४. चतुत्थे इमे धम्मे कतमे धम्मेति एत्तकं पपज्जं कत्वा कथितं, देसनं पटिविज्झितुं समत्थानं पुग्गलानं

अज्झासयेन इमे धम्मे नप्पजानन्तीति आदि वुत्तं । सेसं पुरिमसदिसमेव । चतुत्थं ।

५. कच्चानगोत्तसुत्तवण्णना

१५. पञ्चमे सम्मादिट्ठि सम्मादिट्ठीति यं पण्डिता देवमनुस्सा तेसु तेसु ठानेसु सम्मादस्सनं वदन्ति, सब्बम्पि तं द्वीहि पदेहि सङ्घिपित्वा पुच्छति । द्वयनिस्सितोति द्वे कोट्ठासे निस्सितो । येभुय्येनाति इमिना ठपेत्वा अरियपुग्गले सेसमहाजनं दस्सेति । अत्थितन्ति सस्सतं । नत्थितन्ति उच्छेदं । लोकसमुदयन्ति लोको नाम सङ्घारलोको, तस्स निब्बत्ति । सम्मप्यज्जाय पस्सतोति सम्मापज्जा नाम सविपस्सना मग्गपज्जा, ताय पस्सन्तस्साति अत्थो । या लोके नत्थिताति सङ्घारलोके निब्बत्तेसु धम्मेसु पज्जायन्तेस्वेव या नत्थीति उच्छेददिट्ठि उपपज्जेय्य, सा न होतीति अत्थो । लोकनिरोधन्ति सङ्घारानं भङ्गं । या लोके अत्थिताति सङ्घारलोके भिज्जमानेसु धम्मेसु पज्जायन्तेस्वेव या अत्थीति सस्सतदिट्ठि उपपज्जेय्य, सा न होतीति अत्थो ।

अपिच लोकसमुदयन्ति अनुलोमपच्चयाकारं । लोकनिरोधन्ति पटिलोमपच्चयाकारं । लोकनिस्सये पस्सन्तस्सापि हि पच्चयानं अनुच्छेदेन पच्चयुप्पन्नस्स अनुच्छेदं पस्सतो या नत्थीति उच्छेददिट्ठि उपपज्जेय्य, सा न होतीति । पच्चयनिरोधं पस्सन्तस्सापि पच्चयनिरोधेन पच्चयुप्पन्ननिरोधं पस्सतो या अत्थीति सस्सतदिट्ठि उपपज्जेय्य, सा न होतीति अयम्पेत्य अत्थो ।

उपयुपादानाभिनिवेसविनिबन्धोति उपयेहि च उपादानेहि च अभिनिवेसेहि च विनिबन्धो । तत्थ उपयाति द्वे उपया तण्हपयो च दिट्ठुपयो च । उपादानादीसुपि एसेव नयो । तण्हादिट्ठियो हि यस्मा अहं ममन्ति आदीहि आकारेहि तेभूमकधम्मे उपेन्ति उपगच्छन्ति, तस्मा उपयाति वुच्चन्ति । यस्मा पन ते धम्मे उपादियन्ति चेव अभिनिविसन्ति च, तस्मा उपादानाति च अभिनिवेसाति च वुच्चन्ति । ताहि चायं लोको विनिबन्धो । तेनाह “उपयुपादानाभिनिवेसविनिबन्धो”ति ।

तज्जायन्ति तज्ज उपयुपादानं अयं अरियसावको । चेतसो अधिट्ठानन्ति चित्तस्स पतिट्ठानभूतं । अभिनिवेसानुसयन्ति अभिनिवेसभूतज्ज अनुसयभूतज्ज । तण्हादिट्ठीसु हि अकुसलचित्तं पतिट्ठाति, ता च तस्मिं अभिनिविसन्ति चेव अनुसेन्ति च, तस्मा तदुभयं चेतसो अधिट्ठानं अभिनिवेसानुसयन्ति च आह । न उपेतीति न उपगच्छति । न उपादियतीति न गण्हाति । नाधिट्ठातीति न अधिट्ठाति, किन्ति? अत्ता मेति । दुक्खमेवाति पञ्चुपादानक्खन्धमत्तमेव । न कङ्कतीति “दुक्खमेव उपपज्जति, दुक्खं निरुज्जति, न अज्जो एत्थ सत्तो नाम अत्थी”ति कङ्कं न करोति । न विचिकिच्छतीति न विचिकिच्छं उप्पादेति ।

अपरप्पच्चयाति न परप्पच्चयेन, अज्जस्स अपत्तियायेत्वा अत्तपच्चक्खजाणमेवस्स एत्थ होतीति । एत्तावता खो, कच्चान, सम्मादिट्ठि होतीति एवं सत्तसज्जाय पहीनत्ता एत्तकेन सम्मादस्सनं नाम होतीति मिस्सकसम्मादिट्ठि आह । अयमेको अन्तोति एस एको निकूटन्तो लामकन्तो पठमकं सस्सतं । अयं दुतियोति एस दुतियो सब्बं नत्थीति उपपज्जनकदिट्ठिसङ्घातो निकूटन्तो लामकन्तो दुतियको उच्छेदोति अत्थो । सेसमेत्थ उत्तानमेवाति । पञ्चमं ।

६. धम्मकथिकसुत्तवण्णना

१६. छट्ठे निब्बिदायाति निब्बिन्दनत्थाय । विरागायाति विरज्जनत्थाय । निरोधायाति निरुज्जनत्थाय । पटिपन्नो होतीति एत्थ सीलतो पट्ठाया याव अरहत्तमग्गा पटिपन्नोति वेदितब्बो । धम्मनुधम्मपटिपन्नोति लोकोत्तरस्स

निब्बानधम्मस्स अनुधम्मभूतं पटिपदं पटिपन्नो । अनुधम्मभूतन्ति अनुरूपसभावभूतं । निब्बिदा विरागा निरोधाति निब्बिदाय चेव विरागेन च निरोधेन च । अनुपादा विमुत्तोति चतूहि उपादानेहि किञ्चि धम्मं अनुपादियित्वा विमुत्तो । दिट्ठधम्मनिब्बानप्पत्तोति दिट्ठेव धम्मे निब्बानप्पत्तो । अलं वचनायाति, एवं वत्तब्बतं अरहति, युत्तो अनुच्छविकोति अत्थो । एवमेत्थ एकेन नयेन धम्मकथिकस्स पुच्छा कथिता, द्वीहि तं विसेसेत्वा सेक्खासेक्खभूमियो निहिट्ठाति । छट्ठं ।

७. अचेलकस्सपसुत्तवण्णना

१७. सत्तमे अचेलो कस्सपोति लिङ्गेन अचेलो निच्चेलो, नामेन कस्सपो । दूरतोवाति महता भिक्खुसङ्घेन परिवुत्तं आगच्छन्तं दूरतो एव अद्दस । किञ्चिदेव देसन्ति किञ्चिदेव कारणं । ओकासन्ति पज्जब्बाकरणस्स खणं कालं । अन्तरघरन्ति “न पल्लत्थिकाय अन्तरघरे निसीदिस्सामी”ति एत्थ अन्तोनिवेसनं अन्तरघरं । “ओक्खित्तचक्खु अन्तरघरे गमिस्सामी”ति एत्थ इन्दखीलतो पट्टाय अन्तोगामो । इधापि अयमेव अधिप्पेतो । यदाकङ्कसीति यं इच्छसि ।

कस्मा पन भगवा कथेतुकामो यावततियं पटिक्खिपीति? गारवजननत्थं । दिट्ठिगतिका हि खिप्पं कथियमाने गारवं न करोन्ति, “समणं गोतमं उपसङ्कमितुम्पि पुच्छितुम्पि सुकरं, पुच्छितमत्तेयेव कथेती”ति वचनम्पि न सदहन्ति । द्वे तयो वारे पटिक्खित्ते पन गारवं करोन्ति, “समणं गोतमं उपसङ्कमितुम्पि पज्जं पुच्छितुम्पि दुक्कर”न्ति यावततियं याचिते कथियमानं सुस्सूसन्ति सदहन्ति । इति भगवा “अयं सुस्सूसिस्सति सदहिस्सती”ति यावततियं याचापेत्वा कथेसि । अपिच यथा भिसक्को तेलं वा फाणितं वा पचन्तो मुदुपाकखरपाकानं पाककालं आगमयमानो पाककालं अनतिक्कमित्त्वाव ओतारेति । एवं भगवा सत्तानं जाणपरिपाकं आगमयमानो “एत्तकेन कालेन इमस्स जाणं परिपाकं गमिस्सती”ति जत्त्वाव यावततियं याचापेसि ।

मा हेवं, कस्सपाति, कस्सप, मा एवं भणि । सयंकतं दुक्खन्ति हि वत्तुं न वट्ठति, अत्ता नाम कोचि दुक्खस्स कारको नत्थीति दीपेति । परतोपि एसेव नयो । अधिच्चसमुप्पन्नन्ति अकारणेन यदिच्छाय उप्पन्नं । इति पुट्ठो समानोति कस्मा एवमाह? एवं किरस्स अहोसि — “अयं ‘सयंकतं दुक्ख’न्तिआदिना पुट्ठो ‘मा हेवं’न्ति वदति, ‘नत्थी’ति पुट्ठो ‘अत्थी’ति वदति । ‘भवं गोतमो दुक्खं न जानाति न पस्सती’ति पुट्ठो ‘जानामि ख्वाह’न्ति वदति । किञ्चि नु खो मया विरज्झित्वा पुच्छितो”ति मूलतो पट्टाय अत्तनो पुच्छमेव सोधेन्तो एवमाह । आचिक्खतु च मे, भन्ते, भगवाति इध सत्थरि सज्जातगारवो “भव”न्ति अवत्त्वा “भगवा”ति वदति ।

सो करोतीतिआदि, “सयंकतं दुक्ख”न्ति लद्धिया पटिसेधनत्थं वुत्तं । एत्थ च सतोति इदं भुम्मत्थे सामिवचनं, तस्मा एवमत्थो दट्ठब्बो — सो करोति सो पटिसंवेदयतीति खो, कस्सप, आदिम्हियेव एवं सति पच्छा सयंकतं दुक्खन्ति अयं लद्धि होति । एत्थ च दुक्खन्ति वट्ठदुक्खं अधिप्पेतं । इति वदन्ति एतस्स पुरिमेन आदिसद्देन अनन्तरेन च सस्सतसद्देन सम्बन्धो होति । “दीपेति गण्हाती”ति अयं पनेत्थ पाठसेसो । इदञ्चि वुत्तं होति — इति एवं वदन्तो आदितोव सस्सतं दीपेति, सस्सतं गण्हाति । कस्मा? तस्स हि तं दस्सनं एतं परेति, कारकज्ज वेदकज्ज एकमेव गणहन्तं एतं सस्सतं उपगच्छतीति अत्थो ।

अज्जो करोतीतिआदि पन “परंकतं दुक्ख”न्ति लद्धिया पटिसेधनत्थं वुत्तं । “आदितो सतो”ति इदं पन इधापि आहरितब्बं । अयज्हेत्थ अत्थो — अज्जो करोति अज्जो पटिसंवेदयतीति खो पन, कस्सप, आदिम्हियेव एवं सति, पच्छा “कारको इधेव उच्छिज्जति, तेन कतं अज्जो पटिसंवेदयती”ति एवं उप्पन्नाय उच्छेददिट्ठिया सद्धिं सम्पयुत्ताय वेदनाय अभितुन्नस्स विद्धस्स सतो “परंकतं दुक्ख”न्ति अयं लद्धि होतीति । इति वदन्तिआदि वुत्तनयेनेव योजेतब्बं । तत्रायं

योजना — एवञ्च वदन्तो आदितोव उच्छेदं दीपेति, उच्छेदं गण्हाति । कस्मा? तस्स हि तं दस्सनं एतं परेति, एतं उच्छेदं उपगच्छतीति अत्थो ।

एते तेति ये सस्सतुच्छेदसङ्घाते उभो अन्ते (अनुपगम्म तथागतो धम्मं देसेति, एते ते, कस्सप, उभो अन्ते) अनुपगम्म पहाय अनल्लीयित्वा मज्झेन तथागतो धम्मं देसेति, मज्झिमाय पटिपदाय ठितो देसेतीति अत्थो । कतरं धम्मन्ति चे? यदिदं अविज्जापच्चया सङ्घाराति । एत्थ हि कारणतो फलं, कारणनिरोधेन चस्स निरोधो दीपितो, न कोचि कारको वा वेदको वा निद्दिट्ठो । एत्तावता सेसपज्हा पटिसेधिता होन्ति । उभो अन्ते अनुपगम्माति इमिना हि ततियपज्हो पटिक्खित्तो । अविज्जापच्चया सङ्घाराति इमिना अधिच्चसमुप्पन्नता चेव अजाननञ्च पटिक्खित्तन्ति वेदितब्बं ।

लभेय्यन्ति इदं सो भगवतो सन्तिके भिक्खुभावं पत्थयमानो आह । अथ भगवा योनेन खन्धके तित्थियपरिवासो (महाव० ८६) पज्जत्तो, यं अज्जतित्थियपुब्बो सामणेरभूमियं ठितो “अहं, भन्ते, इत्थन्नामो अज्जतित्थियपुब्बो इमस्मिं धम्मविनये आकङ्खामि उपसम्पदं । स्वाहं, भन्ते, सङ्गं चत्तारो मासे परिवासं याचामी”ति आदिना नयेन समादियित्वा परिवसति, तं सन्धाय यो खो, कस्सप, अज्जतित्थियपुब्बोति आदिमाह । तत्थ पब्बज्जन्ति वचनसिलिट्ठतावसेन वुत्तं । अपरिवसित्वायेव हि पब्बज्जं लभति । उपसम्पदत्थिकेन पन नातिकालेन गामप्पवेसनादीनि अट्ठ वत्तानि पूरेन्तेन परिवसितब्बं । आरद्धचित्ताति अट्ठवत्तपूरणेन तुट्ठचित्ता । अयमेत्थ सङ्खेपो, वित्थारतो पनेस तित्थियपरिवासो समन्तपासादिकाय विनयट्ठकथाय पब्बज्जकखन्धकवण्णनायं (महाव० अट्ठ० ८६) वुत्तनयेनेव वेदितब्बो ।

अपिच मयाति अयमेत्थ पाठो, अज्जत्थ पन “अपिच मेत्था”ति । पुग्गलवेमत्तता विदिताति पुग्गलनानत्तं विदितं । “अयं पुग्गलो परिवासारहो, अयं न परिवासारहो”ति इदं मय्हं पाकटन्ति दस्सेति । ततो कस्सपो चिन्तेसि — “अहो अच्छरियं बुद्धसासनं, यत्थ एवं घंसित्वा कोट्टेत्वा युत्तमेव गणहन्ति, अयुत्तं छुट्ठेन्ती”ति । ततो सुट्ठतरं पब्बज्जाय सज्जातुस्साहो सचे, भन्तेति आदिमाह । अथ भगवा तस्स तिब्बच्छन्दतं विदित्वा “न कस्सपो परिवासं अरहती”ति अज्जतरं भिक्खुं आमन्तेसि — “गच्छ, भिक्खु, कस्सपं नहापेत्वा पब्बाजेत्वा आनेही”ति । सो तथा कत्वा तं पब्बाजेत्वा भगवतो सन्तिकं अगमासि । भगवा गणे निसीदित्वा उपसम्पादेसि । तेन वुत्तं अलत्थ खो अचेलो कस्सपो भगवतो सन्तिके पब्बज्जं, अलत्थ उपसम्पदन्ति । अचिरूपसम्पन्नोति आदि सेसं ब्राह्मणसंयुत्ते (सं० नि० १.१८७) वुत्तमेवाति । सत्तमं ।

८. तिम्बरुकसुत्तवण्णना

१८. अट्ठमे सा वेदनाति आदि “सयंकतं सुखदुक्ख”न्ति लद्धिया निसेधनत्थं वुत्तं । एत्थापि सतोति भुम्मत्थेयेव सामिवचनं । तत्रायं अत्थदीपना — “सा वेदना, सो वेदियती”ति खो, तिम्बरुक, आदिम्हियेव एवं सति “सयंकतं सुखदुक्ख”न्ति अयं लद्धि होति । एवज्हि सति वेदनाय एव वेदना कता होति । एवञ्च वदन्तो इमिस्सा वेदनाय पुब्बेपि अत्थितं अनुजानाति, सस्सतं दीपेति सस्सतं गण्हाति । कस्मा? तस्स हि तं दस्सनं एतं परेति, एतं सस्सतं उपगच्छतीति अत्थो । पुरिमज्झि अत्थं सन्धायेवेतं भगवता वुत्तं भविस्सति, तस्मा अट्ठकथायं तं योजेत्वावस्स अत्थो दीपितो । एवम्पाहं न वदामीति अहं “सा वेदना, सो वेदियती”ति एवम्पि न वदामि । “सयंकतं सुखदुक्ख”न्ति एवम्पि न वदामीति अत्थो ।

अज्जा वेदनाति आदि “परंकतं सुखदुक्ख”न्ति लद्धिया पटिसेधनत्थं वुत्तं । इथापि अयं अत्थयोजना — “अज्जा वेदना अज्जो वेदियती”ति खो, तिम्बरुक, आदिम्हियेव एवं सति पच्छा या पुरिमपक्खे कारकवेदना, सा उच्छिन्ना । ताय

पन कतं अज्जो वेदियतीति एवं उप्पन्नाय उच्छेददिट्ठिया सद्धिं सम्पयुत्ताय वेदनाय अभितुन्नस्स सतो “परंकतं सुखदुक्खं”न्ति अयं लद्धिं होति । एवञ्च वदन्तो कारको उच्छिन्नो, अज्जेन पटिसन्धि गहिताति उच्छेदं दीपेति, उच्छेदं गण्हाति । कस्मा? तस्स हि तं दस्सनं एतं परेति, एतं उच्छेदं उपगच्छतीति अत्थो । इधापि हि इमानि पदानि अट्ठकथायं आहरित्वा योजितानेव । इमस्मिं सुत्ते वेदनासुखदुक्खं कथितं । तज्ज खो विपाकसुखदुक्खमेव वट्ठतीति वुत्तं । अट्ठमं ।

९. बालपण्डितसुत्तवण्णना

१९. नवमे अविज्जानीवरणस्साति अविज्जाय निवारितस्स । एवमयं कायो समुदागतोति एवं अविज्जाय निवारितत्ता तण्हाय च सम्पयुत्तत्तायेव अयं कायो निब्बत्तो । अयञ्चेव कायोति अयञ्चस्स अत्तनो सविज्जाणको कायो । बहिद्धा च नामरूपन्ति बहिद्धा च परेसं सविज्जाणको कायो । अत्तनो च परस्स च पञ्चहि खन्धेहि छहि आयतनेहि चापि अयं अत्थो दीपेतब्बोव । इत्थेतं द्वयन्ति एवमेतं द्वयं । द्वयं पटिच्च फस्सोति अज्जत्थ चक्खुरूपादीनि द्वयानि पटिच्च चक्खुसम्पस्सादयो वुत्ता, इध पन अज्झत्तिकबाहिरानि आयतनानि । महाद्वयं नाम किरेतं । सळेवायतनानीति सळेव फस्सायतनानि फस्सकारणानि । येहि फुट्ठोति येहि कारणभूतेहि आयतनेहि उप्पन्नेन फस्सेन फुट्ठो । अज्जतरेनाति एत्थ परिपुण्णवसेन अज्जतरता वेदितब्बा । तत्राति तस्मिं बालपण्डितानं कायनिब्बत्तनादिमिह । को अधिप्पयासोति को अधिकपयोगो ।

भगवंमूलकाति भगवा मूलं एतेसन्ति भगवंमूलका । इदं वुत्तं होति — इमे, भन्ते, अम्हाकं धम्मा पुब्बे कस्सपसम्मासम्बुद्धेन उप्पादिता, तस्मिं परिनिब्बुते एकं बुद्धन्तरं अज्जो समणो वा ब्राह्मणो वा इमे धम्मे उप्पादेतुं समत्थो नाम नाहोसि, भगवता पन नो इमे धम्मा उप्पादिता । भगवन्तज्जि निस्साय मयं इमे धम्मे आजानाम पटिविज्झामाति एवं भगवंमूलका नो, भन्ते, धम्माति । भगवंनेत्तिकाति भगवा हि धम्मानं नेता विनेता अनुनेता, यथासभावतो पाटियेक्कं पाटियेक्कं नामं गहेत्वा दस्सेताति धम्मा भगवंनेत्तिका नाम होन्ति । भगवंपटिसरणाति चतुभूमकधम्मा सब्बज्जुतज्जाणस्स आपाथं आगच्छमाना भगवति पटिसरन्ति नामाति भगवंपटिसरणा । पटिसरन्तीति समोसरन्ति । अपिच महाबोधिमण्डे निसिन्नस्स भगवतो पटिवेधवसेन फस्सो आगच्छति “अहं भगवा किन्नामो”ति? त्वं फुसनट्ठेन फस्सो नाम । वेदना, सज्जा, सङ्खारा, विज्जाणं आगच्छति “अहं भगवा किन्नाम”न्ति, त्वं विजाननट्ठेन विज्जाणं नामाति एवं चतुभूमकधम्मानं यथासभावतो पाटियेक्कं पाटियेक्कं नामं गणहन्तो भगवा धम्मे पटिसरतीति भगवंपटिसरणा । भगवन्तयेव पटिभातूति भगवतोव एतस्स भासितस्स अत्थो उपट्ठातु, तुम्हेयेव नो कथेत्वा देथाति अत्थो ।

सा चेव अविज्जाति एत्थ किञ्चापि सा अविज्जा च तण्हा च कम्मं जवापेत्वा पटिसन्धिं आकट्ठित्वा निरुद्धा, यथा पन अज्जापि यं हिय्यो भेसज्जं पीतं, तदेव भोजनं भुज्जाति सरिक्खकत्तेन तदेवाति वुच्चति, एवमिधापि सा चेव अविज्जा सा च तण्हाति इदम्पि सरिक्खकत्तेन वुत्तं । ब्रह्मचरियन्ति मग्गब्रह्मचरियं । दुक्खक्खयायाति वट्ठदुक्खस्स खयत्थाय । कायूपगो होतीति अज्जं पटिसन्धिकायं उपगन्ता होति । यदिदं ब्रह्मचरियवासोति यो अयं मग्गब्रह्मचरियवासो, अयं बालतो पण्डितस्स विसेसोति दस्सेति । इति इमस्मिं सुत्ते सब्बोपि सपटिसन्धिको पुथुज्जनो “बालो”ति, अप्पटिसन्धिको खीणासवो “पण्डितो”ति वुत्तो । सोतापन्नसकदागामिअनागामिनो पन “पण्डिता”ति वा “बाला”ति वा न वत्तब्बा, भजमाना पन पण्डितपक्खं भजन्ति । नवमं ।

१०. पच्चयसुत्तवण्णना

२०. दसमे पटिच्चसमुप्पादञ्च वो भिक्खवे, देसेस्सामि पटिच्चसमुप्पन्ने च धम्मेति सत्था इमस्मिं सुत्ते पच्चये च पच्चयनिब्बत्ते च सभावधम्मे देसेस्सामीति उभयं आरम्भि । उप्पादा वा तथागतानन्ति तथागतानं उप्पादेपि, बुद्धेसु उप्पन्नेसु अनुप्पन्नेसुपि जातिपच्चया जरामरणं, जातियेव जरामरणस्स पच्चयो । ठिताव सा धातूति ठितोव सो पच्चयसभावो, न कदाचि जाति जरामरणस्स पच्चयो न होति । धम्मट्ठितता धम्मनियामताति इमेहिपि द्वीहि पच्चयमेव कथेति । पच्चयेन हि पच्चयुप्पन्ना धम्मा तिष्ठन्ति, तस्मा पच्चयोव “धम्मट्ठितता”ति वुच्चति । पच्चयो धम्मे नियमेति, तस्मा “धम्मनियामता”ति वुच्चति । इदप्पच्चयताति इमेसं जरामरणादीनं पच्चया इदप्पच्चया, इदप्पच्चयाव इदप्पच्चयता । तन्ति तं पच्चयं । अभिसम्बुज्झतीति जाणेन अभिसम्बुज्झति । अभिसमेतीति जाणेन अभिसमागच्छति । आचिक्खतीति कथेति । देसेतीति दस्सेति । पज्जापेतीति जानापेति । पट्टपेतीति जाणमुखे ठपेति । विवरतीति विवरित्वा दस्सेति । विभजतीति विभागतो दस्सेति । उत्तानीकरोतीति पाकटं करोति । पस्सथाति चाहाति पस्सथ इति च वदति । किन्ति? जातिपच्चया, भिक्खवे, जरामरणन्तिआदि ।

इति खो, भिक्खवेति एवं खो, भिक्खवे । या तत्राति या तेसु “जातिपच्चया जरामरण”न्तिआदीसु । तथतातिआदीनि पच्चयाकारस्सेव वेवचनानि । सो तेहि तेहि पच्चयेहि अनूनाधिकेहेव तस्स तस्स धम्मस्स सम्भवतो तथताति, सामग्गिं उपगतेसु पच्चयेसु मुहुत्तम्पि ततो निब्बत्तानं धम्मानं असम्भवाभावतो अवितथताति, अज्जधम्मपच्चयेहि अज्जधम्मनुप्पत्तितो अनज्जथताति, जरामरणादीनं पच्चयतो वा पच्चयसमूहतो वा इदप्पच्चयताति वुत्तो । तत्रायं वचनत्थो — इमेसं पच्चया इदप्पच्चया, इदप्पच्चया एव इदप्पच्चयता, इदप्पच्चयानं वा समूहो इदप्पच्चयता । लक्खणं पनेत्थ सदसत्थतो वेदितब्बं ।

अनिच्चन्ति हुत्वा अभावट्ठेन अनिच्चं । एत्थ च अनिच्चन्ति न जरामरणं अनिच्चं, अनिच्चसभावानं पन खन्धानं जरामरणत्ता अनिच्चं नाम जातं । सङ्खतादीसुपि एसेव नयो । एत्थ च सङ्खन्ति पच्चयेहि समागन्त्वा कतं । पटिच्चसमुप्पन्ति पच्चये निस्साय उप्पन्नं । खयधम्मन्ति खयसभावं । वयधम्मन्ति विगच्छनकसभावं । विरागधम्मन्ति विरज्जनकसभावं । निरोधधम्मन्ति निरुज्जनकसभावं । जातियापि वुत्तनयेनेव अनिच्चता वेदितब्बा । जनकपच्चयानं वा किच्चानुभावक्खणे दिट्ठत्ता एकेन परियायेनेत्थ अनिच्चातिआदीनि युज्जन्तियेव । भवादयो अनिच्चादिसभावायेव ।

सम्मप्पज्जायाति सविपस्सनाय मग्गपज्जाय । पुब्बन्ति पुरिमं अतीतन्ति अत्थो । अहोसिं नु खोतिआदीसु “अहोसिं नु खो ननु खो”ति सस्सताकारञ्च अधिच्चसमुप्पत्तिआकारञ्च निस्साय अतीते अत्तनो विज्जमानतञ्च अविज्जमानतञ्च कङ्कति । किं कारणन्ति न वत्तब्बं, उम्मतको विय बालपुथुज्जनो यथा वा तथा वा पवत्तति । किं नु खो अहोसिन्ति जातिलिङ्गपत्तियो निस्साय “खत्तियो नु खो अहोसिं, ब्राह्मणवेस्ससुद्धगहट्ठपब्बजितदेवमनुस्सानं अज्जतरो”ति कङ्कति । कथं नु खोति सण्ठानाकारं निस्साय “दीघो नु खो अहोसिं रस्सओदातकण्हपमाणिकअप्पमाणिकादीनं अज्जतरो”ति कङ्कति । केचि पन “इस्सरनिम्मानादीनि निस्साय ‘केन नु खो कारणेन अहोसि’न्ति हेतुतो कङ्कती”ति वदन्ति । किं हुत्वा किं अहोसिन्ति जातिआदीनि निस्साय “खत्तियो हुत्वा नु खो ब्राह्मणो अहोसिं...पे०... देवो हुत्वा मनुस्सो”ति अत्तनो परम्परं कङ्कति । सब्बत्थेव पन अद्धानन्ति कालाधिवचनमेतं । अपरन्ति अनागतं अन्तं । भविस्सामि नु खो ननु खोति सस्सताकारञ्च उच्छेदाकारञ्च निस्साय अनागते अत्तनो विज्जमानतञ्च अविज्जमानतञ्च कङ्कति । सेसमेत्थ वुत्तनयमेव ।

एतरहि वा पच्चुप्पन्नं अद्धानन्ति इदानि वा पटिसन्धिमादिं कत्वा चुतिपरियन्तं सब्बम्पि वत्तमानकालं गहेत्वा ।

अज्झत्तं कथं कथी भविस्सतीति अत्तनो खन्धेसु विचिकिच्छी भविस्सति । अहं नु खोस्मीति अत्तनो अत्थिभावं कङ्कति । युत्तं पनेतन्ति? युत्तं अयुत्तन्ति का एत्थ चिन्ता । अपिचेत्थ इदं वत्थुम्पि उदाहरन्ति — चूळमाताय किर पुत्तो मुण्डो, महामाताय पुत्तो अमुण्डो, तं पुत्तं मुण्डेसुं, सो उट्ठाय “अहं नु खो चूळमाताय पुत्तो”ति चिन्तेसि । एवं अहं नु खोस्मीति कङ्कहा होति । नो नु खोस्मीति अत्तनो नत्थिभावं कङ्कति । तत्रापि इदं वत्थु — एको किर मच्छे गणहन्तो उदके चिरट्टानेन सीतिभूतं अत्तनो ऊरुं मच्छोति चिन्तेत्वा पहरि । अपरो सुसानपस्से खेत्तं रक्खन्तो भीतो सङ्कुटितो सयि, सो पटिबुज्झित्वा अत्तनो जण्णुकानि द्वे यक्खाति चिन्तेत्वा पहरि । एवं नो नु खोस्मीति कङ्कति ।

किं नु खोस्मीति खत्तियोव समानो अत्तनो खत्तियभावं कङ्कति । एसेव नयो सेसेसुपि । देवो पन समानो देवभावं अजानन्तो नाम नत्थि, सोपि पन “अहं रूपी नु खो अरूपी नु खो”ति आदिना नयेन कङ्कति । खत्तियादयो कस्मा न जानन्तीति चे? अपच्चक्खा तेसं तत्थ तत्थ कुले उप्पत्ति । गहट्ठापि च पोत्थलिकादयो पब्बजितसज्जिनो, पब्बजितापि “कुप्पं नु खो मे कम्म”न्ति आदिना नयेन गहट्टसज्जिनो । मनुस्सापि च राजानो विय अत्तनि देवसज्जिनो होन्ति । कथं नु खोस्मीति वुत्तनयमेव । केवलज्हेत्थ अब्भन्तरे जीवो नाम अत्थीति गहेत्वा तस्स सण्ठानाकारं निस्साय “दीघो नु खोस्मि रस्सचतुरस्सच्छळंसअट्ठंससोळसंसादीनं अज्जतरप्पकारो”ति कङ्कन्तो कथं नु खोस्मीति? कङ्कतीति वेदितब्बो । सरीरसण्ठानं पन पच्चुप्पन्नं अजानन्तो नाम नत्थि । कुतो आगतो सो कुहिं गामी भविस्सतीति अत्तभावस्स आगतिगतिट्ठानं कङ्कन्तो एवं कङ्कति । अरियसावकस्साति इध सोतापन्नो अधिप्पेतो, इतरेपि पन तयो अवारितायेवाति । दसमं ।

आहारवग्गो दुतियो ।

३. दसबलवग्गो

१. दसबलसुत्तवण्णना

२१. दसबलवग्गस्स पठमं दुतियस्सेव सङ्केपो ।

२. दुतियदसबलसुत्तवण्णना

२२. दुतियं भगवता अत्तनो अज्झासयस्स वसेन वुत्तं । तत्थ दसबलसमन्नागतोति दसहि बलेहि समन्नागतो । बलज्ज नामेतं दुविधं कायबलज्ज जाणबलज्ज । तेसु तथागतस्स कायबलं हत्थिकुलानुसारेण वेदितब्बं । वुत्तज्जेतं पोराणेहि

“काळावकज्ज गङ्गेय्यं, पण्डरं तम्बपिङ्गलं ।

गन्धमङ्गलहेमज्ज, उपोसथछद्दन्तिमे दसा”ति ॥ (म० नि० अट्ठ० १.१४८; विभ० अट्ठ० ७६०) । —

इमानि दस हत्थिकुलानि । तत्थ काळावकन्ति पकतिहत्थिकुलं दट्ठब्बं । यं दसन्नं पुरिसानं कायबलं, तं एकस्स काळावकस्स हत्थिनो । यं दसन्नं काळावकानं बलं, तं एकस्स गङ्गेय्यस्स । यं दसन्नं गङ्गेय्यानं, तं एकस्स पण्डरस्स । यं दसन्नं पण्डरानं, तं एकस्स तम्बस्स । यं दसन्नं तम्बानं, तं एकस्स पिङ्गलस्स । यं दसन्नं पिङ्गलानं, तं एकस्स गन्धहत्थिनो । यं दसन्नं गन्धहत्थीनं, तं एकस्स मङ्गलस्स । यं दसन्नं मङ्गलानं, तं एकस्स हेमवतस्स । यं दसन्नं हेमवतानं, तं एकस्स

उपोसथस्स । यं दसन्नं उपोसथानं, तं एकस्स छद्दन्तस्स । यं दसन्नं छद्दन्तानं, तं एकस्स तथागतस्स ।
 नारायनसङ्घातबलन्तिपि इदमेव वुच्चति । तदेतं पकतिहत्थिगणनाय हत्थीनं कोटिसहस्सानं, पुरिसगणनाय दसन्नं
 पुरिसकोटिसहस्सानं बलं होति । इदं ताव तथागतस्स कायबलं । “दसबलसमन्नागतो”ति एत्थ पन एतं सङ्गहं न गच्छति ।
 एतज्झि बाहिरकं लामकं तिरच्छानगतानं सीहादीनम्पि होति । एतज्झि निस्साय दुक्खपरिज्जा वा समुदयप्पहानं वा
 मग्गभावना वा फलसच्छिकिरिया वा नत्थि । अज्जं पन दससु ठानेसु अकम्पनत्थेन उपत्थम्भनत्थेन च दसविधं जाणबलं
 नाम अत्थि । तं सन्धाय वुत्तं “दसबलसमन्नागतो”ति ।

कतमं पन तन्ति? ठानाट्टानादीनं यथाभूतं जाननं । सेय्यथिदं — ठानज्ज ठानतो अट्टानज्ज अट्टानतो जाननं एकं,
 अतीतानागतपच्चुप्पन्नानं कम्मसमादानानं ठानसो हेतुसो यथाभूतं विपाकजाननं एकं, सब्बत्थगामिनिपटिपदाजाननं एकं,
 अनेकधातुनानाधातुलोकजाननं एकं, परसत्तानं परपुग्गलानं नानाधिमुत्तिकताजाननं एकं, तेसंयेव इन्द्रियपरोपरियत्तजाननं
 एकं, ज्ञानविमोक्खसमाधिसमापत्तीनं संकिलेसवोदानवुट्टानजाननं एकं, पुब्बेनिवासजाननं एकं, सत्तानं चुतूपपातजाननं
 एकं, आसवक्खयजाननं एकन्ति । अभिधम्मे पन —

“इध तथागतो ठानज्ज ठानतो अट्टानज्ज अट्टानतो यथाभूतं पजानाति । यम्पि तथागतो ठानज्ज ठानतो
 अट्टानज्ज अट्टानतो यथाभूतं पजानाति । इदम्पि तथागतस्स तथागतबलं होति, यं बलं आगम्म तथागतो आसभं
 ठानं पटिजानाति, परिसासु सीहनादं नदति, ब्रह्मचक्कं पवत्तेती”ति ।

आदिना (विभ० ७६०) नयेन वित्थारतो आगतानेव । अत्थवण्णनापि नेसं विभङ्गट्ठकथायज्जेव (विभ० अट्ठ० ७६०)
 पपज्जसूदनिया च मज्झिमट्ठकथाय (म० नि० अट्ठ० १.१४८) सब्बाकारतो वुत्ता । सा तत्थ वुत्तनयेनेव गहेतब्बा ।

चतूहि च वेसारज्जेहीति एत्थ सारज्जपटिपक्खं वेसारज्जं, चतूसु ठानेसु वेसारज्जभावं पच्चवेक्खन्तस्स
 उप्पन्नसोमनस्समयजाणस्सेतं नामं । कतमेसु चतूसु? “सम्मासम्बुद्धस्स ते पटिजानतो इमे धम्मा
 अनभिसम्बुद्धा”ति आदीसु चोदनावत्थूसु । तत्रायं पाळि —

“चत्तारिमानि, भिक्खवे, तथागतस्स वेसारज्जानि...पे०... । कतमानि चत्तारि? ‘सम्मासम्बुद्धस्स ते पटिजानतो
 इमे धम्मा अनभिसम्बुद्धा’ति तत्र वत मं समणो वा ब्राह्मणो वा देवो वा मारो वा ब्रह्मा वा कोचि वा लोकस्मिं सह
 धम्मेन पटिचोदेस्सतीति निमित्तमेतं, भिक्खवे, न समनुपस्सामि । एतमहं, भिक्खवे, निमित्तं असमनुपस्सन्तो
 खेमप्पत्तो अभयप्पत्तो वेसारज्जप्पत्तो विहरामि । ‘खीणासवस्स ते पटिजानतो इमे आसवा अपरिक्खीणा’ति तत्र
 वत मं...पे०... ‘ये खो पन ते अन्तरायिका धम्मा वुत्ता, ते पटिसेवतो नालं अन्तरायाया’ति तत्र वत मं...पे०... ‘यस्स
 खो पन ते अत्थाय धम्मो देसितो, सो न निव्याति तक्करस्स सम्मा दुक्खक्खयाया’ति तत्र वत मं समणो वा
 ब्राह्मणो वा...पे०... वेसारज्जप्पत्तो विहरामी”ति (अ० नि० ४.८) ।

आसभं ठानन्ति सेट्ठट्टानं उत्तमट्टानं । आसभा वा पुब्बबुद्धा, तेसं ठानन्ति अत्थो । अपिच गवसतजेट्ठको उसभो,
 गवसहस्सजेट्ठको वसभो, वजसतजेट्ठको वा उसभो, वजसहस्सजेट्ठको वसभो, सब्बगवसेट्ठो सब्बपरिस्सयसहो सेतो
 पासादिको महाभारवहो असनिसतसद्देहिपि असम्पकम्पियो निसभो, सो इध उसभोति अधिप्पेतो । इदम्पि हि तस्स
 परियायवचनं । उसभस्स इदन्ति **आसभं** । ठानन्ति चतूहि पादेहि पथविं उप्पीळेत्वा अवट्टानं (म० नि० १.१५०) । इदं पन
 आसभं वियाति **आसभं** । यथेव हि निसभसङ्घातो उसभो उसभबलेन समन्नागतो चतूहि पादेहि पथविं उप्पीळेत्वा

अचलद्वानेन तिद्वति, एवं तथागतोपि दसहि तथागतबलेहि समन्नागतो चतूहि वेसारज्जपादेहि अट्टपरिसपथविं उप्पीळेत्वा सदेवके लोके केनचि पच्चत्थिकेन पच्चामित्तेन अकम्पियो अचलद्वानेन तिद्वति । एवं तिद्वमानो च तं आसभं ठानं पटिजानाति उपगच्छति न पच्चक्खाति, अत्तनि आरोपेति । तेन वुत्तं “आसभं ठानं पटिजानाती”ति ।

परिसासूति “अट्ट खो इमा, सारिपुत्त, परिसा । कतमा अट्ट? खत्तियपरिसा ब्राह्मणपरिसा गहपतिपरिसा समणपरिसा चातुमहाराजिकपरिसा तावतिसपरिसा मारपरिसा ब्रह्मपरिसा”ति, इमासु अट्टसु परिसासु । **सीहनादं नदतीति** सेट्टनादं अभीतनादं नदति, सीहनादसदिसं वा नादं नदति । अयमत्थो सीहनादसुत्तेन दीपेतब्बो । यथा वा सीहो सहनतो चेव हननतो च सीहोति वुच्चति, एवं तथागतो लोकधम्मनं सहनतो परप्पवादानञ्च हननतो सीहोति वुच्चति । एवं वुत्तस्स सीहस्स नादं सीहनादं । तत्थ यथा सीहो सीहबलेन समन्नागतो सब्बत्थ विसारदो विगतलोमहंसो सीहनादं नदति, एवं तथागतसीहोपि तथागतबलेहि समन्नागतो अट्टसु परिसासु विसारदो विगतलोमहंसो, “इति रूप”न्तिआदिना नयेन नानाविधदेसनाविलाससम्पन्नं सीहनादं नदति । तेन वुत्तं “परिसासु सीहनादं नदती”ति ।

ब्रह्मचक्कं पवत्तेतीति एत्थ ब्रह्मन्ति सेट्टं उत्तमं, विसुद्धस्स धम्मचक्कस्सेतं अधिवचनं । तं पन धम्मचक्कं दुविधं होति पटिवेधजाणञ्च देसनाजाणञ्च । तत्थ पज्जापभावितं अत्तनो अरियफलावहं पटिवेधजाणं, करुणापभावितं सावकानं अरियफलावहं देसनाजाणं । तत्थ पटिवेधजाणं उप्पज्जमानं उप्पन्नन्ति दुविधं । तज्झि अभिनिक्खमनतो पट्टाय याव अरहत्तमग्गा उप्पज्जमानं, फलक्खणे उप्पन्नं नाम । तुसितभवनतो वा याव महाबोधिपल्लङ्के अरहत्तमग्गा उप्पज्जमानं, फलक्खणे उप्पन्नं नाम । दीपङ्करतो वा पट्टाय याव अरहत्तमग्गा उप्पज्जमानं, फलक्खणे उप्पन्नं नाम । देसनाजाणम्पि पवत्तमानं पवत्तन्ति दुविधं । तज्झि याव अज्जासिकोण्डज्जस्स सोतापत्तिमग्गा पवत्तमानं, फलक्खणे पवत्तं नाम । तेसु पटिवेधजाणं लोक्कत्तरं, देसनाजाणं लोकियं । उभयम्पि पनेतं अज्जेहि असाधारणं बुद्धानयेव ओरसजाणं ।

इदानीं यं इमिना जाणेन समन्नागतो सीहनादं नदति, तं दस्सेतुं **इति रूपन्ति**आदिमाह । तत्थ **इति रूपन्ति** इदं रूपं एत्तकं रूपं, इतो उद्धं रूपं नत्थीति रूपनसभावञ्चेव भूतुपादायभेदञ्च आदिं कत्वा लक्खणरसपच्चुपट्टानपदट्टानवसेन अनवसेसरूपपरिग्गहो वुत्तो । **इति रूपस्स समुदयो**ति इमिना एवं परिग्गहितस्स रूपस्स समुदयो वुत्तो । तत्थ **इतीति** एवं समुदयो होतीति अत्थो । तस्स वित्थारो “अविज्जासमुदया रूपसमुदयो तण्हासमुदया, कम्मसमुदया आहारसमुदया रूपसमुदयोति निब्बत्तिलक्खणं पस्सन्तोपि रूपक्खन्धस्स उदयं पस्सती”ति (पटि० म० १.५०) एवं वेदितब्बो । अत्थङ्गमेपि “अविज्जानिरोधा रूपनिरोधो...पे०... विपरिणामलक्खणं पस्सन्तोपि रूपक्खन्धस्स निरोधं पस्सती”ति अयं वित्थारो ।

इति वेदनातिआदीसुपि अयं वेदना एत्तका वेदना, इतो उद्धं वेदना नत्थि, अयं सज्जा, इमे सङ्खारा, इदं विज्जाणं एत्तकं विज्जाणं, इतो उद्धं विज्जाणं नत्थीति वेदयितसज्जाननअभिसङ्खारणविज्जाननसभावञ्चेव सुखादिरूपसज्जादिफस्सादिचक्खुविज्जाणादिभेदञ्च आदिं कत्वा लक्खणरसपच्चुपट्टानपदट्टानवसेन अनवसेसवेदनासज्जासङ्खारविज्जाणपरिग्गहो वुत्तो । **इति वेदनाय समुदयो**तिआदीहि पन एवं परिग्गहितानं वेदनासज्जासङ्खारविज्जाणानं समुदयो वुत्तो । तत्रापि **इतीति** एवं समुदयो होतीति अत्थो । तेसम्पि वित्थारो “अविज्जासमुदया वेदनासमुदयो”ति (पटि० म० १.५०) रूपे वुत्तनयेनेव वेदितब्बो । अयं पन विसेसो — तीसु खन्धेसु “आहारसमुदया”ति अवत्वा “फस्ससमुदया”ति वत्तब्बं, विज्जाणक्खन्धे “नामरूपसमुदया”ति । अत्थङ्गमपदम्पि तेसंयेव वसेन योजेतब्बं । अयमेत्थ सङ्खेपो । वित्थारतो पन उदयव्यविनिच्छयो सब्बाकारपरिपूरो विसुद्धिमग्गे वुत्तो ।

इमस्मिं सति इदं होतीति अयम्पि अपरो सीहनादो । तस्सत्थो — इमस्मिं अविज्जादिके पच्चये सति इदं सङ्खारादिकं

फलं होति । **इमस्सुप्पादा इदं उप्पज्जतीति** इमस्स अविज्जादिकस्स पच्चयस्स उप्पादा इदं सङ्खारादिकं फलं उप्पज्जति । **इमस्मिं असति इदं न होतीति** इमस्मिं अविज्जादिके पच्चये असति इदं सङ्खारादिकं फलं न होति । **इमस्स निरोधा इदं निरुज्झतीति** इमस्स अविज्जादिकस्स पच्चयस्स निरोधा इदं सङ्खारादिकं फलं निरुज्झति । इदानीं यथा तं होति चेव निरुज्झति च, तं वित्थारतो दस्सेतुं **यदिदं अविज्जापच्चया सङ्खाराति** आदिमाह ।

एवं स्वाक्खातोति एवं पञ्चक्खन्धविभजनादिवसेन सुदु अक्खातो कथितो । **धम्मोति** पञ्चक्खन्धपच्चयाकारधम्मो । **उत्तानोति** अनिकुज्जितो । **विवटोति** विवरित्वा ठपितो । **पकासितोति** दीपितो जोतितो । **छिन्नपिलोतिकोति** पिलोतिका वुच्चति छिन्नं भिन्नं तत्थ तत्थ सिब्बितगण्ठितं जिण्णवत्थं, तं यस्स नत्थीति अट्ठहत्थं नवहत्थं वा अहतसाटकं निवत्थो, सो छिन्नपिलोतिको नाम । अयम्पि धम्मो तादिसो । न हेत्थ कोहज्जादिवसेन छिन्नाभिन्नसिब्बितगण्ठितभावो अत्थि । अपिच खुदकसाटकोपि पिलोतिकाति वुच्चति, सा यस्स नत्थि, अट्ठनवहत्थो महापटो अत्थि, सोपि छिन्नपिलोतिको, अपगतपिलोतिकोति अत्थो । तादिसो अयं धम्मो । यथा हि चतुहत्थं साटकं गहेत्वा परिग्गहणं करोन्तो पुरिसो इतो चितो च अज्जन्तो किलमति, एवं बाहिरकसमये पब्बजिता अत्तनो परित्तकं धम्मं “एवं सति एवं भविस्सती”ति कप्पेत्वा कप्पेत्वा वट्टेन्ता किलमन्ति । यथा पन अट्ठहत्थनवहत्थेन परिग्गहणं करोन्तो यथारुचि पारुपति न किलमति, नत्थि तत्थ अज्जित्वा वट्टनकिच्चं; एवं इमस्मिम्पि धम्मे कप्पेत्वा कप्पेत्वा विभजनकिच्चं नत्थि, तेहि तेहि कारणेहि मयाव अयं धम्मो सुविभक्तो सुवित्थारितोति इदम्पि सन्धाय “छिन्नपिलोतिको”ति आह । अपिच कचवरोपि पिलोतिकाति वुच्चति, इमस्मिञ्च सासने समणकचवरं नाम पतिट्ठातुं न लभति । तेनेवाह —

“कारण्डवं निद्धमथ, कसम्बुं अपकस्सथ ।
ततो पलापे वाहेथ, अस्समणे समणमानिने ॥

“निद्धमित्वान पापिच्छे, पापआचारगोचरे ।
सुद्धा सुद्धेहि संवासं, कप्पयव्हो पतिस्सता ।
ततो समग्गा निपका, दुक्खस्सन्तं करिस्सथा”ति ॥ (अ० नि० ८.१०) ।

इति समणकचवरस्स छिन्नत्तापि अयं धम्मो छिन्नपिलोतिको नाम होति ।

अलमेवाति युत्तमेव । **सद्धापब्बजितेनाति** सद्धाय पब्बजितेन । **कुलपुत्तेनाति** द्वे कुलपुत्ता आचारकुलपुत्तो जातिकुलपुत्तो च । तत्थ यो यतो कुतोचि कुला पब्बजित्वा सीलादयो पञ्च धम्मक्खन्धे पूरेति, अयं **आचारकुलपुत्तो** नाम । यो पन यसकुलपुत्तादयो विय जातिसम्पन्नकुला पब्बजितो, अयं **जातिकुलपुत्तो** नाम । तेसु इध आचारकुलपुत्तो अधिप्पेतो । सचे पन जातिकुलपुत्तो आचारवा होति, अयं उत्तमोयेव । एवरूपेन कुलपुत्तेन । **वीरियं आरभितुन्ति** चतुरङ्गसमन्नागतं वीरियं कातुं । इदानीस्स चतुरङ्गं दस्सेन्तो **कामं तचो चाति** आदिमाह । एत्थ हि तचो एकं अङ्गं, न्हारु एकं, अट्ठि एकं, मंसलोहितं एकन्ति । इदञ्च पन चतुरङ्गसमन्नागतं वीरियं अधिद्वहन्तेन नवसु ठानेसु समाधातब्बं पुरेभत्ते पच्छाभत्ते पुरिमयामे मज्झिमयामे पच्छिमयामे गमने ठाने निसज्जाय सयनेति ।

दुक्खं, भिक्खवे, कुसीतो विहरतीति इमस्मिं सासने यो कुसीतो पुग्गलो, सो दुक्खं विहरति । बाहिरसमये पन यो कुसीतो, सो सुखं विहरति । **वोकिण्णोति** मिस्सीभूतो । **सदत्थन्ति** सोभनं वा अत्थं सकं वा अत्थं, उभयेनापि अरहत्तमेव अधिप्पेतं । **परिहापेतीति** हापेति न पापुणाति । कुसीतपुग्गलस्स हि छ द्वाराणि अगुत्तानि होन्ति, तीणि कम्मानि

अपरिसुद्धानि, आजीवट्टमकं सीलं अपरियोदातं, भिन्नाजीवो कुलूपको होति । सो सब्रह्मचारीनं अक्खिम्हि पतितरजं विय उपघातकरो हुत्वा दुक्खं विहरति, पीठमदनो चेव होति लण्डपूरको च, सत्थु अज्झासयं गहेतुं न सक्कोति, दुल्लभं खणं विराधेति, तेन भुत्तो रट्ठपिण्डोपि न महप्फलो होति ।

आरद्धवीरियो च खो, भिक्खवेति आरद्धवीरियो पुग्गलो इमस्मियेव सासने सुखं विहरति । बाहिरसमये पन यो आरद्धवीरियो, सो दुक्खं विहरति । **पविवित्तोति** विवित्तो वियुत्तो हुत्वा । **सदत्थं परिपूरेतीति** अरहत्तं पापुणाति । आरद्धवीरियस्स हि छ द्वारानि सुगुत्तानि होन्ति, तीणि कम्मनि परिसुद्धानि, आजीवट्टमकं सीलं परियोदातं सब्रह्मचारीनं अक्खिम्हि सुसीतलज्जनं विय धातुगतचन्दनं विय च मनापो हुत्वा सुखं विहरति, सत्थु अज्झासयं गहेतुं सक्कोति । सत्था हि —

“चिरं जीव महावीर, कप्पं तिट्ठ महामुनी”ति —

एवं गोतमिया वन्दितो, “न खो, गोतमि, तथागता एवं वन्दितब्बा”ति पटिक्खिपित्वा ताय याचितो वन्दितब्बाकारं आचिक्खन्तो एवमाह —

“आरद्धवीरिये पहितत्ते, निच्चं दळ्ळपरक्कमे ।

समग्गे सावके पस्स, एसा बुद्धान वन्दना”ति ॥ (अप० थेरी २.२.१७१) ।

एवं आरद्धवीरियो सत्थु अज्झासयं गहेतुं सक्कोति, दुल्लभं खणं न विराधेति । तस्स हि बुद्धुप्पादो धम्मदेसना सङ्घसुप्पटिपत्ति सफला होति सउद्रया, रट्ठपिण्डोपि तेन भुत्तो महप्फलो होति ।

हीनेन अगगस्साति हीनाय सद्धाय हीनेन वीरियेन हीनाय सतिया हीनेन समाधिना हीनाय पज्जाय अगगसङ्घातस्स अरहत्तस्स पत्ति नाम न होति । **अग्गेन च खोति** अग्गेहि सद्धादीहि अगगस्स अरहत्तस्स पत्ति होति । **मण्डपेय्यन्ति** पसन्नट्ठेन मण्डं, पातब्बट्ठेन पेय्यं । यज्झि पिवित्वा अन्तरवीथियं पतितो विसज्जी अत्तनो साटकादीनम्पि अस्सामिको होति, तं पसन्नम्पि न पातब्बं, मय्हं पन सासनं एवं पसन्नज्ज पातब्बज्जाति दस्सेन्तो “मण्डपेय्य”न्ति आह ।

तत्थ तिविधो मण्डो — देसनामण्डो, पटिग्गहमण्डो, ब्रह्मचरियमण्डोति । कतमो देसनामण्डो? चतुन्नं अरियसच्चानं आचिक्खना देसना पज्जापना पट्टपना विवरणा विभजना उत्तानीकम्मं, चतुन्नं सतिपट्टानानं...पे०... अरियस्स अट्ठङ्गिकस्स मग्गस्स आचिक्खना...पे०... उत्तानीकम्मं, अयं **देसनामण्डो** । कतमो पटिग्गहमण्डो? भिक्खू भिक्खुनियो उपासका उपासिकायो देवा मनुस्सा ये वा पनज्जेपि केचि विज्जातारो, अयं **पटिग्गहमण्डो** । कतमो ब्रह्मचरियमण्डो? अयमेव अरियो अट्ठङ्गिको मग्गो, सेय्यथिदं — सम्मादिट्ठि...पे०... सम्मासमाधि, अयं **ब्रह्मचरियमण्डो** । अपिच अधिमोक्खमण्डो सद्धिन्द्रियं, अस्सद्धियं कसटो, अस्सद्धियं कसटं छट्टेत्वा सद्धिन्द्रियस्स अधिमोक्खमण्डं पिवतीति मण्डपेय्यन्ति आदिनापि (पटि० म० १.२३८) नयेनेत्थ अत्थो वेदितब्बो । **सत्था सम्मुखीभूतोति** इदमेत्थ कारणवचनं । यस्मा सत्था सम्मुखीभूतो, तस्मा वीरियसम्पयोगं कत्वा पिवथ एतं मण्डं । बाहिरकज्झि भेसज्जमण्डम्पि वेज्जस्स असम्मुखा पिवन्तानं पमाणं वा उग्गमनं वा निग्गमनं वा न जानामाति आसङ्का होति । वेज्जसम्मुखा पन “वेज्जो जानिस्सती”ति निरासङ्का पिवन्ति । एवमेव अम्हाकं धम्मस्सामि सत्था सम्मुखीभूतोति वीरियं कत्वा पिवथाति मण्डपाने नेसं नियोजेन्तो **तस्मातिह, भिक्खवेति** आदिमाह । तत्थ **सफलाति** सानिसंसा । **सउद्रयाति** सवट्ठि । इदानि नियोजनानुरूपं सिक्खितब्बतं निदिसन्तो

अत्तत्थं वा हि, भिक्खवेति आदिमाह । तत्थ अत्तत्थन्ति अत्तनो अत्थभूतं अरहत्तं । अप्पमादेन सम्पादेतुन्ति अप्पमादेन सब्बकिच्चाणि कातुं । परत्थन्ति पच्चयदायकानं महप्फलानिसंसं । सेसं सब्बत्थ उत्तानमेवाति । दूतियं ।

३. उपनिससुत्तवण्णना

२३. ततिये “जानतो अह”न्ति आदीसु जानतोति जानन्तस्स । पस्सतोति पस्सन्तस्स । द्वेपि पदानि एकत्थानि, ब्यञ्जनमेव नानं । एवं सन्तेपि “जानतो”ति जाणलक्खणं उपादाय पुग्गलं निदिसति । जाननलक्खणञ्चि जाणं । “पस्सतो”ति जाणप्पभावं उपादाय । पस्सनप्पभावञ्चि जाणं, जाणसमङ्गीपुग्गलो चक्खुमा विय चक्खुना रूपानि, जाणेन विवटे धम्मे पस्सति । आसवानं खयन्ति एत्थ आसवानं पणानं असमुप्पादो खीणाकारो नत्थिभावोति अयम्पि आसवक्खयोति वुच्चति, भङ्गोपि मग्गफलनिब्बानानिपि । “आसवानं खया अनासवं चेतोविमुत्ति”न्ति आदीसु (म० नि० १.४३८; विभ० ८३१) हि खीणाकारो आसवक्खयोति वुच्चति । “यो आसवानं खयो वयो भेदो परिभेदो अनिच्चता अन्तरधान”न्ति (विभ० ३५४) एत्थ भङ्गो ।

“सेक्खस्स सिक्खमानस्स, उजुमग्गानुसारिनो ।

खयस्मिं पठमं जाणं, ततो अज्जा अनन्तरा”ति ॥ (इतिवु० ६२) । —

एत्थ मग्गो । सो हि आसवे खेपेन्तो वूपसमेन्तो उप्पज्जति, तस्मा आसवानं खयोति वुत्तो । “आसवानं खया समणो होती”ति एत्थ फलं । तज्जि आसवानं खीणन्ते उप्पज्जति, तस्मा आसवानं खयोति वुत्तं ।

“आसवा तस्स वड्ढन्ति, आरा सो आसवक्खया”ति । (ध० प० २५३) —

एत्थ निब्बानं । तज्जि आगम्म आसवा खीयन्ति, तस्मा आसवानं खयोति वुत्तं । इध पन मग्गफलानि अधिप्पेतानि । नो अजानतो नो अपस्सतोति यो पन न जानाति न पस्सति, तस्स नो वदामीति अत्थो । एतेन ये अजानतो अपस्सतोपि संसारादीहियेव सुद्धिं वदन्ति, ते पटिक्खित्ता होन्ति । पुरिमेन पदद्वयेन उपायो वुत्तो, इमिना अनुपायं पटिसेधेति ।

इदानीं यं जानतो आसवानं खयो होति, तं दस्सेतुकामो किञ्च, भिक्खवे, जानतोति पुच्छं आरभि । तत्थ जानना बहुविधा । दब्बजातिको एव हि कोचि भिक्खु छत्तं कातुं जानाति, कोचि चीवरादीनं अज्जतरं, तस्स ईदिसानि कम्मानी वत्तसीसे ठत्वा करोन्तस्स सा जानना सग्गमग्गफलानं पदद्वानं न होतीति न वत्तब्बं । यो पन सासने पब्बजित्वा वेज्जकम्मादीनि कातुं जानाति, तस्सेवं जानतो आसवा वड्ढन्तियेव । तस्मा यं जानतो पस्सतो च आसवानं खयो होति, तदेव दस्सेन्तो इति रूपन्ति आदिमाह । एवं खो, भिक्खवे, जानतोति एवं पञ्चन्नं खन्धानं उदयब्बयं जानन्तस्स । आसवानं खयो होतीति आसवानं खयन्ते जातत्ता “आसवानं खयो”ति लद्धनामं अरहत्तं होति ।

एवं अरहत्तनिकूटेन देसनं निट्ठपेत्वा इदानीं खीणासवस्स आगमनीयं पुब्बभागपटिपदं दस्सेतुं यम्पिस्स तं, भिक्खवेति आदिमाह । तत्थ खयस्मिं खयेजाणन्ति आसवक्खयसङ्घाते अरहत्तफले पटिलद्धे सति पच्चवेक्खणजाणं । तज्जि अरहत्तफलसङ्घाते खयस्मिं पठमवारं उप्पन्ने पच्छा उप्पन्नत्ता खयेजाणन्ति वुच्चति । सउपनिसन्ति सकारणं सप्पच्चयं । विमुत्तीति अरहत्तफलविमुत्ति । सा हिस्स उपनिस्सयपच्चयेन पच्चयो होति । एवं इतो परेसुपि लब्धमानवसेन पच्चयभावो वेदितब्बो ।

विरागोति मग्गो । सो हि किलेसे विराजेन्तो खेपेन्तो उप्पन्नो, तस्मा विरागोति वुच्चति । निब्बिदाति निब्बिदाजाणं ।

एतेन बलवविपस्सनं दस्सेति । **बलवविपस्सना**ति भयतूपट्टाने जाणं आदीनवानुपस्सने जाणं मुञ्चितुकम्यताजाणं सङ्खारुपेक्खाजाणन्ति चतुन्नं जाणानं अधिवचनं । **यथाभूतजाणदस्सन**न्ति यथासभावजाननसङ्खातं दस्सनं । एतेन तरुणविपस्सनं दस्सेति । तरुणविपस्सना हि बलवविपस्सनाय पच्चयो होति । **तरुणविपस्सना**ति सङ्खारपरिच्छेदे जाणं कङ्खावितरणे जाणं सम्मसने जाणं मग्गामग्गे जाणन्ति चतुन्नं जाणानं अधिवचनं । **समाधी**ति पादकज्झानसमाधि । सो हि तरुणविपस्सनाय पच्चयो होति । **सुख**न्ति अप्पनाय पुब्बभागसुखं । तज्झि पादकज्झानस्स पच्चयो होति । **पस्सद्धी**ति दरथपटिप्पस्सद्धि । सा हि अप्पनापुब्बभागस्स सुखस्स पच्चयो होति । **पीती**ति बलवपीति । सा हि दरथपटिप्पस्सद्धिया पच्चयो होति । **पामोज्ज**न्ति दुब्बलपीति । सा हि बलवपीतिया पच्चयो होति । **सद्धा**ति अपरापरं उप्पज्जनसद्धा । सा हि दुब्बलपीतिया पच्चयो होति । **दुक्ख**न्ति वट्टदुक्खं । तज्झि अपरापरसद्धाय पच्चयो होति । **जाती**ति सविकारा खन्धजाति । सा हि वट्टदुक्खस्स पच्चयो होति । **भवो**ति कम्मभवो । (सो हि सविकाराय जातिया पच्चयो होति ।) एतेनुपायेन सेसपदानिपि वेदितब्बानि ।

थुल्लफुसितकेति महाफुसितके । **पब्बतकन्दरपदरसाखा**ति एत्थ **कन्दरं** नाम ‘क’न्तिलद्धनामेन उदकेन दारितो उदकभिन्नो पब्बतपदेसो, यो “नितम्बो”तिपि “नदीकुञ्छो”तिपि वुच्चति । **पदरं** नाम अट्टमासे देवे अवस्सन्ते फलितो भूमिप्पदेसो । **साखा**ति कुसुम्भगामिनियो खुद्दकमातिकायो । **कुसोब्भा**ति खुद्दकआवाटा । **महासोब्भा**ति महाआवाटा । **कुन्नदियो**ति खुद्दकनदियो । **महानदियो**ति गङ्गायमुनादिका महासरिता । **एवमेव खो, भिक्खवे, अविज्जूपनिसा** **सङ्खारा**तिआदीसु अविज्जा पब्बतोति दट्टब्बा । अभिसङ्खारा मेघोति, विज्जाणादिवट्टं कन्दरादयोति, विमुत्ति सागरोति ।

यथा पब्बतमत्थके देवो वस्सित्वा पब्बतकन्दरादीनि पूरेन्तो अनुपुब्बेन महासमुद्धं सागरं पूरेति, एवं अविज्जापब्बतमत्थके ताव अभिसङ्खारमेघस्स वस्सनं वेदितब्बं । अस्सुतवा हि बालपुथुज्जनो अविज्जाय अज्जाणी हुत्वा तण्हाय अभिलासं कत्वा कुसलाकुसलकम्मं आयूहति, तं कुसलाकुसलकम्मं पटिसन्धिविज्जाणस्स पच्चयो होति, पटिसन्धिविज्जाणादीनि नामरूपादीनं । इति पब्बतमत्थके वुट्टदेवस्स कन्दरादयो पूरेत्वा महासमुद्धं आहच्च ठितकालो विय अविज्जापब्बतमत्थके वुट्टस्स अभिसङ्खारमेघस्स परम्परपच्चयताय अनुपुब्बेन विज्जाणादिवट्टं पूरेत्वा ठितकालो । बुद्धवचनं पन पाळियं अगहितम्पि “इध तथागतो लोके उप्पज्जति, अगारस्मा अनगारियं पब्बजती”ति इमाय पाळिया वसेन गहितमेवाति वेदितब्बं । या हि तस्स कुलगेहे निब्बत्ति, सा कम्मभवपच्चया सविकारा जाति नाम । सो बुद्धानं वा बुद्धसावकानं वा सम्मुखीभावं आगम्म वट्टदोसदीपकं लक्खणाहटं धम्मकथं सुत्वा वट्टवसेन पीळितो होति, एवमस्स सविकारा खन्धजाति वट्टदुक्खस्स पच्चयो होति । सो वट्टदुक्खेन पीळितो अपरापरं सद्धं जनेत्वा अगारस्मा अनगारियं पब्बजति, एवमस्स वट्टदुक्खं अपरापरसद्धाय पच्चयो होति । सो पब्बज्जामत्तेनेव असन्तुट्ठो ऊनपञ्चवस्सकाले निस्सयं गहेत्वा वत्तपटिपत्तिं पूरेन्तो द्वेमातिका पगुणं कत्वा कम्माकम्मं उग्गहेत्वा याव अरहत्ता निज्जटं कत्वा कम्मट्ठानं गहेत्वा अरज्जे वसन्तो पथवीकसिणादीसु कम्मं आरभति, तस्स कम्मट्ठानं निस्साय दुब्बलपीति उप्पज्जति । तदस्स सद्धूपनिसं पामोज्जं, तं बलवपीतिया पच्चयो होति । बलवपीति दरथपटिप्पस्सद्धिया, सा अप्पनापुब्बभागसुखस्स, तं सुखं पादकज्झानसमाधिस्स । सो समाधिना चित्तकल्लतं जनेत्वा तरुणविपस्सनाय कम्मं करोति । इच्चस्स पादकज्झानसमाधि तरुणविपस्सनाय पच्चयो होति, तरुणविपस्सना बलवविपस्सनाय, बलवविपस्सना मग्गस्स, मग्गो फलविमुत्तिया, फलविमुत्ति पच्चवेक्खणजाणस्साति । एवं देवस्स अनुपुब्बेन सागरं पूरेत्वा ठितकालो विय खीणासवस्स विमुत्तिसागरं पूरेत्वा ठितकालो वेदितब्बोति । ततियं ।

४. अज्जतिथियसुत्तवण्णना

२४. चतुर्थे पाविसीति पविट्ठो । सो च न ताव पविट्ठो, “पविसिस्सामी”ति निक्खन्तत्ता पन एवं वुत्तो । यथा किं? यथा “गामं गमिस्सामी”ति निक्खन्तपुरिसो तं गामं अप्पत्तोपि “कहं इत्थन्नामो”ति वुत्ते “गामं गतो”ति वुच्चति, एवं । अतिप्पगोति तदा किर थेरस्स अतिप्पगोयेव निक्खन्तदिवसो अहोसि, अतिप्पगोयेव निक्खन्तभिक्षू बोधियङ्गणे चेतियङ्गणे निवासनपारुपनट्ठानेति इमेसु ठानेसु याव भिक्षाचारवेला होति, ताव पपञ्चं करोन्ति । थेरस्स पन “याव भिक्षाचारवेला होति, ताव परिब्बाजकेहि सद्धिं एकद्वेकथावारे करिस्सामी”ति चिन्तयतो यन्नूनाहन्ति एतदहोसि । परिब्बाजकानं आरामोति सो किर आरामो दक्खिणद्वारस्स च वेळुवनस्स च अन्तरा अहोसि । इधाति इमेसु चतूसु वादेसु । किंवादी किमक्खायीति किं वदति किं आचिक्खति, किं एत्थ समणस्स गोतमस्स दस्सनन्ति पुच्छन्ति । धम्मस्स चानुधम्मं व्याकरेय्यामाति, भोता गोतमेन यं वुत्तं कारणं, तस्स अनुकारणं कथेय्याम । सहधम्मिको वादानुपातोति परेहि वुत्तकारणेन सकारणो हुत्वा समणस्स गोतमस्स वादानुपातो वादप्पवत्ति विज्जूहि गरहितब्बं कारणं कोचि अप्पमत्तकोपि कथं नागच्छेय्य? इदं वुत्तं होति — कथं सब्बाकारेनपि समणस्स गोतमस्स वादे गारय्हं कारणं न भवेय्याति?

इति वदन्ति फस्सपच्चया दुक्खन्ति एवं वदन्तोति अत्थो । तत्राति तेसु चतूसु वादेसु । ते वत अज्जत्र फस्साति इदं “तदपि फस्सपच्चया”ति पटिज्जाय साधकवचनं । यस्मा हि न विना फस्सेन दुक्खपटिसंवेदना अत्थि, तस्मा जानितब्बमेतं यथा “तदपि फस्सपच्चया”ति अयमेत्थ अधिप्पायो ।

साधु, साधु, आनन्दाति अयं साधुकारो सारिपुत्तथेरस्स दिन्नो, आनन्दत्थेरेन पन सद्धिं भगवा आमन्तेसि । एकमिदाहन्ति एत्थ इधाति निपातमत्तं, एकं समयन्ति अत्थो । इदं वचनं “न केवलं सारिपुत्तोव राजगहं पविट्ठो, अहम्मि पाविसिं । न केवलञ्च तस्सेवायं वितक्को उप्पन्ना, मय्हम्मि उप्पज्जि । न केवलञ्च तस्सेव सा तित्थियेहि सद्धिं कथा जाता, मय्हम्मि जातपुब्बा”ति दस्सनत्थं वुत्तं ।

अच्छरियं अब्भुतन्ति उभयम्पेतं विम्वयदीपनमेव । वचनत्थो पनेत्थ अच्छरं पहरितुं युत्तन्ति अच्छरियं । अब्भूतपुब्बं भूतन्ति अब्भुतं । एकेन पदेनाति “फस्सपच्चया दुक्ख”न्ति इमिना एकेन पदेन । एतेन हि सब्बवादानं पटिक्खेपत्थो वुत्तो । एसेवत्थोति एसोयेव फस्सपच्चया दुक्खन्ति पटिच्चसमुप्पादत्थो । तज्जेवेत्थ पटिभातूति तज्जेवेत्थ उपट्ठातु । इदानि थेरो जरामरणादिकाय पटिच्चसमुप्पादकथाय तं अत्थगम्भीरज्जेव गम्भीरावभासञ्च करोन्तो सचे मं, भन्तेतिआदिं वत्वा यंमूलका कथा उप्पन्ना, तदेव पदं गहेत्वा विवट्ठं दस्सेन्तो छन्नत्वेवातिआदिमाह । सेसं उत्तानमेवाति । चतुर्थं ।

५. भूमिजसुत्तवण्णना

२५-२६. पञ्चमे भूमिजोति तस्स थेरस्स नामं । सेसमिधापि पुरिमसुत्ते वुत्तनयेनेव वेदितब्बं । अयं पन विसेसो — यस्मा इदं सुखदुक्खं न केवलं फस्सपच्चया उप्पज्जति, कायेनपि करियमानं करीयति, वाचायपि मनसापि, अत्तनापि करियमानं करीयति, परेनपि करियमानं करीयति, सम्पजानेनपि करियमानं करीयति, असम्पजानेनपि, तस्मा तस्स अपरम्मि पच्चयविसेसं दस्सेतुं काये वा हानन्द, सतीतिआदिमाह । कायसज्जेतनाहेतूति कायद्वारे उप्पन्नचेतनाहेतु । वचीसज्जेतनामनोसज्जेतनासुपि एसेव नयो । एत्थ च कायद्वारे कामावचरकुसलाकुसलवसेन वीसति चेतना लब्धन्ति, तथा वचीद्वारे । मनोद्वारे नवहि रूपारूपचेतनाहि सद्धिं एकूनतिंसाति तीसु द्वारेसु एकूनसत्तति चेतना होन्ति, तप्पच्चयं विपाकसुखदुक्खं दस्सितं । अविज्जापच्चया चाति इदं तापि चेतना अविज्जापच्चया होन्तीति दस्सनत्थं वुत्तं । यस्मा पन तं यथावुत्तचेतनाभेदं कायसङ्खारज्जेव वचीसङ्खारज्ज मनोसङ्खारज्ज परेहि अनुस्साहितो सामं असङ्खारिकचित्तेन करोति, परेहि कारियमानो ससङ्खारिकचित्तेनापि करोति, “इदं नाम कम्मं करोति, तस्स एवरूपो नाम विपाको भविस्सती”ति, एवं

कम्मञ्च विपाकञ्च जानन्तोपि करोति, मातापितृसु चेतियवन्दनादीनि करोन्तेसु अनुकरोन्ता दारका विय केवलं कम्ममेव जानन्तो “इमस्स पन कम्मस्स अयं विपाको”ति विपाकं अजानन्तोपि करोति, तस्मा तं दस्सेतुं **सामं वा तं, आनन्द, कायसङ्खारं अभिसङ्खारोतीति**आदि वुत्तं ।

इमेसु, आनन्द, धम्मसूति ये इमे “सामं वा तं, आनन्द, कायसङ्खारं”न्ति आदीसु चतूसु ठानेसु वुत्ता छसत्तति द्वेसता चेतनाधम्मा, इमेसु धम्मसु अविज्जा उपनिस्सयकोटिया अनुपतिता । सब्बेपि हि ते “अविज्जापच्चया सङ्खारा”ति एत्थेव सङ्गहं गच्छन्ति । इदानीं विवट्टं दस्सेन्तो **अविज्जाय त्वेवाति**आदिमाह । **सो कायो न होतीति** यस्मिं काये सति कायसञ्चेतनापच्चयं अज्झत्तं सुखदुक्खं उप्पज्जति, सो कायो न होति । वाचामनेसुपि एसेव नयो । अपिच कायोति चेतनाकायो, वाचापि चेतनावाचा, मनोपि कम्ममनोयेव । द्वारकायो वा कायो । वाचामनेसुपि एसेव नयो । खीणासवो चेतियं वन्दति, धम्मं भणति, कम्मद्वानं मनसि करोति, कथमस्स कायादयो न होन्तीति? अविपाकत्ता । खीणासवेन हि कतं कम्मं नेव कुसलं होति नाकुसलं । अविपाकं हुत्वा किरियामत्ते तिड्ढति, तेनस्स ते कायादयो न होन्तीति वुत्तं ।

खेत्तं तं न होतीतिआदीसुपि विरुहनट्टेन तं खेत्तं न होति, पतिट्टानट्टेन वत्थु न होति, पच्चयट्टेन आयतनं न होति, कारणट्टेन अधिकरणं न होति । सञ्चेतनामूलकज्झि अज्झत्तं सुखदुक्खं उप्पज्जेय्य, सा सञ्चेतना एतेसं विरुहनादीनं अत्थानं अभावेन तस्स सुखदुक्खस्स नेव खेत्तं, न वत्थु न आयतनं, न अधिकरणं होतीति । इमस्मिं सुत्ते वेदनादीसु सुखदुक्खमेव कथितं, तञ्च खो विपाकमेवाति । पञ्चमं ।

छट्ठं उपवाणसुत्तं उत्तानमेव । एत्थ पन वट्टदुक्खमेव कथितन्ति । छट्ठं ।

७. पच्चयसुत्तवण्णना

२७-२८. सत्तमे पटिपाटिया वुत्तेसु परियोसानपदं गहेत्वा **कतमञ्च, भिक्खवे, जरामरणन्ति**आदि वुत्तं । **एवं पच्चयं पजानातीति** एवं दुक्खसच्चवसेन पच्चयं जानाति । पच्चयसमुदयादयोपि समुदयसच्चादीनंयेव वसेन वेदितब्बा । **दिट्ठिसम्पन्नोति** मग्गदिट्ठिया सम्पन्नो । **दस्सनसम्पन्नोति** तस्सेव वेवचनं । **आगतो इमं सद्धम्मन्ति** मग्गसद्धम्मं आगतो । **पस्सतीति** मग्गसद्धम्ममेव पस्सति । **सेक्खेन जाणेनाति** मग्गजाणेनेव । **सेक्खाय विज्जायाति** मग्गविज्जाय एव । **धम्मसोतं समापन्नोति** मग्गसङ्घातमेव धम्मसोतं समापन्नो । **अरियोति** पुथुज्जनभूमिं अतिक्कन्तो । **निब्बेधिकपज्जोति** निब्बेधिकपज्जाय समन्नागतो । **अमतद्वारं आहच्च तिड्ढतीति** अमतं नाम निब्बानं, तस्स द्वारं अरियमग्गं आहच्च तिड्ढतीति । अट्ठमं उत्तानमेव । सत्तमअट्ठमानि ।

९. समणब्राह्मणसुत्तवण्णना

२९-३०. नवमं अक्खरभाणकानं भिक्खूनं अज्झासयेन वुत्तं । ते हि **परीति** उपसगं पक्खिपित्वा वुच्चमाने पटिविज्झितुं सक्कोन्ति । नवमं ।

दसमे सब्बं उत्तानमेव । इमेसु द्वीसु सुत्तेसु चतुसच्चपटिवेधोव कथितो । दसमं ।

दसबलवग्गो ततियो ।

४. कळारखत्तियवग्गो

१. भूतसुत्तवण्णना

३१. कळारखत्तियवग्गस्स पठमे अजितपज्जेति अजितमाणवेन पुच्छितपज्जे । सङ्घातधम्मासेति सङ्घातधम्मा वुच्चन्ति जातधम्मा तुलितधम्मा तीरितधम्मा । सेक्खाति सत्त सेक्खा । पुथूति तेयेव सत्त जने सन्धाय पुथूति वुत्तं । इधाति इमस्मिं सासने । निपकोति नेपक्कं वुच्चति पज्जा, ताय समन्नागतत्ता निपको, त्वं पण्डितो पब्रूहीति याचति । इरियन्ति वुत्तिं आचारं गोचरं विहारं पटिपत्तिं । मारिसाति भगवन्तं आलपति । सेक्खानञ्च सङ्घातधम्मानञ्च खीणासवानञ्च पटिपत्तिं मया पुच्छितो पण्डित, मारिस, मय्हं कथेहीति अयमेत्थ सङ्केपत्थो ।

तुण्ही अहोसीति कस्मा याव ततियं पुट्ठो तुण्ही अहोसि? किं पज्जे कङ्कति, उदाहु अज्झासयेति? अज्झासये कङ्कति, नो पज्जे । एवं किरस्स अहोसि — “सत्था मं सेक्खासेक्खानं आगमनीयपटिपदं कथापेतुकामो; सा च खन्धवसेन धातुवसेन आयतनवसेन पच्चयाकारवसेनाति बहूहि कारणेहि सक्का कथेतुं । कथं कथेन्तो नु खो सत्थु अज्झासयं गहेत्वा कथेतुं सक्खिस्सामी”ति? अथ सत्था चिन्तेसि — “ठपेत्वा मं अज्जो पत्तं आदाय चरन्तो सावको नाम पज्जाय सारिपुत्तसमो नत्थि । अयम्पि मया पज्जं पुट्ठो याव ततियं तुण्ही एव । पज्जे नु खो कङ्कति, उदाहु अज्झासये”ति । अथ “अज्झासये”ति जत्वा पज्जकथनत्थाय नयं ददमानो भूतमिदन्ति, सारिपुत्त, पस्ससीति आह ।

तत्थ भूतन्ति जातं निब्बत्तं, खन्धपञ्चकस्सेतं नामं । इति सत्था “पञ्चकखन्धवसेन, सारिपुत्त, इमं पज्जं कथेही”ति थेरस्स नयं देति । सहनयदानेन पन थेरस्स तीरे ठितपुरिसस्स विवटो एकङ्गणो महासमुद्धो विय नयसतेन नयसहस्सेन पज्जब्याकरणं उपट्ठासि । अथ नं ब्याकरोन्तो भूतमिदन्ति, भन्तेतिआदिमाह । तत्थ भूतमिदन्ति इदं निब्बत्तं खन्धपञ्चकं । सम्मप्यज्जाय पस्सतीति सह विपस्सनाय मगपज्जाय सम्मा पस्सति । पटिपन्नो होतीति सीलतो पट्ठाया याव अरहत्तमग्गा निब्बिदादीनं अत्थाय पटिपन्नो होति । तदाहारसम्भवन्ति इदं कस्मा आरभि? एतं खन्धपञ्चकं आहारं पटिच्च ठितं, तस्मा तं आहारसम्भवं नाम कत्वा दस्सेतुं इदं आरभि । इति इमिनापि परियायेन सेक्खपटिपदा कथिता होति । तदाहारनिरोधाति तेसं आहारानं निरोधेन । इदं कस्मा आरभि? तज्हि खन्धपञ्चकं आहारनिरोधा निरुज्झति, तस्मा तं आहारनिरोधसम्भवं नाम कत्वा दस्सेतुं इदं आरभि । इति इमिनापि परियायेन सेक्खस्सेव पटिपदा कथिता । निब्बिदाति आदीनि सब्बानि कारणवचनानीति वेदितब्बानि । अनुपादा विमुत्तोति चतूहि उपादानेहि कज्जि धम्मं अगहेत्वा विमुत्तो । साधु साधूति इमिना थेरस्स ब्याकरणं सम्पहंसेत्वा सयम्पि तथेव ब्याकरोन्तो पुन “भूतमिद”न्तिआदिमाहाति । पठमं ।

२. कळारसुत्तवण्णना

३२. दुतिये कळारखत्तियोति तस्स थेरस्स नामं । दन्ता पनस्स कळारा विसमसण्ठाना, तस्मा “कळारो”ति वुच्चति । हीनायावत्तोति हीनस्स गिहिभावस्स अत्थाय निवत्तो । अस्सासमलत्थाति अस्सासं अवस्सयं पतिट्ठं न हि नून अलत्थ, तयो मग्गे तीणि च फलानि नून नालत्थाति दीपेति । यदि हि तानि लभेय्य, न सिक्खं पच्चक्खाय हीनायावत्तेय्याति अयं थेरस्स अधिप्पायो । न ख्वाहं, आवुसोति अहं खो, आवुसो, “अस्सासं पत्तो, न पत्तो”ति न कङ्कामि । थेरस्स हि सावकपारमीजाणं अवस्सयो, तस्मा सो न कङ्कति । आयतिं पनावुसोति इमिना “आयतिं पटिसन्धि तुम्हाकं उग्घाटिता, न उग्घाटिता”ति अरहत्तप्पत्तिं पुच्छति । न ख्वाहं, आवुसो, विचिकिच्छामीति इमिना थेरो तत्थ विचिकिच्छाभावं दीपेति ।

येन भगवा तेनुपसङ्गमीति “इमं सुतकारणं भगवतो आरोचेस्सामी”ति उपसङ्गमि । अज्जा व्याकताति अरहतं व्याकतं । खीणा जातीति न थेरेन एवं व्याकता, अयं पन थेरो तुट्ठो पसन्नो एवं पदव्यञ्जनानि आरोपेत्वा आह । अज्जतरं भिक्खुं आमन्तेसीति तं सुत्वा सत्था चिन्तेसि — “सारिपुत्तो धीरो गम्भीरो । न सो केनचि कारणेन एवं व्याकरिस्सति । संखित्तेन पन पज्जो व्याकतो भविस्सति । पक्कोसापेत्वा नं पज्जं व्याकरापेस्सामी”ति अज्जतरं भिक्खुं आमन्तेसि ।

सचे तं सारिपुत्ताति इदं भगवा “न एस अत्तनो धम्मताय अज्जं व्याकरिस्सति, पज्जमेतं पुच्छिस्सामि, तं कथेन्तोव अज्जं व्याकरिस्सती”ति अज्जं व्याकरापेतुं एवं पुच्छि । यंनिदानावुसो, जातीति, आवुसो, अयं जाति नाम यंपच्चया, तस्स पच्चयस्स खया खीणस्मिं जातिया पच्चये जातिसङ्घातं फलं खीणन्ति विदितं । इधापि च थेरो पज्जे अकङ्खित्वा अज्झासये कङ्कति । एवं किरस्स अहोसि — “अज्जा नाम तण्हा खीणा, उपादानं खीणं, भवो खीणो, पच्चयो खीणो, किलेसा खीणातिआदीहि बहूहि कारणेहि सक्का व्याकातुं, कथं कथेन्तो पन सत्थु अज्झासयं गहेतुं सक्खिस्सामी”ति ।

किञ्चापि एवं अज्झासये कङ्कति, पज्जं पन अट्टपेत्वाव पच्चयाकारवसेन व्याकासि । सत्थापि पच्चयाकारवसेनेव व्याकरापेतुकामो, तस्मा एस व्याकरोन्तोव अज्झासयं गणिह । तावदेव “गहितो मे सत्थु अज्झासयो”ति अज्जासि । अथस्स नयसतेन नयसहस्सेन पज्जव्याकरणं उपट्ठासि । यस्मा पन भगवा उत्तरि पज्जं पुच्छति, तस्मा तेन तं व्याकरणं अनुमोदितन्ति वेदितब्बं ।

कथं जानतो पन तेति इदं कस्मा आरभि? सविसये सीहनादं नदापेतुं । थेरो किर सूकरनिखातलेणद्वारे दीघनखपरिब्बाजकस्स वेदनापरिगहसुत्ते कथियमाने तालवण्टं गहेत्वा सत्थारं बीजयमानो ठितो तिस्सो वेदना परिगगहेत्वा सावकपारमीजाणं अधिगतो, अयमस्स सविसयो । इमस्मिं सविसये ठितो सीहनादं नदिस्सतीति नं सन्धाय सत्था इदं पज्जं पुच्छि । अनिच्चाति हुत्वा अभावट्ठेन अनिच्चा । यदनिच्चं तं दुक्खन्ति एत्थ किञ्चापि सुखा वेदना ठितिसुखा विपरिणामदुक्खा, दुक्खा वेदना ठितिदुक्खा विपरिणामसुखा, अदुक्खमसुखा जाणसुखा अज्जाणदुक्खा, विपरिणामकोटिया पन सब्बाव दुक्खा नाम जाता । विदितन्ति यस्मा एवं वेदनात्तयं दुक्खन्ति विदितं, तस्मा या तत्थ तण्हा, सा न उपट्ठासीति दस्सेति ।

साधु साधूति थेरस्स वेदनापरिच्छेदजानने सम्पहंसनं । थेरो हि वेदना एकाति वा द्वे तिस्सो चतस्सोति वा अवुत्तेपि वुत्तनयेन तासं तिस्सोति परिच्छेदं अज्जासि, तेन तं भगवा सम्पहंसन्तो एवमाह । दुक्खस्मिन्ति इदं भगवा इमिना अधिप्पायेन आह — “सारिपुत्त, यं तया ‘इमिना कारणेन वेदनासु तण्हा न उपट्ठासी’ति व्याकतं, तं सुव्याकतं । ‘तिस्सो वेदना’ति विभजन्तेन पन ते अतिप्पपज्जो कतो, तं ‘दुक्खस्मि’न्ति व्याकरोन्तेनपि हि ते सुव्याकतमेव भवेय्य । यंकिञ्चि वेदयितं, तं दुक्खन्ति जातमत्तेपि हि वेदनासु तण्हा न तिट्ठति” ।

कथं विमोक्खाति कतरा विमोक्खा, कतरेन विमोक्खेन तया अज्जा व्याकताति अत्थो? अज्जत्तं विमोक्खाति अज्जत्तविमोक्खेन, अज्जत्तसङ्घारे परिगगहेत्वा पत्तअरहत्तेनाति अत्थो । तत्थ चतुक्कं वेदितब्बं — अज्जत्तं अभिनिवेसो अज्जत्तं वुट्ठानं, अज्जत्तं अभिनिवेसो बहिद्वा वुट्ठानं, बहिद्वा अभिनिवेसो बहिद्वा वुट्ठानं, बहिद्वा अभिनिवेसो अज्जत्तं वुट्ठानन्ति । अज्जत्तज्झि अभिनिवेसित्वा बहिद्वाधम्मपि दट्ठब्बायेव, बहिद्वा अभिनिवेसित्वा अज्जत्तधम्मपि । तस्मा कोचि भिक्खु अज्जत्तं सङ्घारेसु जाणं ओतारेत्वा ते ववत्थपेत्वा बहिद्वा ओतारेति, बहिद्वापि परिगगहेत्वा पुन अज्जत्तं ओतारेति, तस्स अज्जत्तं सङ्घारे सम्मसनकाले मग्गवुट्ठानं होति । इति अज्जत्तं अभिनिवेसो अज्जत्तं वुट्ठानं नाम । कोचि अज्जत्तं सङ्घारेसु जाणं ओतारेत्वा ते ववत्थपेत्वा बहिद्वा ओतारेति, तस्स बहिद्वा सङ्घारे सम्मसनकाले मग्गवुट्ठानं होति । इति

अज्झत्तं अभिनिवेसो बहिद्वा वुट्ठानं नाम । कोचि बहिद्वा सङ्खारेसु जाणं ओतारेत्वा, ते ववत्थपेत्वा अज्झत्तं ओतारेति, अज्झत्तम्पि परिग्गहेत्वा पुन बहिद्वा ओतारेति, तस्स बहिद्वा सङ्खारे सम्मसनकाले मग्गवुट्ठानं होति । इति बहिद्वा अभिनिवेसो बहिद्वा वुट्ठानं नाम । कोचि बहिद्वा सङ्खारेसु जाणं ओतारेत्वा ते ववत्थपेत्वा अज्झत्तं ओतारेति, तस्स अज्झत्तसङ्खारे सम्मसनकाले मग्गवुट्ठानं होति । इति बहिद्वा अभिनिवेसो अज्झत्तं वुट्ठानं नाम । तत्र थेरो “अज्झत्तसङ्खारे परिग्गहेत्वा तेसं ववत्थानकाले मग्गवुट्ठानेन अरहत्तं पत्तोस्मी”ति दस्सेन्तो **अज्झत्तं विमोक्खा ख्वाहं, आवुसो**ति आह ।

सब्बुपादानक्खयाति सब्बेसं चतुन्नम्पि उपादानानं खयेन । **तथा सतो विहरामी**ति तेनाकारेण सतिया समन्नागतो विहरामि । **यथा सतं विहरन्तन्ति** येनाकारेण मं सतिया समन्नागतं विहरन्तं । **आसवा नानुस्सवन्ती**ति चक्खुतो रूपे सवन्ति आसवन्ति सन्दन्ति पवत्तन्तीति एवं छहि द्वारेहि छसु आरम्भणेसु सवनधम्मा कामासवादयो आसवा नानुस्सवन्ति नानुप्पवड्ढन्ति, यथा मे न उप्पज्जन्तीति अत्थो । **अत्तानञ्च नावजानामी**ति अत्तानञ्च न अवजानामि । इमिना ओमानपहानं कथितं । एवञ्चि सति पजानना पसन्ना होति ।

समणेनाति बुद्धसमणेन । **तेस्वाहं न कङ्खामी**ति तेसु अहं “कतरो कामासवो, कतरो भवासवो, कतरो दिट्ठासवो, कतरो अविज्जासवो”ति एवं सरूपभेदतोपि, “चत्तारो आसवा”ति एवं गणनपरिच्छेदतोपि न कङ्खामि । **ते मे पहीनाति न विचिकिच्छामी**ति ते मय्हं पहीनाति विचिकिच्छं न उप्पादेमि । इदं भगवा “एवं ब्याकरोन्तेनपि तथा सुब्याकतं भवेय्य ‘अज्झत्तं विमोक्खा ख्वाहं, आवुसो’ति आदीनि पन ते वदन्तेन अतिप्पपञ्चो कतो”ति दस्सेन्तो आह ।

उट्ठायासना विहारं पाविसीति पञ्चत्तरबुद्धासनतो उट्ठित्वा विहारं अन्तोमहागन्धकुटिं पाविसि असम्भिन्नाय एव परिसाय । कस्मा? बुद्धा हि अनिड्ढिताय देसनाय असम्भिन्नाय परिसाय उट्ठायासना गन्धकुटिं पविसन्ता पुग्गलथोमनत्थं वा पविसन्ति धम्मथोमनत्थं वा । तत्थ पुग्गलथोमनत्थं पविसन्तो सत्था एवं चिन्तेसि — “इमं मया संखित्तेन उदेसं उट्ठिदुं वित्थारेण च अविभत्तं धम्मपटिग्गाहका भिक्खू उग्गहेत्वा आनन्दं वा कच्चायनं वा उपसङ्कमित्वा पुच्छिस्सन्ति, ते मय्हं जाणेन संसन्देत्वा कथेस्सन्ति, ततोपि धम्मपटिग्गाहका पुन मं पुच्छिस्सन्ति । तेसमहं ‘सुकथितं, भिक्खवे, आनन्देन, सुकथितं कच्चायनेन, मं चेपि तुम्हे एतमत्थं पुच्छेय्याथ, अहम्पि नं एवमेव ब्याकरेय्य’न्ति एवं ते पुग्गले थोमेस्सामि । ततो तेसु गारवं जनेत्वा भिक्खू उपसङ्कमिस्सन्ति, तेपि भिक्खू अत्थे च धम्मे च नियोजेस्सन्ति, ते तेहि नियोजिता तिससो सिक्खा परिपूरेत्वा दुक्खस्सन्तं करिस्सन्ती”ति ।

अथ वा पनस्स एवं होति — “एस मयि पक्कन्ते अत्तनो आनुभावं करिस्सति, अथ नं अहम्पि तथेव थोमेस्सामि, तं मम थोमनं सुत्वा गारवजाता भिक्खू इमं उपसङ्कमितब्बं, वचनञ्चस्स सोतब्बं सद्भातब्बं मज्जिस्सन्ति, तं तेसं भविस्सति दीघरत्तं हिताय सुखाया”ति धम्मथोमनत्थं पविसन्तो एवं चिन्तेसि यथा धम्मदायादसुत्ते चिन्तेसि । तत्र हिस्स एवं अहोसि — “मयि विहारं पविट्ठे आमिसदायादं गरहन्तो धम्मदायादञ्च थोमेन्तो इमिस्संयेव परिस्सति निसिन्नो सारिपुत्तो धम्मं देसेस्सति, एवं द्विन्नम्पि अम्हाकं एकज्झासयाय मतिया देसिता अयं देसना अग्गा च गरुका च भविस्सति पासाणच्छत्तसदिसा”ति ।

इध पन आयस्मन्तं सारिपुत्तं उक्कंसेत्वा पकासेत्वा ठपेतुकामो पुग्गलथोमनत्थं उट्ठायासना विहारं पाविसि । ईदिसेसु ठानेसु भगवा निसिन्नासनेयेव अन्तरहितो चित्तगतिया विहारं पविसतीति वेदितब्बो । यदि हि कायगतिया गच्छेय्य, सब्बा परिसा भगवन्तं परिवारेत्वा गच्छेय्य, सा एकवारं भिन्ना पुन दुस्सन्निपाता भवेय्याति भगवा अदिस्समानेन कायेन चित्तगतिया एव पाविसि ।

एवं पविट्ठे पन भगवति भगवतो अधिप्पायानुरूपमेव सीहनादं नदितुकामो तत्र खो आयस्मा सारिपुत्तो अचिरपक्कन्तस्स भगवतो भिक्खू आमन्तेसि। पुब्बे अप्पटिसंविदितन्ति इदं नाम पुच्छिस्सतीति पुब्बे मया अविदितं अज्जातं। पठमं पज्झन्ति, “सचे तं, सारिपुत्त, एवं पुच्छेय्युं कथं जानता पन तया, आवुसो सारिपुत्त, कथं पस्सता अज्जा ब्याकता खीणा जाती”ति इमं पठमं पज्झं। दन्धायितत्तन्ति सत्थु आसयजाननत्थं दन्धभावो असीघता। पठमं पज्झं अनुमोदीति, “जाति पनावुसो सारिपुत्त, किंनिदाना”ति इमं दुतियं पज्झं पुच्छन्तो, “यंनिदानावुसो, जाती”ति एवं विस्सज्जितं पठमं पज्झं अनुमोदि।

एतदहोसीति भगवता अनुमोदिते नयसतेन नयसहस्सेन पज्झस्स एकङ्गणिकभावेन पाकटीभूतत्ता एतं अहोसि। दिवसम्पाहं भगवतो एतमत्थं ब्याकरेय्यन्ति सकलदिवसम्पि अहं भगवतो एतं पटिच्चसमुप्पादत्थं पुट्ठो सकलदिवसम्पि अज्जमज्जेहि पदब्यज्जनेहि ब्याकरेय्यं। येन भगवा तेनुपसङ्कमीति एवं किरस्स अहोसि — “थेरो उळारसीहनादं नदति, सुकारणं एतं, दसबलस्स नं आरोचेस्सामी”ति। तस्मा येन भगवा तेनुपसङ्कमि।

सा हि भिक्खु सारिपुत्तस्स धम्मधातूति एत्थ धम्मधातूति पच्चयाकारस्स विवटभावदस्सनसमत्थं सावकपारमीजाणं। सावकानज्झि सावकपारमीजाणं सब्बज्जुतज्जाणगतिकमेव होति। यथा बुद्धानं अतीतानागतपच्चुप्पन्ना धम्मा सब्बज्जुतज्जाणस्स पाकटा होन्ति, एवं थेरस्स सावकपारमीजाणं सब्बेपि सावकजाणस्स गोचरधम्मे जानातीति। दुतियं।

३. जाणवत्थुसुत्तवण्णना

३३. ततिये तं सुणाथाति तं जाणवत्थुदेसनं सुणाथ। जाणवत्थूनीति चेत्थ जाणमेव जाणवत्थूति वेदितब्बं। जरामरणे जाणन्तिआदीसु चतूसु पठमं सवनमयजाणं सम्मसनजाणं पटिवेधजाणं पच्चवेक्खणजाणन्ति चतुब्बिधं वट्ठति, तथा दुतियं। ततियं पन ठपेत्वा सम्मसनजाणं तिविधमेव होति, तथा चतुत्थं। लोकुत्तरधम्मेसु हि सम्मसनं नाम नत्थि। जातिया जाणन्तिआदीसुपि एसेव नयो। इमिना धम्मेनाति इमिना चतुसच्चधम्मेन वा मग्गजाणधम्मेन वा।

दिट्ठेनातिआदीसु दिट्ठेनाति जाणचक्खुना दिट्ठेन। विदितेनाति पज्जाय विदितेन। अकालिकेनाति किञ्चि कालं अनतिक्कमित्वा पटिवेधानन्तरंयेव फलदायकेन। पत्तेनाति अधिगतेन। परियोगाळहेनाति परियोगाहितेन पज्जाय अनुपविट्ठेन। अतीतानागते नयं नेतीति “ये खो केची”तिआदिना नयेन अतीते च अनागते च नयं नेति। एत्थ च न चतुसच्चधम्मेन वा मग्गजाणधम्मेन वा सक्का अतीतानागते नयं नेतुं, चतुसच्चे पन मग्गजाणेन पटिविद्धे परतो पच्चवेक्खणजाणं नाम होति। तेन नयं नेतीति वेदितब्बा। अब्भज्जंसूति अभिअज्जंसु जानिंसु। सेय्यथापाहं, एतरहीति यथा अहं एतरहि चतुसच्चवसेन जानामि। अन्वये जाणन्ति अनुअये जाणं, धम्मजाणस्स अनुगमने जाणं, पच्चवेक्खणजाणस्सेतं नामं। धम्मे जाणन्ति मग्गजाणं। इमस्मिं सुत्ते खीणासवस्स सेक्खभूमि कथिता होति। ततियं।

४. दुतियजाणवत्थुसुत्तवण्णना

३४. चतुत्थे सत्तसत्तरीति सत्त च सत्तरि च। ब्यज्जनभाणका किर ते भिक्खू, बहुब्यज्जनं कत्वा वुच्चमाने पटिविज्झितुं सक्कोन्ति, तस्मा तेसं अज्झासयेन इदं सुत्तं वुत्तं। धम्मट्ठित्तिजाणन्ति पच्चयाकारे जाणं। पच्चयाकारो हि धम्मानं पवत्तिट्ठितिकारणत्ता धम्मट्ठितीति वुच्चति, एत्थ जाणं धम्मट्ठित्तिजाणं, एतस्सेव छब्बिधस्स जाणस्सेतं अधिवचनं।

खयधम्मन्ति खयगमनसभावं । वयधम्मन्ति वयगमनसभावं । विरागधम्मन्ति विरज्जनसभावं । निरोधधम्मन्ति निरुज्जनसभावं । सत्तसत्तरीति एकेकस्मिं सत्त सत्त कत्वा एकादससु पदेसु सत्तसत्तरि । इमस्मिं सुत्ते विपस्सनापटिविपस्सना कथिता । चतुत्थं ।

५. अविज्जापच्चयसुत्तवण्णना

३५. पञ्चमे समुदयो होतीति सत्था इधेव देसनं ओसापेसि । किंकारणाति? दिट्ठिगतिकस्स ओकासदानत्थं । तस्सज्झि परिसति उपारम्भचित्तो दिट्ठिगतिको अत्थि, सो पज्जं पुच्छिस्सति, अथस्साहं विस्सज्जेस्सामीति तस्स ओकासदानत्थं देसनं ओसापेसि । नो कल्लो पज्जोति अयुत्तो पज्जो । दुप्पज्जो एसोति अत्थो । ननु च “कतमं नु खो, भन्ते, जरामरण”न्ति? इदं सुपुच्छितन्ति । किञ्चापि सुपुच्छितं, यथा पन सतसहस्सगघनिके सुवण्णथाले वड्डितस्स सुभोजनस्स मत्थके आमलकमत्तेपि गूथपिण्डे ठपिते सब्बं भोजनं दुब्भोजनं होति छुट्टेत्तब्बं, एवमेव “कस्स च पनिदं जरामरण”न्ति? इमिना सत्तूपलद्धिवादपदेन गूथपिण्डेन तं भोजनं दुब्भोजनं विय अयम्पि सब्बो दुप्पज्जोव जातोति ।

ब्रह्मचरियवासोति अरियमग्गवासो । तं जीवं तं सरीरन्ति यस्स हि अयं दिट्ठि, सो “जीवे उच्छिज्जमाने सरीरं उच्छिज्जति, सरीरे उच्छिज्जन्ते जीवितं उच्छिज्जती”ति गणहाति । एवं गणहतो सा दिट्ठि “सत्तो उच्छिज्जती”ति गहितत्ता उच्छेददिट्ठि नाम होति । सचे पन सङ्खाराव उप्पज्जन्ति चेव निरुज्झन्ति चाति गणहेय्य, सासनावचरा सम्मादिट्ठि नाम भवेय्य । अरियमग्गो च नामेसो वट्ठं निरोधेन्तो वट्ठं समुच्छिन्दन्तो उप्पज्जति, तदेव तं वट्ठं उच्छेददिट्ठिया गहिताकारस्स सम्भवे सति विनाव मग्गभावनाय निरुज्झतीति मग्गभावना निरत्थका होति । तेन वुत्तं “ब्रह्मचरियवासो न होती”ति ।

दुतियनये अज्जं जीवं अज्जं सरीरन्ति यस्स अयं दिट्ठि, सो “सरीरं इधेव उच्छिज्जति, न जीवितं, जीवितं पन पज्जरतो सकुणो विय यथासुखं गच्छती”ति गणहाति । एवं गणहतो सा दिट्ठि “इमस्मा लोका जीवितं परलोकं गत”न्ति गहितत्ता सस्सतदिट्ठि नाम होति । अयज्ज अरियमग्गो तेभूमकवट्ठं विवट्ठेन्तो उप्पज्जति, सो एकसङ्खारेपि निच्चे धुवे सस्सते सति उप्पन्नोपि वट्ठं विवट्ठेत्तुं न सक्कोतीति मग्गभावना निरत्थका होति । तेन वुत्तं “अज्जं जीवं अज्जं सरीरन्ति वा भिक्खु दिट्ठिया सति ब्रह्मचरियवासो न होती”ति ।

विसूकायिकानीति आदि सब्बं मिच्छादिट्ठिवेवचनमेव । सा हि सम्मादिट्ठिया विनिविज्जनट्ठेन विसूकमिव अत्तानं आवरणतो विसूकायिकं, सम्मादिट्ठिं अननुवत्तित्वा तस्सा विरोधेन पवत्तनतो विसेवितं, कदाचि उच्छेदस्स कदाचि सस्सतस्स गहणतो विरूपं फन्दितं विप्फन्दितन्ति वुच्चति । तालावत्थुकतानीति तालवत्थु विय कतानि, पुन अविरुहणट्ठेन मत्थकच्छिन्नतालो विय समूलं तालं उद्धरित्वा तस्स पतिट्ठितट्ठानं विय च कतानीति अत्थो । अनभावंकतानीति अनुअभावं कतानीति । पञ्चमं ।

६. दुतियअविज्जापच्चयसुत्तवण्णना

३६. छट्ठे इति वा, भिक्खवे, यो वदेय्याति तस्सं परिसति दिट्ठिगतिको पज्जं पुच्छितुकामो अत्थि, सो पन अविसारदधातुको उट्ठाव दसबलं पुच्छितुं न सक्कोति, तस्मा तस्स अज्झासयेन सयमेव पुच्छित्वा विस्सज्जेन्तो सत्था एवमाह । छट्ठं ।

७. नतुम्हसुत्तवण्णना

३७. सत्तमे न तुम्हाकन्ति अत्तनि हि सति अत्तनियं नाम होति । अत्तायेव च नत्थि, तस्मा “न तुम्हाक”न्ति आह । नपि अज्जेसन्ति अज्जो नाम परेसं अत्ता, तस्मिं सति अज्जेसं नाम सिया, सोपि नत्थि, तस्मा “नपि अज्जेस”न्ति आह । पुराणमिदं, भिक्खवे, कम्मन्ति नयिदं पुराणकम्ममेव, पुराणकम्मनिब्बत्तो पनेस कायो, तस्मा पच्चयवोहारेन एवं वुत्तो । अभिसङ्खतन्तिआदि कम्मवोहारस्सेव वसेन पुरिमलिङ्गसभागाय वुत्तं, अयं पनेत्थ अत्थो — अभिसङ्खतन्ति पच्चयेहि कतोति दट्ठब्बो । अभिसज्जेतयितन्ति चेतनावत्थुको चेतनामूलकोति दट्ठब्बो । वेदनियन्ति वेदनियवत्थूति दट्ठब्बो । सत्तमं ।

८. चेतनासुत्तवण्णना

३८. अट्ठमे यज्ज, भिक्खवे, चेततीति यं चेतनं चेतति, पवत्तेतीति अत्थो । यज्ज पकप्पेतीति यं पकप्पनं पकप्पेति, पवत्तेतिच्चेव अत्थो । यज्ज अनुसेतीति यज्ज अनुसयं अनुसेति, पवत्तेतिच्चेव अत्थो । एत्थ च चेततीति तेभूमककुसलाकुसलचेतना गहिता, पकप्पेतीति अट्ठसु लोभसहगतचित्तेसु तण्हादिट्ठिकप्पा गहिता, अनुसेतीति द्वादसन्नं चेतनानं सहजातकोटिया चेव उपनिस्सयकोटिया च अनुसयो गहितो । आरम्मणमेतं होतीति (चेतनादिधम्मजाते सति कम्मविज्जाणस्स उप्पत्तिया अवारितत्ता) एतं चेतनादिधम्मजातं पच्चयो होति । पच्चयो हि इध आरम्मणन्ति अधिप्पेता । विज्जाणस्स ठितियाति कम्मविज्जाणस्स ठितत्थं । आरम्मणे सतीति तस्मिं पच्चये सति । पतिट्ठा विज्जाणस्स होतीति तस्स कम्मविज्जाणस्स पतिट्ठा होति । तस्मिं पतिट्ठिते विज्जाणेति तस्मिं कम्मविज्जाणे पतिट्ठिते । विरूळ्हेति कम्मं जवापेत्वा पटिसन्धिआकड्डनसमत्थताय निब्बत्तमूले जाते । पुनर्भवाभिनिब्बत्तीति पुनर्भवसङ्घाता अभिनिब्बत्ति ।

नो चे, भिक्खवे, चेततीति इमिना तेभूमकचेतनाय अप्पवत्तनक्खणो वुत्तो । नो चे पकप्पेतीति इमिना तण्हादिट्ठिकप्पानं अप्पवत्तनक्खणो । अथ चे अनुसेतीति इमिना तेभूमकविपाकेसु परित्तकिरियासु रूपेति एत्थ अप्पहीनकोटिया अनुसयो गहितो । आरम्मणमेतं होतीति अनुसये सति कम्मविज्जाणस्स उप्पत्तिया अवारितत्ता एतं अनुसयजातं पच्चयोव होति ।

नो चेव चेततीतिआदीसु पठमपदे तेभूमककुसलाकुसलचेतना निवत्ता, दुतियपदे अट्ठसु चित्तेसु तण्हादिट्ठियो, ततियपदे वुत्तप्पकारेसु धम्मेसु यो अप्पहीनकोटिया अनुसयितो अनुसयो, सो निवत्तो ।

अपिचेत्थ असम्मोहत्थं चेतति पकप्पेति अनुसेति, चेतति न पकप्पेति अनुसेति, न चेतति न पकप्पेति अनुसेति, न चेतति न पकप्पेति न अनुसेतीति इदम्पि चतुक्कं वेदितब्बं । तत्थ पठमनये धम्मपरिच्छेदो दस्सितो । दुतियनये चेततीति तेभूमककुसलचेतना चेव चतस्सो च अकुसलचेतना गहिता । न पकप्पेतीति अट्ठसु चित्तेसु तण्हादिट्ठियो निवत्ता । अनुसेतीति तेभूमककुसले उपनिस्सयकोटिया, चतूसु अकुसलचेतनासु सहजातकोटिया चेव उपनिस्सयकोटिया च अनुसयो गहितो । ततियनये न चेततीति तेभूमककुसलाकुसलं निवत्तं, न पकप्पेतीति अट्ठसु चित्तेसु तण्हादिट्ठियो निवत्ता, अनुसेतीति सुत्ते आगतं वारेत्वा तेभूमककुसलाकुसलविपाककिरियारूपेसु अप्पहीनकोटिया उपनिस्सयो गहितो । चतुत्थनयो पुरिमसदिसोव ।

तदप्पतिट्ठितेति तस्मिं अप्पतिट्ठिते । अवरूळ्हेति कम्मं जवापेत्वा पटिसन्धिआकड्डनसमत्थताय अनिब्बत्तमूले । एत्थ पन किं कथितन्ति? अरहत्तमगस्स किच्चं, खीणासवस्स किच्चकरणन्तिपि नवलोकुत्तरधम्मातिपि वत्तुं वट्ठति । एत्थ च विज्जाणस्स चेव आयतिं पुनर्भवस्स च अन्तरे एको सन्धि, वेदनातण्हानमन्तरे एको, भवजातीनमन्तरे एकोति । अट्ठमं ।

९. दुतियचेतनासुत्तवण्णना

३९. नवमे विज्जाणनामरूपानं अन्तरे एको सन्धि, वेदनातण्हानमन्तरे एको, भवजातीनमन्तरे एकोति । नवमं ।

१०. ततियचेतनासुत्तवण्णना

४०. दसमे नतीति तण्हा । सा हि पियरूपेसु रूपादीसु नमनट्ठेन “नती”ति वुच्चति । आगति गति होतीति । आगतिमिह गति होति, आगते पच्चुपट्ठिते कम्मे वा कम्मनिमित्ते वा गहिनिमित्ते वा पटिसन्धिवसेन विज्जाणस्स गति होति । चुतूपपातोति एवं विज्जाणस्स आगते पटिसन्धिविसये गतिया सति इतो चवनसङ्घाता चुति, तत्थूपपत्तिसङ्घातो उपपातोति अयं चुतूपपातो नाम होति । एवं इमस्मिं सुत्ते नतिया च आगतिगतिया च अन्तरे एकोव सन्धि कथितोति । दसमं ।

कळारखत्तियवग्गो चतुत्थो ।

५. गहपतिवग्गो

१. पञ्चवेरभयसुत्तवण्णना

४१. गहपतिवग्गस्स पठमे यतोति यदा । भयानि वेरानीति भयवेरचेतनायो । सोतापत्तियङ्गेहीति दुविधं सोतापत्तिया अङ्गं, (सोतापत्तिया च अङ्गं,) यं पुब्बभागे सोतापत्तिपटिलाभाय संवत्तति, “सप्पुरिससंसेवो सद्धम्मस्सवनं योनिमोमनसिकारो धम्मानुधम्मपटिपत्ती”ति (दी० नि० ३.३११) एवं आगतं, पटिलद्धगुणस्स च सोतापत्तिं पत्वा ठितस्स अङ्गं, यं सोतापन्नस्स अङ्गन्तिपि वुच्चति, बुद्धे अवेच्चप्पसादादीनं एतं अधिवचनं । इदमिध अधिप्पेतं । अरियोति निद्वोसो निरुपारम्भो । जायोति पटिच्चसमुप्पन्नं जत्वा ठितजाणम्पि पटिच्चसमुप्पादोपि । यथाह — “जायो वुच्चति पटिच्चसमुप्पादो, अरियोपि अट्ठङ्गिको मग्गो जायो”ति । पञ्जायाति अपरापरं उप्पन्नाय विपस्सनापञ्जाय । सुदिट्ठो होतीति अपरापरं उप्पज्जित्वा दस्सनवसेन सुट्ठु दिट्ठो ।

खीणनिरयोतिआदीसु आयतिं तत्थ अनुप्पज्जनताय खीणो निरयो मय्हन्ति सो अहं खीणनिरयो । एस नयो सब्बत्थ । सोतापन्नोति मग्गसोतं आपन्नो । अविनिपातधम्मोति न विनिपातसभावो । नियतोति पठममग्गसङ्घातेन सम्मत्तनियामेन नियतो । सम्बोधिपरायनोति उत्तरिमग्गतयसङ्घातो सम्बोधि परं अयनं मय्हन्ति सोहं सम्बोधिपरायनो, तं सम्बोधिं अवस्सं अभिसम्बुज्जनकोति अत्थो ।

पाणातिपातपच्चयाति पाणातिपातकम्मकारणा । भयं वेरन्ति अत्थतो एकं । वेरञ्च नामेतं दुविधं होति बाहिरं अज्झत्तिकन्ति । एकेन हि एकस्स पिता मारितो होति, सो चिन्तेसि “एतेन किर मे पिता मारितो, अहम्पि तंयेव मारेस्सामी”ति निसितं सत्थं आदाय चरति । या तस्स अब्भन्तरे उप्पन्नवेरचेतना, इदं बाहिरं वेरं नाम । या पन इतरस्स “अयं किर मं मारेस्सामीति चरति, अहमेव नं पठमतरं मारेस्सामी”ति चेतना उप्पज्जति, इदं अज्झत्तिकं वेरं नाम । इदं ताव उभयम्पि दिट्ठधम्मिकमेव । या पन तं निरये उप्पन्नं दिस्वा “एतं पहरिस्सामी”ति जलितं अयमुग्गरं गण्हतो निरयपालस्स चेतना उप्पज्जति, इदमस्स सम्परायिकं बाहिरवेरं । या चस्स “अयं निद्वोसं मं पहरिस्सामीति आगच्छति, अहमेव नं पठमतरं पहरिस्सामी”ति चेतना उप्पज्जति, इदमस्स सम्परायिकं अज्झत्तवेरं । यं पनेतं बाहिरवेरं, तं अट्ठकथायं “पुगलवेर”न्ति वुत्तं । दुक्खं दोमनस्सन्ति अत्थतो एकमेव । यथा चेत्थ, एवं सेसपदेसुपि “इमिना मम भण्डं हटं, मय्हं

दारेसु चारित्तं आपन्नं, मुसा वत्वा अत्थो भग्गो, सुरामदमत्तेन इदं नाम कतं”न्तिआदिना नयेन वेरुप्पत्ति वेदितब्बा ।
अवेच्चप्पसादेनाति अधिगतेन अचलप्पसादेन । **अरियकन्तेही**ति पञ्चहि सीलेहि । तानि हि अरियानं कन्तानि पियानि ।
 भवन्तरगतापि अरिया तानि न विजहन्ति, तस्मा “अरियकन्तानी”ति वुच्चन्ति । सेसमेत्थ यं वत्तब्बं सिया, तं सब्बं
 विसुद्धिमग्गे अनुस्सतिनिद्देसे वुत्तमेव । पठमं ।

२. दुतियपञ्चवेरभयसुत्तवण्णना

४२. दुतिये भिक्खूनं कथितभावमत्तमेव विसेसो । दुतियं ।

३. दुक्खसुत्तवण्णना

४३. ततिये **दुक्खस्सा**ति वट्टदुक्खस्स । **समुदयन्ति** द्वे समुदया खणिकसमुदयो च पच्चयसमुदयो च । पच्चयसमुदयं
 पस्सन्तोपि भिक्खु खणिकसमुदयं पस्सति, खणिकसमुदयं पस्सन्तोपि पच्चयसमुदयं पस्सति । अत्थङ्गमोपि
 अच्चन्तत्थङ्गमो भेदत्थङ्गमोति दुविधो । अच्चन्तत्थङ्गमं पस्सन्तोपि भेदत्थङ्गमं पस्सति, भेदत्थङ्गमं पस्सन्तोपि
 अच्चन्तत्थङ्गमं पस्सति । **देसेस्सामी**ति इदं वट्टदुक्खस्स समुदयअत्थङ्गमं निब्बत्तिभेदं नाम देसेस्सामि, तं सुणाथाति
 अत्थो । **पटिच्चा**ति निस्सयवसेन चेव आरम्मणवसेन च पच्चयं कत्वा । **तिण्णं सङ्गति** **फस्सो**ति तिण्णं सङ्गतिया फस्सो ।
अयं खो, भिक्खवे, दुक्खस्स समुदयोति अयं वट्टदुक्खस्स निब्बत्ति नाम । **अत्थङ्गमो**ति भेदो । एवज्जि वट्टदुक्खं भिन्नं
 होति अप्पटिसन्धियं । ततियं ।

४. लोकसुत्तवण्णना

४४. चतुत्थे **लोकस्सा**ति सङ्खारलोकस्स । अयमेत्थ विसेसो । चतुत्थं ।

५. जातिकसुत्तवण्णना

४५. पञ्चमे **जातिके**ति द्विन्नं जातकानं गामे । **गिज्जकावसथे**ति इट्ठकाहि कते महापासादे । **धम्मपरियायन्ति**
 धम्मकारणं । **उपस्सुती**ति उपस्सुतिट्ठानं, यं ठानं उपगतेन सक्का होति भगवतो सद्दं सोतुं, तत्थ ठितोति अत्थो । सो किर
 गन्धकुटिपरिवेणसम्मज्जनत्थं आगतो अत्तनो कम्मं पहाय भगवतो धम्मघोसं सुणन्तो अट्ठासि । **अदसा**ति तदा किर
 भगवतो आदितोव पच्चयाकारं मनसिकरोन्तस्स “इदं इमिना पच्चयेन होति, इदं इमिना”ति आवज्जतो याव भवग्गा
 एकङ्गणं अहोसि, सत्था मनसिकारं पहाय वचसा सज्झायं करोन्तो यथानुसन्धिना देसनं निट्ठपेत्वा, “अपि नु खो इमं
 धम्मपरियायं कोचि अस्सोसी”ति आवज्जेन्तो तं भिक्खुमद्दस । तेन वुत्तं “अदसा खो भग्वा”ति ।

अस्सोसि नोति अस्सोसि नु । अथ वा **अस्सोसि** नोति अम्हाकं भासन्तानं अस्सोसीति । **उग्गणहा**हीतिआदीसु सुत्वा
 तुण्हीभूतोव पगुणं करोन्तो उग्गणहाति नाम । पदानुपदं घटेत्वा वाचाय परिचितं करोन्तो परियापुणाति नाम । उभयथापि
 पगुणं आधारप्पत्तं करोन्तो धारेति नाम । **अत्थसंहितो**ति कारणनिस्सितो । **आदिब्रह्मचरियको**ति मग्गब्रह्मचरियस्स आदि
 पतिट्ठानभूतो । इति तीसुपि इमेसु सुत्तेसु वट्टविवट्टमेव कथितं । पञ्चमं ।

६. अज्जतरब्राह्मणसुत्तवण्णना

४६. छट्ठे अज्जतरोति नामवसेन अपाकटो अज्जतरो ब्राह्मणो । छट्ठं ।

७. जाणुस्सोणिसुत्तवण्णना

४७. सत्तमे जाणुस्सोणीति ठानन्तरवसेन एवंलद्धनामो असीतिकोटिविभवो महापुरोहितो । सत्तमं ।

८. लोकायतिकसुत्तवण्णना

४८. अट्ठमे लोकायतिकोति वितण्डसत्थे लोकायते कतपरिचयो । जेट्टमेतं लोकायतन्ति पठमं लोकायतं । लोकायतन्ति च लोकस्सेव आयतं, बालपुथुज्जनलोकस्स आयतं, महन्तं गम्भीरन्ति उपधारितब्बं परित्तं भावं दिट्ठिगतं । एकत्तन्ति एकसभावं, निच्चसभावमेवाति पुच्छति । पुथुत्तन्ति पुरिमसभावेन नानासभावं, देवमनुस्सादिभावेन पठमं हुत्वा पच्छा न होतीति उच्छेदं सन्धाय पुच्छति । एवमेत्थ “सब्बमत्थि, सब्बमेकत्त”न्ति इमा द्वेपि सस्सतदिट्ठियो, “सब्बं नत्थि, सब्बं पुथुत्त”न्ति इमा द्वे उच्छेददिट्ठियोति वेदितब्बा । अट्ठमं ।

९. अरियसावकसुत्तवण्णना

४९. नवमे किं नु खोति संसयुप्पत्तिआकारदस्सनं । समुदयतीति उप्पज्जति । नवमं ।

१०. दुतियअरियसावकसुत्तवण्णना

५०. दसमे द्वेपि नया एकतो वुत्ता । इदमेव पुरिमेन नानत्तं, सेसं तादिसमेवाति । दसमं ।

गहपतिवग्गो पञ्चमो ।

६. दुक्खवग्गो

१. परिवीमंसनसुत्तवण्णना

५१. दुक्खवग्गस्स पठमे परिवीमंसमानोति उपपरिक्खमानो । जरामरणन्ति कस्मा जरामरणं एकमेव “अनेकविधं नानप्पकारक”न्ति वत्त्वा गहितन्ति चे? तस्मिं गहिते सब्बदुक्खस्स गहितत्ता । यथा हि चूळाय गहिते पुरिसे सो पुरिसो गहितोव होति, एवं जरामरणे गहिते सब्बदुक्खं गहितमेव होति । तस्मा “यं खो इदं अनेकविधं नानप्पकारकं दुक्खं लोके उप्पज्जती”ति न्हत्वा ठितं पुरिसं विय सब्बदुक्खं दस्सेत्वा तं चूळाय गण्हन्तो विय जरामरणं गण्हि ।

जरामरणनिरोधसारुप्पगामिनीति जरामरणनिरोधस्स सारुप्पभावेन निक्किलेसताय परिसुद्धताय सदिसाव हुत्वा गामिनीति अत्थो । तथा पटिपन्नो च होतीति यथा तं पटिपन्नोति वुच्चति, एवं पटिपन्नो होति । अनुधम्मचारीति निब्बानधम्मं अनुगतं पटिपत्तिधम्मं चरति, पूरेतीति अत्थो । दुक्खक्खयाय पटिपन्नोति सीलं आदिं कत्वा जरामरणदुक्खस्स निरोधत्थाय पटिपन्नो । सङ्खारनिरोधायाति सङ्खारदुक्खस्स निरोधत्थाय । एत्तावता याव अरहत्ता देसना कथिता ।

इदानीं अरहत्तफलपच्चवेक्खणं सततविहारञ्च दस्सेत्वा देसना निवत्तेत्वा सिया, तथा अकत्वा **अविज्जागतोति** इदं कस्मा गणहातीति? खीणासवस्स समतिक्कन्तवट्टदुक्खदस्सनत्थं। अपिच पुन वट्टं आरभित्वा विवट्ठे कथियमाने बुद्धानकसत्तो चेत्थ अत्थि, तस्स अज्झासयवसेनापि इदं गणहातीति वेदितब्बो। तत्थ **अविज्जागतोति** अविज्जाय गतो उपगतो समन्नागतो। **पुरिसपुग्गलोति** पुरिसोयेव पुग्गलो। उभयेनापि सम्मुतिकथं कथेति। बुद्धानज्झि सम्मुतिकथा परमत्थकथाति द्वे कथा होन्ति। तत्थ “सत्तो नरो पुरिसो पुग्गलो तिस्सो नागो”ति एवं पवत्ता सम्मुतिकथा नाम। “खन्धा धातुयो आयतनानी”ति एवं पवत्ता परमत्थकथा नाम। परमत्थं कथेन्तापि सम्मुतिं अमुञ्चित्वा कथेन्ति। ते सम्मुतिं कथेन्तापि परमत्थं कथेन्तापि सच्चमेव कथेन्ति। तेनेव वुत्तं —

“दुवे सच्चानि अक्खासि, सम्बुद्धो वदतं वरो।
सम्मुतिं परमत्थञ्च, ततियं नूपलब्भति।
सङ्केतवचनं सच्चं, लोकसम्मुतिकारणं।
परमत्थवचनं सच्चं, धम्मनं भूतलक्खणं”न्ति॥

पुज्जं चे सङ्खारन्ति तेरसचेतनाभेदं पुज्जाभिसङ्खारं। **अभिसङ्खारोतीति** करोति। **पुज्जूपगं होति विज्जाणन्ति** कम्मविज्जाणं कम्मपुज्जेन उपगतं सम्पयुत्तं होति, विपाकविज्जाणं विपाकपुज्जेन। **अपुज्जं चे सङ्खारन्ति** द्वादसचेतनाभेदं अपुज्जाभिसङ्खारं अभिसङ्खारोति। **आनेज्जं चे सङ्खारन्ति** चतुचेतनाभेदं आनेज्जाभिसङ्खारं। **आनेज्जूपगं होति विज्जाणन्ति** कम्मानेज्जेन कम्मविज्जाणं, विपाकानेज्जेन विपाकविज्जाणं उपगतं होति। एत्थ च तिविधस्स कम्माभिसङ्खारस्स गहितत्ता द्वादसपदिको पच्चयाकारो गहितोव होति। एत्तावता वट्टं दस्सितं।

इदानीं विवट्टं दस्सेन्तो **यतो खो, भिक्खवेति** आदिमाह। तत्थ **अविज्जाति** चतूसु सच्चेषु अज्जाणं। **विज्जाति** अरहत्तमग्गजाणं। एत्थ च पठममेव अविज्जाय पहीनाय विज्जा उप्पज्जति। यथा पन चतुरङ्गेपि तमे रत्तिं पदीपुज्जलेन अन्धकारो पहीयति, एवं विज्जुप्पादा अविज्जाय पहानं वेदितब्बं। **न किञ्चि लोके उपादियतीति** लोके किञ्चि धम्मं न गणहाति न परामसति। **अनुपादियं न परितस्सतीति** अनुपादियन्तो अगणहन्तो नेव तण्हापरितस्सनाय, न भयपरितस्सनाय परितस्सति, न तण्हायति न भायतीति अत्थो। **पच्चत्तज्जेवाति** सयमेव अत्तनाव परिनिब्बायति, न अज्जस्स आनुभावेन।

सो सुखं चे वेदनन्ति इदं कस्मा आरभि? खीणासवस्स पच्चवेक्खणजाणं दस्सेत्वा सततविहारं दस्सेतुं आरभि। **अनज्झोसिताति** तण्हाय गिलित्वा परिनिट्ठपेत्वा अगहिता। अथ दुक्खवेदना कस्मा वुत्ता, किं तम्पि अभिनन्दन्तो अत्थीति? आम अत्थि। सुखं अभिनन्दन्तोयेव हि दुक्खं अभिनन्दति नाम दुक्खं पत्वा सुखं पत्थनतो सुखस्स च विपरिणामदुक्खतोति। **कायपरियन्तिकन्ति** कायपरिच्छिन्नं, याव पञ्चद्वारकायो पवत्तति, ताव पवत्तं पञ्चद्वारिकवेदनन्ति अत्थो। **जीवितपरियन्तिकन्ति** जीवितपरिच्छिन्नं। याव जीवितं पवत्तति, ताव पवत्तं मनोद्वारिकवेदनन्ति अत्थो।

तत्थ पञ्चद्वारिकवेदना पच्छा उप्पज्जित्वा पठमं निरुज्झति, मनोद्वारिकवेदना पठमं उप्पज्जित्वा पच्छा निरुज्झति। सा हि पटिसन्धिकखणे वत्थुरुपस्मियेव पतिट्ठाति। पञ्चद्वारिका पवत्ते पञ्चद्वारवसेन पवत्तमाना पठमवये वीसतिवस्सकाले रज्जनदुस्सनमुह्नवसेन अधिमत्ता बलवती होति, पण्णासवस्सकाले ठिता होति, सट्ठिवस्सकालतो पट्टाय परिहायमाना असीतिनवुतिवस्सकाले मन्दा होति। तदा हि सत्ता “चिररत्तं एकतो निसीदिम्हा निपज्जिम्हा”ति वदन्तेपि “न सज्जानामा”ति वदन्ति। अधिमत्तानिपि रूपादिआरम्मणानि “न पस्साम न सुणाम”, “सुगन्धं दुग्गन्धं वा सादुं असादुं वा थद्धं मुदुक्कन्ति वा न जानामा”ति वदन्ति। इति नेसं पञ्चद्वारिकवेदना भग्गा होति, मनोद्वारिकाव पवत्तति। सापि अनुपुब्बेन

परिहायमाना मरणसमये हृदयकोटियेव निस्साय पवत्तति । याव पनेसा पवत्तति, ताव सत्तो जीवतीति वुच्चति । यदा नप्पवत्तति, तदा मतो निरुद्धोति वुच्चति ।

स्वायमत्थो वापिया दीपेतब्बो —

यथा हि पुरिसो पञ्चउदकमग्गसम्पन्नं वापिं करेय्य, पठमं देवे वुट्ठे पञ्चहि उदकमग्गेहि उदकं पविसित्वा अन्तोवापियं आवाटे पूरेय्य, पुनप्पुनं देवे वस्सन्ते उदकमग्गे पूरेत्वा गावुतट्ठयोजनमत्तं ओत्थरित्वा उदकं तिट्ठेय्य ततो ततो विस्सन्दमानं, अथ निद्धमनतुम्बे विवरित्वा खेत्तेसु कम्मे करियमाने उदकं निक्खमन्तं, सस्सपाककाले (उदकं निक्खमन्तं,) उदकं परिहीनं “मच्छे गण्हामा”ति वत्तब्बतं आपज्जेय्य, ततो कतिपाहेन आवाटेसुयेव उदकं सण्ठहेय्य । याव पन तं आवाटेसु होति, ताव “महावापियं उदकं अत्थी”ति सङ्खं गच्छति । यदा पन तत्थ छिज्जति, तदा “वापियं उदकं नत्थी”ति वुच्चति, एवंसम्पदमिदं वेदितब्बं ।

पठमं देवे वस्सन्ते पञ्चहि मग्गेहि उदके पविसन्ते आवाटानं पूरणकालो विय हि पठममेव पटिसन्धिकखणे मनोद्वारिकवेदनाय वत्थुरुपे पतिट्ठितकालो, पुनप्पुनं देवे वस्सन्ते पञ्चन्नं मग्गानं पूरितकालो विय पवत्ते पञ्चद्वारिकवेदनाय पवत्तिकालो, गावुतट्ठयोजनमत्तं अज्झोत्थरणं विय पठमवये वीसतिवस्सकाले रज्जनादिवसेन तस्सा अधिमत्तबलवभावो, याव वापितो उदकं न निग्गच्छति, ताव पूराय वापिया ठितकालो विय पज्जासवस्सकाले तस्सा ठितकालो, निद्धमनतुम्बेसु विवटेसु कम्मन्ते करियमाने उदकस्स निक्खमनकालो विय सट्ठिवस्सकालतो पट्ठाय तस्सा परिहानि, उदके भट्ठे उदकमग्गेसु परित्तोदकस्स ठितकालो विय असीतिनवुतिवस्सकाले पञ्चद्वारिकवेदनाय मन्दकालो, आवाटेसुयेव उदकस्स पतिट्ठानकालो विय हृदयवत्थुकोटिं निस्साय मनोद्वारिकवेदनाय पवत्तिकालो, आवाटेसु परित्तेपि उदके सति “वापियं उदकं अत्थी”ति वत्तब्बकालो विय याव सा पवत्तति, ताव “सत्तो जीवती”ति वुच्चति । यथा पन आवाटेसु उदके छिन्ने “नत्थि वापियं उदकं”न्ति वुच्चति, एवं मनोद्वारिकवेदनाय अप्पवत्तमानाय “सत्तो मतो”ति वुच्चति । इमं वेदनं सन्धाय वुत्तं “जीवितपरियन्तिकं वेदनं वेदियमानो”ति ।

कायस्स भेदाति कायस्स भेदेन । जीवितपरियादाना उद्धन्ति जीवितक्खयतो उद्धं । इधेवाति पटिसन्धिवसेन परतो अगन्त्वा इधेव । सीतीभविस्सन्तीति पवत्तिविप्फन्दरथरहितानि सीतानि अप्पवत्तनधम्मानि भविस्सन्ति । सरीरानीति धातुसरीरानि । अवसिस्सन्तीति अवसिट्ठानि भविस्सन्ति ।

कुम्भकारपाकाति कुम्भकारस्स भाजनपचनट्ठानतो । पटिसिस्सेय्याति ठपेय्य । कपल्लानीति सह मुखवट्ठिया एकाबद्धानि कुम्भकपल्लानि । अवसिस्सेय्युन्ति तिट्ठेय्युं । एवमेव खोति एत्थ इदं ओपम्मसंसन्दनं —
आदित्तकुम्भकारपाको विय हि तयो भवा दट्ठब्बा, कुम्भकारो विय योगावचरो, पाकतो कुम्भकारभाजनानं नीहरणदण्डको विय अरहत्तमग्गजाणं, समो भूमिभागो विय असङ्खतं निब्बानतलं, दण्डकेन उण्हकुम्भं आकट्ठित्वा समे भूमिभागे कुम्भस्स ठपितकालो विय आरद्धविपस्सकस्स रूपसत्तकं अरूपसत्तकं विपस्सन्तस्स कम्मट्ठाने च पगुणे विभूते उपट्ठहमाने तथारूपं उत्तुसप्पायादिं लभित्वा एकासने निसिन्नस्स विपस्सनं वट्ठित्वा अग्गफलं अरहत्तं पत्वा चतूहि अपायेहि अत्तभावं उद्धरित्वा फलसमापत्तिवसेन असङ्खते निब्बानतले ठितकालो दट्ठब्बो । खीणासवो पन उण्हकुम्भो विय अरहत्तप्पत्तदिवसेयेव न परिनिब्बाति, सासनप्पवेणिं पन घटयमानो पण्णाससट्ठिवस्सानि ठत्वा चरिमकचित्तप्पत्तिया उपादिण्णकक्खन्धभेदा अनुपादिसेसाय निब्बानधातुया परिनिब्बाति । अथस्स कुम्भस्स विय कपल्लानि अनुपादिण्णकसरीरानेव अवसिस्सन्तीति । **सरीरानि अवसिस्सन्तीति पजानातीति** इदं पन खीणासवस्स अनुयोगारोपनत्थं वुत्तं ।

विज्जाणं पज्जायेथाति पटिसन्धिविज्जाणं पज्जायेथ । **साधु साधूति** थेरानं ब्याकरणं सम्पहंसति । **एवमेतन्ति** यदेतं तिविधे अभिसङ्खारे असति पटिसन्धिविज्जाणस्स अप्पज्जाणन्तिआदि, एवमेव एतं । **अधिमुच्चथाति** सन्निट्ठानसङ्घातं अधिमोक्खं पटिलभथ । **एसेवन्तो दुक्खस्साति** अयमेव वट्टदुक्खस्स अन्तो अयं परिच्छेदो, यदिदं निब्बानन्ति । पठमं ।

२. उपादानसुत्तवण्णना

५२. दुतिये उपादानियेसूति चतुन्नं उपादानानं पच्चयेसु तेभूमकधम्मेषु । **अस्सादानुपस्सिनोति** अस्सादं अनुपस्सन्तस्स । **तत्राति** तस्मिं अग्गिक्खन्धे । **तदाहाराति** तंपच्चयो । **तदुपादानोति** तस्सेव वेवचनं । **एवमेव खोति** एत्थ अग्गिक्खन्धो विय हि तयो भवा, तेभूमकवट्टन्तिपि एतदेव, अग्गिजग्गकपुरिसो विय वट्टनिस्सितो बालपुथुज्जनो, सुक्खतिणगोमयादिपक्खिपनं विय अस्सादानुपस्सिनो पुथुज्जनस्स तण्हादिवसेन छहि द्वारेहि कुसलाकुसलकम्मकरणं । तिणगोमयादीसु खीणेषु पुनप्पुनं तेसं पक्खिपनेन अग्गिक्खन्धस्स वट्टनं विय बालपुथुज्जनस्स उट्ठाय समुट्ठाय यथावुत्तकम्मायूहनेन अपरापरं वट्टदुक्खनिब्बत्तनं ।

न कालेन कालं सुक्खानि चेव तिणानि पक्खिपेय्याति तज्जि कोचि अत्थकामो एवं वदेय्य — “भो कस्मा उट्ठाय समुट्ठाय कलापे बन्धित्वा सुक्खतिणकट्ठानं पच्छियच्च पूरेत्वा सुक्खगोमयानि पक्खिपन्तो एतं अग्गिं जालेसि? अपि नु ते अत्थि इतोनिदानं काचि वट्ठीति? वंसागतमेतं भो अम्हाकं, इतोनिदानं पन मे अवट्ठियेव, कुतो वट्ठि? अहज्जि इमं अग्गिं जग्गन्तो नेव न्हायितुं न भुज्जितुं न निपज्जितुं लभामीति । तेन हि भो किं ते इमिना निरत्थकेन अग्गिजालनेन? एहि त्वं एतानि आभतानि तिणादीनि एत्थ निक्खिप, तानि सयमेव झायिस्सन्ति, त्वं पन असुकस्मिं ठाने सीतोदका पोक्खरणी अत्थि, तत्थ न्हत्वा, मालागन्धविलेपनेहि अत्तानं मण्डेत्वा सुनिवत्थो सुपारुतोव पादुकाहि नगरं पविसित्वा पासादवरमारुह वातपानं विवरित्वा महावीथियं विरोचमानो निसीद एकग्गो सुखसमप्पितो हुत्वा, तत्थ ते निसिन्नस्स तिणादीनं खयेन सयमेव अयं अग्गि अप्पण्णत्तिभावं गमिस्सती”ति । सो तथा करेय्य । तथेव च तत्थ निसिन्नस्स सो अग्गि उपादानक्खयेन अप्पण्णत्तिभावं गच्छेय्य । इदं सन्धायेतं “न कालेन काल”न्तिआदि वुत्तं ।

एवमेव खोति एत्थ पन इदं ओपम्मसंसन्दनं — चत्तालीसाय कट्टवाहानं जलमानो महाअग्गिक्खन्धो विय हि तेभूमकवट्टं दट्ठब्बं, अग्गिजग्गनकपुरिसो विय वट्टसन्निस्सितको योगावचरो, अत्थकामो पुरिसो विय सम्मासम्बुद्धो, तेन पुरिसेन तस्स दिन्नओवादो विय तथागतेन “एहि त्वं, भिक्खु, तेभूमकधम्मेषु निब्बिन्द, एवं वट्टदुक्खा मुच्चिस्ससी”ति तस्स तेभूमकधम्मेषु कम्मट्ठानस्स कथितकालो, तस्स पुरिसस्स यथानुसिद्धं पटिपज्जित्वा पासादे निसिन्नकालो विय योगिनो सुगतोवादं सम्पटिच्छित्वा सुज्जागारं पविट्ठस्स तेभूमकधम्मेषु विपस्सनं पट्टपेत्वा अनुक्कमेन यथानुरूपं आहारसप्पायादिं लभित्वा, एकासने निसिन्नस्स अग्गफले पतिट्ठितकालो, तस्स न्हाणविलेपनादीहि सुधोतमण्डितकायत्ता तस्मिं निसिन्नस्स एकग्गसुखसमप्पितकालो विय योगिनो अरियमग्गपोक्खरणियं मग्गजाणोदकेन सुन्हातसुधोतकिलेसमलस्स हिरोत्तप्पसाटके निवासेत्वा सीलविलेपनानुलित्तस्स अरहत्तमण्डनेन अत्तभावं मण्डेत्वा विमुत्तिपुप्फदामं पिळन्धित्वा इद्धिपादपादुका आरुह निब्बाननगरं पविसित्वा धम्मपासादं आरुह सतिपट्ठानमहावीथियं विरोचमानस्स निब्बानारम्मणं फलसमापत्तिं अप्पेत्वा निसिन्नकालो । तस्स पन पुरिसस्स तस्मिं निसिन्नस्स तिणादीनं खयेन अग्गिक्खन्धस्स अप्पण्णत्तिगमनकालो विय खीणासवस्स यावतायुकं ठत्वा उपादिण्णकक्खन्धभेदेन अनुपादिसेसाय निब्बानधातुया परिनिब्बुतस्स महावट्टवूपसमो दट्ठब्बो । दुतियं ।

३. संयोजनसुत्तवण्णना

५३. ततिये संयोजनियेसूति दसन्नं संयोजनानं पच्चयेसु । झायेय्याति जलेय्य । तेलं आसिज्जेय्य वट्ठि उपसंहरेय्याति दीपपटिजगगनत्थं तेलभाजनञ्च महन्तञ्च वट्टिकपालं गहेत्वा समीपे निच्चं ठितोव तेले खीणे तेलं आसिज्जेय्य, वट्टिया खीणाय वट्ठि उपसंहरेय्य । सेसमेत्थ सद्धिं ओपम्मसंसन्दनेन पुरिमनयेनेव वेदितब्बं । ततियं ।

४. दुतियसंयोजनसुत्तवण्णना

५४. चतुत्थे उपमं पठमं कत्वा पच्छा अत्थो वुत्तो । सेसं तादिसमेव । चतुत्थं ।

५. महारुक्खसुत्तवण्णना

५५. पञ्चमे उद्धं ओजं अभिहरन्तीति पथवीरसञ्च आपोरसञ्च उपरि आरोपेन्ति । ओजाय आरोपितत्ता हत्थसतुब्बेधस्स रुक्खस्स अङ्कुरगोसु बिन्दुबिन्दूनि विय हुत्वा सिनेहो तिट्ठति । इदं पनेत्थ ओपम्मसंसन्दनं — महारुक्खो विय हि तेभूमकवट्ठं, मूलानि विय आयतनानि, मूलेहि ओजाय आरोहनं विय छहि द्वारेहि कम्ममारोहनं, ओजाय अभिरुद्धत्ता महारुक्खस्स यावकप्पट्टानं विय वट्टनिस्सितबालपुथुज्जनस्स छहि द्वारेहि कम्मं आयूहन्तस्स अपरापरं वट्टस्स वट्टनवसेन दीघरत्तं ठानं ।

कुद्दालपिटकन्ति कुद्दालञ्चेव पच्छिभाजनञ्च । खण्डाखण्डिकं छिन्देय्याति खुद्दकमहन्तानि खण्डाखण्डानि करोन्तो छिन्देय्य । इदं पनेत्थ ओपम्मसंसन्दनं — इधापि हि महारुक्खो विय तेभूमकवट्ठं, रुक्खं नासेतुकामो पुरिसो विय योगावचरो, कुद्दालो विय जाणं, पच्छि विय समाधि, रुक्खच्छेदनफरसु विय जाणं, रुक्खस्स मूले छिन्नकालो विय योगिनो आचरियसन्तिके कम्मट्टानं गहेत्वा मनसिकरोन्तस्स पज्जा, खण्डाखण्डिकं छिन्दनकालो विय सद्धेपतो चतुन्नं महाभूतानं मनसिकारो, फालनं विय द्वेचत्तालीसाय कोट्टासेसु वित्थारमनसिकारो, सकलिकं सकलिकं करणकालो विय उपादारूपस्स चेव रूपक्खन्धारम्मणस्स विज्जाणस्स चाति इमेसं वसेन नामरूपपरिगगहो, मूलानं उपच्छेदनं विय तस्सेव नामरूपस्स पच्चयपरियेसनं, वातातपे विसोसेत्वा अग्गिना डहनकालो विय अनुपुब्बेन विपस्सनं वट्टेत्वा अज्जतरं सप्पायं लभित्वा कम्मट्टाने विभूते उपट्टहमाने एकपल्लङ्के निसिन्नस्स समणधम्मं करोन्तस्स अगगफलप्पत्ति, मसिकरणं विय अरहत्तप्पत्तदिवसेयेव अपरिनिब्बायन्तस्स यावतायुकं ठित कालो, महावाते ओपुननं नदिया पवाहनं विय च उपादिण्णकक्खन्धभेदेन अनुपादिसेसाय निब्बानधातुया परिनिब्बुतस्स वट्टवूपसमो वेदितब्बो । पञ्चमं ।

६. दुतियमहारुक्खसुत्तवण्णना

५६. छट्ठेपि उपमं पठमं वत्वा पच्छा अत्थो वुत्तो, इदमेव नानत्तं । छट्ठं ।

७. तरुणरुक्खसुत्तवण्णना

५७-५९. सत्तमे तरुणोति अजातफलो । पलिमज्जेय्याति सोधेय्य । पंसुं ददेय्याति थद्धफरुसपंसुं हरित्वा मुदुगोमयचुण्णमिस्सं मधुरपंसुं पक्खिपेय्य । वुद्धिन्ति वुद्धिं आपज्जित्वा पुप्फूपगो पुप्फं, फलूपगो फलं गण्हेय्य । इदं पनेत्थ ओपम्मसंसन्दनं — तरुणरुक्खो विय हि तेभूमकवट्ठं, रुक्खजगगको पुरिसो विय वट्टनिस्सितो पुथुज्जनो, मूलफलसन्तानादीनि विय तीहि द्वारेहि कुसलाकुसलकम्मायूहनं, रुक्खस्स वुद्धिआपज्जनं विय पुथुज्जनस्स तीहि द्वारेहि कम्मं आयूहतो अपरापरं वट्टप्पवत्ति । विवट्ठं वुत्तनयेनेव वेदितब्बं । अट्टमनवमानि उत्तानत्थानेव । सत्तमादीनि ।

१०. निदानसुत्तवण्णना

६०. दसमे कुरूसु विहरतीति कुरूति एवं बहुवचनवसेन लद्धवोहारे जनपदे विहरति । कम्मासधम्मं नाम कुरूनं निगमोति एवंनामको कुरूनं निगमो, तं गोचरगामं कत्वाति अत्थो । आयस्माति पियवचनमेतं गरुवचनमेतं । आनन्दोति तस्स थेरस्स नामं । एकमन्तं निसीदीति छ निसज्जदोसे विवज्जेन्तो दक्खिणजाणुमण्डलस्स अभिमुखट्टाने छब्बण्णानं बुद्धरस्मीनं अन्तो पविसित्वा पसन्नलाखारसं विगाहन्तो विय सुवण्णपटं पारुपन्तो विय रत्तकम्बलवितानमज्झं पविसन्तो विय धम्मभण्डागारिको आयस्मा आनन्दो निसीदि । तेन वुत्तं “एकमन्तं निसीदी”ति ।

काय पन वेलाय केन कारणेन अयमायस्मा भगवन्तं उपसङ्कमन्तोति? सायन्हवेलाय पच्चयाकारपज्जं पुच्छनकारणेन । तं दिवसं किर अयमायस्मा कुलसङ्गहत्थाय घरद्वारे घरद्वारे सहस्सभण्डिकं निक्खिपन्तो विय कम्मासधम्मं पिण्डाय चरित्वा पिण्डपातपटिक्कन्तो सत्थु वत्तं दस्सेत्वा सत्थरि गन्धकुटिं पविट्ठे सत्थारं वन्दित्वा अत्तनो दिवाट्टानं गन्त्वा अन्तेवासिकेसु वत्तं दस्सेत्वा पटिक्कन्तेसु दिवाट्टानं पटिसम्मज्जित्वा चम्मक्खण्डं पज्जपेत्वा उदकतुम्बतो उदकेन हत्थपादे सीतलं कत्वा पल्लङ्कं आभुजित्वा निसिन्नो सोतापत्तिफलसमापत्तिं समापज्जित्वा । अथ परिच्छिन्नकालवसेन समापत्तितो वुट्ठाय पच्चयाकारे जाणं ओतारेसि । सो “अविज्जापच्चया सङ्गारा”तिआदितो पट्टाय अन्तं, अन्ततो पट्टाय आदिं, उभयन्ततो पट्टाय मज्झं, मज्झतो पट्टाय उभो अन्ते पापेन्तो तिक्खत्तुं द्वादसपदं पच्चयाकारं सम्मसि । तस्सेवं सम्मसन्तस्स पच्चयाकारो विभूतो हुत्वा उत्तानकुत्तानको विय उपट्ठासि । ततो चिन्तेसि — “अयं पच्चयाकारो सब्बबुद्धेहि गम्भीरो चेव गम्भीरावभासो चाति कथितो, मय्हं खो पन पदेसजाणे ठितस्स सावकस्स सतो उत्तानो विय विभूतो पाकटो हुत्वा उपट्ठाति, मय्हंयेव नु खो एस उत्तानको विय उपट्ठाति, उदाहु अज्जेसम्पीति अत्तनो उपट्टानकारणं सत्थु आरोचेस्सामी”ति निसिन्नट्टानतो उट्ठाय चम्मक्खण्डं पप्फोटेत्वा आदाय सायन्हसमये भगवन्तं उपसङ्कमि । तेन वुत्तं — “सायन्हवेलायं पच्चयाकारपज्जं पुच्छनकारणेन उपसङ्कमन्तो”ति ।

याव गम्भीरोति एत्थ यावसद्धो पमाणातिक्कमे । अतिक्कम्म पमाणं गम्भीरो, अतिगम्भीरोति अत्थो । गम्भीरावभासोति गम्भीरोव हुत्वा अवभासति, दिस्सतीति अत्थो । एकज्हि उत्तानमेव गम्भीरावभासं होति पूतिपण्णरसवसेन काळवण्णं पुराणउदकं विय । तज्हि जाणुप्पमाणम्पि सतपोरिसं विय दिस्सति । एकं गम्भीरं उत्तानावभासं होति मणिभासं विप्पसन्नउदकं विय । तज्हि सतपोरिसम्पि जाणुप्पमाणं विय खायति । एकं उत्तानं उत्तानावभासं होति पातिआदीसु उदकं विय । एकं गम्भीरं गम्भीरावभासं होति सिनेरुपादकमहासमुद्वे उदकं विय । एवं उदकमेव चत्तारि नामानि लभति । पटिच्चसमुप्पादे पनेतं नत्थि । अयज्हि गम्भीरो च गम्भीरावभासो चाति एकमेव नामं लभति । एवरूपो समानोपि अथ च पन मे उत्तानकुत्तानको विय खायति, तदिदं अच्छरियं, भन्ते, अब्भुतं, भन्तेति एवं अत्तनो विम्हयं पकासेन्तो पज्जं पुच्छित्वा तुण्हीभूतो निसीदि ।

भगवा तस्स वचनं सुत्वा “आनन्दो भवग्गगहणाय हत्थं पसारेन्तो विय सिनेरुं भिन्दित्वा मिज्जं नीहरितुं वायममानो विय विना नावाय महासमुद्वं तरितुकामो विय पथविं परिवत्तेत्वा पथवोजं गहेतुं वायममानो विय बुद्धविसयं पज्जं अत्तनो उत्तानुत्तानन्ति वदति, हन्दस्स गम्भीरभावं आचिक्खामी”ति चिन्तेत्वा मा हेवन्तिआदिमाह ।

तत्थ मा हेवन्ति ह-कारो निपातमत्तं, एवं मा भणीति अत्थो । “मा हेव”न्ति च इदं वचनं भगवा आयस्मन्तं आनन्दं उस्सादेन्तोपि भणति अपसादेन्तोपि । तत्थ उस्सादेन्तोपीति, आनन्द, त्वं महापज्जो विसदजाणो, तेन ते गम्भीरोपि पटिच्चसमुप्पादो उत्तानको विय खायति, अज्जेसं पनेस उत्तानकोति न सल्लक्खेतब्बो, गम्भीरोयेव च सो गम्भीरावभासो

च ।

तत्थ चतस्सो उपमा वदन्ति — छ मासे सुभोजनरसपुट्टस्स किर कतयोगस्स महामल्लस्स समज्जसमये कतमल्लपासाणपरिचयस्स युद्धभूमिं गच्छन्तस्स अन्तरा मल्लपासाणं दस्सेसुं । सो “किं एत”न्ति आह । मल्लपासाणोति । आहरथ नन्ति । “उक्खिपितुं न सक्कोमा”ति वुत्ते सयं गन्त्वा “कुहिं इमस्स भारियट्ठान”न्ति वत्त्वा द्वीहि हत्थेहि द्वे पासाणे उक्खिपित्वा कीळागुळे विय खिपित्वा अगमासि । तत्थ मल्लस्स मल्लपासाणो लहुकोति न अज्जेसम्पि लहुकोति वत्तब्बो । छ मासे सुभोजनरसपुट्टो मल्लो विय हि कप्पसतसहस्सं अभिनीहारसम्पन्नो आयस्मा आनन्दो । यथा मल्लस्स महाबलताय मल्लपासाणो लहुको, एवं थेरस्स महापज्जताय पटिच्चसमुप्पादो उत्तानोति वत्तब्बो, सो अज्जेसं उत्तानोति न वत्तब्बो ।

महासमुद्धे च तिमि नाम महामच्छो द्वियोजनसतिको, तिमिङ्गलो तियोजनसतिको, तिमिरपिङ्गलो पज्चयोजनसतिको, आनन्दो तिमिनन्दो अज्झारोहो महातिमीति इमे चत्तारो योजनसहस्सिका । तत्थ तिमिरपिङ्गलेनेव दीपेन्ति । तस्स किर दक्खिणकण्णं चालेन्तस्स पज्चयोजनसते पदेसे उदकं चलति, तथा वामकण्णं, तथा नङ्गुट्ठं, तथा सीसं । द्वे पन कण्णे चालेत्वा नङ्गुट्ठेन पहरित्वा सीसं अपरापरं कत्वा कीळितुं आरद्धस्स सत्तट्ठयोजनसते ठाने भाजने पक्खिपित्वा उद्धने आरोपितं विय उदकं पक्कुथति । योजनसतमत्ते पदेसे उदकं पिट्ठिं छादेतुं न सक्कोति । सो एवं वदेय्य — “अयं महासमुद्धो गम्भीरोति वदन्ति, कुतस्स गम्भीरता, मयं पिट्ठिमत्तच्छादनम्पि उदकं न लभामा”ति । तत्थ कायूपपन्नस्स तिमिरपिङ्गलस्स महासमुद्धो उत्तानोति अज्जेसज्च खुद्दकमच्छानं उत्तानोति न वत्तब्बो, एवमेव जाणूपपन्नस्स थेरस्स पटिच्चसमुप्पादो उत्तानोति अज्जेसम्पि उत्तानोति न वत्तब्बो । सुपण्णराजा च दियट्ठयोजनसतिको होति । तस्स दक्खिणपक्खो पज्जासयोजनिको होति, तथा वामपक्खो, पिच्छवट्ठि च सट्ठियोजनिका, गीवा तिसयोजनिका, मुखं नवयोजनं, पादा द्वादसयोजनिका, तस्मिं सुपण्णवातं दस्सेतुं आरद्धे सत्तट्ठयोजनसतं ठानं नप्पहोति । सो एवं वदेय्य — “अयं आकासो अनन्तोति वदन्ति, कुतस्स अनन्तता, मयं पक्खवातप्पत्थरणोकासम्पि न लभामा”ति । तत्थ कायूपपन्नस्स सुपण्णरज्जो आकासो परित्तोति अज्जेसज्च खुद्दकपक्खीनं परित्तोति न वत्तब्बो, एवमेव जाणूपपन्नस्स थेरस्स पटिच्चसमुप्पादो उत्तानोति अज्जेसम्पि उत्तानोति न वत्तब्बो ।

राहु असुरिन्दो पन पादन्ततो याव केसन्ता योजनानं चत्तारि सहस्सानि अट्ठ च सतानि होन्ति । तस्स द्विन्नं बाहानं अन्तरे द्वादसयोजनसतिकं, बहलत्तेन छयोजनसतिकं, हत्थपादतलानि तियोजनसतिकानि, तथा मुखं, एकङ्गुलिपब्बं पज्जासयोजनं, तथा भमुकन्तरं, नलाटं तियोजनसतिकं, सीसं नवयोजनसतिकं । तस्स महासमुद्धं ओतिण्णस्स गम्भीरं उदकं जाणुप्पमाणं होति । सो एवं वदेय्य — “अयं महासमुद्धो गम्भीरोति वदन्ति । कुतस्स गम्भीरता? मयं जाणुप्पटिच्छादनमत्तम्पि उदकं न लभामा”ति । तत्थ कायूपपन्नस्स राहुनो महासमुद्धो उत्तानोति अज्जेसज्च उत्तानोति न वत्तब्बो । एवमेव जाणूपपन्नस्स थेरस्स पटिच्चसमुप्पादो उत्तानोति अज्जेसम्पि उत्तानोति न वत्तब्बो । एतमत्थं सन्धाय भगवा मा हेवं, आनन्द, मा हेवं, आनन्दाति आह ।

थेरस्स हि चतूहि कारणेहि गम्भीरो पटिच्चसमुप्पादो उत्तानोति उपट्ठासि । कतमेहि चतूहि? पुब्बूपनिस्सयसम्पत्तिया तित्थवासेन सोतापन्नताय बहुस्सुतभावेनाति ।

इतो किर सतसहस्सिमे कप्पे पदुमुत्तरो नाम सत्था लोके उप्पज्जि । तस्स हंसवती नाम नगरं अहोसि, आनन्दो नाम राजा पिता, सुमेधा नाम देवी माता, बोधिसत्तो उत्तरकुमारो नाम अहोसि । सो पुत्तस्स जातदिवसे महाभिनिक्खमनं निक्खम्म

पब्बजित्वा पधानमनुयुत्तो अनुक्कमेन सब्बज्जुतं पत्वा, “अनेकजातिसंसार”न्ति उदानं उदानेत्वा सत्ताहं बोधिपल्लङ्गे वीतिनामेत्वा “पथवियं पादं ठपेस्सामी”ति पादं अभिनीहरि। अथ पथविं भिन्दित्वा महन्तं पदुमं उट्ठासि। तस्स धुरपत्तानि नवुतिहत्थानि, केसरं तिसहत्थं, कण्णिका द्वादसहत्था, नवघटप्पमाणा रेणु अहोसि।

सत्था पन उब्बेधतो अट्ठपज्जासहत्थो अहोसि, तस्स उभिन्नं बाहानमन्तरं अट्ठारसहत्थं, नलाटं पञ्चहत्थं, हत्थपादा एकादसहत्था। तस्स एकादसहत्थेन पादेन द्वादसहत्थाय कण्णिकाय अक्कन्तमत्ताय नवघटप्पमाणा रेणु उट्ठाय अट्ठपज्जासहत्थं पदेसं उगगन्त्वा ओकिण्णमनोसिलाचुण्णं विय पच्चोकिण्णं। तदुपादाय भगवा “पदुमुत्तरो”त्वेव पज्जायित्थ। तस्स देविलो च सुजातो च द्वे अगगसावका अहेसुं, अमिता च असमा च द्वे अगगसाविका, सुमनो नाम उपट्ठाको। पदुमुत्तरो भगवा पितुसङ्गहं कुरुमानो भिक्खुसतसहस्सपरिवारो हंसवतिया राजधानिया वसति।

कनिट्ठभाता पनस्स सुमनकुमारो नाम। तस्स राजा हंसवतितो वीसयोजनसते भोगं अदासि। सो कदाचि आगन्त्वा पितरञ्च सत्थारञ्च पस्सति। अथेकदिवसं पच्चन्तो कुपितो। सुमनो रज्जो सासनं पेसेसि। राजा “त्वं मया, तात, कस्मा ठपितो”ति पटिपेसेसि। सो चोरे वूपसमेत्वा “उपसन्तो, देव, जनपदो”ति रज्जो पेसेसि। राजा तुट्ठो “सीधं मम पुत्तो आगच्छतू”ति आह। तस्स सहस्समत्ता अमच्चा होन्ति। सो तेहि सद्धि अन्तरामगे मन्तेसि — “मय्हं पिता तुट्ठो सचे मे वरं देति, किं गणहामी”ति? अथ नं एकच्चे “हत्थिं गणहथ, अस्सं गणहथ, जनपदं गणहथ, सत्तरतनानि गणहथा”ति आहंसु। अपरे “तुम्हे पथविस्सरस्स पुत्ता, न तुम्हाकं धनं दुल्लभं, लद्धम्पि चेतं सब्बं पहाय गमनीयं, पुज्जमेव एकं आदाय गमनीयं, तस्मा देवे वरं ददमाने तेमासं पदुमुत्तरं भगवन्तं उपट्ठातुं वरं गणहथा”ति। सो “तुम्हे मय्हं कल्याणमित्ता नाम, ममेतं चित्तं नत्थि, तुम्हेहि पन उप्पादितं, एवं करिस्सामी”ति, गन्त्वा पितरं वन्दित्वा पितरा आलिङ्गेत्वा, मत्थके चुम्बित्वा “वरं ते, पुत्त, देमी”ति वुत्ते “इच्छामहं, महाराज, भगवन्तं तेमासं चतूहि पच्चयेहि उपट्ठहन्तो जीवितं अवज्झं कातुं, इदं मे वरं देही”ति आह। न सक्का, तात, अज्जं वरेहीति। देव, खत्तियानं नाम द्वेकथा नत्थि, एतमेव मे देहि, न ममज्जेन अत्थोति। तात, बुद्धानं नाम चित्तं दुज्जानं, सचे भगवा न इच्छिस्सति, मया दिन्नम्पि किं भविस्सतीति? “साधु, देव, अहं भगवतो चित्तं जानिस्सामी”ति विहारं गतो।

तेन च समयेन भत्तकिच्चं निट्ठापेत्वा भगवा गन्धकुटिं पविट्ठो होति। सो मण्डलमाळे सन्निसिन्नानं भिक्खूनां सन्तिकं अगमासि। ते नं आहंसु — “राजपुत्त कस्मा आगतोसी”ति? भगवन्तं दस्सनाय, दस्सेथ मे भगवन्तन्ति। “न मयं, राजपुत्त, इच्छितिच्छितक्खणे सत्थारं दट्ठुं लभामा”ति। को पन, भन्ते, लभतीति? सुमनत्थेरो नाम राजपुत्ताति। सो “कुहिं भन्ते थेरो”ति? थेरस्स निसिन्नद्वानं पुच्छित्वा गन्त्वा वन्दित्वा — “इच्छामहं, भन्ते, भगवन्तं पस्सितुं, दस्सेथ मे भगवन्त”न्ति आह। थेरो “एहि, राजपुत्ता”ति तं गहेत्वा गन्धकुटिपरिवेणे ठपेत्वा गन्धकुटिं आरुहि। अथ नं भगवा “सुमन, कस्मा आगतोसी”ति आह। राजपुत्तो, भन्ते, भगवन्तं दस्सनाय आगतोति। तेन हि भिक्खु आसनं पज्जपेहीति। थेरो आसनं पज्जपेसि। निसीदि भगवा पज्जत्ते आसने। राजपुत्तो भगवन्तं वन्दित्वा पटिसन्थारं अकासि, “कदा आगतोसि राजपुत्ता”ति? भन्ते, तुम्हेसु गन्धकुटिं पविट्ठेसु, भिक्खू पन “न मयं इच्छितिच्छितक्खणे भगवन्तं दट्ठुं लभामा”ति मं थेरस्स सन्तिकं पाहेसुं, थेरो पन एकवचनेनेव दस्सेसि, थेरो, भन्ते, तुम्हाकं सासने वल्लभो मज्जेति। आम, राजकुमार, वल्लभो एस भिक्खु मय्हं सासनेति। भन्ते, बुद्धानं सासने किं कत्वा वल्लभो होतीति? दानं दत्वा सीलं समादियित्वा उपोसथकम्मं कत्वा, कुमाराति। भगवा अहम्पि थेरो विय बुद्धसासने वल्लभो होतुकामो, तेमासं मे वस्सावासं अधिवासेथाति। भगवा, “अत्थि नु खो गतेन अत्थो”ति ओलोकेत्वा “अत्थी”ति दिस्वा “सुज्जागारे खो, राजकुमार, तथागता अभिरमन्ती”ति आह। कुमारो “अज्जातं भगवा, अज्जातं सुगता”ति वत्वा — “अहं, भन्ते, पुरिमतरं गन्त्वा विहारं कारेमि, मया पेसिते

भिक्षुसतसहस्सेन सद्धिं आगच्छथा”ति पटिज्जं गहेत्वा पितु सन्तिकं गन्त्वा, “दिन्ना मे, देव, भगवता पटिज्जा, मया पहिते तुम्हे भगवन्तं पेसेय्याथा”ति पितरं वन्दित्वा निक्खमित्वा योजने योजने विहारं कारेत्वा वीसयोजनसतं अद्धानं गतो । गन्त्वा अत्तनो नगरे विहारद्वानं विचिनन्तो सोभनस्स नाम कुटुम्बिकस्स उय्यानं दिस्वा सतसहस्सेन किणित्वा सतसहस्सं विस्सज्जेत्वा विहारं कारेसि । तत्थ भगवतो गन्धकुटिं, सेसभिक्षूनञ्च रत्तिद्वानदिवाद्वानत्थाय कुटिलेणमण्डपे कारापेत्वा पाकारपरिक्खेपं द्वारकोट्टकञ्च निट्ठापेत्वा पितु सन्तिकं पेसेसि “निट्ठितं मय्हं किच्चं, सत्थारं पहिणथा”ति ।

राजा भगवन्तं भोजेत्वा “भगवा सुमनस्स किच्चं निट्ठितं, तुम्हाकं आगमनं पच्चासीसती”ति । भगवा सतसहस्सभिक्षुपरिवारो योजने योजने विहारेसु वसमानो अगमासि । कुमारो “सत्था आगच्छती”ति सुत्वा योजनं पच्चुगन्त्वा गन्धमालादीहि पूजयमानो विहारं पवेसेत्वा —

“सतसहस्सेन मे कीतं, सतसहस्सेन मापितं ।
सोभनं नाम उय्यानं पटिग्गण्ह, महामुनी”ति ॥ —

विहारं निर्यातेसि । सो वस्सूपनायिकदिवसे दानं दत्वा अत्तनो पुत्तदारे च अमच्चे च पक्कोसापेत्वा आह — “सत्था अम्हाकं सन्तिकं दूरतो आगतो, बुद्धा च नाम धम्मगरुनोव, नामिसगरुका । तस्मा अहं इमं तेमासं द्वे साटके निवासेत्वा दस सीलानि समादियित्वा इधेव वसिस्सामि, तुम्हे खीणासवसतसहस्सस्स इमिनाव नीहारेन तेमासं दानं ददेय्याथा”ति ।

सो सुमनत्थेरस्स वसनद्वानसभागेयेव ठाने वसन्तो यं थेरो भगवतो वत्तं करोति, तं सब्बं दिस्वा, “इमस्मिं ठाने एकन्तवल्लभो एस थेरो, एतस्सेव ठानन्तरं पत्थेतुं वट्ठती”ति चिन्तेत्वा, उपकट्टाय पवारणाय गामं पविसित्वा सत्ताहं महादानं दत्वा सत्तमे दिवसे भिक्षुसतसहस्सस्स पादमूले तिचीवरं ठपेत्वा भगवन्तं वन्दित्वा, “भन्ते, यदेतं मया मग्गे योजनन्तरिकविहारकारापनतो पट्टाय पुज्जं कतं, तं नेव सक्कसम्पत्तिं, न मारब्रह्मसम्पत्तिं पत्थयन्तेन, बुद्धस्स पन उपट्ठाकभावं पत्थेन्तेन कतं । तस्मा अहमि भगवा अनागते सुमनत्थेरो विय एकस्स बुद्धस्स उपट्ठाको होमी”ति पञ्चपतिट्ठितेन पतित्वा वन्दित्वा निपन्नो । भगवा “महन्तं कुलपुत्तस्स चित्तं, इज्झिस्सति नु खो, नो”ति ओलोकेन्तो, “अनागते इतो सतसहस्सिमे कप्पे गोतमो नाम बुद्धो उप्पज्जिस्सति, तस्सेव उपट्ठाको भविस्सती”ति जत्वा —

“इच्छितं पत्थितं तुय्हं, सब्बमेव समिज्झतु ।
सब्बे पूरेन्तु सङ्कप्पा, चन्दो पन्नरसो यथा”ति ॥ —

आह । कुमारो सुत्वा “बुद्धा नाम अद्वेज्झकथा होन्ती”ति दुतियदिवसेयेव तस्स भगवतो पत्तचीवरं गहेत्वा पिट्ठितो पिट्ठितो गच्छन्तो विय अहोसि । सो तस्मिं बुद्धुप्पादे वस्ससतसहस्सं दानं दत्वा सग्गे निब्बत्तित्वा कस्सपबुद्धकालेपि पिण्डाय चरतो थेरस्स पत्तग्गहणत्थं उत्तरिसाटकं दत्वा पूजं अकासि । पुन सग्गे निब्बत्तित्वा ततो चुतो बाराणसिराजा हुत्वा अट्ठन्नं पच्चेकबुद्धानं पण्णसालायो कारेत्वा मणिआधारके उपट्ठपेत्वा चतूहि पच्चयेहि दसवस्ससहस्सानि उपट्ठानं अकासि । एतानि पाकट्टानानि ।

कप्पसतसहस्सं पन दानं ददमानोव अम्हाकं बोधिसत्तेन सद्धिं तुसितपुरे निब्बत्तित्वा ततो चुतो अमितोदनसक्कस्स गेहे पटिसन्धिं गहेत्वा अनुपुब्बेन कताभिनिक्खमनो सम्मासम्बोधिं पत्वा पठमगमनेन कपिलवत्थुं आगन्त्वा ततो निक्खमन्ते भगवति भगवतो परिवारत्थं राजकुमारेसु पब्बजन्तेसु भद्वियादीहि सद्धिं निक्खमित्वा भगवतो सन्तिके

पब्बजित्वा नचिरस्सेव आयस्मतो पुण्णस्स मन्ताणिपुत्तस्स सन्तिके धम्मकथं सुत्वा सोतापत्तिफले पतिट्ठहि । एवमेस आयस्मा पुब्बूपनिस्सयसम्पन्नो, तस्सिमाय पुब्बूपनिस्सयसम्पत्तिया गम्भीरोपि पटिच्चसमुप्पादो उत्तानको विय उपट्ठासि ।

तित्थवासोति पन गरूनं सन्तिके उग्गहणसवनपरिपुच्छनधारणानि वुच्चन्ति । सो थेरस्स अतिविय परिसुद्धो । तेनापिस्सायं गम्भीरोपि उत्तानको विय उपट्ठासि । सोतापन्नानञ्च नाम पच्चयाकारो उत्तानको हुत्वा उपट्ठाति, अयञ्च आयस्मा सोतापन्नो । बहुस्सुतानं चतुहत्थे ओवरके पदीपे जलमाने मञ्चपीठं विय नामरूपपरिच्छेदो पाकटो होति, अयञ्च आयस्मा बहुस्सुतानं अग्गो । इति **बाहुसच्चभावेन**पिस्स गम्भीरोपि पच्चयाकारो उत्तानको विय उपट्ठासि । पटिच्चसमुप्पादो चतूहि गम्भीरताहि गम्भीरो । सा पनस्स गम्भीरता विसुद्धिमग्गे वित्थारिताव । सा सब्बापि थेरस्स उत्तानका विय उपट्ठासि । तेन भगवा आयस्मन्तं आनन्दं उस्सादेन्तो **मा हेवन्ति**आदिमाह । अयञ्हेत्थ अधिप्पायो — आनन्द, त्वं महापञ्जो विसदजाणो, तेन ते गम्भीरोपि पटिच्चसमुप्पादो उत्तानको विय खायति । तस्मा “मय्हमेव नु खो एस उत्तानको विय हुत्वा उपट्ठाति, उदाहु अञ्जेसम्पी”ति मा एवं अवच ।

यं पन वुत्तं “अपसादेन्तो”ति, तत्थायमधिप्पायो — आनन्द, “अथ च पन मे उत्तानकुत्तानको विय खायती”ति मा हेवं अवच । यदि हि ते एस उत्तानकुत्तानको विय खायति, कस्मा त्वं अत्तनो धम्मताय सोतापन्नो नाहोसि, मया दिन्ननये ठत्वा सोतापत्तिमग्गं पटिविज्झि? आनन्द, इदं निब्बानमेव गम्भीरं, पच्चयाकारो पन उत्तानको जातो, अथ कस्मा ओळारिकं कामरागसंयोजनं पटिघसंयोजनं ओळारिकं कामरागानुसयं पटिधानुसयन्ति इमे चत्तारो किलेसे समुग्घातेत्वा सकदागामिफलं न सच्छिकरोसि, तेयेव अणुसहगते चत्तारो किलेसे समुग्घातेत्वा अनागामिफलं न सच्छिकरोसि, रूपरागादीनि पञ्च संयोजनानि, मानानुसयं भवरागानुसयं अविज्जानुसयन्ति इमे अट्ठ किलेसे समुग्घातेत्वा अरहत्तं न सच्छिकरोसि? कस्मा वा सतसहस्सकप्पाधिकं एकं असङ्ख्येय्यं पूरितपारमिनो सारिपुत्तमोग्गल्लाना विय सावकपारमीजाणं न पटिविज्झसि, सतसहस्सकप्पाधिकानि द्वे असङ्ख्येय्यानि पूरितपारमिनो पच्चेकबुद्धा विय च पच्चेकबोधिजाणं न पटिविज्झसि? यदि वा ते सब्बथाव एस उत्तानको हुत्वा उपट्ठासि । अथ कस्मा सतसहस्सकप्पाधिकानि चत्तारि अट्ठ सोळस वा असङ्ख्येय्यानि पूरितपारमिनो बुद्धा विय सब्बज्जुतज्जाणं न सच्छिकरोसि? किं अनत्थिकोसि एतेहि विसेसाधिगमेहि? पस्स याव च ते अपरद्धं, त्वं नाम सावकपदेसजाणे ठितो अतिगम्भीरं पच्चयाकारं “उत्तानको विय मे उपट्ठाती”ति वदसि । तस्स ते इदं वचनं बुद्धानं कथाय पच्चनीकं होति । तादिसेन नाम भिक्खुना बुद्धानं कथाय पच्चनीकं कथेतब्बन्ति न युत्तमेतं । ननु मय्हं, आनन्द, इमं पच्चयाकारं पटिविज्झितुं वायमन्तस्सेव कप्पसतसहस्साधिकानि चत्तारि असङ्ख्येय्यानि अतिक्कन्तानि । पच्चयाकारपटिविज्झनत्थाय च पन मे अदिन्नदानं नाम नत्थि, अपूरितपारमी नाम नत्थि । “अज्ज पच्चयाकारं पटिविज्झिस्सामी”ति पन मे निरुस्साहं विय मारबलं विधमन्तस्स अयं महापथवी द्रङ्गुलमत्तम्पि नाकम्पि, तथा पठमयामे पुब्बेनिवासं, मज्झिमयामे दिब्बचक्खुं सम्पादेन्तस्स । पच्छिमयामे पन मे बलवपच्चूससमये, “अविज्जा सङ्खारानं नवहि आकारेहि पच्चयो होती”ति दिट्ठमत्तेयेव दससहस्सिलोकधातु अयदण्डेन आकोटितकंसथालो विय विरवसतं विरवसहस्सं मुञ्चमाना वाताहते पदुमिनिपण्णे उदकबिन्दु विय पकम्पित्थ । एवं गम्भीरो चायं, आनन्द, पटिच्चसमुप्पादो गम्भीरावभासो च, एतस्स, आनन्द, धम्मस्स अननुबोधा...पे०... नातिवत्ततीति ।

एतस्स धम्मस्साति एतस्स पच्चयधम्मस्स । **अननुबोधाति** जातपरिज्जावसेन अननुबुज्झना । **अप्पटिवेधाति** तीरणप्पहानपरिज्जावसेन अप्पटिविज्झना । **तन्ताकुलकजाताति** तन्तं विय आकुलजाता । यथा नाम दुन्निक्खित्तं मूसिकच्छिन्नं पेसकारानं तन्तं तहिं तहिं आकुलं होति, “इदं अग्गं, इदं मूलं”न्ति अग्गेन वा अग्गं, मूलेन वा मूलं समानेतुं

दुक्करं होति । एवमेव सत्ता इमस्मिं पच्चयाकारे खलिता आकुला ब्याकुला होन्ति, न सक्कोन्ति पच्चयाकारं उजुं कातुं । तत्थ तन्तं पच्चत्तपुरिसकारे ठत्वा सक्कापि भवेय्य उजुं कातुं, ठपेत्वा पन द्वे बोधिसत्ते अज्जो सत्तो अत्तनो धम्मताय पच्चयाकारं उजुं कातुं समत्थो नाम नत्थि । यथा पन आकुलं तन्तं कज्जियं दत्वा कोच्छेन पहटं तत्थ तत्थ गुळकजातं होति गण्ठिबद्धं, एवमिमे सत्ता पच्चयेसु पक्खलित्वा पच्चये उजुं कातुं असक्कोन्ता द्वासट्ठिदिट्ठिगतवसेन गुळकजाता होन्ति गण्ठिबद्धा । ये हि केचि दिट्ठियो सन्निस्सिता, सब्बे ते पच्चयं उजुं कातुं असक्कोन्तायेव ।

कुलागण्ठिकजाताति कुलागण्ठिकं वुच्चति पेसकारकज्जियसुत्तं । कुला नाम सकुणिका, तस्सा कुलावकोतिपि एके । यथा हि तदुभयम्पि आकुलं अग्गेन वा अग्गं, मूलेन वा मूलं समानेतुं दुक्करन्ति पुरिमनयेनेव योजेतब्बं ।

मुज्जपब्बजभूताति मुज्जतिणं विय पब्बजतिणं विय च भूता तादिसा जाता । यथा हि तानि तिणानि कोट्टेत्वा कतरज्जु जिण्णकाले कत्थचि पतितं गहेत्वा तेसं तिणानं “इदं अग्गं, इदं मूलं”न्ति अग्गेन वा अग्गं, मूलेन वा मूलं समानेतुं दुक्करं, तम्पि पच्चत्तपुरिसकारे ठत्वा सक्का भवेय्य उजुं कातुं, ठपेत्वा पन द्वे बोधिसत्ते अज्जो सत्तो अत्तनो धम्मताय पच्चयाकारं उजुं कातुं समत्थो नाम नत्थि, एवमयं पजा पच्चयं उजुं कातुं असक्कोन्ती दिट्ठिगतवसेन गण्ठिकजाता हुत्वा अपायं दुग्गतिं विनिपातं संसारं नातिवत्तति ।

तत्थ **अपायो**ति निरयतिरच्छानयोनिपेत्तिविसयअसुरकाया । सब्बेपि हि ते वट्ठिसङ्घातस्स अयस्स अभावतो “अपायो”ति वुच्चति, तथा दुक्खस्स गतिभावतो **दुग्गति**, सुखसमुस्सयतो विनिपतितत्ता **विनिपातो** । इतरो पन —

“खन्धानञ्च पटिपाटि, धातुआयतनान च ।

अब्भोच्छिन्नं वत्तमाना, **संसारो**ति पवुच्चति” ॥

तं सब्बम्पि नातिवत्तति नातिक्कमति, अथ खो चुतितो पटिसन्धिं, पटिसन्धितो चुतिन्ति एवं पुनप्पुनं चुतिपटिसन्धियो गण्हमाना तीसु भवेसु चतूसु योनीसु पञ्चसु गतीसु सत्तसु विज्जाणट्ठितीसु नवसु सत्तावासेसु महासमुद्धे वातक्खित्ता नावा विय यन्ते युत्तगोणो विय च परिब्भमतिथेव । इति सब्बमेतं भगवा आयस्मन्तं आनन्दं अपसादेन्तो आह । सेसमेत्थ वुत्तनयमेवाति । दसमं ।

दुक्खवग्गो छट्ठो ।

७. महावग्गो

१. अस्सुतवासुत्तवण्णना

६१. महावग्गस्स पठमे **अस्सुतवा**ति खन्धधातुआयतनपच्चयाकारसतिपट्ठानादीसु उग्गहपरिपुच्छाविनिच्छयरहितो । **पुथुज्जनो**ति पुथूनं नानप्पकारानं किलेसादीनं जननादिकारणेहि पुथुज्जनो । वुत्तज्हेतं — “पुथु किलेसे जनेन्तीति पुथुज्जना”ति सब्बं वित्थारेतब्बं । अपिच पुथूनं गणनपथमतीतानं अरियधम्मपरम्मुखानं नीचधम्मसमाचारानं जनानं अन्तो गधत्तापि पुथुज्जनो, पुथु वा अयं विसुंयेव सङ्खं गतो, विसंसट्ठो सीलसुतादिगुणयुत्तेहि अरियेहि जनोति पुथुज्जनो । एवमेतेहि “अस्सुतवा पुथुज्जनो”ति द्वीहिपि पदेहि ये ते —

“दुवे पुथुज्जना वुत्ता, बुद्धेनादिच्चबन्धुना ।

अन्धो पुथुज्जनो एको, कल्याणेको पुथुज्जनो”ति ॥ (महानि० ९४) । —

द्वे पुथुज्जना वुत्ता, तेसु अन्धपुथुज्जनो गहितो । **इमस्मिन्ति** पच्चुप्पन्नपच्चक्खकायं दस्सेति । **चातुमहाभूतिकस्मिन्ति** चतुमहाभूतकाये चतुमहाभूतेहि निब्बत्ते चतुमहाभूतमयेति अत्थो । **निब्बिन्देय्याति** उक्कण्ठेय्य । **विरज्जेय्याति** न रज्जेय्य । **विमुच्चेय्याति** मुच्चितुकामो भवेय्य । **आचयोति** वुड्ढि । **अपचयोति** परिहानि । **आदानन्ति** निब्बत्ति । **निक्खेपनन्ति** भेदो ।

तस्माति यस्मा इमे चत्तारो वुड्ढिहानिनिब्बत्तिभेदा पज्जायन्ति, तस्मा तंकारणाति अत्थो । इति भगवा चातुमहाभूतिके काये रूपं परिगगहेतुं अयुत्तरूपं कत्वा अरूपं परिगगहेतुं युत्तरूपं करोति । कस्मा? तेसज्झि भिक्खूनं रूपस्मिं गाहो बलवा अधिमत्तो, तेन तेसं रूपे गाहस्स परिगगहेतव्वरूपतं दस्सेत्वा निक्कट्ठन्तो अरूपे पतिट्ठापनत्थं एवमाह ।

चित्तन्ति आदि सब्बं मनायतनस्सेव नामं । तज्झि चित्तवत्थुताय चित्तगोचरताय सम्पयुत्तधम्मचित्तताय च **चित्तं**, मननट्ठेन **मनो**, विजाननट्ठेन **विज्जाणन्ति** वुच्चति । **नालन्ति** न समत्थो । **अज्झोसितन्ति** तण्हाय गिलित्वा परिनिट्ठपेत्वा गहितं । **ममायितन्ति** तण्हाममत्तेन मम इदन्ति गहितं । **परामट्ठन्ति** दिट्ठिया परामसित्वा गहितं । **एतं ममाति** तण्हागाहो, तेन अट्ठसततण्हाविचरितं गहितं होति । **एसोहमस्मीति** मानगाहो, तेन नव माना गहिता होन्ति । **एसो मे अत्ताति** दिट्ठिगाहो, तेन द्वासट्ठि दिट्ठियो गहिता होन्ति । **तस्माति** यस्मा एवं दीघरत्तं गहितं, तस्मा निब्बिन्दितुं न समत्थो ।

वरं, भिक्खवेति इदं कस्मा आह? पठमज्झि तेन रूपं परिगगहेतुं अयुत्तरूपं कतं, अरूपं युत्तरूपं, अथ “तेसं भिक्खूनं रूपतो गाहो निक्खमित्वा अरूपं गतो”ति जत्वा तं निक्कट्ठितुं इमं देसनं आरभि । तत्थ **अत्ततो उपगच्छेय्याति** अत्ताति गण्हेय्य । **भिय्योपीति** वस्ससततो उद्धम्पि । कस्मा पन भगवा एवमाह? किं अतिरेकवस्ससतं तिट्ठमानं रूपं नाम अत्थि? ननु पठमवये पवत्तं रूपं मज्झिमवयं न पापुणाति, मज्झिमवये पवत्तं पच्छिमवयं, पुरेभत्ते पवत्तं पच्छाभत्तं, पच्छाभत्ते पवत्तं पठमयामं, पठमयामे पवत्तं मज्झिमयामं, मज्झिमयामे पवत्तं पच्छिमयामं न पापुणाति? तथा गमने पवत्तं ठानं, ठाने पवत्तं निसज्जं, निसज्जाय पवत्तं सयनं न पापुणाति । एकइरियापथेपि पादस्स उद्धरणे पवत्तं अतिहरणं, अतिहरणे पवत्तं वीतिहरणं, वीतिहरणे पवत्तं वोस्सज्जनं, वोस्सज्जने पवत्तं सन्निक्खेपनं, सन्निक्खेपने पवत्तं सन्निरुज्जनं न पापुणाति, तत्थ तत्थेव ओधि ओधि पब्बं पब्बं हुत्वा तत्तकपाले पक्खित्तितला विय पटपटायन्ता सङ्खारा भिज्जन्तीति? सच्चमेतं । यथा पन पदीपस्स जलतो जाता तं तं वट्ठिप्पदेसं अनतिककमित्वा तत्थ तत्थेव भिज्जति, अथ च पन पवेणिसम्बन्धवसेन सब्बरत्तिं जलितो पदीपोति वुच्चति, एवमिधापि पवेणिवसेन अयम्पि कायो एवं चिरट्ठितिको विय कत्वा दस्सितो ।

रत्तिया च दिवसस्स चाति रत्तिम्हि च दिवसे च । भुम्मत्थे हेतं सामिवचनं । **अज्जदेव उप्पज्जति, अज्जं निरुज्जतीति** यं रत्तिं उप्पज्जति च निरुज्जति च, ततो अज्जदेव दिवा उप्पज्जति च निरुज्जति चाति अत्थो । अज्जं उप्पज्जति, अनुप्पन्नमेव अज्जं निरुज्जतीति एवं पन अत्थो न गहेतव्वो । “रत्तिया च दिवसस्स चा”ति इदं पुरिमपवेणितो परिक्तं पवेणिं गहेत्वा पवेणिवसेनेव वुत्तं, एकरत्तिं पन एकदिवसं वा एकमेव चित्तं ठातुं समत्थं नाम नत्थि । एकस्मिज्झि अच्छराक्खणे अनेकानि चित्तकोटिसतसहस्सानि उप्पज्जन्ति । वुत्तम्पि चेतं मिलिन्दपज्जे —

“वाहसतं खो, महाराज, वीहीनं, अड्ढचूळज्ज वाहा, वीहिसत्तम्बणानि, द्वे च तुम्बा, एकच्छराक्खणे पवत्तस्स चित्तस्स एत्तका वीही लक्खं ठपीयमाना परिक्खयं परियादानं गच्छेय्यु”न्ति ।

पवनेति महावने । तं मुञ्चित्वा अञ्जं गण्हाति, तं मुञ्चित्वा अञ्जं गण्हातीति इमिना न सो गण्हितब्बसाखं अलभित्वा भूमिं ओतरति । अथ खो तस्मिं महावने विचरन्तो तं तं साखं गण्हन्तोयेव चरतीति अयमत्थो दस्सितो ।

एवमेव खोति एत्थ इदं ओपम्मसंसन्दनं — अरञ्जमहावनं विय हि आरम्मणवनं वेदितब्बं । तस्मिं वने विचरणमक्कटो विय आरम्मणवने उप्पज्जनकचित्तं । साखागहणं विय आरम्मणे लुब्भनं । यथा सो अरञ्जे विचरन्तो मक्कटो तं तं साखं पहाय तं तं साखं गण्हाति, एवमिदं आरम्मणवने विचरन्तं चित्तम्पि कदाचि रूपारम्मणं गहेत्वा उप्पज्जति, कदाचि सद्दादीसु अञ्जतरं, कदाचि अतीतं, कदाचि अनागतं वा पच्चुप्पन्नं वा, तथा कदाचि अज्झत्तं, कदाचि बाहिरं । यथा च सो अरञ्जे विचरन्तो मक्कटो साखं अलभित्वा ओरुह भूमियं निसिन्नोति न वत्तब्बो, एकं पन पण्णसाखं गहेत्वाव निसीदति, एवमेव आरम्मणवने विचरन्तं चित्तम्पि एकं ओलुब्भारम्मणं अलभित्वा उप्पन्नन्ति न वत्तब्बं, एकजातियं पन आरम्मणं गहेत्वाव उप्पज्जतीति वेदितब्बं । एत्तावता च पन भगवता रूपतो नीहरित्वा अरूपे गाहो पतिट्ठापितो, अरूपतो नीहरित्वा रूपे ।

इदानीं तं उभयतो निक्कट्टितुकामो **तत्र, भिक्खवे, सुतवा अरियसावको**ति देसनं आरभि । अयं पनत्थो आसीविसदट्ठुपमाय दीपेतब्बो — एको किर पुरिसो आसीविसेन दट्ठो, अथस्स विसं हरिस्सामीति छेको भिसक्को आगन्त्वा वमनं कारेत्वा हेट्ठा गरुळो, उपरि नागोति मन्तं परिवत्तेत्वा विसं उपरि आरोपेसि । सो याव अक्खिप्पदेसा आरुळहभावं जत्वा “इतो परं अभिरुहितुं न दस्सामि, दट्ठुट्ठानेयेव ठपेस्सामी”ति उपरि गरुळो, हेट्ठा नागोति मन्तं परिवत्तेत्वा कण्णे धुमेत्वा दण्डकेन पहरित्वा विसं ओतारेत्वा दट्ठुट्ठानेयेव ठपेसि । तत्रस्स ठितभावं जत्वा अगदलेपेन विसं निम्मथेत्वा न्हापेत्वा “सुखी होही”ति वत्वा येनकामं पक्कामि ।

तत्थ आसीविसेन दट्ठस्स काये विसपतिट्ठानं विय इमेसं भिक्खून् रूपे अधिमत्तगाहकालो, छेको भिसक्को विय तथागतो, मन्तं परिवत्तेत्वा उपरि विसस्स आरोपितकालो विय तथागतेन तेसं भिक्खून् रूपतो गाहं नीहरित्वा अरूपे पतिट्ठापितकालो, याव अक्खिप्पदेसा आरुळहविसस्स उपरि अभिरुहितुं अदत्वा पुन मन्तबलेन ओतारेत्वा दट्ठुट्ठानेयेव ठपनं विय सत्थारा तेसं भिक्खून् अरूपतो गाहं नीहरित्वा रूपे पतिट्ठापितकालो । दट्ठुट्ठाने ठितस्स विसस्स अगदलेपेन निम्मथनं विय उभयतो गाहं नीहरणत्थाय इमिस्सा देसनाय आरद्धकालो वेदितब्बो । तत्थ **निब्बिन्दं विरज्जतीति** इमिना मग्गो कथितो, **विरागा विमुच्चतीति** फलं, **विमुत्तस्मिन्ति** आदिना पच्चवेक्खणा । पठमं ।

२. दुतियअस्सुतवासुत्तवण्णना

६२. दुतिये सुखवेदनियन्ति सुखवेदनाय पच्चयं । **फस्सन्ति** चक्खुसम्पस्सादिं । ननु च चक्खुसम्पस्सो सुखवेदनाय पच्चयो न होतीति? सहजातपच्चयेन न होति, उपनिस्सयपच्चयेन पन जवनवेदनाय होति, तं सन्धायेतं वुत्तं । सोतसम्पस्सादीसुपि एसेव नयो । **तज्जन्ति** तज्जातिकं तस्सारुप्पं, तस्स फस्सस्स अनुरूपन्ति अत्थो । **दुक्खवेदनियन्ति** आदि वुत्तनयेनेव वेदितब्बं । **सङ्गट्टनसमोधानाति** सङ्गट्टनेन चेव समोधानेन च, सङ्गट्टनसम्पिण्डनेनाति अत्थो । **उस्माति** उण्हाकारो । **तेजो अभिनिब्बत्ततीति** अग्गिचुण्णो निक्खमतीति न गहेतब्बं, उस्माकारस्सेव पन एतं वेवचनं । तत्थ **द्विन्नं कट्ठानन्ति** द्विन्नं अरणीनं । तत्थ अधोअरणी विय वत्थु, उत्तरारणी विय आरम्मणं, सङ्गट्टनं विय फस्सो, उस्माधातु विय वेदना । दुतियं ।

३. पुत्तमंसूपमसुत्तवण्णना

६३. ततिये चत्तारोमे, भिक्खवे, आहारातिआदि वुत्तनयमेव । यस्मा पनस्स अट्ठप्पत्तिको निक्खेपो, तस्मा तं दस्सेत्वावेत्थ अनुपुब्बपदवण्णनं करिस्सामि । कतराय पन इदं अट्ठप्पत्तिया निक्खित्तन्ति? लाभसक्कारेन । भगवतो किर महालाभसक्कारो उप्पज्जि, यथा तं चत्तारो असङ्ख्येय्ये पूरितदानपारमीसञ्चयस्स । सब्बदिसासु हिस्स यमकमहामेघो वुट्ठहित्वा महोघं विय सब्बपारमियो “एकस्मिं अत्तभावे विपाकं दस्सामा”ति सम्पिण्डिता विय लाभसक्कारमहोघं निब्बत्तयिंसु । ततो ततो अन्नपानयानवत्थमालागन्धविलेपनादिहत्था खत्तियब्राह्मणादयो आगन्त्वा, “कहं बुद्धो, कहं भगवा, कहं देवदेवो नरासभो पुरिससीहो”ति? भगवन्तं परियेसन्ति । सकटसतेहिपि पच्चये आहरित्वा ओकासं अलभमाना समन्ता गावुत्तप्पमाणम्पि सकटधुरेन सकटधुरं आहच्च तिट्ठन्ति चेव अनुप्पवत्तन्ति च अन्धकविन्दब्राह्मणादयो विय । सब्बं खन्धके तेसु तेसु सुत्तेसु च आगतनयेन वेदितब्बं ।

यथा भगवतो, एवं भिक्खुसङ्घस्सापि । वुत्तञ्चेतं —

“तेन खो पन समयेन भगवा सक्कतो होति गरुकतो मानितो पूजितो अपचितो लाभी चीवर-पिण्डपात-सेनासन-गिलान-पच्चय-भेसज्ज-परिक्खारानं । भिक्खुसङ्घोपि खो सक्कतो होति... पे० ... परिक्खारानं”न्ति (उदा० १४; सं० नि० २.७०) ।

तथा “यावता खो, चुन्द, एतरहि सङ्घो वा गणो वा लोके उप्पन्नो, नाहं, चुन्द, अज्जं एकसङ्घम्पि समनुपस्सामि एवं लाभगयसगपत्तं यथरिवायं, चुन्द, भिक्खुसङ्घो”ति (दी० नि० ३.१७६) ।

स्वायं भगवतो च सङ्घस्स च उप्पन्नो लाभसक्कारो एकतो हुत्वा द्विन्नं महानदीनं उदकं विय अप्पमेय्यो अहोसि । अथ सत्था रहोगतो चिन्तेसि — “महालाभसक्कारो अतीतबुद्धानम्पि एवरूपो अहोसि, अनागतानम्पि एवरूपो भविस्सति । किं नु खो भिक्खू आहारपरिग्गाहकेन सतिसम्पज्जेन समन्नागता मज्झत्ता निच्छन्दरागा हुत्वा आहारं परिभुज्जितुं सक्कोन्ति, न सक्कोन्ती”ति?

सो अद्वस एकच्चे अधुना पब्बजिते कुलपुत्ते अपच्चवेक्खित्वा आहारं परिभुज्जमाने । दिस्वानस्स एतदहोसि — “मया कप्पसतसहस्साधिकानि चत्तारि असङ्ख्येय्यानि पारमियो पूरेन्तेन न चीवरादिहेतु पूरिता, उत्तमफलस्स पन अरहत्तस्सत्थाय पूरिता । इमेपि भिक्खू मम सन्तिके पब्बजन्ता न चीवरादिहेतु पब्बजिता, अरहत्तस्सेव पन अत्थाय पब्बजिता । ते इदानी असारमेव सारं अनत्थमेव च अत्थं करोन्ती”ति एवमस्स धम्मसंवेगो उदपादि । ततो चिन्तेसि — “सचे पञ्चमं पाराजिकं पञ्जपेतुं सक्का अभविस्स, अपच्चवेक्खिताहारपरिभोगो पञ्चमं पाराजिकं कत्वा पञ्जपेतब्बो भवेय्य । न पन सक्का एवं कातुं, धुवपटिसेवनट्टानज्हेतं सत्तानं । यथा पन कथिते पञ्चमं पाराजिकं विय नं पस्सिस्सन्ति । एवं धम्मादासं संवरं मरियादं ठपेस्सामि, यं आवज्जित्वा आवज्जित्वा अनागते भिक्खू चत्तारो पच्चये पच्चवेक्खित्वा परिभुज्जिस्सन्ती”ति । इमाय अट्ठप्पत्तिया इमं पुत्तमंसूपमसुत्तन्तं निक्खिपि । तत्थ चत्तारोमे, भिक्खवे, आहारातिआदि हेट्ठा वुत्तत्थमेव ।

चत्तारो पन आहारे वित्थारेत्वा इदानी तेसु आदीनवं दस्सेतुं कथञ्च, भिक्खवे, कबळीकारो आहारो दट्ठब्बोतिआदिमाह? तत्थ जायम्पत्तिकाति जाया चेव पति च । परित्तं सम्बलन्ति पुटभत्तसत्तुमोदकादीनं अज्जतरं अप्पमत्तकं पाथेय्यं । कन्तारमगन्ति कन्तारभूतं मगं, कन्तारे वा मगं । कन्तारन्ति चोरकन्तारं वाळकन्तारं अमनुस्सकन्तारं निरुदककन्तारं अप्पभक्खकन्तारन्ति पञ्चविधं । तेसु यत्थ चोरभयं अत्थि, तं चोरकन्तारं । यत्थ

सीहव्यग्धादयो वाळा अत्थि, तं वाळकन्तारं । यत्थ बलवामुखयक्खिनिआदीनं अमनुस्सानं वसेन भयं अत्थि, तं अमनुस्सकन्तारं । यत्थ पातुं वा न्हायितुं वा उदकं नत्थि, तं निरुदककन्तारं । यत्थ खादितब्बं वा भुज्जितब्बं वा अन्तमसो कन्दमूलादिमत्तम्पि नत्थि, तं अप्पभक्खकन्तारं नाम । यत्थ पनेतं पच्चविधम्पि भयं अत्थि, तं कन्तारमेव । तं पनेतं एकाहद्वीहतीहादिवसेन नित्थरितब्बम्पि अत्थि, न तं इध अधिप्पेतं । इध पन निरुदकं अप्पभक्खं योजनसतिककन्तारं अधिप्पेतं । एवरूपे कन्तारे मगं । **पटिपज्जेय्युन्ति** छातकभयेन चैव रोगभयेन च राजभयेन च उपहुता पटिपज्जेय्युं “एतं कन्तारं नित्थरित्वा धम्मिकस्स रज्जो निरुपद्दवे रट्ठे सुखं वसिस्सामा”ति मज्जमाना ।

एकपुत्तकोति उक्खिपित्वा गहितो अनुकम्पितब्बयुत्तो अत्थिरसरीरो एकपुत्तको । **वल्लूरज्ज** **सोण्डिकज्जाति** घनघनट्टानतो गहेत्वा वल्लूरं, अट्ठिनिस्सितसिरानिस्सितट्टानानि गहेत्वा सूलमंसज्जाति अत्थो । **पटिपिसेय्युन्ति** पहरैय्युं । **कहं एकपुत्तका**ति अयं तेसं परिदेवनाकारो ।

अयं पनेत्थ भूतमत्थं कत्वा आदितो पट्टाय सङ्खेपतो अत्थवण्णना — द्वे किर जायम्पतिका पुत्तं गहेत्वा परित्तेन पाथेय्येन योजनसतिकं कन्तारमगं पटिपज्जिंसु । तेसं पज्जासयोजनानि गन्त्वा पाथेय्यं निट्ठासि, ते खुप्पिपासातुरा विरळच्छायायं निसीदिसु । ततो पुरिसो भरियं आह — “भद्रे इतो समन्ता पज्जासयोजनानि गामो वा निगमो वा नत्थि । तस्मा यं तं पुरिसेन कातब्बं बहुम्पि कसिगोरक्खादिकम्मं, न दानि सक्का तं मया कातुं, एहि मं मारेत्वा उपट्ठमंसं खादित्वा उपट्ठं पाथेय्यं कत्वा पुत्तेन सद्धिं कन्तारं नित्थराही”ति । पुन सापि तं आह — “सामि मया दानि यं तं इत्थिया कातब्बं बहुम्पि सुत्तकन्तनादिकम्मं, तं कातुं न सक्का, एहि मं मारेत्वा उपट्ठमंसं खादित्वा उपट्ठं पाथेय्यं कत्वा पुत्तेन सद्धिं कन्तारं नित्थराही”ति । पुन सोपि तं आह — “भद्रे मातुगाममरणेन द्विन्नं मरणं पज्जायति । न हि मन्दो कुमारो मातरा विना जीवितुं सक्कोति । यदि पन मयं जीवाम । पुन दारकं लभेय्याम । हन्द दानि पुत्तकं मारेत्वा, मंसं गहेत्वा कन्तारं नित्थरामा”ति । ततो माता पुत्तमाह — “तात, पितुसन्तिकं गच्छा”ति, सो अगमासि । अथस्स पिता, “मया ‘पुत्तकं पोसेस्सामी’ति कसिगोरक्खादीहि अनप्पकं दुक्खमनुभूतं, न सक्कोमि अहं पुत्तं मारेतुं, त्वंयेव तव पुत्तं मारेही”ति वत्वा, “तात मातुसन्तिकं गच्छा”ति आह । सो अगमासि । अथस्स मातापि, “मया पुत्तं पत्थेन्तिया गोवतकुक्कुरवतदेवतायाचनादीहिपि ताव अनप्पकं दुक्खमनुभूतं, को पन वादो कुच्छिना परिहरन्तिया? न सक्कोमि अहं पुत्तं मारेतुं”न्ति वत्वा “तात, पितुसन्तिकमेव गच्छा”ति आह । एवं सो द्विन्नमन्तरा गच्छन्तोयेव मतो । ते तं दिस्वा परिदेवित्वा वुत्तनयेन मंसानि गहेत्वा खादन्ता पक्कमिंसु ।

तेसं सो पुत्तमंसाहारो नवहि कारणेहि पटिकूलत्ता नेव दवाय होति, न मदाय, न मण्डनाय, न विभूसनाय, केवलं कन्तारनित्थरणत्थायेव होति । कतमेहि नवहि कारणेहि पटिकूलोति चे? सजातिमंसताय जातिमंसताय पुत्तमंसताय पियपुत्तमंसताय तरुणमंसताय आमकमंसताय अभोगमंसताय अलोणताय अधूपिततायाति । एवज्जि ते नवहि कारणेहि पटिकूलं तं पुत्तमंसं खादन्ता न सारत्ता गिद्धमानसा हुत्वा खादिसु, मज्झत्तभावेयेव पन निच्छन्दरागपरिभोगे ठिता खादिसु । न अट्ठिन्हारुचम्मनिस्सितट्टानानि अपनेत्वा थूलथूलं वरमंसमेव खादिसु, हत्थसम्पत्तं मंसमेव पन खादिसु । न यावदत्थं कण्ठप्पमाणं कत्वा खादिसु, थोकं थोकं पन एकदिवसं यापनमत्तमेव खादिसु । न अज्जमज्जं मच्छरायन्ता खादिसु, विगतमच्छेरमलेन पन परिसुद्धेनेव चेतसा खादिसु । न अज्जं किज्जि मिगमंसं वा मोरमंसादीनं वा अज्जतरं खादामाति सम्मूळ्हा खादिसु, पियपुत्तमंसभावं पन जानन्ताव खादिसु । न “अहो वत मयं पुनपि एवरूपं पुत्तमंसं खादेय्यामा”ति पत्थनं कत्वा खादिसु, पत्थनं पन वीतिवत्ताव हुत्वा खादिसु । न “एत्तकं कन्तारे खादित्वा अवसिट्ठं कन्तारं अतिक्कम्म लोणम्बिलादीहि योजेत्वा खादिस्सामा”ति सन्निधिं अकंसु, कन्तारपरियोसाने पन “पुरे महाजो पस्सती”ति भूमियं वा

निखणिंसु, अग्निना वा ज्ञापयिंसु । न “कोचि अज्जो अम्हे विय एवरूपं पुत्तमंसं खादितुं न लभती”ति मानं वा दप्पं वा अकंसु, निहतमाना पन निहतदप्पा हुत्वा खादिंसु । “किं इमिना अलोणेन अनम्बिलेन अधूपितेन दुग्गन्धेना”ति न हीळेत्वा खादिंसु, हीळनं पन वीतिवत्ता हुत्वा खादिंसु । न “तुहं भागो मय्हं भागो तव पुत्तो मम पुत्तो”ति अज्जमज्जं अतिमज्जिंसु । समग्गा पन सम्मोदमाना हुत्वा खादिंसु । इमं नेसं एवरूपं निच्छन्दरागादिपरिभोगं सम्पस्समानो सत्था भिक्खुसङ्गमि तं कारणं अनुजानापेन्तो तं किं मज्जथ, भिक्खवे, अपि नु ते दवाय वा आहारं आहारेय्युन्तिआदिमाह । तत्थ दवाय वातिआदीनि विसुद्धिमग्गे (विसुद्धि० १.१८) वित्थारितानेव । कन्तारस्साति नित्तिण्णावसेसस्स कन्तारस्स ।

एवमेव खोति नवन्नं पाटिकुल्यानं वसेन पियपुत्तमंससदिसो कत्वा दट्ठब्बोति अत्थो । कतमेसं नवन्नं? गमनपाटिकुल्यतादीनं । गमनपाटिकुल्यतं पच्चवेक्खन्तोपि कबळीकाराहारं परिग्गण्हाति, परियेसनपाटिकुल्यतं पच्चवेक्खन्तोपि, परिभोगनिधानआसयपरिपक्कापरिपक्कसम्मक्खणनिस्सन्दपाटिकुल्यतं पच्चवेक्खन्तोपि, तानि पनेतानि गमनपाटिकुल्यतादीनि विसुद्धिमग्गे (विसुद्धि० १.२९४) आहारपाटिकुल्यतानिदेसे वित्थारितानेव । इति इमेसं नवन्नं पाटिकुल्यानं वसेन पुत्तमंसूपमं कत्वा आहारो परिभुज्जितब्बो ।

यथा ते जायम्पतिका पाटिकुल्यं पियपुत्तमंसं खादन्ता न सारत्ता गिद्धमानसा हुत्वा खादिंसु, मज्झत्तभावेयेव निच्छन्दरागपरिभोगे ठिता खादिंसु, एवं निच्छन्दरागपरिभोगं कत्वा परिभुज्जितब्बो । यथा च ते न अट्ठिन्हारुचम्मनिस्सितं अपनेत्वा थूलथूलं वरमंसमेव खादिंसु, हत्थसम्पत्तमेव पन खादिंसु, एवं सुक्खभत्तमन्दब्यज्जनादीनि पिट्ठिहत्थेन अपटिक्खित्वा वट्ठकेन विय कुक्कुटेन विय च ओधिं अदस्सेत्वा ततो ततो सप्पिमंसादिसंसट्ठवरभोजनयेव विचिन्तिवा अभुज्जन्तेन सीहेन विय सपदानं परिभुज्जितब्बो ।

यथा च ते न यावदत्थं कण्ठप्पमाणं खादिंसु, थोकं थोकं पन एकेकदिवसं यापनमत्तमेव खादिंसु, एवमेव आहरहत्थकादिब्राह्मणानं अज्जतरेन विय यावदत्थं उदरावदेहकं अभुज्जन्तेन चतुन्नं पज्चन्नं वा आलोपानं ओकासं ठपेत्वाव धम्मसेनापतिना विय परिभुज्जितब्बो । सो किर पज्चचत्तालीस वस्सानि तिट्ठमानो “पच्छाभत्ते अम्बिलुगारसमुट्ठापकं कत्वा एकदिवसमि आहारं न आहारेसि”न्ति वत्वा सीहनादं नदन्तो इमं गाथमाह —

“चत्तारो पज्च आलोपे, अभुत्वा उदकं पिवे ।

अलं फासुविहाराय, पहितत्तस्स भिक्खुनो”ति ॥ (थेरगा० ९८३) ।

यथा च ते न अज्जमज्जं मच्छरायन्ता खादिंसु, विगतमलमच्छेरेन पन परिसुद्धेनेव चेतसा खादिंसु, एवमेव पिण्डपातं लभित्वा अमच्छरायित्वा “इमं सब्बं गणहन्तस्स सब्बं दस्सामि, उपट्ठं गणहन्तस्स उपट्ठं, सचे गहितावसेसो भविस्सति, अत्तना परिभुज्जिस्सामी”ति सारणीयधम्मे ठितेनेव परिभुज्जितब्बो । यथा च ते न “अज्जं किज्चि मयं मिगमंसं वा मोरमंसादीनं वा अज्जतरं खादामा”ति सम्मूळ्हा खादिंसु, पियपुत्तमंसभावं पन जानन्ताव खादिंसु, एवमेव पिण्डपातं लभित्वा “अहं खादामि भुज्जामी”ति अत्तूपलद्धिसम्मोहं अनुप्पादेत्वा “कबळीकाराहारो न जानाति ‘चातुमहाभूतिककायं वट्ठेमी’ति, कायोपि न जानाति ‘कबळीकाराहारो मं वट्ठेती’”ति, एवं सम्मोहं पहाय परिभुज्जितब्बो । सतिसम्पज्जवसेनापि चेस असम्मूळ्हेनेव हुत्वा परिभुज्जितब्बो ।

यथा च ते न “अहो वत मयं पुनपि एवरूपं पुत्तमंसं खादेय्यामा”ति पत्थनं कत्वा खादिंसु, पत्थनं पन वीतिवत्ताव

हुत्वा खादिसु, एवमेव पणीतभोजनं लब्ध्वा ‘अहो वताहं स्वेपि पुनदिवसेपि एवरूपं लभेय्यं’, लूखं वा पन लब्ध्वा “हिय्यो विय मे अज्ज पणीतभोजनं न लब्धं”न्ति पत्थनं वा अनुसोचनं वा अकत्वा नित्तणेन —

“अतीतं नानुसोचामि, नप्पजप्पामिनागतं ।

पच्चुप्पन्नेन यापेमि, तेन वण्णो पसीदती”ति ॥ (जा० २.२२.९०) —

इमं ओवादं अनुस्सरन्तेन “पच्चुप्पन्नेनेव यापेस्सामी”ति परिभुज्जितब्बो ।

यथा च ते न “एत्तकं कन्तारे खादित्वा अवसिट्ठं कन्तारं अतिक्कम्म लोणम्बिलादीहि योजेत्वा खादिस्सामा”ति सन्निधिं अकंसु, कन्तारपरियोसाने पन “पुरे महाजनो पस्सती”ति भूमियं वा निखणिसु, अग्गिना वा झापयिसु, एवमेव —

“अन्नानमथो पानानं,

खादनीयानं अथोपि वत्थानं ।

लब्ध्वा न सन्निधिं कयिरा,

न च परित्तसे तानि अलभमानो”ति ॥ (सु० नि० ९३०) । —

इमं ओवादं अनुस्सरन्तेन चतूसु पच्चयेसु यं यं लभति, ततो ततो अत्तनो यापनमत्तं गहेत्वा, सेसं सब्रह्मचारीनं विस्सज्जेत्वा सन्निधिं परिवज्जन्तेन परिभुज्जितब्बो । यथा च ते न “कोचि अज्जो अम्हे विय एवरूपं पुत्तमंसं खादितुं न लभती”ति मानं वा दप्पं वा अकंसु, निहतमाना पन निहतदप्पा हुत्वा खादिसु, एवमेव पणीतभोजनं लभित्वा “अहमस्मि लाभी चीवरपिण्डपातादीन”न्ति न मानो वा दप्पो वा कातब्बो । “नायं पब्बज्जा चीवरादिहेतु, अरहत्तहेतु पनायं पब्बज्जा”ति पच्चवेक्खित्वा निहतमानदप्पेनेव परिभुज्जितब्बो ।

यथा च ते “किं इमिना अलोणेन अनम्बिलेन अधूपितेन दुग्गन्धेना”ति हीळेत्वा न खादिसु, हीळनं पन वीतिवत्ता हुत्वा खादिसु, एवमेव पिण्डपातं लभित्वा “किं इमिना अस्सगोणभत्तसदिसेन लूखेन निरसेन, सुवानदोणियं तं पक्खिपथा”ति एवं पिण्डपातं वा “को इमं भुज्जिस्सति, काकसुनखादीनं देही”ति एवं दायकं वा अहीळन्तेन —

“स पत्तपाणि विचरन्तो, अमूगो मूगसम्मतो ।

अप्पं दानं न हीळेय्य, दातारं नावजानिया”ति ॥ (सु० नि० ७१८) । —

इमं ओवादं अनुस्सरन्तेन परिभुज्जितब्बो । यथा च ते न “तुय्हं भागो, मय्हं भागो, तव पुत्तो मम पुत्तो”ति अज्जमज्जं अतिमज्जिसु, समग्गा पन, सम्मोदमाना हुत्वा खादिसु, एवमेवं पिण्डपातं लभित्वा यथा एकच्चो “को तुम्हादिसानं दस्सति निक्कारणा उम्मासेसु पक्खलन्तानं आहिण्डन्तानं विजातमातापि वो दातब्बं न मज्जति, मयं पन गतगतद्धाने पणीतानि चीवरादीनि लभामा”ति सीलवन्ते सब्रह्मचारी अतिमज्जति, यं सन्धाय वुत्तं —

“सो तेन लाभसक्कारसिलोकेन अभिभूतो परियादिण्णचित्तो अज्जे पेसले भिक्खू अतिमज्जति । तज्हि तस्स, भिक्खवे, मोघपुरिसस्स होति दीघरत्तं अहिताय दुक्खाया”ति (सं० नि० २.१६१) ।

एवं कज्जि अनतिमज्जित्वा सब्बेहि सब्रह्मचारीहि सद्धिं समग्गेन सम्मोदमानेन हुत्वा परिभुज्जितब्बं ।

परिज्जातेति जातपरिज्जा तीरणपरिज्जा पहानपरिज्जाति इमाहि तीहि परिज्जाहि परिज्जाते । कथं? इध भिक्खु “कबळीकाराहारो नाम अयं सवत्थुकवसेन ओजड्डमकरूपं होति, ओजड्डमकरूपं कत्थ पटिहज्जति? जिक्कापसादे, जिक्कापसादो किन्निस्सितो? चतुमहाभूतनिस्सितो । इति ओजड्डमकं जिक्कापसादो तस्स पच्चयानि महाभूतानीति इमे धम्मा रूपक्खन्धो नाम, तं परिगणहतो उप्पन्ना फस्सपच्चमका धम्मा चत्तारो अरूपक्खन्धा । इति सब्बेपिमे पच्चक्खन्धा सङ्खेपतो नामरूपमत्तं होती”ति पजानाति । सो ते धम्मे सरसलक्खणतो ववत्थपेत्वा तेसं पच्चयं परियेसन्तो अनुलोमपटिलोमं पटिच्चसमुप्पादं पस्सति । एत्तावतानेन कबळीकाराहारमुखेन सप्पच्चयस्स नामरूपस्स याथावतो दिट्ठत्ता कबळीकाराहारो जातपरिज्जाय परिज्जातो होति । सो तदेव सप्पच्चयं नामरूपं अनिच्चं दुक्खं अनत्ताति तीणि लक्खणानि आरोपेत्वा सत्तन्नं अनुपस्सनानं वसेन सम्मसति । एत्तावतानेन सो तिलक्खणपटिवेधसम्मसनजाणसङ्घाताय तीरणपरिज्जाय परिज्जातो होति । तस्मिंयेव नामरूपे छन्दरागावकड्डनेन अनागामिमग्गेन परिजानता पहानपरिज्जाय परिज्जातो होतीति ।

पच्चकामगुणिकोति पच्चकामगुणसम्भवो रागो परिज्जातो होति । एत्थ पन तिस्सो परिज्जा एकपरिज्जा सब्बपरिज्जा मूलपरिज्जाति । कतमा **एकपरिज्जा**? यो भिक्खु जिक्काद्वारे एकरसतण्हं परिजानाति, तेन पच्चकामगुणिको रागो परिज्जातोव होतीति । कस्मा? तस्सायेव तत्थ उप्पज्जनतो । सायेव हि तण्हा चक्खुद्वारे उप्पन्ना रूपरागो नाम होति, सोतद्वारादीसु उप्पन्ना सद्वारागादयो । इति यथा एकस्सेव चोरस्स पच्चमग्गे हनतो एकस्मिं मग्गे गहेत्वा सीसे छिन्ने पच्चपि मग्गा खेमा होन्ति, एवं जिक्काद्वारे रसतण्हाय परिज्जाताय पच्चकामगुणिको रागो परिज्जातो होतीति अयं एकपरिज्जा नाम ।

कतमा **सब्बपरिज्जा**? पत्ते पक्खित्तपिण्डपातस्मिज्हि एकस्मिंयेव पच्चकामगुणिकरागो लब्धति । कथं? परिसुद्धं तावस्स वण्णं ओलोकयतो रूपरागो होति, उण्हे सप्पिम्हि तत्थ आसिज्जन्ते पटपटाति सद्वो उड्डहति, तथारूपं खादनीयं वा खादन्तस्स मुरुमुरुति सद्वो उप्पज्जति, तं अस्सादयतो सद्वारागो । जीरकादिवसगन्धं अस्सादेन्तस्स गन्धरागो, सादुरसवसेन रसरागो । मुदुभोजनं फस्सवन्तन्ति अस्सादयतो फोड्डब्वारागो । इति इमस्मिं आहारे सतिसम्पज्जनेन परिगगहेत्वा निच्छन्दरागपरिभोगेन परिभुत्ते सब्बोपि सो परिज्जातो होतीति अयं सब्बपरिज्जा नाम ।

कतमा **मूलपरिज्जा**? पच्चकामगुणिकरागस्स हि कबळीकाराहारो मूलं । कस्मा? तस्मिं सति तस्सुप्पत्तितो । ब्राह्मणतिस्सभये किर द्वादस वस्सानि जायम्पतिकानं उपनिज्झानचित्तं नाम नाहोसि । कस्मा? आहारमन्दताय । भये पन वूपसन्ते योजनसतिको तम्बपणिदीपो दारकानं जातमङ्गलेहि एकमङ्गलो अहोसि । इति मूलभूते आहारे परिज्जाते पच्चकामगुणिको रागो परिज्जातोव होतीति अयं मूलपरिज्जा नाम ।

नत्थि तं संयोजनन्ति तेन रागेन सद्धिं पहानेकड्डताय पहीनत्ता नत्थि । एवमयं देसना याव अनागामिमग्गा कथिता । “एत्तकेन पन मा वोसानं आपज्जिसू”ति एतेसंयेव रूपादीनं वसेन पच्चसु खन्धेसु विपस्सनं वड्ढेत्वा याव अरहत्ता कथेतुं वट्ठतीति । पठमाहारो (निट्ठितो) ।

दुतिये **निच्चम्मा**ति खुरतो पट्टाय याव सिङ्गमूला सकलसरीरतो उद्दालितचम्मा किंसुकरासिवण्णा । कस्मा पन अज्जं हत्थिअस्सगोणादिउपमं अगहेत्वा निच्चम्मगावूपमा गहिताति? तित्तिक्खित्तुं असमत्थभावदीपनत्थं । मातुगामो हि उप्पन्नं दुक्खवेदनं तित्तिक्खित्तुं अधिवासेतुं न सक्कोति, एवमेव फस्साहारो अबलो दुब्बलोति दस्सनत्थं सदिसमेव उपमं आहरि । **कुट्टन्ति** सिलाकुट्टादीनं अज्जतरं । **कुट्टनिस्सिता** पाणा नाम उण्णनाभिसरबूमूसिकादयो । **रुक्खनिस्सिता**ति उच्चालिङ्गपाणकादयो । **उदकनिस्सिता**ति मच्छसुंसुमारादयो । **आकासनिस्सिता**ति डंसमकसकाकुललादयो ।

खादेय्युन्ति लुञ्चित्वा खादेय्युं । सा तस्मिं तस्मिं ठाने तं तंठानसन्निस्सयमूलिकं पाणखादनभयं सम्पस्समाना नेव अत्तनो सक्कारसम्मानं, न पिड्डिपरिकम्मसरीरसम्बाहनउण्होदकानि इच्छति, एवमेव भिक्खु फस्साहारमूलकं किलेसपाणकखादनभयं सम्पस्समानो तेभूमकफस्सेन अनत्थिको होति ।

फस्से, भिक्खवे, आहारे परिज्जातेति तीहि परिज्जाहि परिज्जाते । इधापि तिस्सो परिज्जा । तत्थ “फस्सो सङ्खारक्खन्धो, तंसम्पयुत्ता वेदना वेदनाक्खन्धो, सज्जा सज्जाक्खन्धो, चित्तं विज्जाणक्खन्धो, तेसं वत्थारम्मणानि रूपक्खन्धो”ति एवं सप्पच्चयस्स नामरूपस्स याथावतो दस्सनं जातपरिज्जा । तत्थेव तिलक्खणं आरोपेत्वा सत्तन्नं अनुपस्सनानं वसेन अनिच्चादितो तुलनं तीरणपरिज्जा । तस्मिंयेव पन नामरूपे छन्दरागनिक्कड्डनो अरहत्तमग्गो प्हानपरिज्जा । तिस्सो वेदनाति एवं फस्साहारे तीहि परिज्जाहि परिज्जाते तिस्सो वेदना परिज्जाताव होन्ति तम्मूलकत्ता तंसम्पयुत्ता च । इति फस्साहारवसेन देसना याव अरहत्ता कथिता । दुतियाहारो ।

ततिये अङ्गारकासूति अङ्गारानं कासु । कासूति रासिपि वुच्चति आवाटोपि ।

“अङ्गारकासुं अपरे फुणन्ति,
नरा रुदन्ता परिदड्डुगत्ता ।
भयज्झि मं विन्दति सूत दिस्वा,
पुच्छामि तं मातलि देवसारथी”ति ॥ (जा० २.२२.४६२) । —

एत्थ रासि “कासू”ति वुत्तो ।

“किन्नु सन्तरमानोव, कासुं खनसि सारथी”ति? (जा० २.२२.३) । —

एत्थ आवाटो । इधापि अयमेव अधिप्पेतो । साधिकपोरिसाति अतिरेकपोरिसा पञ्चरतनप्पमाणा । वीतच्चिकानं वीतधूमानन्ति एतेनस्स महापरिळाहतं दस्सेति । जालाय वा हि धूमे वा सति वातो समुट्ठाति, परिळाहो महा न होति, तदभावे वाताभावतो परिळाहो महा होति । आरकावस्साति दूरेयेव भवेय्य ।

एवमेव खोति एत्थ इदं ओपम्मसंसन्दनं — अङ्गारकासु विय हि तेभूमकवट्टं दट्टब्बं । जीवितुकामो पुरिसो विय वट्टनिस्सितो बालपुथुज्जनो । द्वे बलवन्तो पुरिसा विय कुसलाकुसलकम्मं । तेसं तं पुरिसं नानाबाहासु गहेत्वा अङ्गारकासुं उपकट्टनकालो विय पुथुज्जनस्स कम्मयूहनकालो । कम्मज्झि आयूहियमानमेव पटिसन्धिं आकट्ठति नाम । अङ्गारकासुनिदानं दुक्खं विय कम्मनिदानं वट्टदुक्खं वेदितब्बं ।

परिज्जातेति तीहि परिज्जाहि परिज्जाते । परिज्जायोजना पनेत्थ फस्से वुत्तनयेनेव वेदितब्बा । तिस्सो तण्हाति कामतण्हा भवतण्हा विभवतण्हाति इमा परिज्जाता होन्ति । कस्मा? तण्हामूलकत्ता मनोसज्जेतनाय । न हि हेतुम्हि अप्पहीने फलं पहीयति । इति मनोसज्जेतनाहारवसेनपि याव अरहत्ता देसना कथिता । ततियाहारो ।

चतुत्थे आगुचारिन्ति पापचारिं दोसकारकं । कथं सो पुरिसोति सो पुरिसो कथंभूतो, किं यापेति, न यापेतीति पुच्छति? तथेव देव जीवतीति यथा पुब्बे, इदानिपि तथेव जीवति ।

एवमेव खोति इधापि इदं ओपम्मसंसन्दनं — राजा विय हि कम्मं दट्ठब्बं, आगुचारी पुरिसो विय वट्टसन्निस्सितो बालपुथुज्जनो, तीणि सत्तिसतानि विय पटिसन्धिविज्जाणं, आगुचारिं पुरिसं “तीहि सत्तिसतेहि हनथा”ति रज्जा आणत्तकालो विय कम्मरज्जा वट्टसन्निस्सितपुथुज्जनं गहेत्वा पटिसन्धियं पक्खिपनकालो । तत्थ किञ्चापि तीणि सत्तिसतानि विय पटिसन्धिविज्जाणं, सत्तीसु पन दुक्खं नत्थि, सत्तीहि पहटवणमूलकं दुक्खं, एवमेव पटिसन्धियम्पि दुक्खं नत्थि, दिन्नाय पन पटिसन्धिया पवत्ते विपाकदुक्खं सत्तिपहटवणमूलकं दुक्खं विय होति ।

परिज्जातेति तीहेव परिज्जाहि परिज्जाते । इधापि परिज्जायोजना फस्साहारे वुत्तनयेनेव वेदितब्बा । **नामरूपन्ति** विज्जाणपच्चया नामरूपं । विज्जाणस्मिञ्हि परिज्जाते तं परिज्जातमेव होति तम्मूलकत्ता सहुप्पन्नत्ता च । इति विज्जाणाहारवसेनपि याव अरहत्ता देसना कथिताति । चतुत्थाहारो । ततियं ।

४. अत्थिरागसुत्तवण्णना

६४. चतुत्थे **रागोति** आदीनि लोभस्सेव नामानि । सो हि रज्जनवसेन रागो, नन्दनवसेन नन्दी, तण्हायनवसेन तण्हाति वुच्चति । **पतिट्ठितं तत्थ विज्जाणं विरूळ्हन्ति** कम्मं जवापेत्वा पटिसन्धिआकड्डनसमत्थताय पतिट्ठितञ्चेव विरूळ्हञ्च । **यत्थाति** तेभूमकवट्टे भुम्मं, सब्बत्थ वा पुरिमपुरिमपदे एतं भुम्मं । **अत्थि तत्थ सङ्खारानं वुद्धीति** इदं इमस्मिं विपाकवट्टे ठितस्स आयतिवट्टहेतुके सङ्खारे सन्धाय वुत्तं । **यत्थ अत्थि आयतिं पुनब्भवाभिनिब्बत्तीति** यस्मिं ठाने आयतिं पुनब्भवाभिनिब्बत्ति अत्थि ।

एवमेव खोति एत्थ इदं ओपम्मसंसन्दनं — रजकचित्तकारा विय हि सहकम्मसम्भारं कम्मं, फलकभित्तिदुस्सपटा विय तेभूमकवट्टं । यथा रजकचित्तकारा परिसुद्धेसु फलकादीसु रूपं समुट्ठापेन्ति, एवमेव ससम्भारकम्मं भवेसु रूपं समुट्ठापेति । तत्थ यथा अकुसलेन चित्तकारेण समुट्ठापितं रूपं विरूपं होति दुस्सण्ठितं अमनापं, एवमेव एकच्चो कम्मं करोन्तो जाणविप्पयुत्तेन चित्तेन करोति, तं कम्मं रूपं समुट्ठापेन्तं चक्खादीनं सम्पत्तिं अदत्वा दुब्बण्णं दुस्सण्ठितं मातापितूनम्पि अमनापं रूपं समुट्ठापेति । यथा पन कुसलेन चित्तकारेण समुट्ठापितं रूपं सुरूपं होति सुसण्ठितं मनापं, एवमेव एकच्चो कम्मं करोन्तो जाणसम्पयुत्तेन चित्तेन करोति, तं कम्मं रूपं समुट्ठापेन्तं चक्खादीनं सम्पत्तिं दत्वा सुवण्णं सुसण्ठितं अलङ्कृतपटियत्तं विय रूपं समुट्ठापेति ।

एत्थ च आहारं विज्जाणेन सद्धिं सद्धिपित्वा आहारनामरूपानं अन्तरे एको सन्धि, विपाकविधिं नामरूपेण सद्धिपित्वा नामरूपसङ्खारानं अन्तरे एको सन्धि, सङ्खारानञ्च आयतिभवस्स च अन्तरे एको सन्धीति वेदितब्बो ।

कूटागारन्ति एककण्णिकं गाहापेत्वा कतं अगारं । **कूटागारसालाति** द्वे कण्णिके गहेत्वा कतसाला । **एवमेव खोति** एत्थ खीणासवस्स कम्मं सूरियरस्मिसमं वेदितब्बं । सूरियरस्मि पन अत्थि, सा केवलं पतिट्ठाय अभावेन अप्पतिट्ठा नाम जाता, खीणासवस्स कम्मं नत्थिताय एव अप्पतिट्ठं । तस्स हि कायादयो अत्थि, तेहि पन कतकम्मं कुसलाकुसलं नाम न होति, किरियमत्ते ठत्वा अविपाकं होति । एवमस्स कम्मं नत्थिताय एव अप्पतिट्ठं नाम जातन्ति । चतुत्थं ।

५. नगरसुत्तवण्णना

६५. पञ्चमे **नामरूपे खो सति विज्जाणन्ति** एत्थ “सङ्खारेसु सति विज्जाण”न्ति च “अविज्जाय सति सङ्खारा”ति च वत्तब्बं भवेय्य, तदुभयम्पि न वुत्तं । कस्मा? अविज्जासङ्खारा हि ततियो भवो, तेहि सद्धिं अयं विपस्सना न घटीयति ।

महापुरिसो हि पच्चुप्पन्नपञ्चवोकारवसेन अभिनिविट्ठोति ।

ननु च अविज्जासङ्खारेसु अदिट्ठेसु न सक्का बुद्धेन भवितुन्ति । सच्चं न सक्का, इमिना पन ते भवउपादानतण्हावसेन दिट्ठाव । तस्मा यथा नाम गोधं अनुबन्धन्तो पुरिसो तं कूपं पविट्ठं दिस्वा ओतरित्वा पविट्ठानं खणित्वा गोधं गहेत्वा पक्कमेय्य, न परभागं खनेय्य, कस्मा? कस्सचि नत्थिताय । एवं महापुरिसोपि गोधं अनुबन्धन्तो पुरिसो विय बोधिपल्लङ्के निसिन्नो जरामरणतो पट्ठाय “इमस्स अयं पच्चयो, इमस्स अयं पच्चयो”ति परियेसन्तो याव नामरूपधम्मानं पच्चयं दिस्वा तस्सपि पच्चयं परियेसन्तो विज्जाणमेव अदस्स । ततो “एत्तको पञ्चवोकारभववसेन सम्मसनचारो”ति विपस्सनं पटिनिवत्तेसि, परतो तुच्छकूपस्स अभिन्नद्वानं विय अविज्जासङ्खारद्वयं अत्थि, तदेतं हेट्ठा विपस्सनाय गहितत्ता पाटियेक्कं सम्मसनूपगं न होतीति न अगगहेसि ।

पच्चुदावत्ततीति पटिनिवत्तति । कतमं पनेत्थ विज्जाणं पच्चुदावत्ततीति? पटिसन्धिविज्जाणम्पि विपस्सनाविज्जाणम्पि । तत्थ पटिसन्धिविज्जाणं पच्चयतो पटिनिवत्तति, विपस्सनाविज्जाणं आरम्भणतो । उभयम्पि नामरूपं नातिक्कमति, नामरूपतो परं न गच्छति । **एत्तावता जायेथ वाति** आदीसु विज्जाणे नामरूपस्स पच्चये होन्ते, नामरूपे विज्जाणस्स पच्चये होन्ते, द्वीसुपि अज्जमज्जपच्चयेसु होन्तेसु एत्तकेन जायेथ वा उपपज्जेथ वा । इतो हि परं किमज्जं जायेथ वा उपपज्जेथ वा, ननु एतदेव जायति च उपपज्जति चाति?

एवं सद्धिं अपरापरचुतिपटिसन्धीहि पञ्च पदानि दस्सेत्वा पुन तं एत्तावताति वुत्तमत्थं निव्यातेन्तो **यदिदं नामरूपपच्चया विज्जाणं, विज्जाणपच्चया नामरूपन्ति** वत्वा ततो परं अनुलोमपच्चयाकारवसेन विज्जाणपच्चया नामरूपमूलकं आयतिजरामरणं दस्सेतुं **नामरूपपच्चया सळायतनन्ति** आदिमाह ।

अज्जसन्ति मग्गस्सेव वेवचनं । **उद्धापवन्तन्ति** आपतो उगगतत्ता उद्धापन्ति लद्धवोहारेन पाकारवत्थुना समन्नागतं । **रमणीयन्ति** समन्ता चतुन्नं द्वारानं अब्भन्तरे च नानाभण्डानं सम्पत्तिया रमणीयं । **मापेहीति** महाजनं पेसेत्वा वासं कारेहि । **मापेय्याति** वासं कारेय्य । कारेन्तो च पठमं अट्ठारस मनुस्सकोटियो पेसेत्वा “सम्पुण्ण”न्ति पुच्छित्वा “न ताव सम्पुण्ण”न्ति वुत्ते अपरानि पञ्चकुलानि पेसेय्य । पुन पुच्छित्वा “न ताव सम्पुण्ण”न्ति वुत्ते अपरानि पञ्चपञ्चासकुलानि पेसेय्य । पुन पुच्छित्वा “न ताव सम्पुण्ण”न्ति वुत्ते अपरानि तिस कुलानि पेसेय्य । पुन पुच्छित्वा “न ताव सम्पुण्ण”न्ति वुत्ते अपरं कुलसहस्सं पेसेय्य । पुन पुच्छित्वा “न ताव सम्पुण्ण”न्ति वुत्ते अपरानि एकादसनहुतानि कुलानि पेसेय्य । पुन पुच्छित्वा “न ताव सम्पुण्ण”न्ति वुत्ते अपरानि चतुरासीतिकुलसहस्सानि पेसेय्य । पुन “सम्पुण्ण”न्ति पुच्छिते, “महाराज, किं वदेसि? महन्तं नगरं असम्बाधं, इमिना नयेन कुलानि पेसेत्वा न सक्का पूरेतुं, भेरिं पन चरापेत्वा ‘अम्हाकं नगरं इमाय च इमाय च सम्पत्तिया सम्पन्नं, ये तत्थ वसितुकामा, यथासुखं गच्छन्तु, इमज्जिमज्ज परिहारं लभिस्सन्ती”ति नगरस्स चेव वण्णं लोकस्स च परिहारलाभं घोसापेथा”ति वदेय्य । सो एवं करेय्य । ततो मनुस्सा नगरगुणज्जेव परिहारलाभज्ज सुत्वा सब्बदिसाहि समोसरित्वा नगरं पूरेय्युं । तं अपरेन समयेन इद्धज्जेव अस्स फीतज्ज । तं सन्थाय **तदस्स नगरं अपरेन समयेन इद्धज्जेव फीतज्जाति** आदि वुत्तं ।

तत्थ **इद्धन्ति** समिद्धं सुभिक्षं । **फीतन्ति** सब्बसम्पत्तीहि पुष्फितं । **बाहुजज्जन्ति** बहूहि जातब्बं, बहुजनानं हितं वा । “बहुजन”न्तिपि पाठो । **आकिण्णमनुस्सन्ति** मनुस्सेहि आकिण्णं निरन्तरं फुट्ठं । **वुट्ठिवेपुल्लप्पन्ति** वुट्ठिप्पत्तज्जेव वेपुल्लप्पत्तज्ज, सेट्ठभावज्जेव विपुलभावज्ज पत्तं, दससहस्सचक्कवाळे अगगनगरं जातन्ति अत्थो ।

एवमेव खोति एत्थ इदं ओपम्मसंसन्दनं — अरञ्जपवने चरमानपुरिसो विय हि दीपङ्करपादमूलतो पट्टाय पारमियो पूरयमानो महापुरिसो दट्ठब्बो, तस्स पुरिसस्स पुब्बकेहि मनुस्सेहि अनुयातमग्गदस्सनं विय महासत्तस्स अनुपुब्बेन बोधिपल्लङ्के निसिन्नस्स पुब्बभागे अट्ठङ्गिकस्स विपस्सनामग्गस्स दस्सनं, पुरिसस्स तं एकपदिकमग्गं अनुगच्छतो अपरभागे महामग्गदस्सनं विय महासत्तस्स उपरिविपस्सनाय चिण्णन्ते लोकुत्तरमग्गदस्सनं, पुरिसस्स तेनेव मग्गेन गच्छतो पुरतो नगरदस्सनं विय तथागतस्स निब्बाननगरदस्सनं, बहिनगरं पनेत्थ अज्जेन दिट्ठं, अज्जेन मनुस्सवासं कतं, निब्बाननगरं सत्था सयमेव पस्सि, सयं वासमकासि । तस्स पुरिसस्स चतुन्नं द्वारानं दिट्ठकालो विय तथागतस्स चतुन्नं मग्गानं दिट्ठकालो, तस्स चतूहि द्वारेहि नगरं पविट्ठकालो विय तथागतस्स चतूहि मग्गेहि निब्बानं पविट्ठकालो, तस्स नगरब्भन्तरे भण्डववत्थानकालो विय तथागतस्स पच्चवेक्खणजाणेन परोपण्णासकुसलधम्मववत्थानकालो । नगरस्स अगारकरणत्थं कुलपरियेसनकालो विय सत्थु फलसमापत्तितो वुट्ठाय वेनेय्यसत्ते वोलोकनकालो, तेन पुरिसेन याचितस्स रज्जो एकं महाकुटुम्बिकं दिट्ठकालो विय महाब्रह्मना याचितस्स भगवतो अज्जासिकोण्डज्जत्थेरं दिट्ठकालो, रज्जो महाकुटुम्बिकं पक्कोसापेत्वा “नगरवासं करोही”ति पहितकालो विय भगवतो एकस्मिं पच्छाभत्ते अट्टारसयोजनमग्गं गन्त्वा आसाळ्हिपुण्णमदिवसे बाराणसियं इसिपतनं पविसित्वा थेरं कायसक्खिं कत्वा धम्मं देसितकालो, महाकुटुम्बिकेन अट्टारस पुरिसकोटियो गहेत्वा नगरं अज्झावुट्ठकालो विय तथागतेन धम्मचक्के पवत्तिते थेरस्स अट्टारसहि ब्रह्मकोटीहि सद्धिं सोतापत्तिफले पतिट्ठितकालो, एवं निब्बाननगरं पठमं आवासितं, ततो सम्पुण्णं नगरन्ति पुच्छित्वा न तावाति वुत्ते पञ्च कुलानि आदिं कत्वा याव चतुरासीतिकुलसहस्सपेसनं विय तथागतस्स पञ्चमदिवसतो पट्टाय अनत्तलक्खणसुत्तादीनि देसेत्वा पञ्चवग्गिये आदिं कत्वा यसपमुखा पञ्चपण्णास कुलपुत्ता, तिस भद्वग्गिया, सहस्सपुराणजटिला, बिम्बिसारपमुखानि एकादसपुरिसनहुतानि, तिरोकुट्टानुमोदने चतुरासीतिसहस्सानीति एत्तकस्स जनस्स अरियमग्गं ओतारेत्वा निब्बाननगरं पेसितकालो, अथ तेन नयेन नगरे अपूरियमाने भेरिं चरापेत्वा नगरस्स वण्णघोसनं कुलानं परिहारलाभघोसनं विय च मासस्स अट्ठ दिवसे तत्थ तत्थ निसीदित्वा धम्मकथिकानं निब्बानवण्णस्स चेव निब्बानप्पत्तानं जातिकन्तारादिनित्थरणानिसंसस्स च घोसनं, ततो सब्बदिसाहि आगन्त्वा मनुस्सानं नगरसमोसरणं विय तत्थ तत्थ धम्मकथं सुत्वा ततो ततो निक्खमित्वा पब्बज्जं आदिं कत्वा अनुलोमपटिपदं पटिपन्नानं अपरिमाणानं कुलपुत्तानं निब्बानसमोसरणं दट्ठब्बं ।

पुराणं मग्गन्ति अरियं अट्ठङ्गिकं मग्गं । अयज्झि अरियमग्गो पवारणसुत्ते (सं० नि० १.२१५) अवत्तमानकट्टेन “अनुप्पन्नमग्गो”ति वुत्तो, इमस्मिं सुत्ते अवळज्जनट्टेन “पुराणमग्गो”ति । **ब्रह्मचरियन्ति** सिक्खत्तयसङ्गहं सकलसासनं । **इद्धन्ति** ज्ञानस्सादेन समिद्धं सुभिक्षं । **फीतन्ति** अभिज्जाभरणेहि पुप्फितं । **वित्थारिकन्ति** वित्थिण्णं । **बाहुजज्जन्ति** बहुजनविज्जेय्यं । **याव देवमनुस्सेहि सुप्पकासितन्ति** याव दससहस्सचक्कवाळे देवमनुस्सेहि परिच्छेदो अत्थि, एतस्मिं अन्तरे सुप्पकासितं सुदेसितं तथागतेनाति । पञ्चमं ।

६. सम्मससुत्तवण्णना

६६. छट्ठे आमन्तेसीति कस्मा आमन्तेसि? यस्मास्स सुखुमा तिलक्खणाहता धम्मदेसना उपट्ठासि । तस्मिं किर जनपदे मनुस्सा सहेतुका पज्जवन्तो । सिनिद्धानि किरेत्य भोजनानि, तानिसेवतो जनस्स पज्जा वट्ठति, ते गम्भीरं तिलक्खणाहतं धम्मकथं पटिविज्झितुं समत्था होन्ति । तेनेव भगवा दीघमज्झिमेसु महासतिपट्टानानि (दी० नि० २.३७२ आदयो) महानिदानं (दी० नि० २.९५ आदयो), आनेज्जसप्पायं (म० नि० ३.६६ आदयो), संयुत्तके चूळनिदानादिसुत्तन्ति एवमादीनि अज्जानि गम्भीरानि सुत्तानि तत्थेव कथेसि । **सम्मसथ नोति** सम्मसथ नु । **अन्तरं सम्मसन्ति** अब्भन्तरं

पचयसम्मसनं । न सो भिक्खु भगवतो चित्तं आराधेसीति पचयाकारवसेन ब्याकारापेतुकामस्स भगवतो तथा अब्याकरित्वा द्वित्तिसाकारवसेन ब्याकरोन्तो अज्झासयं गहेतुं नासक्खि ।

एतदवोचाति देसना यथानुसन्धिं न गता, देसनाय यथानुसन्धिगमनत्थं एतदवोच । तेनहानन्द, सुणाथाति इदं तेपिटके बुद्धवचने असम्भिन्नपदं । अज्जत्थ हि एवं वुत्तं नाम नत्थि । उपधिनिदानन्ति खन्धुपधिनिदानं । खन्धपञ्चकज्हेत्थ उपधीति अधिप्पेतं । उप्पज्जतीति जायति । निविसतीति पुनप्पुनं पवत्तिवसेन पतिट्ठहति ।

यं खो लोके पियरूपं सातरूपन्ति यं लोकस्मिं पियसभावज्जेव मधुरसभावज्ज । चक्खुं लोकेति आदीसु लोकस्मिं चक्खादीसु ममत्तेन अभिनिविट्ठा सत्ता सम्पत्तियं पतिट्ठिता अत्तनो चक्खुं आदासादीसु निमित्तगहणानुसारेण विप्पसन्नपञ्चपसादं सुवण्णविमाने उग्घाटितमणिसीहपञ्जरं विय मज्जन्ति, सोतं रजतपनाळिकं विय पामङ्गसुत्तं विय च मज्जन्ति, तुङ्गनासाति लद्धवोहारं घानं वट्टेत्वा ठपितहरितालवट्ठिं विय मज्जन्ति, जिक्कं रत्तकम्बलपटलं विय मुदुसिनिद्धमधुररसदं मज्जन्ति, कायं साललट्ठिं विय सुवण्णतोरणं विय च मज्जन्ति, मनं अज्जेसं मनेन असदिसं उळारं मज्जन्ति ।

निच्चतो अहक्खुन्ति निच्चन्ति अहसंसु । सेसपदेसुपि एसेव नयो । न परिमुच्चिसु दुक्खस्माति सकलस्मापि वट्टदुक्खा न परिमुच्चिसु । दक्खिस्सन्तीति पस्सिस्सन्ति । आपानीयकंसोति सरकस्स नामं । यस्मा पनेत्थ आपं पिवन्ति, तस्मा “आपानीयो”ति वुच्चति । आपानीयो च सो कंसो चाति आपानीयकंसो । सुरामण्डसरकस्सेतं नामं । “वण्णसम्पन्नो”ति आदिवचनतो पन कंसे ठितपानमेव एवं वुत्तं । घम्माभित्तोति घम्मेन अभित्तो । घम्मपरेतोति घम्मेन फुट्ठो, अनुगतोति अत्थो । पिवतो हि खो तं छादेस्सतीति पिवन्तस्स तं पानीयं वण्णादिसम्पत्तिया रुच्चिस्सति, सकलसरीरं वा फरित्वा तुट्ठिं उप्पादयमानं ठस्सति । अप्पटिसङ्घाति अपचवेक्खित्वा ।

एवमेव खोति एत्थ इदं ओपम्मसंसन्दनं — आपानीयकंसो विय हि लोके पियरूपं सातरूपं आरम्भणं दट्ठब्बं, घम्माभित्तपुरिसो विय वट्टनिस्सितो पुथुज्जनो, आपानीयकंसेन निमन्तनपुरिसो विय लोके पियरूपेण सातरूपेण आरम्भणेन निमन्तकज्जो, आपानीयकंसे सम्पत्तिज्ज आदीनवज्ज आरोचेन्तो आपानकमनुस्सो विय आचरियुपज्झायादिको कल्याणमित्तो । यथेव हि तस्स पुरिसस्स अपलोकितमनुस्सो आपानीयकंसे गुणज्ज आदीनवज्ज आरोचेति, एवमेव आचरियो वा उपज्झायो वा भिक्खुनो पञ्चसु कामगुणेषु अस्सादज्ज निस्सरणज्ज कथेति ।

तत्थ यथा आपानीयकंसमिह गुणे च आदीनवे च आरोचिते सो पुरिसो पियवण्णादिसम्पदायमेव सज्जातवेगो “सचे मरणं भविस्सति, पच्छा जानिस्सामी”ति सहसा अप्पटिसङ्घाय तं पिवित्वा मरणं वा मरणमत्तं वा दुक्खं निगच्छति, एवमेव, भिक्खु, “पञ्चसु कामगुणेषु दस्सनादिवसेन उप्पन्नसोमनस्समत्तमेव अस्सादो, आदीनवो पन दिट्ठधम्मिकसम्परायिको बहु नानप्पकारो, अप्पस्सादा कामा बहुदुक्खा बहुपायासा”ति एवं आचरियुपज्झायेहि आनिसंसज्ज आदीनवज्ज कथेत्वा — “समणपटिपदं पटिपज्ज, इन्द्रियेषु गुत्तद्वारो भव भोजने मत्तज्जू जागरियं अनुयुत्तो”ति एवं ओवदितोपि अस्सादबद्धचित्तताय “सचे वुत्तप्पकारो आदीनवो भविस्सति, पच्छा जानिस्सामी”ति आचरियुपज्झाये अपसादेत्वा उद्देसपरिपुच्छादीनि चेव वत्तपटिपत्तिज्ज पहाय लोकामिसकथं कथेन्तो कामे परिभुज्जितुकामताय सिक्खं पचक्खाय हीनायावत्तति । ततो दुच्चरितानि पूरेन्तो सन्धिच्छेदनादिकाले “चोरो अयं”न्ति गहेत्वा रज्जो दस्सितो इधेव हत्थपादादिछेदनं पत्वा सम्पराये चतूसु अपायेसु महादुक्खं अनुभोति ।

पानीयेन वा विनेतुन्ति सीतेन वारिना हरितुं । दधिमण्डकेनाति दधिमण्डनमत्तेन । भट्टलोणिकायाति सलोणेन सत्तुपानीयेन । लोणसोवीरकेनाति सब्धज्जफलकळीरादीनि पक्खिपित्वा लोणसोवीरकं नाम करोन्ति, तेन ।

ओपम्मसंसन्दनं पनेत्थ — घम्माभित्तपुरिसो विय वट्टसन्निस्सितकाले योगावचरो दट्टब्बो, तस्स पुरिसस्स पटिसङ्घा आपानीयकंसं पहाय पानीयादीहि पिपासस्स विनोदनं विय भिक्खुनो आचरियुपज्झायानं ओवादे ठत्वा छद्वारादीनि परिगहेत्वा अनुक्कमेन विपस्सनं वट्टेन्तस्स अरहत्तफलाधिगमो, पानीयादीनि चत्तारि पानानि विय हि चत्तारो मग्गा, तेसु अज्जतरं पिवित्वा सुरापिपासितं विनोदेत्वा सुखिनो येन कामं गमनं विय खीणासवस्स चतुमग्गपानं पिवित्वा तण्हं विनोदेत्वा अगतपुब्बं निब्बानदिसं गमनकालो वेदितब्बो । छट्ठं ।

७. नळकलापीसुत्तवण्णना

६७. सत्तमे किन्नु खो, आवुसोति कस्मा पुच्छति? “एवं पुट्ठो कथं नु खो ब्याकरेय्या”ति । थेरस्स अज्झासयजाननत्थं । अपिच अतीते द्वे अग्गसावका इमं पज्झं विनिच्छयिंसूति अनागते भिक्खू जानिस्सन्तीतिपि पुच्छति । इदानेव खो मयन्ति इदं थेरो यस्स नामरूपस्स विज्जाणं पच्चयोति वुत्तं, तदेव नामरूपं विज्जाणस्स पच्चयोति वुत्तत्ता आह । नळकलापियोति इध पन अयकलापादिवसेन उपमं अनाहरित्वा विज्जाणनामरूपानं अबलदुब्बलभावदस्सनत्थं अयं उपमा आभता ।

निरोधो होतीति एत्तके ठाने पच्चयुप्पन्नपञ्चवोकारभववसेन देसना कथिता । छत्तिंसाय वत्थूहीति हेट्ठा विस्सज्जितेसु द्वादससु पदेसु एकेकस्मिं तिण्णं तिण्णं वसेन छत्तिंसाय कारणेहि । एत्थ च पठमो धम्मकथिकगुणो, दुतिया पटिपत्ति, ततियं पटिपत्तिफलं । तत्थ पठमनयेन देसनासम्पत्ति कथिता, दुतियेन सेक्खभूमि, ततियेन असेक्खभूमीति । सत्तमं ।

८. कोसम्बिसुत्तवण्णना

६८. अट्टमे अज्जत्रेवाति एकच्चो हि परस्स सद्वहित्वा यं एस भणति, तं भूतन्ति गण्हाति । अपरस्स निसीदित्वा चिन्तेन्तस्स यं कारणं रुच्चति, सो “अत्थि एत”न्ति रुचिया गण्हाति । एको “चिरकालतो पट्टाय एवं अनुस्सवो अत्थि, भूतमेत”न्ति अनुस्सवेन गण्हाति । अज्जस्स वितक्कयतो एकं कारणं उपट्ठाति, सो “अत्थेत”न्ति आकारपरिवितक्केन गण्हाति । अपरस्स चिन्तयतो एका दिट्ठि उपज्जति, यायस्स तं कारणं निज्झायन्तस्स खमति, सो “अत्थेत”न्ति दिट्ठिनिज्झानक्खन्तिया गण्हाति । थेरो पन पच्चपि एतानि कारणानि पटिक्खिपित्वा पच्चक्खजाणेन पटिविद्धभावं पुच्छन्तो अज्जत्रेव, आवुसो मुसिल, सद्धायातिआदिमाह । तत्थ अज्जत्रेवाति सद्धादीनि कारणानि ठपेत्वा, विना एतेहि कारणेहीति अत्थो । भवनिरोधो निब्बानन्ति पच्चक्खन्धनिरोधो निब्बानं ।

तुण्ही अहोसीति थेरो खीणासवो, अहं पन खीणासवोति वा न वाति वा अवत्वा तुण्हीयेव अहोसि । आयस्मा नारदो आयस्मन्तं पविट्ठं एतदवोचाति कस्मा अवोच? सो किर चिन्तेसि — “भवनिरोधो निब्बानं नामाति सेखेहिपि जानितब्बो पज्जो एस, अयं पन थेरो इमं थेरं असेक्खभूमिया कारेति, इमं ठानं जानापेस्सामी”ति एतं अवोच ।

सम्मप्यज्जाय सुदिट्ठन्ति सह विपस्सनाय मग्गपज्जाय सुट्ठु दिट्ठं । न चम्हि अरहन्ति अनागामिमग्गे ठितत्ता अरहं न होमीति दीपेति । यं पनस्स इदानि “भवनिरोधो निब्बानं”न्ति जाणं, तं एकूनवीसतिया पच्चवेक्खणजाणेहि विमुत्तं

पच्चवेक्खणजाणं । उदपानोति वीसतिसहत्थगम्भीरो पानीयकूपो । उदकवारकोति उदकउस्सिञ्चनवारको । उदकन्ति हि खो जाणं अस्साति तीरे ठितस्स ओलोकयतो एवं जाणं भवेय्य । न च कायेन फुसित्वाति उदकं पन नीहरित्वा कायेन फुसित्वा विहरितुं न सक्कुणेय्य । उदपाने उदकदस्सनं विय हि अनागामिनो निब्बानदस्सनं, घम्माभित्तपुरिसो विय अनागामी, उदकवारको विय अरहत्तमग्गो, यथा घम्माभित्तपुरिसो उदपाने उदकं पस्सति । एवं अनागामी पच्चवेक्खणजाणेन “उपरि अरहत्तफलसमयो नाम अत्थी”ति जानाति । यथा पन सो पुरिसो उदकवारकस्स नत्थिताय उदकं नीहरित्वा कायेन फुसितुं न लभति, एवं अनागामी अरहत्तमग्गस्स नत्थिताय निब्बानं आरम्भणं कत्वा अरहत्तफलसमापत्तिं अप्पेत्वा निसीदितुं न लभति । अट्ठमं ।

९. उपयन्तिसुत्तवण्णना

६९. नवमे उपयन्तोति उदकवट्ठनसमये उपरि गच्छन्तो । महानदियोति गङ्गायमुनादिका महासरितायो । उपयापेतीति उपरि यापेति, वट्ठेति पूरेतीति अत्थो । अविज्जा उपयन्तीति अविज्जा उपरि गच्छन्ती सङ्खारानं पच्चयो भवितुं सक्कुणन्ती । सङ्खारे उपयापेतीति सङ्खारे उपरि यापेति वट्ठेति । एवं सब्बपदेसु अत्थो वेदितब्बो । अपयन्तोति अपगच्छन्तो ओसरन्तो । अविज्जा अपयन्तीति अविज्जा अपगच्छमाना ओसरमाना उपरि सङ्खारानं पच्चयो भवितुं न सक्कुणन्तीति अत्थो । सङ्खारे अपयापेतीति सङ्खारे अपगच्छापेति । एस नयो सब्बपदेसु । नवमं ।

१०. सुसिमसुत्तवण्णना

७०. दसमे गरुकतोति सब्बेहि देवमनुस्सेहि पासाणच्छत्तं विय चित्तेन गरुकतो । मानितोति मनेन पियायितो । पूजितोति चतुपच्चयपूजाय पूजितो । अपचितोति नीचवुत्तिकरणेन अपचितो । सत्थारज्जि दिस्वा मनुस्सा हत्थिक्खन्धादीहि ओतरन्ति मग्गं देन्ति, अंसकूटतो साटकं अपनेन्ति, आसनतो वुट्ठहन्ति वन्दन्ति । एवं सो तेहि अपचितो नाम होति । सुसिमोति एवंनामको वेदङ्गेसु कुसलो पण्डितपरिब्बाजको । एहि त्वन्ति तेसं किर एतदहोसि — “समणो गोतमो न जातिगोत्तादीनि आगम्म लाभगण्यत्तो जातो, कविसेट्ठो पनेस उत्तमकविताय सावकानं गन्थं बन्धित्वा देति, तं ते उग्गण्हित्वा उपट्ठाकानं उपनिसिन्नकथम्पि अनुमोदनम्पि सरभञ्जम्पीति एवमादीनि कथेन्ति, ते तेसं पसन्ना लाभं उपसंहरन्ति । सचे मयं यं समणो गोतमो जानाति, ततो थोकं जानेय्याम, अत्तनो समयं तत्थ पक्खिपित्वा मयम्पि उपट्ठाकानं कथेय्याम, ततो एतेहि लाभितरा भवेय्याम । को नु खो समणस्स गोतमस्स सन्तिके पब्बजित्वा खिप्पमेव उग्गण्हितुं सक्खिस्सती”ति । ते एवं चिन्तेत्वा “सुसिमो पटिबलो”ति दिस्वा तं उपसङ्कमित्वा एवमाहंसु ।

येनायस्मा आनन्दो तेनुपसङ्कमीति कस्मा उपसङ्कमि? एवं किरस्स अहोसि, “कस्स नु खो सन्तिकं गन्त्वा अहं इमं धम्मं खिप्पं लब्धुं सक्खिस्सामी”ति? ततो चिन्तेसि — “समणो गोतमो गरु तेजुस्सदो नियममनुयुत्तो, न सक्का अकाले उपसङ्कमितुं, अज्जेपि बहू खत्तियादयो समणं गोतमं उपसङ्कमन्ति, तस्मिम्पि समये न सक्का उपसङ्कमितुं । सावकेसुपिस्स सारिपुत्तो महापज्जो विपस्सनालक्खणम्हि एतदग्गे ठपितो, महामोग्गल्लानो समाधिलक्खणस्मिं एतदग्गे ठपितो, महाकस्सपो धुतङ्गधरेसु अनुरुद्धो दिब्बचक्खुकेसु, पुण्णो मन्ताणिपुत्तो धम्मकथिकेसु, उपालित्थेरो विनयधरेसु एतदग्गे ठपितो, अयं पन आनन्दो बहुस्सुतो तिपिटकधरो, सत्थापिस्स तत्थ तत्थ कथितं धम्मं आहरित्वा कथेति, पच्चसु ठानेसु एतदग्गे ठपितो, अट्ठन्नं वरानं लाभी, चतूहि अच्छरियम्भुतधम्मेहि समन्नागतो, तस्स समीपं गतो खिप्पं धम्मं लब्धुं सक्खिस्सामी”ति । तस्मा येनायस्मा आनन्दो तेनुपसङ्कमि ।

येन भगवा तेनुपसङ्कमीति कस्मा सयं अपब्बाजेत्वा उपसङ्कमि? एवं किरस्स अहोसि — “अयं तिथियसमये पाटियेक्को ‘अहं सत्था’ति पटिजानन्तो चरति, पब्बजित्वा सासनस्स अलाभायपि परिसक्केय्य । न खो पनस्साहं अज्झासयं आजानामि, सत्था जानिस्सती”ति । तस्मा तं आदाय येन भगवा तेनुपसङ्कमि । **तेनहानन्द, सुसिमं पब्बाजेत्था**ति सत्था किर चिन्तेसि — “अयं परिब्बाजको तिथियसमये ‘अहं पाटियेक्को सत्था’ति पटिजानमानो चरति, ‘इध मग्गब्रह्मचरियं चरितुं इच्छामी’ति किर वदति । किं नु खो मयि पसन्नो, उदाहु मय्हं सावकेसु, उदाहु मय्हं वा मम सावकानं वा धम्मकथाय पसन्नो’ति? अथस्स एकद्वानेपि पसादाभावं जत्वा, “अयं मम सासने धम्मं थेनेस्सामीति पब्बजति । इतिस्स आगमनं अपरिसुद्धं; निप्फत्ति नु खो कीदिसा’ति? ओलोकेन्तो “किञ्चापि ‘धम्मं थेनेस्सामी’ति पब्बजति, कतिपाहेनेव पन घटेत्वा अरहत्तं गण्हिस्सती”ति जत्वा “तेनहानन्द, सुसिमं पब्बाजेत्था”ति आह ।

अज्जा ब्याकता होतीति ते किर भिक्खू सत्थु सन्तिके कम्मद्वानं गहेत्वा तेमासं वस्सं वसन्ता तस्मिंयेव अन्तोतेमासे घटेन्ता वायमन्ता अरहत्तं पटिलभिंसु । ते “पटिलद्दगुणं सत्थु आरोचेस्सामा”ति पवारितपवारणा सेनासनं संसामेत्वा सत्थु सन्तिकं आगन्त्वा अत्तनो पटिलद्दगुणं आरोचेसुं । तं सन्धायेतं वुत्तं । **अज्जा**ति अरहत्तस्स नामं । **ब्याकता**ति आरोचिता । **अस्सोसी**ति सो किर ओहितसोतो हुत्वा तेसं तेसं भिक्खूनां ठितद्वानं गच्छति तं तं कथं सुणितुकामो । **येन ते भिक्खू तेनुपसङ्कमीति** कस्मा उपसङ्कमि? तं किरस्स पवत्तिं सुत्वा एतदहोसि — “अज्जा नाम इमस्मिं सासने परमप्पमाणं सारभूता आचरियमुट्ठि मज्जे भविस्सति, पुच्छित्वा नं जानिस्सामी”ति । तस्मा उपसङ्कमि ।

अनेकविहितन्ति अनेकविधं । **इद्धिविधन्ति** इद्धिकोद्दासं । **आविभावं तिरोभावन्ति** आविभावं गहेत्वा तिरोभावं, तिरोभावं गहेत्वा आविभावं कातुं सक्कोत्थाति पुच्छति । **तिरोकुट्टन्ति** परकुट्टं । इतरपदद्वयेपि एसेव नयो । **उम्मुज्जनिमुज्जन्ति** उम्मुज्जनञ्च निमुज्जनञ्च । **पल्लङ्केनाति** पल्लङ्कबन्धनेन । **कमत्थाति** निसीदितुं वा गन्तुं वा सक्कोत्थाति पुच्छति? **पक्खी सकुणोति** पक्खयुत्तो सकुणो । अयमेत्थ सङ्खेपो, वित्थारतो पन इमस्स इद्धिविधस्स, इतो परेसं दिब्बसोतादीनञ्च वण्णनानयो विसुद्धिमग्गे वुत्तनयेन वेदितब्बोति ।

सन्ता विमोक्खाति अङ्गसन्तताय चेव आरम्भणसन्तताय च सन्ता आरुप्पविमोक्खा । **कायेन फुसित्वाति** नामकायेन फुसित्वा पटिलभित्वा । **पज्जाविमुत्ता खो मयं, आवुसोति**, आवुसो, मयं निज्झानका सुखविपस्सका पज्जामत्तेनेव विमुत्ताति दस्सेति । **आजानेय्यासि वा त्वं, आवुसो सुसिम, न वा त्वं आजानेय्यासीति** कस्मा एवमाहंसु? एवं किर नेसं अहोसि — “मयं इमस्स अज्झासयं गहेत्वा कथेतुं न सक्खिस्साम, दसबलं पन पुच्छित्वा निक्कङ्खो भविस्सती”ति । **धम्मट्ठितिजाणन्ति** विपस्सनाजाणं, तं पठमतं उप्पज्जति । **निब्बाने जाणन्ति** विपस्सनाय चिण्णन्ते पवत्तमग्गजाणं, तं पच्छा उप्पज्जति । तस्मा भगवा एवमाह ।

आजानेय्यासि वातिआदि कस्मा वुत्तं? विनापि समाधिं एवं जाणुप्पत्तिदस्सनत्थं । इदञ्चि वुत्तं होति — सुसिम, मग्गो वा फलं वा न समाधिनिस्सन्दो, न समाधिआनिसंसो, न समाधिस्स निप्फत्ति, विपस्सनाय पनेसो निस्सन्दो, विपस्सनाय आनिसंसो, विपस्सनाय निप्फत्ति, तस्मा जानेय्यासि वा त्वं, न वा त्वं जानेय्यासि, अथ खो धम्मट्ठितिजाणं पुब्बे, पच्छा निब्बाने जाणन्ति ।

इदानिस्स पटिवेधभब्बतं जत्वा तेपरिवट्टं धम्मदेसनं देसेन्तो तं किं मज्जसि, सुसिम? रूपं निच्चं वा अनिच्चं वातिआदिमाह? ते परिवट्टदेसनावसाने पन थेरो अरहत्तं पत्तो । इदानिस्स अनुयोगं आरोपेन्तो जातिपच्चया जरामरणन्ति, सुसिम, पस्ससीतिआदिमाह । अपि पन त्वं, सुसिमाति इदं कस्मा आरभि? निज्झानकानं सुखविपस्सकभिक्खूनां

पाकटकरणत्थं । अयञ्हेत्थ अधिप्पायो — न केवलं त्वमेव निज्झानको सुखविपस्सको, एतेपि भिक्खू एवरूपायेवाति । सेसं सब्बत्थ पाकटमेवाति । दसमं ।

महावग्गो सत्तमो ।

८. समणब्राह्मणवग्गो

१. जरामरणसुत्तादिवण्णना

७१-७२. समणब्राह्मणवग्गो जरामरणादीसु एकेकपदवसेन एकेकं कत्वा एकादस सुत्तानि वुत्तानि, तानि उत्तानत्थानेवाति ।

समणब्राह्मणवग्गो अट्ठमो ।

९. अन्तरपेय्यालं

१. सत्थुसुत्तादिवण्णना

७३. इतो परं “सत्था परियेसितब्बो”ति आदिनयप्पवत्ता द्वादस अन्तरपेय्यालवग्गा नाम होन्ति । ते सब्बेपि तथा तथा बुज्झनकानं वेनेय्यपुग्गलानं अज्झासयवसेन वुत्ता । तत्थ सत्थाति बुद्धो वा होतु सावको वा, यं निस्साय मग्गजाणं लभति, अयं सत्था नाम, सो परियेसितब्बो । **सिक्खा करणीयाति** तिविधापि सिक्खा कातब्बा । योगादीसु **योगोति** पयोगो । **छन्दोति** कत्तुकम्यताकुसलच्छन्दो । **उस्सोळ्हीति** सब्बसहं अधिमत्तवीरियं । **अप्पटिवानीति** अनिवत्तना । **आतप्पन्ति** किलेसतापनवीरियमेव । **सातच्चन्ति** सततकिरियं । **सतीति** जरामरणादिवसेन चतुसच्चपरिग्गाहिका सति । **सम्पज्जन्ति** तादिसमेव जाणं । **अप्पमादोति** सच्चभावनाय अप्पमादो । सेसं सब्बत्थ उत्तानमेवाति ।

अन्तरपेय्यालो नवमो ।

निदानसंयुत्तवण्णना निट्ठिता ।

२. अभिसमयसंयुत्तं

१. नखसिखासुत्तवण्णना

७४. अभिसमयसंयुत्तस्स पठमे **नखसिखायन्ति** मंसद्धानेन विमुत्ते नखग्गे । नखसिखा च नाम लोकियानं महतीपि होति, सत्थु पन रत्तुप्पलपत्तकोटि विय सुखुमा । कथं पनेत्थ पंसु पतिट्ठितोति? अधिद्धानबलेन । भगवता हि अत्थं आपेतुकामेन अधिद्धानबलेन तत्थ पतिट्ठापितो । **सतिमं कलन्ति** महापथविया पंसु सतकोट्ठासे कत्वा ततो एककोट्ठासं । परतोपि एसेव नयो । **अभिसमेताविनोति** पञ्चाय अरियसच्चानि अभिसमेत्वा ठितस्स । **पुरिमं दुक्खक्खन्धं परिकखीणं परियादिण्णं उपनिधायाति** एतदेव बहुतरं दुक्खं, यदिदं परिकखीणन्ति एवं पठमं वुत्तं दुक्खक्खन्धं उपनिधाय, जाणेन तं तस्स सन्तिके ठपेत्वा उपपरिक्खियमानेति अत्थो । कतमं पनेत्थ पुरिमदुक्खं नाम? यं परिकखीणं । कतमं पन परिकखीणं? यं

पठममगस्स अभावितत्ता उप्पज्जेय्य । कतमं पन उपनिधाय? यं सत्तसु अत्तभावेसु अपाये अट्ठमञ्च पटिसन्धिं आदिं कत्वा यत्थ कत्थचि उप्पज्जेय्य, सब्बं तं परिक्खीणन्ति वेदितब्बं । **सत्तक्खत्तुन्ति** सत्त वारे, सत्तसु अत्तभावेसूति अत्थो । **परमताति** इदमस्स परं पमाणन्ति दस्सेति । **महत्थियोति** महतो अत्थस्स निष्फादको । पठमं ।

२. पोक्खरणीसुत्तवण्णना

७५. दुतिये **पोक्खरणीति** वापी । **उब्बेधेनाति** गम्भीरताय । **समतित्तिकाति** मुखवट्टिसमा । **काकपेय्याति** सक्का होति तीरे ठितेन काकेन पकतियापि मुखतुण्डिकं ओतारेत्वा पातुं । दुतियं ।

३. संभेज्जउदकसुत्तादिवण्णना

७६-७७. ततिये **यत्थिमाति** यस्मिं सम्भिज्जद्धाने इमा । **संसन्दन्तीति** समागन्त्वा सन्दन्ति । **समेन्तीति** समागच्छन्ति । **द्वे वा ति वाति** द्वे वा तीणि वा । **उदकफुसितानीति** उदकबिन्दूनि । **संभेज्जउदकन्ति** अज्जाहि नदीहि सद्धिं सम्भिन्नद्धाने उदकं । चतुत्थं उत्तानत्थमेव । ततियचतुत्थानि ।

५. पथवीसुत्तादिवण्णना

७८-८४. पञ्चमे **महापथवियाति** चक्कवाळम्भन्तराय महापथविया उद्धरित्वा । **कोलट्टिमत्तियोति** पदरट्टिपमाणा । **गुळिकाति** मत्तिकगुळिका । **उपनिक्खिपेय्याति** एकस्मिं ठाने ठपेय्य । छट्ठादीसु वुत्तनयेनेव अत्थो वेदितब्बो । परियोसाने पन अज्जतित्थियसमणब्राह्मणपरिब्बाजकानं **अधिगमोति** बाहिरकानं सब्बोपि गुणाधिगमो पठममग्गेन अधिगतगुणानं सतभागमि सहस्सभागमि सतसहस्सभागमि न उपगच्छतीति । पञ्चमादीनि ।

अभिसमयसंयुत्तवण्णना निट्ठिता ।

३. धातुसंयुत्तं

१. नानत्तवग्गो

१. धातुनानत्तसुत्तवण्णना

८५. धातुसंयुत्तस्स पठमे निस्सत्तट्ठसुज्जतट्ठसङ्घातेन सभावट्ठेन धातूति लद्धनामानं धम्मानं नानासभावो **धातुनानत्तं** । **चक्खुधातूति** आदीसु चक्खुपसादो चक्खुधातु, रूपारम्मणं रूपधातु, चक्खुपसादवत्थुकं चित्तं चक्खुविज्जाणधातु । सोतपसादो सोतधातु, सद्धारम्मणं सद्दधातु, सोतपसादवत्थुकं चित्तं सोतविज्जाणधातु । घानपसादो घानधातु, गन्धारम्मणं गन्धधातु, घानपसादवत्थुकं चित्तं घानविज्जाणधातु । जिक्कापसादो जिक्काधातु, रसारम्मणं रसधातु, जिक्कापसादवत्थुकं चित्तं जिक्काविज्जाणधातु । कायपसादो कायधातु, फोड्डब्बारम्मणं फोड्डब्बधातु, कायपसादवत्थुकं चित्तं कायविज्जाणधातु । तिस्सो मनोधातुयो मनोधातु, वेदनादयो तयो खन्धा सुखुमरूपानि निब्बानञ्च धम्मधातु, सब्बमि मनोविज्जाणं मनोविज्जाणधातूति । एत्थ च सोळस धातुयो कामावचरा, अवसाने द्वे चतुभूमिकाति । पठमं ।

२. फस्सनानत्तसुत्तवण्णना

८६. दुतिये उप्पज्जति फस्सनानत्तन्ति नानासभावो फस्सो उप्पज्जति । तत्थ चक्खुसम्फस्सादयो चक्खुविज्जाणादिसम्पयुत्ता, मनोसम्फस्सो मनोद्वारे पठमजवनसम्पयुत्तो, तस्मा । **मनोधातुं पटिच्चाति** मनोद्वारावज्जनं किरियामनोविज्जाणधातुं पटिच्च पठमजवनसम्फस्सो उप्पज्जतीति अयमेत्थ अत्थो । दुतियं ।

३. नोफस्सनानत्तसुत्तवण्णना

८७. ततिये नो मनोसम्फस्सं पटिच्च उप्पज्जति मनोधातूति मनोद्वारे पठमजवनसम्पयुत्तं फस्सं पटिच्च आवज्जनकिरियामनोविज्जाणधातु नो उप्पज्जतीति एवमत्थो दट्ठब्बो । ततियं ।

४. वेदनानानत्तसुत्तवण्णना

८८. चतुत्थे चक्खुसम्फस्सजा वेदनाति सम्पटिच्छनमनोधातुतो पट्ठाय सब्बापि तस्मिं द्वारे वेदना वत्तेय्युं, निब्बत्तिफासुकत्थं पन अनन्तरं सम्पटिच्छनवेदनमेव गहेतुं वट्ठतीति वुत्तं । **मनोसम्फस्सं पटिच्चाति** मनोद्वारे आवज्जनसम्फस्सं पटिच्च पठमजवनवेदना, पठमजवनसम्फस्सं पटिच्च दुतियजवनवेदनाति अयमधिप्पायो । चतुत्थं ।

५. दुतियवेदनानानत्तसुत्तवण्णना

८९. पञ्चमे ततियचतुत्थेसु वुत्तनयाव एकतो कत्वा देसिताति । इति दुतियादीसु चतूसु सुत्तेसु मनोधातुं मनोधातूति अगहेत्वा मनोद्वारावज्जनं मनोधातूति गहितं । सब्बानि चेतानि तथा तथा कथिते बुज्झनकानं अज्झासयेन देसितानि । इतो परेसुपि एसेव नयो । पञ्चमं ।

६. बाहिरधातुनानत्तसुत्तवण्णना

९०. छट्ठे पन पञ्च धातुयो कामावचरा, धम्मधातु चतुभूमिकाति । छट्ठं ।

७. सज्जानानत्तसुत्तवण्णना

९१. सत्तमे रूपधातूति आपाथे पतितं अत्तनो वा परस्स वा साटकवेठनादिवत्थुकं रूपारम्भणं । **रूपसज्जाति** चक्खुविज्जाणसम्पयुत्ता सज्जा । **रूपसङ्कप्पोति** सम्पटिच्छनादीहि तीहि चित्तेहि सम्पयुत्तो सङ्कप्पो । **रूपच्छन्दोति** रूपे छन्दिकतट्ठेन छन्दो । **रूपपरिळाहोति** रूपे अनुडहनट्ठेन परिळाहो । **रूपपरियेसनाति** परिळाहे उप्पन्ने सन्दिट्ठसम्भत्ते गहेत्वा तस्स रूपस्स पटिलाभत्थाय परियेसना । एत्थ च सज्जासङ्कप्पछन्दा एकजवनवारेपि नानाजवनवारेपि लब्भन्ति, परिळाहपरियेसना पन नानाजवनवारेयेव लब्भन्तीति । **एवं खो, भिक्खवे, धातुनानत्तन्ति** एत्थ च एवं रूपादिनानासभावं धातुं पटिच्च रूपसज्जादिनानासभावसज्जा उप्पज्जतीति इमिना नयेन अत्थो वेदितब्बो । सत्तमं ।

८. नोपरियेसनानानत्तसुत्तवण्णना

९२. अट्ठमे नो धम्मपरियेसनं पटिच्च उप्पज्जति धम्मपरिळाहोति एवं आगतं पटिसेधमत्तमेव नानं । अट्ठमं ।

९. बाहिरफस्सनानत्तसुत्तादिवण्णना

१३-१४. नवमे उप्पज्जति रूपसज्जाति वुत्तप्पकारे आरम्मणे उप्पज्जति सज्जा । रूपसङ्कप्पोति तस्मिंयेव आरम्मणे तीहि चित्तेहि सम्पयुत्तसङ्कप्पो । रूपसम्फस्सोति तदेवारम्मणं फुसमानो फस्सो । वेदनाति तदेव आरम्मणं अनुभवमाना वेदना । छन्दादयो वुत्तनयाव । रूपलाभोति परियेसित्वा लब्धं सह तण्हाय आरम्मणं “रूपलाभो”ति वुत्तं । अयं ताव सब्बसङ्गाहिकनयो एकस्मिं येवारम्मणे सब्बधम्मानं उप्पत्तिवसेन वुत्तो । अपरो आगन्तुकारम्मणमिस्सको होति — रूपसज्जा रूपसङ्कप्पो फस्सो वेदनाति इमे ताव चत्तारो धम्मा धुवपरिभोगे निबद्धारम्मणे होन्ति । निबद्धारम्मणञ्चि इदं कन्तं मनापं पियं यंकिञ्चि विय उपट्ठाति, आगन्तुकारम्मणं पन यंकिञ्चि समानम्पि खोभेत्वा तिट्ठति ।

तत्रिदं वत्थु — एको किर अमच्चपुत्तो गामियेहि परिवारितो गाममज्झे ठत्वा कम्मं करोति । तस्मिञ्चस्स समये उपासिका नदिं गन्त्वा न्हत्वा अलङ्कृतपटियत्ता धातिगणपरिवुत्ता गेहं गच्छति । सो दूरतो दिस्वा “आगन्तुकमातुगामो भविस्सती”ति सज्जं उप्पादेत्वा “गच्छ, भणे जानाहि, का एसा”ति पुरिसं पेसेसि । सो गन्त्वा तं दिस्वा पच्चागतो, “का एसा”ति पुट्ठो यथासभावं आरोचेसि । एवं आगन्तुकारम्मणं खोभेति । तस्मिं उप्पन्नो छन्दो रूपछन्दो नाम, तदेव आरम्मणं कत्वा उप्पन्नो परिळाहो रूपपरिळाहो नाम, सहाये गण्हित्वा तस्स परियेसनं रूपपरियेसना नाम, परियेसित्वा लब्धं सह तण्हाय आरम्मणं रूपलाभो नाम ।

उरुवल्लियवासी चूळतिस्सत्थेरो पनाह — “किञ्चापि भगवता फस्सवेदना पाळिया मज्झे गहिता, पाळिं पन परिवट्ठेत्वा वुत्तप्पकारे आरम्मणे उप्पन्ना सज्जा रूपसज्जा, तस्मिंयेव सङ्कप्पो रूपसङ्कप्पो तस्मिं छन्दो रूपछन्दो, तस्मिं परिळाहो रूपपरिळाहो, तस्मिं परियेसना रूपपरियेसना, परियेसित्वा लब्धं सह तण्हाय आरम्मणं रूपलाभो । एवं लब्धारम्मणे पन फुसनं फस्सो, अनुभवनं वेदना । रूपसम्फस्सो रूपसम्फस्सजा वेदनाति इदं द्वयं लब्धती”ति । अपरम्पि अविभूतवारं नाम गण्हन्ति । आरम्मणञ्चि साणिपाकारेहि वा परिकिखत्तं तिणपण्णादीहि वा पटिच्छन्नं होति, तं “उपट्ठं दिट्ठं मे आरम्मणं, सुट्ठं नं पस्सिस्सामी”ति ओलोकयतो तस्मिं आरम्मणे उप्पन्ना सज्जा रूपसज्जा नाम । तस्मिंयेव उप्पन्ना सङ्कप्पादयो रूपसङ्कप्पादयो नामाति वेदितब्बा । एत्थापि च सज्जासङ्कप्पफस्सवेदनाछन्दा एकजवनवारेपि नानाजवनवारेपि लब्धन्ति, परिळाहपरियेसनालाभा नानाजवनवारेयेवाति । दसमं उत्तानमेवाति । नवमदसमानि ।

नानत्तवग्गो पठमो ।

२. दुतियवग्गो

१. सत्तधातुसुत्तवण्णना

१५. दुतियवग्गस्स पठमे आभाधातूति आलोकधातु । आलोकस्सपि आलोककसिणे परिकम्मं कत्वा उप्पन्नज्झानस्सापीति सहारम्मणस्स ज्ञानस्स एतं नामं । सुभधातूति सुभकसिणे उप्पन्नज्झानवसेन सहारम्मणज्झानमेव । आकासानज्जायतनमेव आकासानज्जायतनधातु । सज्जावेदयितनिरोधोव सज्जावेदयितनिरोधधातु । इति भगवा अनुसन्धिकुसलस्स भिक्खुनो तत्थ निसीदित्वा पज्जं पुच्छितुकामस्स ओकासं देन्तो देसनं निट्ठापेसि ।

अन्धकारं पटिच्चाति अन्धकारो हि आलोकेन परिच्छिन्नो, आलोकोपि अन्धकारेन । अन्धकारेन हि सो पाकटो होति । तस्मा “अन्धकारं पटिच्च पज्जायती”ति आह । असुभं पटिच्चाति एत्थापि एसेव नयो । असुभञ्चि सुभेन, सुभञ्च असुभेन परिच्छिन्नं, असुभे सति सुभं पज्जायति, तस्मा एवमाह । रूपं पटिच्चाति रूपावचरसमापत्तिं पटिच्च ।

रूपावचरसमापत्तिया हि सति आकासानञ्चायतनसमापत्ति नाम होति रूपसमतिक्कमो वा, तस्मा एवमाह ।
विज्जाणञ्चायतनधातु आदीसुपि एसेव नयो । **निरोधं पटिच्चाति** चतुन्नं खन्धानं पटिसङ्ख्वाअप्पवत्तिं पटिच्च ।
 खन्धनिरोधज्झि पटिच्च निरोधसमापत्ति नाम पज्जायति, न खन्धपवत्तिं, तस्मा एवमाह । एत्थ च चतुन्नं खन्धानं निरोधोव
 निरोधसमापत्तीति वेदितब्बो ।

कथं समापत्ति पत्तब्बाति कथं समापत्तियो कीदिसा समापत्तियो नाम हुत्वा पत्तब्बाति? **सज्जासमापत्ति पत्तब्बाति**
 सज्जाय अत्थिभावेन सज्जासमापत्तियो सज्जासमापत्तियो नाम हुत्वा पत्तब्बा । **सङ्घारावसेससमापत्ति पत्तब्बाति**
 सुखुमसङ्घारानं अवसिड्ढताय सङ्घारावसेससमापत्ति नाम हुत्वा पत्तब्बा । **निरोधसमापत्ति पत्तब्बाति** निरोधोव
 निरोधसमापत्ति निरोधसमापत्ति नाम हुत्वा पत्तब्बाति अत्थो । पठमं ।

२. सनिदानसुत्तवण्णना

१६. दुतिये **सनिदानन्ति** भावनपुंसकमेतं, सनिदानो सपच्चयो हुत्वा उप्पज्जतीति अत्थो । **कामधातुं, भिक्खवे,**
पटिच्चाति एत्थ कामवितक्कोपि कामधातु कामावचरधम्मापि, विसेसतो सब्बाकुसलम्पि । यथाह —

“तत्थ कतमा कामधातु? कामपटिसंयुत्तो तक्को वितक्को सङ्कप्पो अप्पना ब्यप्पना चेतसो अभिनिरोपना
 मिच्छासङ्कप्पो, अयं वुच्चति कामधातु । हेट्ठतो अवीचिनिरयं परियन्तं करित्वा उपरितो परनिम्मितवसवत्ती देवे
 अन्तोकरित्वा यं एतस्मिं अन्तरे एत्थावचरा एत्थ परियापन्ना खन्धधातुआयतना रूपा वेदना सज्जा सङ्घारा
 विज्जाणं, अयं वुच्चति कामधातु । सब्बेपि अकुसला धम्मा कामधातू”ति (विभ० १८२) ।

एत्थ सब्बसङ्गाहिका असम्भिन्नाति द्वे कथा होन्ति । कथं? कामधातुगहणेन हि ब्यापादधातुविहिंसाधातुयो गहिता
 होन्तीति अयं सब्बसङ्गाहिका । तासं पन द्विन्नं धातूनं विसुं आगतत्ता सेसधम्मा कामधातूति अयं असम्भिन्नकथा ।
 अयमिध गहेतब्बा इमं कामधातुं आरम्मणवसेन वा सम्पयोगवसेन वा पटिच्च कामसज्जा नाम उप्पज्जति । **कामसज्जं**
पटिच्चाति कामसज्जं पन सम्पयोगवसेन वा उपनिस्सयवसेन वा पटिच्च कामसङ्कप्पो नाम उप्पज्जति । इमिना नयेन
 सब्बपदेसु अत्थो वेदितब्बो । **तीहि ठानेहीति** तीहि कारणेहि । **मिच्छा पटिपज्जतीति** अयाथावपटिपदं अनिय्यानिकपटिपदं
 पटिपज्जति ।

ब्यापादधातुं, भिक्खवेति एत्थ ब्यापादवितक्कोपि ब्यापादधातु ब्यापादोपि । यथाह —

“तत्थ कतमा ब्यापादधातु? ब्यापादपटिसंयुत्तो तक्को वितक्को...पे०... अयं वुच्चति ब्यापादधातु । दससु
 आघातवत्थूसु चित्तस्स आघातो पटिविरोधो कोपो पकोपो...पे०... अनत्तमनता चित्तस्स, अयं वुच्चति
 ब्यापादधातू”ति (विभ० १८२) ।

इमं ब्यापादधातुं सहजातपच्चयादिवसेन पटिच्च ब्यापादसज्जा नाम उप्पज्जति । सेसं पुरिमनयेनेव वेदितब्बं ।

विहिंसाधातुं, भिक्खवेति एत्थ विहिंसावितक्कोपि विहिंसाधातु विहिंसापि । यथाह —

“तत्थ कतमा विहिंसाधातु? विहिंसापटिसंयुत्तो तक्को वितक्को...पे०... अयं वुच्चति विहिंसाधातु । इधेकच्चो

पाणिना वा लेङुना वा दण्डेन वा सत्थेन वा रज्जुया वा अज्जतरज्जतरेन वा सत्ते विहेठेति । या एवरूपा हेठना विहेठना हिंसना विहिंसना रोसना परूपघातो, अयं वुच्चति विहिंसाधातू'ति (विभ० १८२) ।

इमं विहिंसाधातुं सहजातपच्चयादिवसेन पटिच्च विहिंसासज्जा नाम उप्पज्जति । सेसमिधापि पुरिमनयेनेव वेदितब्बं ।

तिणदायेति तिणगहने अरज्जे । **अनयव्यसनन्ति** अवुड्ढिं विनासं । **एवमेव खोति** एत्थ सुखतिणदायो विय आरम्मणं दट्ठब्बं, तिणुक्का विय अकुसलसज्जा, तिणकट्टुनिस्सिता पाणा विय इमे सत्ता । यथा सुखतिणदाये ठपितं तिणुक्कं खिप्पं वायमित्वा अनिब्बापेन्तस्स ते पाणा अनयव्यसनं पापुणन्ति । एवमेव ये समणा वा ब्राह्मणा वा उप्पन्नं अकुसलसज्जं विक्खम्भनतदङ्गसमुच्छेदप्पहानेहि नप्पजहन्ति, ते दुक्खं विहरन्ति ।

विसमगतन्ति रागविसमादीनि अनुगतं अकुसलसज्जं । **न खिप्पमेव पजहतीति** विक्खम्भनादिवसेन सीधं नप्पजहति । **न विनोदेतीति** न नीहरति । **न व्यन्तीकरोतीति** भङ्गमत्तम्पि अनवसेसेन्तो न विगतन्तं करोति । **न अनभावं गमेतीति** न अनुअभावं गमेति । एवं सब्बपदेसु न — कारो आहरितब्बो । **पाटिकङ्काति** पाटिकङ्कितब्बा इच्छितब्बा ।

नेक्खम्मधातुं, भिक्खवेति एत्थ नेक्खम्मवितक्कोपि नेक्खम्मधातु सब्बेपि कुसला धम्मा । यथाह —

“तत्थ कतमा नेक्खम्मधातु? नेक्खम्मपटिसंयुत्तो तक्को वितक्को...पे०... सम्मासङ्कप्पो, अयं वुच्चति नेक्खम्मधातू'ति (विभ० १८२) ।

इधापि दुविधा कथा । नेक्खम्मधातुगहणेन हि इतरापि द्वे धातुयो गहणं गच्छन्ति कुसलधम्मपरियापन्नत्ता, अयं सब्बसङ्गाहिका । ता पन धातुयो विसुं दीपेतब्बाति ता ठपेत्वा सेसा सब्बकुसला नेक्खम्मधातूति अयं असम्भिन्ना । इमं नेक्खम्मधातुं सहजातादिपच्चयवसेन पटिच्च नेक्खम्मसज्जा नाम उप्पज्जति । सज्जादीनि पटिच्च वितक्कादयो यथानुरूपं ।

अब्ब्यापादधातुं, भिक्खवेति एत्थ अब्ब्यापादवितक्कोपि अब्ब्यापादधातु अब्ब्यापादोपि । यथाह —

“तत्थ कतमा अब्ब्यापादधातु? अब्ब्यापादपटिसंयुत्तो तक्को...पे०... अयं वुच्चति अब्ब्यापादधातु । या सत्तेसु मेत्ति मेत्तायना मेत्तायितत्तं मेत्ताचेतोविमुत्ति, अयं वुच्चति अब्ब्यापादधातू'ति (विभ० १८२) ।

इमं अब्ब्यापादधातुं पटिच्च वुत्तनयेनेव अब्ब्यापादसज्जा नाम उप्पज्जति ।

अविहिंसाधातुं, भिक्खवेति एत्थापि अविहिंसावितक्कोपि अविहिंसाधातु करुणापि । यथाह —

“तत्थ कतमा अविहिंसाधातु? अविहिंसापटिसंयुत्तो तक्को...पे०... अयं वुच्चति अविहिंसाधातु । या सत्तेसु करुणा करुणायना करुणायितत्तं करुणाचेतोविमुत्ति, अयं वुच्चति अविहिंसाधातू'ति (विभ० १८२) ।

इमं अविहिंसाधातुं पटिच्च वुत्तनयेनेव अविहिंसासज्जा नाम उप्पज्जति । सेसं सब्बत्थ वुत्तानुसारेनेव वेदितब्बं । दुतियं ।

३. गिज्जकावसथसुत्तवण्णना

१७. ततिये धातुं, भिक्खवेति इतो पट्ठाय अज्झासयं धातूति दीपेति । उप्पज्जति सज्जाति अज्झासयं पटिच्च सज्जा उप्पज्जति, दिट्ठि उप्पज्जति, वितक्को उप्पज्जतीति । इधापि “कच्चानो पज्झं पुच्छिस्सती”ति तस्स ओकासदानत्थं एत्तावताव देसनं निट्ठापेसि । असम्मासम्बुद्धेसूति छसु सत्थारेसु । सम्मासम्बुद्धाति मयमस्म सम्मासम्बुद्धाति । किं पटिच्च पज्जायतीति किस्मिं सति होतीति? सत्थारानं उप्पन्नं दिट्ठिं पुच्छति । असम्मासम्बुद्धेसु तेसु सम्मासम्बुद्धा एतेति एवं उप्पन्नं तिथियसावकानम्पि दिट्ठिं पुच्छतियेव ।

इदानीं यस्मा तेसं अविज्जाधातुं पटिच्च सा दिट्ठि होति, अविज्जाधातु च नाम महती धातु, तस्मा महति धातुं पटिच्च तस्सा उप्पत्तिं दीपेन्तो महती खो एसातिआदिमाह । हीनं, कच्चान, धातुं पटिच्चाति हीनं अज्झासयं पटिच्च । पणिधीति चित्तद्वपनं । सा पनेसा इत्थिभावं वा मक्कटादितिरच्छानभावं वा पत्थेन्तस्स उप्पज्जति । हीनो पुग्गलोति यस्सेते हीना धम्मा उप्पज्जन्ति, सब्बो सो पुग्गलोपि हीनो नाम । हीना वाचाति या तस्स वाचा, सापि हीना । हीनं आचिक्खतीति सो आचिक्खन्तोपि हीनमेव आचिक्खति, देसेन्तोपि हीनमेव देसेतीति सब्बपदानि योजेतब्बानि । उपपत्तीति द्वे उपपत्तियो पटिलाभो च निब्बत्ति च । निब्बत्ति हीनकुलादिवसेन वेदितब्बा, पटिलाभो चित्तुप्पादक्खणे हीनत्तिकवसेन । कथं? तस्स हि पञ्चसु नीचकुलेसु उप्पज्जनतो हीना निब्बत्ति, वेस्ससुद्धकुलेसु उप्पज्जनतो मज्झिमा, खत्तियब्राह्मणकुलेसु उप्पज्जनतो पणीता । द्वादसाकुसलचित्तुप्पादानं पन पटिलाभतो हीनो पटिलाभो, तेभूमकधम्मानं पटिलाभतो मज्झिमो, नवलोकुत्तरधम्मानं पटिलाभतो पणीतो । इमस्मिं पन ठाने निब्बत्तियेव अधिप्पेताति । ततियं ।

४. हीनाधिमुत्तिकसुत्तवण्णना

१८. चतुत्थे संसन्दन्तीति एकतो होन्ति । समेन्तीति समागच्छन्ति, निरन्तरा होन्ति । हीनाधिमुत्तिकाति हीनज्झासया । कल्याणाधिमुत्तिकाति कल्याणज्झासया । चतुत्थं ।

५. चङ्कमसुत्तवण्णना

१९. पञ्चमे पस्सथ नोति पस्सथ नु । सब्बे खो एतेति सारिपुत्तत्थेरो भगवता “एतदग्गं, भिक्खवे, मम सावकानं भिक्खून् महापज्जानं यदिदं सारिपुत्तो”ति (अ० नि० १.१८९) महापज्जेसु एतदग्गे ठपितो । इति नं “खन्धन्तरं धात्वन्तरं आयतनन्तरं सतिपट्ठानबोधिपक्खियधम्मन्तरं तिलक्खणाहतं गम्भीरं पज्झं पुच्छिस्सामा”ति महापज्जाव परिवारेन्ति । सोपि तेसं पथविं पत्थरेन्तो विय सिनेरुपादतो वालिकं उद्धरन्तो विय चक्कवाळपब्बतं भिन्दन्तो विय सिनेरुं उक्खिपन्तो विय आकासं वित्थारेन्तो विय चन्दिमसूरिये उट्ठापेन्तो विय च पुच्छितपुच्छितं कथेति । तेन वुत्तं “सब्बे खो एते, भिक्खवे, भिक्खू महापज्जा”ति ।

महामोग्गल्लानोपि भगवता “एतदग्गं, भिक्खवे, मम सावकानं भिक्खून् इद्धिमन्तानं यदिदं महामोग्गल्लानो”ति इद्धिमन्तेसु एतदग्गे ठपितो । इति नं “परिकम्मं आनिसंसं अधिट्ठानं विकुब्बनं पुच्छिस्सामा”ति इद्धिमन्तोव परिवारेन्ति । सोपि तेसं वुत्तनयेनेव पुच्छितपुच्छितं कथेति । तेन वुत्तं “सब्बे खो एते, भिक्खवे, भिक्खू महिद्धिका”ति ।

महाकस्सपोपि भगवता “एतदग्गं, भिक्खवे, मम सावकानं भिक्खून् धुतवादानं यदिदं महाकस्सपो”ति धुतवादेसु एतदग्गे ठपितो । इति नं “धुतङ्गपरिहारं आनिसंसं समोधानं अधिट्ठानं भेदं पुच्छिस्सामा”ति धुतवादाव परिवारेन्ति । सोपि

तेसं तथेव पुच्छितपुच्छितं व्याकरोति । तेन वुत्तं “सब्बे खो एते, भिक्खवे, भिक्खू धुतवादा”ति ।

अनुरुद्धत्थेरोपि भगवता “एतदग्गं, भिक्खवे, मम सावकानं भिक्खूनं दिब्बचक्खुकानं यदिदं अनुरुद्धो”ति (अ० नि० १.१९२) दिब्बचक्खुकेसु एतदग्गे ठपितो । इति नं “दिब्बचक्खुस्स परिकम्मं आनिसंसं उपक्किलेसं पुच्छिस्सामा”ति दिब्बचक्खुकाव परिवारेन्ति । सोपि तेसं तथेव पुच्छितपुच्छितं कथेति । तेन वुत्तं “सब्बे खो एते, भिक्खवे, भिक्खू दिब्बचक्खुका”ति ।

पुण्णत्थेरोपि भगवता “एतदग्गं, भिक्खवे, मम सावकानं भिक्खूनं धम्मकथिकानं यदिदं पुण्णो मन्ताणिपुत्तो”ति (अ० नि० १.१९६) धम्मकथिकेसु एतदग्गे ठपितो । इति नं “धम्मकथाय सङ्खेपवित्थारगम्भीरुत्तानविचित्रकथादीसु तं तं आकारं पुच्छिस्सामा”ति धम्मकथिकाव परिवारेन्ति । सोपि तेसं “आवुसो, धम्मकथिकेन नाम आदितो परिसं वण्णेत्तुं वट्ठति, मज्झे सुज्जतं पकासेत्तुं, अन्ते चतुसच्चवसेन कूटं गण्हितु”न्ति एवं तं तं धम्मकथानयं आचिक्खति । तेन वुत्तं “सब्बे खो एते, भिक्खवे, भिक्खू धम्मकथिका”ति ।

उपालित्थेरोपि भगवता “एतदग्गं, भिक्खवे, मम सावकानं भिक्खूनं विनयधरानं यदिदं उपाली”ति (अ० नि० १.२२८) विनयधरेसु एतदग्गे ठपितो । इति नं “गरुकलहुकं सतेकिच्छअतेकिच्छं आपत्तानापत्तिं पुच्छिस्सामा”ति विनयधराव परिवारेन्ति । सोपि तेसं पुच्छितपुच्छितं तथेव कथेति । तेन वुत्तं “सब्बे खो एते, भिक्खवे, भिक्खू विनयधरा”ति ।

आनन्दत्थेरोपि भगवता “एतदग्गं, भिक्खवे, मम सावकानं भिक्खूनं बहुस्सुतानं यदिदं आनन्दो”ति (अ० नि० १.२२३) बहुस्सुतेसु एतदग्गे ठपितो । इति नं “दसविधं व्यञ्जनबुद्धिं अट्ठप्पत्तिं अनुसन्धिं पुब्बापरं पुच्छिस्सामा”ति बहुस्सुताव परिवारेन्ति । सोपि तेसं “इदं एवं वत्तब्बं, इदं एवं गहेतब्ब”न्ति सब्बं कथेति । तेन वुत्तं “सब्बे खो एते, भिक्खवे, भिक्खू बहुस्सुता”ति ।

देवदत्तो पन पापिच्छो इच्छापकतो, तेन नं “कुलसङ्गणहनपरिहारं नानप्पकारकं कोहज्जतं पुच्छिस्सामा”ति पापिच्छाव परिवारेन्ति । सोपि तेसं तं तं नियामं आचिक्खति । तेन वुत्तं “सब्बे खो एते, भिक्खवे, भिक्खू पापिच्छा”ति ।

कस्मा पनेते अविदूरे चङ्कमिसूति । “देवदत्तो सत्थरि पदुट्ठचित्तो अनत्थम्पि कातुं उपक्कमेय्या”ति आरक्खगगहणत्थं । अथ देवदत्तो कस्मा चङ्कमीति? “अकारको अयं, यदि कारको भवेय्य, न इध आगच्छेय्या”ति अत्तनो कतदोसपटिच्छादनत्थं । किं पन देवदत्तो भगवतो अनत्थं कातुं समत्थो, भगवतो वा आरक्खकिच्चं अत्थीति? नत्थि । तेन वुत्तं “अट्ठानमेतं, आनन्द, अनवकासो, यं तथागतो परूपक्कमेन परिनिब्बायेय्या”ति (चूळव० ३४१) । भिक्खू पन सत्थरि गारवेन आगता । तेनेव भगवा एवं वत्वा “विस्सज्जेहि, आनन्द, भिक्खुसङ्घ”न्ति विस्सज्जापेसि । पञ्चमं ।

६. सगाथासुत्तवण्णना

१००. छट्ठे गूथो गूथेन संसन्दति समेतीति समुद्दन्तरे जनपदन्तरे चक्कवाळन्तरे ठितोपि वण्णेनपि गन्धेनपि रसेनपि नानत्तं अनुपगच्छन्तो संसन्दति समेति, एकसदिसोव होति निरन्तरो । सेसेसुपि एसेव नयो । अयं पन अनिट्ठउपमा हीनज्झासयानं हीनअज्झासयस्स सरिक्खभावदस्सनत्थं आहटा, खीरादिविसिट्ठोपमा कल्याणज्झासयानं अज्झासयस्स सरिक्खभावदस्सनत्थं ।

संसग्गाति दस्सनसवनसंसग्गादिवत्थुकेन तण्हास्सेहेन । वनथो जातोति किलेसवनं जातं । असंसग्गेन छिज्जतीति एकतो ठाननिसज्जादीनि अकरोन्तस्स असंसग्गेन अदस्सनेन छिज्जति । साधुजीवीति परिसुद्धजीवितं जीवमानो । सहावसेति सहवासं वसेय्य । छट्ठं ।

७. अस्सद्धसंसन्दनसुत्तवण्णना

१०१. सत्तमे अस्सद्धा अस्सद्धेहीति आदीसु बुद्धे वा धम्मो वा सङ्गे वा सद्धाविरहिता निरोजा निरसा पुग्गला समुदस्स ओरिमतीरे ठिता पारिमतीरेपि ठितेहि अस्सद्धेहि सद्धिं ताय अस्सद्धताय एकसदिसा निरन्तरा होन्ति । तथा अहिरिका भिन्नमरियादा अलज्जिपुग्गला अहिरिकेहि, अनोत्तप्पिनो पापकिरियाय अभायमाना अनोत्तप्पीहि, अप्पस्सुता सुतविरहिता अप्पस्सुतेहि, कुसीता आलसियपुग्गला कुसीतेहि, मुट्ठस्सतिनो भत्तनिक्खित्तकाकमंसनिक्खित्तसिङ्गालसदिसा मुट्ठस्सतीहि, दुप्पज्जा खन्धादिपरिच्छेदिकाय पज्जाय अभावेन निप्पज्जा तादिसेहेव दुप्पज्जेहि, सद्धासम्पन्ना चेतियवन्दनादिकिच्चपसुता सद्धेहि, हिरिमना लज्जिपुग्गला हिरिमनेहि, ओत्तप्पिनो पापभीरुका ओत्तप्पीहि, बहुस्सुता सुतधरा आगमधरा तन्तिपालका वंसानुरक्खका बहुस्सुतेहि, आरद्धवीरिया परिपुण्णपरक्कमा आरद्धवीरियेहि, उपट्ठितस्सती सब्बकिच्चपरिग्गाहिकाय सतिया समन्नागता उपट्ठितस्सतीहि, पज्जवन्तो महापज्जेहि वजिरूपमजाणेहि पज्जवन्तेहि सद्धिं दूरे ठितापि ताय पज्जासम्पत्तिया संसन्दन्ति समेन्ति । सत्तमं ।

८-१२. अस्सद्धमूलकसुत्तादिवण्णना

१०२-१०६. अट्टमादीनि तेयेव अस्सद्धादिधम्मो तिकवसेन कत्वा देसितानि । तत्थ अट्टमे अस्सद्धादिमूलका कण्हपक्खसुक्कपक्खवसेन पज्च तिका वुत्ता, नवमे अहिरिकमूलका चत्तारो । दसमे अनोत्तप्पमूलका तयो, एकादसमे अप्पस्सुतमूलका द्वे, द्वादसमे कुसीतमूलको एको तिको वुत्तोति सब्बेपि पज्चसु सुत्तन्तेसु पन्नरस तिका होन्ति । पन्नरस चेते सुत्तन्तातिपि वदन्ति । अयं तिकपेय्यालो नाम । अट्टमादीनि ।

दुतियो वग्गो ।

३. कम्मपथवग्गो

१-२. असमाहितसुत्तादिवण्णना

१०७-१०८. इतो परेसु पठमं अस्सद्धादिपज्चकवसेन वुत्तं, तथा दुतियं । पठमे पन असमाहितपदं चतुत्थं, दुतिये दुस्सीलपदं । एवं वुच्चमाने बुज्झनकपुग्गलानं अज्झासयेन हि एतानि वुत्तानि । एत्थ असमाहिताति उपचारप्पनासमाधिरहिता । दुस्सीलाति निस्सीला । पठमदुतियानि ।

३-५. पज्चसिक्खापदसुत्तादिवण्णना

१०९-१११. ततियं पज्चकम्मपथवसेन बुज्झनकानं अज्झासयवसेन वुत्तं, चतुत्थं सत्तकम्मपथवसेन, पज्चमं दसकम्मपथवसेन । तत्थ ततिये सुरामेरयमज्जप्पमादट्ठायिनोति सुरामेरयसङ्घातं मज्जं याय पमादचेतनाय पिवन्ति, सा “सुरामेरयमज्जप्पमादो”ति वुच्चति, तस्मिं तिट्ठन्तीति सुरामेरयमज्जप्पमादट्ठायिनो । अयं तावेत्थ असाधारणपदस्स

अत्थो ।

पञ्चमे पाणं अतिपातेन्तीति **पाणातिपातिनो**, पाणघातिकाति अत्थो । अदिन्नं आदियन्तीति **अदिन्नादायिनो**, परस्सहारिनोति अत्थो । वत्थुकामेसु किलेसकामेन मिच्छा चरन्तीति **कामेसुमिच्छाचारिनो** । मुसा वदन्तीति **मुसावादिनो**, परेसं अत्थभज्जकं तुच्छं अलिकं वाचं भासितारोति अत्थो । पिसुणा वाचा एतेसन्ति **पिसुणवाचा** । मम्मच्छेदिका फरुसा वाचा एतेसन्ति **फरुसवाचा** । सम्फं निरत्थकं वचनं पलपन्तीति **सम्फप्पलापिनो** । अभिज्झायन्तीति **अभिज्झालुनो**, परभण्डे लुब्धनसीलाति अत्थो । व्यापन्नं पूतिभूतं चित्तमेतेसन्ति **व्यापन्नचित्ता** । मिच्छा पापिका विज्जुगरहिता एतेसं दिट्ठीति **मिच्छादिट्ठिका**, कम्मपथपरियापन्नाय “नत्थि दिन्न”न्ति आदिवत्थुकाय मिच्छत्तपरियापन्नाय अनिय्यानिकदिट्ठिया समन्नागताति अत्थो । सम्मा सोभना विज्जुपसत्था एतेसं दिट्ठीति **सम्मादिट्ठिका**, कम्मपथपरियापन्नाय “अत्थि दिन्न”न्ति आदिकाय कम्मस्सकतदिट्ठिया सम्मत्तपरियापन्नाय मग्गदिट्ठिया च समन्नागताति अत्थो । इदं तावेत्थ अनुत्तानानं पदानं पदवण्णनामत्तं ।

यो पन तेसं पाणातिपातो अदिन्नादानं कामेसुमिच्छाचारो मुसावादो पिसुणवाचा फरुसवाचा सम्फप्पलापो अभिज्झा व्यापादो मिच्छादिट्ठीति कण्हपक्खे दसविधो अत्थो होति । तत्थ पाणस्स अतिपातो **पाणातिपातो**, पाणवधो पाणघातोति वुत्तं होति । **पाणो**ति चेत्थ वोहारतो सत्तो, परमत्थतो जीवितिन्द्रियं । तस्मिं पन पाणे पाणसज्जिनो जीवितिन्द्रियुपच्छेदकउपक्कमसमुट्ठापिका कायवचीद्वारानं अज्जतरद्वारप्पवत्ता वधकचेतना पाणातिपातो । सो गुणविरहितेसु तिरच्छानगतादीसु पाणेषु खुद्दके पाणे अप्पसावज्जो, महासरीरे महासावज्जो । कस्मा? पयोगमहन्तताय, पयोगसमत्तेपि वत्थुमहन्तताय । गुणवन्तेसु मनुस्सादीसु अप्पगुणे अप्पसावज्जो, महागुणे महासावज्जो । सरीरगुणानं पन समभावे सति किलेसानं उपक्कमानज्ज मुदुताय अप्पसावज्जो, तिब्बताय महासावज्जोति वेदितब्बो ।

तस्स पञ्च सम्भारा होन्ति — पाणो, पाणसज्जिता, वधकचित्तं, उपक्कमो, तेन मरणन्ति । छ पयोगा साहत्थिको, आणत्तिको, निस्सगियो, थावरो, विज्जामयो, इद्धिमयोति । इमस्मिं पनत्थे वित्थारियमाने अतिप्पपञ्चो होति, तस्मा तं न वित्थारयाम, अज्जज्ज एवरूपं । अत्थिकेहि पन समन्तपासादिकं विनयडुक्कथं (पारा० अट्ठ० १७२) ओलोकेत्वा गहेतब्बो ।

अदिन्नस्स आदानं **अदिन्नादानं**, परस्सहरणं थेय्यं चोरिकाति वुत्तं होति । तत्थ **अदिन्नन्ति** परपरिग्गहितं, यत्थ परो यथाकामकारितं आपज्जन्तो अदण्डारहो अनुपवज्जो होति । तस्मिं पन परपरिग्गहिते परपरिग्गहितसज्जिनो तदादायकउपक्कमसमुट्ठापिका थेय्यचेतना अदिन्नादानं । तं हीने परसन्तके अप्पसावज्जं, पणीते महासावज्जं । कस्मा? वत्थुपणीतताय । वत्थुसमत्ते सति गुणाधिकानं सन्तके वत्थुस्मिं महासावज्जं, तं तं गुणाधिकं उपादाय ततो ततो हीनगुणस्स सन्तके वत्थुस्मिं अप्पसावज्जं ।

तस्स पञ्च सम्भारा होन्ति — परपरिग्गहितं, परपरिग्गहितसज्जिता, थेय्यचित्तं, उपक्कमो, तेन हरणन्ति । छ पयोगा साहत्थिकादयोव । ते च खो यथानुरूपं थेय्यावहारो, पसय्हावहारो, पटिच्छन्नावहारो, परिकप्पावहारो, कुसावहारोति इमेसं अवहारानं वसेन पवत्ताति अयमेत्थ सङ्खेपो, वित्थारो पन समन्तपासादिकायं (पारा० अट्ठ० ९२) वुत्तो ।

कामेसुमिच्छाचारोति एत्थ पन **कामेसू**ति मेथुनसमाचारेसु । **मिच्छाचारो**ति एकन्तनिन्दितो लामकाचारो । लक्खणतो पन असद्धम्ममाधिप्पायेन कायद्वारप्पवत्ता अगमनीयद्वानवीतिक्कमचेतना कामेसुमिच्छाचारो । तत्थ **अगमनीयद्वानं** नाम पुरिसानं ताव मातुरक्खिता पितुरक्खिता मातापितुरक्खिता भातुरक्खिता भगिनिरक्खिता

जातिरक्खिता गोत्तरक्खिता धम्मरक्खिता सारक्खा सपरिदण्डाति मातुरक्खितादयो दस, धनक्कीता छन्दवासिनी भोगवासिनी पटवासिनी ओदपत्तकिनी ओभतचुम्बटा दासी च भरिया च कम्मकारी च भरिया च धजाहटा मुहुत्तिकाति एता धनक्कीतादयो दसाति वीसति इत्थियो । इत्थीसु पन द्विन्नं सारक्खसपरिदण्डानं, दसन्नञ्च धनक्कीतादीनन्ति द्वादसन्नं इत्थीनं अज्जे पुरिसा । इदं अगमनीयद्वानं नाम । सो पनेस मिच्छाचारो सीलादिगुणरहिते अगमनीयद्वाने अप्पसावज्जो, सीलादिगुणसम्पन्ने महासावज्जो । तस्स चत्तारो सम्भारा — अगमनीयवत्थु, तस्मिं सेवनचित्तं, सेवनप्पयोगो, मग्गेनमग्गपटिपत्तिअधिवासनन्ति । एको पयोगो साहत्थिको एव ।

मुसाति विसंवादनपुरेक्खारस्स अत्थभज्जनको वचीपयोगो कायप्पयोगो वा, विसंवादनाधिप्पायेन पनस्स परविसंवादनकायवचीपयोगसमुद्वापिका चेतना, मुसावादो । अपरो नयो — **मुसाति** अभूतं अतच्छं वत्थु । **वादो**ति तस्स भूततो तच्छतो विज्जापनं । लक्खणतो पन अतथं वत्थुं तथतो परं विज्जापेतुकामस्स तथाविज्जत्तिसमुद्वापिका चेतना मुसावादो । सो यमत्थं भज्जति, तस्स अप्पताय अप्पसावज्जो, महन्तताय महासावज्जो । अपि च गहद्वानं अत्तनो सन्तकं अदातुकामताय नत्थीतिआदिनयप्पवत्तो अप्पसावज्जो, सक्खिना हुत्वा अत्थभज्जनत्थं वुत्तो महासावज्जो । पब्बजितानं अप्पकम्मि तेलं वा सप्पिं वा लभित्वा हसाधिप्पायेन “अज्ज गामे तेलं नदी मज्जे सन्दती”ति पूरणकथानयेन पवत्तो अप्पसावज्जो, अदिट्ठयेव पन “दिट्ठ”न्तिआदिना नयेन वदन्तानं महासावज्जो । तस्स चत्तारो सम्भारा होन्ति — अतथं वत्थु, विसंवादनचित्तं, तज्जो वायामो, परस्स तदत्थविजाननन्ति । एको पयोगो साहत्थिकोव । सो कायेन वा कायपटिबद्धेन वा वाचाय वा परविसंवादककिरियाकरणे दट्ठब्बो । ताय चे किरियाय परो तमत्थं जानाति, अयं किरियासमुद्वापिकचेतनाक्खणेयेव मुसावादकम्मुना बज्झति ।

पिसुणवाचातिआदीसु याय वाचाय, यस्स तं वाचं भासति, तस्स हृदये अत्तनो पियभावं, परस्स च सुज्जभावं करोति, सा **पिसुणवाचा** । याय पन अत्तानम्मि परम्मि फरुसं करोति, या वाचा सयम्मि फरुसा, नेव कण्णसुखा न हृदयङ्गमा, अयं **फरुसवाचा** । येन पन सम्मं पलपति निरत्थकं, सो **सम्फप्पलापो** । तेसं मूलभूता चेतनापि पिसुणवाचादिनाममेव लभति । सा एव च इथ अधिप्पेताति ।

तत्थ संकिलिडचित्तस्स परेसं वा भेदाय, अत्तनो पियकम्यताय वा कायवचीपयोगसमुद्वापिका चेतना **पिसुणवाचा** । सा यस्स भेदं करोति, तस्स अप्पगुणताय अप्पसावज्जा, महागुणताय महासावज्जा । तस्सा चत्तारो सम्भारा — भिन्दितब्बो परो, इति इमे नाना भविस्सन्ति, विना भविस्सन्तीति भेदपुरेक्खारता, इति अहं पियो भविस्सामि विस्सासिकोति पियकम्यता वा, तज्जो वायामो, तस्स तदत्थविजाननन्ति ।

परस्स मम्मच्छेदककायवचीपयोगसमुद्वापिका एकन्तफरुसचेतना फरुसवाचा । तस्सा आविभावत्थमिदं वत्थु — एको किर दारको मातु वचनं अनादित्वा अरज्जं गच्छति । माता तं निवत्तेतुं असक्कोन्ती, “चण्डा तं महिंसी अनुबन्धतू”ति अक्कोसि । अथस्स तथेव अरज्जे महिंसी उट्ठासि । दारको, “यं मम माता मुखेन कथेसि, तं मा होतु, यं चित्तेन चिन्तेसि, तं होतू”ति सच्चकिरियं अकासि । महिंसी तत्थेव बद्धा विय अट्ठासि । एवं मम्मच्छेदकोपि पयोगो चित्तसण्हाताय फरुसवाचा न होति । मातापितरो हि कदाचि पुत्तके एवं वदन्ति — “चोरा वो खण्डाखण्डिकं करोन्तू”ति, उप्पलपत्तम्मि च नेसं उपरि पतन्तं न इच्छन्ति । आचरियुपज्झाया च कदाचि निस्सितके एवं वदन्ति — “किं इमे अहिरिका अनोत्तप्पिनो चरन्ति, निद्धमथ ने”ति । अथ च नेसं आगमाधिगमसम्पत्तिं इच्छन्ति । यथा च चित्तसण्हाताय फरुसवाचा न होति, एवं वचनसण्हाताय अफरुसवाचापि न होति । न हि मारापेतुकामस्स “इमं सुखं सयापेथा”ति वचनं अफरुसवाचा

होति । चित्तफरुसताय पनेसा फरुसवाचाव । सा यं सन्धाय पवत्तिता, तस्स अप्पगुणताय अप्पसावज्जा, महागुणताय महासावज्जा । तस्सा तयो सम्भारा — अक्कोसितब्बो परो, कुपितचित्तं, अक्कोसनाति ।

अनत्थविज्जापिका कायवचीपयोगसमुट्ठापिका अकुसलचेतना सम्फप्पलापो । सो आसेवनमन्दताय अप्पसावज्जो, आसेवनमहन्तताय महासावज्जो । तस्स द्वे सम्भारा — भारतयुद्ध-सीताहरणादि-निरत्थककथा-पुरेक्खारता, तथारूपीकथाकथनज्जाति ।

अभिज्झायतीति **अभिज्झा** । परभण्डाभिमुखी हुत्वा तन्निन्नताय पवत्तीति अत्थो । सा “अहो वतिदं ममस्सा”ति एवं परभण्डाभिज्झायनलक्खणा अदिन्नादानं विय अप्पसावज्जा महासावज्जा च । तस्सा द्वे सम्भारा परभण्डं अत्तनो परिणामनञ्च । परभण्डवत्थुके हि लोभे उप्पन्नेपि न ताव कम्मपथभेदो होति, याव न “अहो वतिदं ममस्सा”ति अत्तनो परिणामेतीति ।

हितसुखं व्यापादयतीति, **व्यापादो** । सो परविनासाय मनोपदोसलक्खणो । फरुसवाचा विय अप्पसावज्जो महासावज्जो च । तस्स द्वे सम्भारा परसत्तो च, तस्स च विनासचिन्ता । परसत्तवत्थुके हि कोधे उप्पन्नेपि न ताव कम्मपथभेदो होति, याव न “अहो वतायं उच्छिज्जेय्य विनस्सेय्या”ति तस्स विनासं चिन्तेति ।

यथाभुच्चगहणाभावेन मिच्छा पस्सतीति **मिच्छादिट्ठि** । सा “नत्थि दिन्न”न्तिआदिना नयेन विपरीतदस्सनलक्खणा सम्फप्पलापो विय अप्पसावज्जा महासावज्जा च । अपि च अनियता अप्पसावज्जा, नियता महासावज्जा । तस्सा द्वे सम्भारा — वत्थुनो च गहिताकारविपरीतता यथा च नं गण्हाति, तथाभावेन तस्सा उपट्ठानन्ति ।

इमेसं पन दसन्नं अकुसलकम्मपथानं धम्मतो कोट्टासतो आरम्मणतो वेदनातो मूलतोति पञ्चहाकारेहि विनिच्छयो वेदितब्बो । तत्थ **धम्मतो**ति एतेसु हि पटिपाटिया सत्त चेतनाधम्माव होन्ति, अभिज्झादयो तस्सो चेतनासम्पयुत्ता । **कोट्टासतो**ति पटिपाटिया सत्त, मिच्छादिट्ठि चाति इमे अट्ठ कम्मपथा एव होन्ति, नो मूलानि, अभिज्झाव्यापादा कम्मपथा चेव मूलानि च । अभिज्झा हि मूलं पत्वा लोभो अकुसलमूलं होति, व्यापादो दोसो अकुसलमूलं ।

आरम्मणतोति पाणातिपातो जीवितिन्द्रियारम्मणतो सङ्खारारम्मणो होति, अदिन्नादानं सत्तारम्मणं वा सङ्खारारम्मणं वा, मिच्छाचारो फोट्ठव्वसेन सङ्खारारम्मणोव, सत्तारम्मणोतिपि एके । मुसावादो सत्तारम्मणो वा सङ्खारारम्मणो वा, तथा पिसुणवाचा । फरुसवाचा सत्तारम्मणाव । सम्फप्पलापो दिट्ठसुतमुतविज्जातवसेन सत्तारम्मणो वा सङ्खारारम्मणो वा, तथा अभिज्झा । व्यापादो सत्तारम्मणोव । मिच्छादिट्ठि तेभूमकधम्मवसेन सङ्खारारम्मणा ।

वेदनातोति पाणातिपातो दुक्खवेदनो होति । किञ्चापि हि राजानो चोरं दिस्वा हसमानापि “गच्छथ नं घातेथा”ति वदन्ति, सन्निट्ठापकचेतना पन नेसं दुक्खसम्पयुत्ताव होति । अदिन्नादानं तिवेदनं, मिच्छाचारो सुखमज्झत्तवसेन द्विवेदनो, सन्निट्ठापकचित्ते पन मज्झत्तवेदनो न होति । मुसावादो तिवेदनो, तथा पिसुणवाचा फरुसवाचा दुक्खवेदना, सम्फप्पलापो तिवेदनो, अभिज्झा सुखमज्झत्तवसेन द्विवेदना, तथा मिच्छादिट्ठि । व्यापादो दुक्खवेदनो ।

मूलतोति पाणातिपातो दोसमोहवसेन द्विमूलको होति, अदिन्नादानं दोसमोहवसेन वा लोभमोहवसेन वा, मिच्छाचारो लोभमोहवसेन । मुसावादो दोसमोहवसेन वा लोभमोहवसेन वा, तथा पिसुणवाचा सम्फप्पलापो च । फरुसवाचा

दोसमोहवसेन, अभिज्झा मोहवसेन एकमूला, तथा ब्यापादो । मिच्छादिट्ठि लोभमोहवसेन द्विमूलाति ।

पाणातिपाता पटिविरताति आदीसु पाणातिपातादयो वुत्तथा एव । याय पन विरतिया एते पटिविरता नाम होन्ति, सा भेदतो ति विधा होति सम्पत्तविरति समादानविरति समुच्छेदविरतीति । तत्थ असमादिन्नसिक्खापदानं अत्तनो जातिवयबाहुसच्चादीनि पच्चवेक्खित्वा “अयुत्तं अम्हाकं एवरूपं कातु”न्ति सम्पत्तं वत्थुं अवीतिक्कमन्तानं उप्पज्जमाना विरति **सम्पत्तविरती**ति वेदितब्बा सीहळदीपे **चक्कनउपासकस्स** विय । तस्स किर दहरकालेयेव मातु रोगो उप्पज्जि । वेज्जेन च “अल्लससकमंसं लद्धुं वट्ठी”ति वुत्तं । ततो चक्कनस्स भाता “गच्छ तात खेत्तं आहिण्डाही”ति चक्कनं पेसेसि । सो तत्थ गतो । तस्मिञ्च समये एको ससो तरुणसस्सं खादितुं आगतो होति । सो तं दिस्वा वेगेन धावन्तो वल्लिया बद्धो “किरि किरि”ति सद्धमकासि । चक्कनो तेन सद्धेन गन्त्वा तं गहेत्वा चिन्तेसि “मातु भेसज्जं करोमी”ति । पुन चिन्तेसि — “न मेतं पतिरूपं, खाहं मातु जीवितकारणा परं जीविता वोरोपेय्य”न्ति । अथ नं “गच्छ अरज्जे ससेहि सद्धि तिणोदकं परिभुज्जा”ति मुज्जि । भातरा च “किं तात ससो लद्धो”ति? पुच्छितो तं पवत्तिं आचिक्खि । ततो नं भाता परिभासि । सो मातु सन्तिकं गन्त्वा, “यतोहं जातो, नाभिजानामि सज्जिच्च पाणं जीविता वोरोपेता”ति सच्चं वत्वा अट्ठासि, तावदेव चस्स माता अरोगा अहोसि ।

समादिन्नसिक्खापदानं पन सिक्खापदसमादाने च तत्तुत्तरि च अत्तनो जीवितं परिच्चजित्वा वत्थुं अवीतिक्कमन्तानं उप्पज्जमाना विरति **समादानविरती**ति वेदितब्बा, **उत्तरवट्ठमानपब्बतवासीउपासकस्स** विय । सो किर अम्बरियविहारवासीपिङ्गलबुद्धरक्खितत्थेरस्स सन्तिके सिक्खापदानि गहेत्वा खेत्तं कसति । अथस्स गोणो नट्ठो, सो तं गवेसन्तो उत्तरवट्ठमानपब्बतं आरुहि, तत्र नं महासप्पो अग्गहेसि । सो चिन्तेसि — “इमाय तिखिणाय वासिया सीसं छिन्दामी”ति । पुन चिन्तेसि — “न मेतं पतिरूपं, खाहं भावनीयस्स गरुनो सन्तिके सिक्खापदं गहेत्वा भिन्देय्य”न्ति । एवं यावततियं चिन्तेत्वा — “जीवितं परिच्चजामि, न सिक्खापद”न्ति अंसे ठपितं तिखिणदण्डवासिं अरज्जे छट्ठेसि । तावदेव महावाळो नं मुज्जित्वा अगमासीति ।

अरियमग्गसम्पयुत्ता पन विरति **समुच्छेदविरती**ति वेदितब्बा, यस्सा उप्पत्तितो पभुति पाणं घातेस्सामीति अरियपुग्गलानं चित्तम्पि न उप्पज्जतीति ।

यथा च अकुसलानं, एवं इमेसम्पि कुसलकम्मपथानं धम्मतो कोट्टासतो आरम्मणतो वेदनातो मूलतोति पज्जहाकारेहि विनिच्छयो वेदितब्बो । तत्थ **धम्मतो**ति एतेसु हि पटिपाटिया सत्त चेतनापि वट्ठन्ति विरतियोपि, अन्ते तयो चेतनासम्पयुत्ताव ।

कोट्टासतोति पटिपाटिया सत्त कम्मपथा एव, न मूलानि, अन्ते तयो कम्मपथा चेव मूलानि च । अनभिज्झा हि मूलं पत्वा अलोभो कुसलमूलं होति, अब्यापादो अदोसो कुसलमूलं, सम्मादिट्ठि अमोहो कुसलमूलं ।

आरम्मणतोति पाणातिपातादीनं । आरम्मणानेव एतेसं आरम्मणानि । वीतिक्कमितब्बवत्थुतोयेव हि विरति नाम होति । यथा पन निब्बानारम्मणो अरियमग्गो किलेसे पजहति, एवं जीवितिन्द्रियादिआरम्मणापेते कम्मपथा पाणातिपातादीनि दुस्सील्यानि पजहन्तीति वेदितब्बा ।

वेदनातोति सब्बे सुखवेदना वा होन्ति मज्झत्तवेदना वा । कुसलं पत्वा हि दुक्खवेदना नाम नत्थि ।

मूलतोति पटिपाटिया सत्त जाणसम्पयुत्तचित्तेन विरमन्तस्स अलोभअदोसअमोहवसेन तिमूला होन्ति, जाणविप्पयुत्तचित्तेन विरमन्तस्स द्विमूला । अनभिज्झा जाणसम्पयुत्तचित्तेन विरमन्तस्स द्विमूला होति, जाणविप्पयुत्तचित्तेन एकमूला । अलोभो पन अत्तनाव अत्तनो मूलं न होति । अब्यापादेपि एसेव नयो । सम्मादिट्ठि अलोभअदोसवसेन द्विमूलावाति । ततियादीनि ।

६. अट्ठङ्गिसुत्तवण्णना

११२. छट्ठं अट्ठमङ्गवसेन बुज्झनकानं अज्झासयवसेन वुत्तं । छट्ठं ।

७. दसङ्गसुत्तवण्णना

११३. सत्तमं दसमिच्छत्तसम्मत्तवसेन । तत्थ मिच्छाजाणिनोति मिच्छापच्चवेक्खणेन समन्नागताति अत्थो । मिच्छाविमुत्तिनोति अनिय्यानिकविमुत्तिनो कुसलविमुत्तीति गहेत्वा ठिता । सम्माजाणिनोति सम्मापच्चवेक्खणा । सम्माविमुत्तिनोति निय्यानिकाय फलविमुत्तिया समन्नागताति । सत्तमं ।

कम्मपथवग्गो ततियो ।

४. चतुत्थवग्गो

१. चतुधातुसुत्तवण्णना

११४. चतुत्थवग्गस्स पठमे पथवीधातूति पतिट्ठाधातु । आपोधातूति आबन्धनधातु । तेजोधातूति परिपाचनधातु । वायोधातूति वित्थम्भनधातु । अयमेत्थ सङ्खेपो, वित्थारतो पन वीसतिकोट्ठासादिवसेन एता कथेतब्बा । पठमं ।

२. पुब्बेसम्बोधसुत्तवण्णना

११५. दुतिये अयं पथवीधातुया अस्सादोति अयं पथवीधातुनिस्सयो अस्सादो । स्वायं कायं अब्भुन्नामेत्वा उदरं पसारेत्वा, “इध मे अङ्गुलं पवेसितुं वायमथा”ति वा हत्थं पसारेत्वा, “इमं नामेतुं वायमथा”ति वा वदति, एवं पवत्तानं वसेन वेदितब्बो । अनिच्चातिआदीसु हुत्वा अभावाकारेन अनिच्चा, पटिपीळनाकारेन दुक्खा, सभावविगमाकारेन विपरिणामधम्मा । अयं पथवीधातुया आदीनवोति येन आकारेन सा अनिच्चा दुक्खा विपरिणामधम्मा, अयमाकारो पथवीधातुया आदीनवोति अत्थो । छन्दरागविनयो छन्दरागप्पहानन्ति निब्बानं आगम्म पथवीधातुया छन्दरागो विनीयति चेव पहीयति च, तस्मा निब्बानमस्सा निस्सरणं ।

अयं आपोधातुया अस्सादोति अयं आपोधातुनिस्सयो अस्सादो । स्वायं अज्जं आपोधातुया उपदुत्तं दिस्वा, “किं अयं निपन्नकालतो पट्टाय पस्सावट्ठानाभिमुखो निक्खमति चेव पविसति च, अप्पमत्तकम्पिस्स कम्मं करोन्तस्स सेदित्तं वत्थं पीळेत्तब्बताकारं पापुणाति, अनुमोदनमत्तम्पि कथेन्तस्स तालवण्ठं गण्हितब्बं होति, मयं पन सायं निपन्ना पातोव उट्ठहाम, मासपुण्णघटो विय नो सरीरं, महाकम्मं करोन्तानं सेदमत्तम्पि नो न उप्पज्जति, असनिसद्देन विय धम्मं कथेन्तानं सरीरे उसुमाकारमत्तम्पि नो नत्थी”ति एवं पवत्तानं वसेन वेदितब्बो ।

अयं तेजोधातुया अस्सादोति अयं तेजोधातुनिस्सयो अस्सादो । स्वायं सीतगहणिके दिस्वा, “किं इमे किञ्चिदेव यागुभत्तखज्जमतं अज्झोहरित्वा थद्धकुच्छिनो निसीदित्वा सब्बरत्तिं अङ्गारकटाहं परियेसन्ति, फुसितमत्तेसुपि सरीरे पतितेसु अङ्गारकटाहं ओत्थरित्वा पारुपित्वाव निपज्जन्ति? मयं पन अतिथद्धम्पि मंसं वा पूवं वा खादाम, कुच्छिपूरं भत्तं भुज्जाम, तावदेव नो सब्बं फेणपिण्डो विय विलीयति, सत्ताहवद्दलिकाय वत्तमानाय सरीरे सीतानुदहनमत्तम्पि नो नत्थी”ति एवं पवत्तानं वसेन वेदितब्बो ।

अयं वायोधातुया अस्सादोति अयं वायोधातुनिस्सयो अस्सादो । स्वायं अज्जे वातभीरुके दिस्वा, “इमेसं अप्पमत्तकम्पि कम्मं करोन्तानं अनुमोदनमत्तम्पि कथेन्तानं सरीरं वातो विज्झति, गावुतमत्तम्पि अद्धानं गतानं हत्थपादा सीदन्ति, पिट्ठि रुज्जति, कुच्छिवातसीसवातकण्णवातादीहि निच्चुपद्दुता तेलफाणितादीनि वातभेसज्जानेव करोन्ता अतिनामेन्ति, अम्हाकं पन महाकम्मं करोन्तानम्पि तियामरत्तिं धम्मं कथेन्तानम्पि एकदिवसेनेव दस योजनानि गच्छन्तानम्पि हत्थपादसंसीदनमत्तं वा पिट्ठिरुज्जनमत्तं वा न होती”ति, एवं पवत्तानं वसेन वेदितब्बो । एवं पवत्ता हि एता धातुयो अस्सादेन्ति नाम ।

अब्भज्जासिन्ति अभिविसिट्ठेन जाणेन अज्जासिं । **अनुत्तरं सम्मासम्बोधिन्ति** उत्तरविरहितं सब्बसेट्ठं सम्मा सामज्ज बोधिं, अथ वा पसत्थं सुन्दरज्ज बोधिं । **बोधीति** रुक्खोपि मग्गोपि सब्बज्जुतज्जाणम्पि निब्बानम्पि । “बोधिरुक्खमूले पठमाभिसम्बुद्धो”ति (महाव० १; उदा० १) च “अन्तरा च बोधिं अन्तरा च गय”न्ति (महाव० ११; म०नि० १.२८५) च आगतट्ठानेसु हि रुक्खो बोधीति वुच्चति । “बोधि वुच्चति चतूसु मग्गेषु जाण”न्ति (चूळनि० खग्गविसाणसुत्तनिद्देस १२१) आगतट्ठाने मग्गो । “पप्पोति बोधिं वरभूरिमेधसो”ति (दी० नि० ३.२१७) आगतट्ठाने सब्बज्जुतज्जाणं । “पत्त्वान बोधिं अमतं असङ्गत”न्ति आगतट्ठाने निब्बानं । इध पन भगवतो अरहत्तमग्गो अधिप्पेतो ।

सावकानं अरहत्तमग्गो अनुत्तरा बोधिं होति, न होतीति? न होति । कस्मा? असब्बगुणदायकत्ता । तेसज्हि कस्सचि अरहत्तमग्गो अरहत्तफलमेव देति, कस्सचि तिस्सो विज्जा, कस्सचि छ अभिज्जा, कस्सचि चतस्सो पटिसम्भिदा, कस्सचि सावकपारमीजाणं । पच्चेकबुद्धानम्पि पच्चेकबोधिजाणमेव देति । बुद्धानं पन सब्बगुणसम्पत्तिं देति अभिसेको विय रज्जो सब्बलोकस्सरियभावं । तस्मा अज्जस्स कस्सचिपि अनुत्तरा बोधिं न होति ।

अभिसम्बुद्धोति पच्चज्जासिन्ति “अभिसम्बुद्धो अहं पत्तो पटिविज्झित्वा ठितो”ति एवं पटिजानिं । **जाणज्ज पन मे दस्सनं उदपादीति** अधिगतगुणदस्सनसमत्थं पच्चवेक्खणजाणज्ज मे उदपादि । **अकुप्पा मे विमुत्तीति** “अयं मय्हं अरहत्तफलविमुत्ति अकुप्पा”ति एवं जाणं उदपादि । तत्थ द्वीहाकारेहि अकुप्पता वेदितब्बा कारणतो च आरम्मणतो च । सा हि चतूहि मग्गेहि समुच्छिन्नकिलेसानं पुन अनिवत्तनताय कारणतोपि अकुप्पा, अकुप्पधम्मं निब्बानं आरम्मणं कत्वा पवत्तताय आरम्मणतोपि अकुप्पा । **अन्तिमाति पच्छिमा । नत्थि दानि पुनब्भवोति** इदानी पुन अज्जो भवो नाम नत्थीति ।

इमस्मिं सुत्ते चत्तारि सच्चानि कथितानि । कथं? चतूसु हि धातूसु अस्सादो समुदयसच्चं, आदीनवो दुक्खसच्चं, निस्सरणं निरोधसच्चं, निरोधप्पजाननो मग्गो मग्गसच्चं । वित्थारवसेनपि कथेतुं वट्ठतियेव । एत्थ हि यं पथवीधातुं पटिच्च उप्पज्जति सुखं सोमनस्सं, अयं पथवीधातुया अस्सादोति पढानपटिवेधो समुदयसच्चं । या पथवीधातु अनिच्चा दुक्खा विपरिणामधम्मा, अयं पथवीधातुया, आदीनवोति परिज्जापटिवेधो दुक्खसच्चं । यो पथवीधातुया छन्दरागविनयो छन्दरागप्पहानं, इदं पथवीधातुया निस्सरणन्ति सच्छिकिरियापटिवेधो निरोधसच्चं । या इमेसु तीसु ठानेसु दिट्ठि सङ्कप्पो वाचा कम्मन्तो आजीवो वायामो सति समाधि, अयं भावनापटिवेधो मग्गसच्चन्ति । दुतियं ।

३. अचरिसुत्तवण्णना

११६. ततिये अचरिन्ति जाणचारेन अचरिं, अनुभवनचारेनाति अत्थो । यावताति यत्तको । ततियं ।

४. नोचेदंसुत्तवण्णना

११७. चतुत्थे निस्सटातिआदीनि आदितो वुत्तपटिसेधेन योजेत्वा “न निस्सटा, न विसंयुत्ता, न विप्पमुत्ता, न विमरियादिकतेन चेतसा विहरिंसू”ति एवं वेदितब्बानि । दुतियनये विमरियादिकतेनाति निम्मरियादिकतेन । तत्थ दुविधा मरियादा किलेसमरियादा वट्टमरियादाति । तत्थ च यस्स उपट्ठा किलेसा पहीना, उपट्ठा अप्पहीना, वट्ठं वा पन उपट्ठं पहीनं, उपट्ठं अप्पहीनं, तस्स चित्तं पहीनकिलेसे वा वट्ठं वा सन्धाय विमरियादिकतं, अप्पहीनकिलेसे वा वट्ठं वा सन्धाय न विमरियादिकतं । इध पन उभयस्सापि पहीनत्ता “विमरियादिकतेन चेतसा”ति वुत्तं, मरियादं अक्त्वा ठितेन अतिक्कन्तमरियादेन चेतसाति अत्थो । इति तीसुपि इमेसु सुत्तेसु चतुसच्चमेव कथितं । चतुत्थं ।

५. एकन्तदुक्खसुत्तवण्णना

११८. पञ्चमे एकन्तदुक्खाति अतिक्कमित्वा ठितस्स तत्तकारो विय एकन्तेनेव दुक्खा । दुक्खानुपत्तिताति दुक्खेन अनुपत्तिता । दुक्खावक्कन्ताति दुक्खेन ओक्कन्ता ओतिण्णा । सुखाति सुखवेदनाय पच्चयभूता । एवं सब्बत्थ अत्थो वेदितब्बो । इमस्मिं सुत्ते दुक्खलक्खणं कथितं । पञ्चमं ।

६-१०. अभिनन्दसुत्तादिवण्णना

११९-१२३. छट्ठसत्तमेसु विवट्ठं, अवसाने तीसु चतुसच्चमेवाति । छट्ठादीनि ।

चतुत्थो वग्गो ।

धातुसंयुत्तवण्णना निट्ठिता ।

४. अनमतग्गसंयुत्तं

१. पठमवग्गो

१. तिणकट्टसुत्तवण्णना

१२४. अनमतग्गसंयुत्तस्स पठमे अनमतग्गोति अनु अमतग्गो, वस्ससत्तं वस्ससहस्सं जाणेन अनुगन्त्वापि अमतग्गो अविदितग्गो, नास्स सक्का इतो वा एत्तो वा अग्गं जानितुं, अपरिच्छिन्नपुब्बापरकोटिकोति अत्थो । संसारोति खन्धादीनं अविच्छिन्नप्पवत्ता पटिपाटि । पुब्बा कोटि न पज्जायतीति पुरिममरियादा न दिस्सति । यदग्गेन चस्स पुरिमा कोटि न पज्जायति, पच्छिमापि तदग्गेनेव न पज्जायति, वेमज्जेयेव पन सत्ता संसरन्ति । परियादानं गच्छेय्याति इदं उपमाय खुद्दकत्ता वुत्तं । बाहिरसमयस्मिज्झि अत्थो परित्तो होति, उपमा महती । “हत्थी विय अयं गोणो, गोणो विय सूकरो, समुद्दो विय तळाक”न्ति हि वुत्ते न तेसं तादिसं पमाणं होति । बुद्धसमये पन उपमा परित्ता, अत्थो महा । पाळियज्झि एको जम्बुदीपो

गहितो, एवरूपानं पन जम्बुदीपानं सतेपि सहस्सेपि सतसहस्सेपि तिणादीनि तेन उपक्कमेन परियादानं गच्छेय्युं, न त्वेव पुरिसस्स मातु मातरोति । **दुक्खं पच्चनुभूतन्ति** तुम्हेहि दुक्खं अनुभूतं । **तिब्बन्ति** तस्सेव वेवचनं । **व्यसनन्ति** जातिव्यसनादिअनेकविधं । **कटसीति** सुसानं, पथवीयेव वा । सा हि पुनप्पुनं मरन्तेहि सरीरनिक्खेपेन वड्ढिता । **अलमेवाति** युत्तमेव । पठमं ।

२. पथवीसुत्तवण्णना

१२५. दुतिये **महापथविन्ति** चक्कवाळपरियन्तं महापथविं । **निक्खिपेय्याति** तं पथविं भिन्दित्वा वुत्तप्पमाणं गुळिकं करित्वा एकमन्तं ठपेय्य । दुतियं ।

३. अस्सुसुत्तवण्णना

१२६. ततिये **कन्दन्तानन्ति** ससद्वं रुदमानानं । **पस्सन्नन्ति** सन्दितं पवत्तं । **चतूसु महासमुद्देसूति** सिनेरुरस्मीहि परिच्छिन्नेसु चतूसु महासमुद्देसु । सिनेरुस्स हि पाचीनपस्सं रजतमयं, दक्खिणपस्सं मणिमयं, पच्छिमपस्सं फलिकमयं, उत्तरपस्सं सुवण्णमयं । पुब्बदक्खिणपस्सेहि निक्खन्ता रजतमणिस्मियो एकतो हुत्वा महासमुद्दपिट्ठेन गन्त्वा चक्कवाळपब्बतं आहच्च तिड्ढन्ति, दक्खिणपच्छिमपस्सेहि निक्खन्ता मणिफलिकस्मियो, पच्छिमुत्तरपस्सेहि निक्खन्ता फलिकसुवण्णस्मियो, उत्तरपाचीनपस्सेहि निक्खन्ता सुवण्णरजतरस्मियो एकतो हुत्वा महासमुद्दपिट्ठेन गन्त्वा चक्कवाळपब्बतं आहच्च तिड्ढन्ति । तासं रस्मीनं अन्तरेसु चत्तारो महासमुद्दा होन्ति । ते सन्धाय वुत्तं “चतूसु महासमुद्देसू”ति । **जातिव्यसनन्ति** आदीसु **व्यसनन्ति** विअसनं, विनासोति अत्थो । जातीनं व्यसनं **जातिव्यसनं**, भोगानं व्यसनं **भोगव्यसनं** । रोगो पन सयमेव आरोग्यं वियसति विनासेतीति व्यसनं, रोगोव व्यसनं **रोगव्यसनं** । ततियं ।

४. खीरसुत्तवण्णना

१२७. चतुत्थे **मातुथञ्जन्ति** एकनामिकाय मनुस्समातु खीरं । इमेसज्झि सत्तानं गण्डुप्पादकिपिल्लिकादीसु वा मच्छकच्छपादीसु वा पक्खिजातेसु वा निब्बत्तकाले मातुखीरमेव नत्थि, अजपसुमहिंसादीसु निब्बत्तकाले खीरं अत्थि, तथा मनुस्सेसु । तत्थ अजादिकाले च मनुस्सेसु चापि “देवी सुमना तिस्सा”ति एवं नानानामिकानं कुच्छियं निब्बत्तकाले अगगहेत्वा तिस्साति एकनामिकाय एव मातु कुच्छियं निब्बत्तकाले पीतं थञ्जं चतूसु महासमुद्देसु उदकतो बहुतरन्ति वेदितब्बं । चतुत्थं ।

५. पब्बतसुत्तवण्णना

१२८. पञ्चमे **सक्का पन, भन्तेति** सो किर भिक्खु चिन्तेसि — “सत्था अनमतग्गस्स संसारस्स दीघतमत्ता ‘न सुकरं न सुकरं’न्ति कथेतियेव, कथं नच्छिन्दति, सक्का नु खो उपमं कारापेतु”न्ति । तस्मा एवमाह । **कासिकेनाति** तयो कप्पासंसू एकतो गहेत्वा कन्तितसुत्तमयेन अतिसुखुमवत्थेन । तेन पन परिमट्ठे कित्तकं खीयेय्याति । सासपमत्तं । पञ्चमं ।

६. सासपसुत्तवण्णना

१२९. छट्ठे **आयसं नगरन्ति** आयसेन पाकारेन परिक्खित्तं नगरं, न पन अन्तो आयसेहि एकभूमिकादिपासादेहि

आकिण्णन्ति दट्ठब्बं। छट्ठं।

७. सावकसुत्तवण्णना

१३०. सत्तमे अनुस्सरेय्युन्ति एकेन कप्पसतसहस्से अनुस्सरिते अपरो तस्स ठितट्ठानतो अज्जं सतसहस्सं, अज्जोपि अज्जन्ति एवं चत्तारोपि चत्तारिसतसहस्सानि अनुस्सरेय्युं। सत्तमं।

८-९. गङ्गासुत्तादिवण्णना

१३१-१३२. अट्ठमे या एतस्मिं अन्तरे वालिकाति या एतस्मिं आयामतो पञ्चयोजनसतिके अन्तरे वालिका। नवमे वत्तब्बं नत्थि। अट्ठमनवमानि।

१०. पुगलसुत्तवण्णना

१३३. दसमे अट्ठिकङ्कलोतिआदीनि तीणिपि रासिवेवचनानेव। इमेसं पन सत्तानं सअट्ठिकालतो अनट्ठिकालोव बहुतरो। गण्डुप्पादकादिपाणभूतानज्हि एतेसं अट्ठिमेव नत्थि, मच्छकच्छपादिभूतानं पन अट्ठिमेव बहुतरं, तस्मा अनट्ठिकालज्च बहुअट्ठिकालज्च अगगहेत्वा समट्ठिकालोव गहेतब्बो। उत्तरो गिज्झकूटस्साति गिज्झकूटस्स उत्तरपस्से ठितो। मगधानं गिरिब्बजेति मगधरट्ठस्स गिरिब्बजे, गिरिपरिक्खेपे ठितोति अत्थो। सेसं सब्बत्थ उत्तानमेवाति। दसमं।

पठमो वग्गो।

२. दुतियवग्गो

१. दुग्गतसुत्तवण्णना

१३४. दुतियवग्गस्स पठमे दुग्गतन्ति दल्लिदं कपणं। दुरूपेतन्ति दुस्सण्ठानेहि हत्थपादेहि उपेतं। पठमं।

२. सुखितसुत्तवण्णना

१३५. दुतिये सुखितन्ति सुखसमप्पितं महद्धनं महाभोगं। सुसज्जितन्ति अलङ्कृतपटियत्तं हत्थिक्खन्धगतं महापरिवारं। दुतियं।

३. तिसमत्तसुत्तवण्णना

१३६. ततिये पावेय्यकाति पावेय्यदेसवासिनो। सब्बे आरज्जिकातिआदीसु धुतङ्गसमादानवसेन तेसं आरज्जिकादिभावो वेदितब्बो। सब्बे ससंयोजनाति सब्बे सबन्धना, केचि सोतापन्ना, केचि सकदागामिनो, केचि अनागामिनो। तेसु हि पृथुज्जनो वा खीणासवो वा नत्थि। गुन्न्तिआदीसु सेतकाळादिवण्णेसु एकेकवण्णकालोव गहेतब्बो। पारिपन्थकाति परिपन्थे तिट्ठनका पन्थघातचोरा। पारदारिकाति परदारचारित्तं आपज्जनका। ततियं।

४-९. मातुसुत्तादिवण्णना

१३७-१४२. चतुत्थादीसु लिङ्गनियमेन चेव चक्कवाळनियमेन च अत्थो वेदितब्बो । पुरिसानज्झि मातुगामकालो, मातुगामानञ्च पुरिसकालोति एवमेत्थ लिङ्गनियमो । इमम्हा चक्कवाळा सत्ता परचक्कवाळं, परचक्कवाळा च इमं चक्कवाळं संसरन्ति । तेसु इमस्मिं चक्कवाळे मातुगामकाले मातुभूतञ्जेव दस्सेन्तो यो नमाताभूतपुब्बोति आह । यो नपिताभूतपुब्बोति आदीसुपि एसेव नयो । चतुत्थादीनि ।

१०. वेपुल्लपब्बतसुत्तवण्णना

१४३. दसमे भूतपुब्बन्ति अतीतकाले एकं अपदानं आहरित्वा दस्सेति । समञ्जा उदपादीति पञ्चत्ति अहोसि । चतूहेन आरोहन्तीति इदं थाममज्झिमे सन्धाय वुत्तं । अगगन्ति उत्तमं । भद्दयुगन्ति सुन्दरयुगलं । तीहेन आरोहन्तीति एत्तावता किर द्विन्नं बुद्धानं अन्तरे योजनं पथवी उस्सन्ना, सो पब्बतो तियोजनुब्बेधो जातो ।

अप्यं वा भिय्योति वस्ससततो उत्तरिं अप्यं दस वा वीसं वा वस्सानि । पुन वस्ससतमेव जीवनको नाम नत्थि, उत्तमकोटिया पन सट्ठि वा असीति वा वस्सानि जीवन्ति । वस्ससतं पन अप्पत्वा पञ्चवस्सदसवस्सादिकाले मीयमानाव बहुका । एत्थ च ककुसन्धो भगवा चत्तालीसवस्ससहस्सायुककाले, कोणागमनो तिसवस्ससहस्सायुककाले निब्बत्तोति इदं अनुपुब्बेन परिहीनसदिसं कत्तं, न पन एवं परिहीनं, वड्डित्वा वड्डित्वा परिहीनन्ति वेदितब्बं । कथं? ककुसन्धो ताव भगवा इमस्मिंयेव कप्पे चत्तालीसवस्ससहस्सायुककाले निब्बत्तो आयुप्पमाणं पञ्च कोट्टासे कत्वा चत्तारो ठत्वा पञ्चमे विज्जमानेयेव परिनिब्बुतो । तं आयु परिहायमानं दसवस्सकालं पत्वा पुन वड्डमानं असङ्खेय्यं हुत्वा ततो परिहायमानं तिसवस्ससहस्सायुककाले ठितं, तदा कोणागमनो निब्बत्तो । तस्मिम्पि तथेव परिनिब्बुते तं आयु दसवस्सकालं पत्वा पुन वड्डमानं असङ्खेय्यं हुत्वा परिहायित्वा वीसवस्ससहस्सकाले ठितं, तदा कस्सपो भगवा निब्बत्तो । तस्मिम्पि तथेव परिनिब्बुते तं आयु दसवस्सकालं पत्वा पुन वड्डमानं असङ्खेय्यं हुत्वा परिहायित्वा वस्ससतकालं पत्तं, अथ अम्हाकं सम्मासम्बुद्धो निब्बत्तो । एवं अनुपुब्बेन परिहायित्वा वड्डित्वा वड्डित्वा परिहीनन्ति वेदितब्बं । तत्थ च यं आयुपरिमाणेसु मन्देसु बुद्धा निब्बत्तन्ति, तेसम्पि तदेव आयुपरिमाणं होतीति । दसमं ।

दुतियो वग्गो ।

अनमतग्गसंयुत्तवण्णना निड्डिता ।

५. कस्सपसंयुत्तं

१. सन्तुट्ठसुत्तवण्णना

१४४. कस्सपसंयुत्तस्स पठमे सन्तुट्ठायन्ति सन्तुट्ठो अयं । इतरीतरेनाति न थूलसुखुमलूखपणीतथिरजिण्णानं येन केनचि, अथ खो यथालब्धादीनं इतरीतरेन येन केनचि सन्तुट्ठोति अत्थो । चीवरस्मिज्झि तयो सन्तोसा यथालाभसन्तोसो यथाबलसन्तोसो यथासारुप्पसन्तोसोति । पिण्डपातादीसुपि एसेव नयो ।

तेसं अयं पभेदसंवण्णना — इध भिक्खु चीवरं लभति सुन्दरं वा असुन्दरं वा, सो तेनेव यापेति, अज्जं न पत्थेति, लभन्तोपि न गण्हाति । अयमस्स चीवरे यथालाभसन्तोसो । अथ पन पकतिदुब्बलो वा होति आबाधजराभिभूतो वा,

गरुचीवरं पारुपन्तो किलमति, सो सभागेन भिक्खुना सद्धिं तं परिवत्तेत्वा लहुकेन यापेन्तोपि सन्तुडोव होति । अयमस्स चीवरे यथाबलसन्तोसो । अपरो पणीतपच्चयलाभी होति, सो पट्टचीवरादीनं अज्जतरं महग्घचीवरं बहूनि वा चीवरानि लभित्वा — “इदं थेरानं चिरपब्बजितानं, इदं बहुस्सुतानं अनुरूपं, इदं गिलानानं, इदं अप्पलाभीनं होतू”ति दत्त्वा तेसं पुराणचीवरं वा सङ्कारकूटादितो वा पन नन्तकानि उच्चिनित्वा तेहि सङ्घाटिं कत्वा धारेन्तोपि सन्तुडोव होति । अयमस्स चीवरे यथासारुप्पसन्तोसो ।

इध पन भिक्खु पिण्डपातं लभति लूखं वा पणीतं वा, सो तेनेव यापेति, अज्जं न पत्थेति, लभन्तोपि न गण्हाति । अयमस्स पिण्डपाते यथालाभ सन्तोसो । यो पन अत्तनो पकतिविरुद्धं वा ब्याधिविरुद्धं वा पिण्डपातं लभति, येनस्स परिभुत्तेन अफासु होति, सो सभागस्स भिक्खुनो तं दत्त्वा तस्स हत्थतो सप्पायभोजनं भुत्वा समणधम्मं करोन्तोपि सन्तुडोव होति । अयमस्स पिण्डपाते यथाबलसन्तोसो । अपरो बहुं पणीतं पिण्डपातं लभति, सो तं चीवरं विय चिरपब्बजित-बहुस्सुत-अप्पलाभगिलानानं दत्त्वा, तेसं वा सेसकं पिण्डाय वा चरित्वा मिस्सकाहारं भुज्जन्तोपि सन्तुडोव होति । अयमस्स पिण्डपाते यथासारुप्पसन्तोसो ।

इध पन भिक्खु सेनासनं लभति मनापं वा अमनापं वा, सो तेन नेव सोमनस्सं न पटिघं उप्पादेति, अन्तमसो तिणसन्थारकेनापि यथालब्धेनेव तुस्सति । अयमस्स सेनासने यथालाभसन्तोसो । यो पन अत्तनो पकतिविरुद्धं वा ब्याधिविरुद्धं वा सेनासनं लभति, यत्थस्स वसतो अफासु होति, सो तं सभागस्स भिक्खुनो दत्त्वा तस्स सन्तके सप्पायसेनासने वसन्तोपि सन्तुडोव होति । अयमस्स सेनासने यथाबलसन्तोसो । अपरो महापुज्जो लेणमण्डपकूटागारादीनि बहूनि पणीतसेनासनानि लभति, सो तानि चीवरादीनि विय चिरपब्बजितबहुस्सुतअप्पलाभगिलानानं दत्त्वा यत्थ कत्थचि वसन्तोपि सन्तुडोव होति । अयमस्स सेनासने यथासारुप्पसन्तोसो । योपि “उत्तमसेनासनं नाम पमादट्ठानं, तत्थ निसिन्नस्स थिनमिद्धं ओक्कमति, निद्वाभिभूतस्स पटिबुज्झतो पापवितक्का पातुभवन्ती”ति पटिसज्जिक्खित्वा तादिसं सेनासनं पत्तम्पि न सम्पटिच्छति, सो तं पटिक्खित्वा अब्भोकासरुक्खमूलादीसु वसन्तो सन्तुडोव होति । अयम्पि सेनासने यथासारुप्पसन्तोसो ।

इध पन भिक्खु भेसज्जं लभति लूखं वा पणीतं वा, सो यं लभति तेनेव तुस्सति, अज्जं न पत्थेति, लभन्तोपि न गण्हाति । अयमस्स गिलानपच्चये यथालाभसन्तोसो । यो पन तेलेनत्थिको फाणितं लभति, सो तं सभागस्स भिक्खुनो दत्त्वा तस्स हत्थतो तेलं गहेत्वा वा अज्जदेव वा परियेसित्वा भेसज्जं करोन्तोपि सन्तुडोव होति । अयमस्स गिलानपच्चये यथाबलसन्तोसो । अपरो महापुज्जो बहुं तेलमधुफाणितादिपणीतभेसज्जं लभति, सो तं चीवरं विय चिरपब्बजित-बहुस्सुत-अप्पलाभगिलानानं दत्त्वा तेसं आभतेन येन केनचि यापेन्तोपि सन्तुडोव होति । यो पन एकस्मिं भाजने मुत्तहरीतकं ठपेत्वा एकस्मिं चतुमधुरं “गण्ह, भन्ते, यदिच्छसी”ति वुच्चमानो सचस्स तेसु अज्जतरेनपि रोगो वूपसम्मति, अथ “मुत्तहरीतकं नाम बुद्धादीहि वण्णित”न्ति चतुमधुरं पटिक्खित्वा मुत्तहरीतकेन भेसज्जं करोन्तो परमसन्तुडोव होति । अयमस्स गिलानपच्चये यथासारुप्पसन्तोसो । इति इमे तयो सन्तोसे सन्धाय “सन्तुडायं, भिक्खवे, कस्सपो इतरीतरेन चीवरेना”ति वुत्तं ।

वण्णवादीति एको सन्तुडो होति, सन्तोसस्स वण्णं न कथेति । एको न सन्तुडो होति, सन्तोसस्स वण्णं कथेति । एको नेव सन्तुडो होति, न सन्तोसस्स वण्णं कथेति । एको सन्तुडो च होति, सन्तोसस्स च वण्णं कथेति । अयं तादिसोति दस्सेतुं **इतरीतरचीवरसन्तुडिया च वण्णवादीति** वुत्तं । **अनेसनन्ति** दूतेय्यपहिणगमनानुयोगप्पभेदं नानप्पकारं अनेसनं ।

अलद्धाति अलभित्वा । यथा च एकच्चो “कथं नु खो चीवरं लभिस्सामी”ति पुञ्जवन्तोहि भिक्खूहि सद्धिं एकतो हुत्वा कोहज्जं करोन्तो उत्तसति परितस्सति, अयं एवं अलद्धा च चीवरं न परितस्सति । लद्धा चाति धम्मेन समेन लभित्वा । अगधितोति विगतलोभगेधो । अमुच्छितोति अधिमत्ततण्हाय मुच्छं अनापन्नो । अनज्झापन्नोति तण्हाय अनोत्थटो अपरियोनद्धो । आदीनवदस्सावीति अनेसनापत्तियञ्च गधितपरिभोगे च आदीनवं पस्समानो । निस्सरणपज्जोति, “यावदेव सीतस्स पटिघाताया”ति वुत्तनिस्सरणमेव जानन्तो परिभुज्जतीति अत्थो । इतरीतरेन पिण्डपातेनाति आदीसुपि यथालद्धादीनं येन केनचि पिण्डपातेन, येन केनचि सेनासनेन, येन केनचि गिलानपच्चयभेसज्जपरिक्खारेनाति एवमत्थो दट्ठब्बो ।

कस्सपेन वा हि वो, भिक्खवे, ओवदिस्सामीति एत्थ यथा महाकस्सपत्थेरो चतूसु पच्चयेसु तीहि सन्तोसेहि सन्तुट्ठो, तुम्हेपि तथारूपा भवथाति ओवदन्तो कस्सपेन ओवदति नाम । यो वा पनस्स कस्सपसदिसोति एत्थापि यो वा पनज्जोपि कस्सपसदिसो महाकस्सपत्थेरो विय चतूसु पच्चयेसु तीहि सन्तोसेहि सन्तुट्ठो भवेय्य, तुम्हेपि तथारूपा भवथाति ओवदन्तो कस्सपसदिसेन ओवदति नाम । तथत्ताय पटिपज्जितब्बन्ति “सम्मासम्बुद्धस्स इमाय इमस्मिं सन्तुट्ठिसुत्ते वुत्तसल्लेखाचारपटिपत्तिया कथनं नाम भारो, अम्हाकम्पि इमं पटिपत्तिं परिपूरं कत्वा पूरणं भारोयेव, आगतो खो पन भारो गहेतब्बो”ति चिन्तेत्वा यथा मया कथितं, तथत्ताय तथाभावाय तुम्हेहिपि पटिपज्जितब्बन्ति । पठमं ।

२. अनोत्तप्पीसुत्तवण्णना

१४५. दुतिये अनातापीति यं वीरियं किलेसे आतपति, तेन रहितो । अनोत्तप्पीति निब्भयो किलेसुप्पत्तितो कुसलानुप्पत्तितो च भयरहितो । सम्बोधायाति सम्बुज्जनत्थाय । निब्बानायाति निब्बानसच्छिकिरियाय । अनुत्तरस्स योगक्खेमस्साति अरहत्तस्स तज्झि अनुत्तरञ्चेव चतूहि च योगेहि खेमं ।

अनुप्पन्नाति आदीसु ये पुब्बे अप्पटिलद्धपुब्बं चीवरादिं वा पच्चयं उपट्ठाकसद्धिविहारिक-अन्तेवासीनं वा अज्जतरतो मनुज्जवत्थुं पटिलभित्वा तं सुभं सुखन्ति अयोनिस्सो गणहन्तस्स अज्जतरं वा पन अननुभूतपुब्बं आरम्मणं यथा तथा वा अयोनिस्सो आवज्जेन्तस्स लोभादयो पापका अकुसला धम्मा उप्पज्जन्ति, ते अनुप्पन्नाति वेदितब्बा । अज्जथा हि अनमतगगे संसारे अनुप्पन्ना नाम पापका धम्मा नत्थि । अनुभूतपुब्बेपि च वत्थुम्हि आरम्मणे वा यस्स पकतिबुद्धिया वा उद्देसपरिपुच्छाय वा परियत्तिनवकम्मयोनिस्सोमनसिकारानं वा अज्जतरवसेन पुब्बे अनुप्पज्जित्वा पच्छा तादिसेन पच्चयेन सहसा उप्पज्जन्ति, इमेपि “अनुप्पन्ना उप्पज्जमाना अनत्थाय संवत्तेय्यु”न्ति वेदितब्बा । तेसुयेव पन वत्थारम्मणेसु पुनप्पुनं उप्पज्जमाना नप्पहीयन्ति नाम, ते “उप्पन्ना अप्पहीयमाना अनत्थाय संवत्तेय्यु”न्ति वेदितब्बा । अयमेत्थ सङ्खेपो, वित्थारतो पन उप्पन्नानुप्पन्नभेदो च पहानप्पहानविधानञ्च सब्बं विसुद्धिमगगे जाणदस्सनविसुद्धिनिद्देसे कथितं ।

अनुप्पन्ना मे कुसला धम्माति अप्पटिलद्धापि सीलसमाधिमग्गफलसङ्घाता अनवज्जधम्मा । उप्पन्नाति तेयेव पटिलद्धा । निरुज्झमाना अनत्थाय संवत्तेय्युन्ति ते सीलादिधम्मा परिहानिवसेन पुन अनुप्पत्तिया निरुज्झमाना अनत्थाय संवत्तेय्युन्ति वेदितब्बा । एत्थ च लोकिया परिहायन्ति, लोकुत्तरानं परिहानि नत्थीति । “उप्पन्नानं कुसलानं धम्मानं ठितिया”ति इमस्स पन सम्मप्पधानस्स वसेनायं देसना कता । दुतियमग्गो वा सीधं अनुप्पज्जमानो, पठममग्गो निरुज्झमानो अनत्थाय संवत्तेय्याति एवमेत्थ अत्थो दट्ठब्बो । इति इमस्मिं सुत्ते इमे चत्तारो सम्मप्पधाना पुब्बभागविपस्सनावसेन कथिताति । दुतियं ।

३. चन्दूपमसुत्तवण्णना

१४६. ततिये चन्दूपमाति चन्दसदिसा हुत्वा । किं परिमण्डलताय? नो, अपिच खो यथा चन्दो गगनतलं पक्खन्दमानो न केनचि सद्धिं सन्थवं वा सिनेहं वा आलयं वा निकन्तिं वा पत्थनं वा परियुट्ठानं वा करोति, न च न होति महाजनस्स पियो मनापो, तुम्हेपि एवं केनचि सद्धिं सन्थवादीनं अकरणेन बहुजनस्स पिया मनापा चन्दूपमा हुत्वा खत्तियकुलादीनि चत्तारि कुलानि उपसङ्कमथाति अत्थो । अपिच यथा चन्दो अन्धकारं विधमति, आलोकं फरति, एवं किलेसन्धकारविधमनेन जाणालोकफरणेन चापि चन्दूपमा हुत्वाति एवमादीहिपि नयेहि एत्थ अत्थो दट्ठब्बो ।

अपकस्सेव कायं अपकस्स चित्तन्ति तेनेव सन्थवादीनं अकरणेन कायञ्च चित्तञ्च अपकस्सित्वा, अपनेत्वाति अत्थो । यो हि भिक्खु अरञ्जेपि न वसति, कामवितक्कादयोपि वितक्केति, अयं नेव कायं अपकस्सति, न चित्तं । यो हि अरञ्जेपि खो विहरति, कामवितक्कादयो पन वितक्केति, अयं कायमेव अपकस्सति, न चित्तं । यो गामन्ते वसति, कामवितक्कादयोपि खो न च वितक्केति, अयं चित्तमेव अपकस्सति, न कायं । यो पन अरञ्जे चेव वसति, कामवितक्कादयो च न वितक्केति, अयं उभयम्पि अपकस्सति । एवरूपा हुत्वा कुलानि उपसङ्कमथाति दीपेन्तो “अपकस्सेव कायं अपकस्स चित्तं”न्ति आह ।

निच्चनवकाति निच्चं नवकाव, आगन्तुकसदिसा एव हुत्वाति अत्थो । आगन्तुको हि पटिपाटिया सम्पत्तगेहं पविसित्वा सचे नं घरसामिका दिस्वा, “अम्हाकं पुत्तभातरो विप्पवासं गता एवं विचरिंसू”ति अनुकम्पमाना निसीदापेत्वा भोजेन्ति, भुत्तमतोयेव “तुम्हाकं भाजनं गणहथा”ति उट्ठाय पक्कमति, न तेहि सद्धिं सन्थवं वा करोति, न किच्चकरणीयानि वा संविदहति, एवं तुम्हेपि पटिपाटिया सम्पत्तघरं पविसित्वा यं इरियापथेसु पसन्ना मनुस्सा देन्ति, तं गहेत्वा छिन्नसन्थवा, तेसं किच्चकरणीये अब्यावटा हुत्वा निक्खमथाति दीपेति ।

इमस्स पन निच्चनवकभावस्स आविभावत्थं द्वेभातिकवत्थु कथेतब्बं — वसाळनगरगामतो किर द्वे भातिका निक्खमित्वा पब्बजिता, ते चूळनागत्येरो च महानागत्येरो चाति पज्जायिंसु । ते चित्तलपब्बते तिस वस्सानि वसित्वा अरहत्तं पत्ता “मातरं पस्सिस्सामा”ति आगन्त्वा वसाळनगरविहारे वसित्वा पुनदिवसे मातुगामं पिण्डाय पविसिंसु । मातापि तेसं उळुङ्गेन यागुं नीहरित्वा एकस्स पत्ते आकिरि । तस्सा तं ओलोकयमानाय पुत्तसिनेहो उप्पज्जि । अथ नं आह — “त्वं, तात, मय्हं पुत्तो महानागो”ति । थेरो “पच्छिमं थेरं पुच्छ उपासिके”ति वत्वा पक्कामि । पच्छिमथेरस्सपि यागुं दत्वा, “तात, त्वं मय्हं पुत्तो चूळनागो”ति पुच्छि? थेरो “किं, उपासिके, पुरिमं थेरं न पुच्छसी”ति? वत्वा पक्कामि । एवं मातरापि सद्धिं छिन्नसन्थवो भिक्खु निच्चनवको नाम होति ।

अप्पगब्भाति न पगब्भा, अट्ठट्ठानेन कायपागब्भियेन, चतुट्ठानेन वचीपागब्भियेन, अनेकट्ठानेन मनोपागब्भियेन च विरहिताति अत्थो । **अट्ठट्ठानं कायपागब्भियं** नाम सङ्खगणपुग्गल-भोजनसाला-जन्ताघरनहानतित्थ-भिक्खाचारमग्ग-अन्तरघरप्पवेसनेसु कायेन अप्पतिरूपकरणं । सेय्यथिदं — इधेकच्चो सङ्खमज्झे पल्लत्थिकाय वा निसीदति पादे पादं आधायित्वा वाति एवमादि (महानि० १६५) । तथा गणमज्झे । **गणमज्जे**ति चतुपरिससन्निपाते वा सुत्तन्तिकगणादिसन्निपाते वा । तथा वुट्ठतरे पुग्गले । भोजनसालाय पन वुट्ठानं आसनं न देति, नवानं आसनं पटिबाहति । तथा जन्ताघरे । वुट्ठे चेत्थ अनापुच्छा अग्गिजलनादीनि करोति । न्हानतित्थे च यदिदं “दहरो वुट्ठोति पमाणं अकत्वा आगतपटिपाटिया न्हायितब्ब”न्ति वुत्तं, तम्पि अनादियन्तो पच्छा आगन्त्वा उदकं ओतरित्वा वुट्ठे च नवे च बाधति । भिक्खाचारमग्गे पन अग्गासनअग्गोदकअग्गपिण्डानं अत्थाय पुरतो गच्छति बाहाय बाहं पहरन्तो । अन्तरघरप्पवेसने वुट्ठेहि

पठमतरं पविसति, दहरेहि सद्धिं कायकीळनकं करोतीति एवमादि ।

चतुष्टानं वचीपागब्भियं नाम सङ्खगणपुग्गलअन्तरघरेसु अप्पतिरूपवाचानिच्छारणं । सेय्यथिदं — इधेकच्चो सङ्खमज्झे अनापुच्छा धम्मं भासति । तथा पुब्बे वुत्तप्पकारस्स गणस्स मज्झे पुग्गलस्स च सन्तिके, तत्थेव मनुस्सेहि पज्जं पुट्ठो वुट्ठतरं अनापुच्छा विस्सज्जेति । अन्तरघरे पन “इत्थन्नामे किं अत्थि? किं यागु, उदाहु खादनीयं भोजनीयं? किं मे दस्ससि? किं अज्ज खादिस्साम? किं भुज्जिस्साम? किं पिविस्सामा”ति आदीनि भासति ।

अनेकष्टानं मनोपागब्भियं नाम तेसु तेसु ठानेसु कायवाचाहि अज्झाचारं अनापज्जित्वापि मनसाव कामवितक्कादीनं वितक्कनं । अपिच दुस्सीलस्सेव सतो “सीलवाति मं जनो जानातू”ति एवं पवत्ता पापिच्छतापि मनोपागब्भियं । इति सब्बेसम्पि इमेसं पागब्भियानं अभावेन अप्पगब्भा हुत्वा उपसङ्कमथाति वदति ।

जरुदपानन्ति जिण्णकूपं । **पब्बतविसमन्ति** पब्बते विसमं पपातट्टानं । **नदीविदुगन्ति** नदिया विदुगं छिन्नतट्टानं । **अपकस्सेव कायन्ति** तादिसानि ठानानि यो खिड्ढादिपसुतो कायं अनपकस्स एकतोभारियं अकत्ताव वायुपत्थम्भकं अग्गाहापेत्वा चित्तम्पि अनपकस्स “एत्थ पतितो हत्थपादभज्जनादीनि पापुणाती”ति अनादीनवदस्साविताय अनुब्बेजेत्वा सम्पियायमानो ओलोकेति, सो पतित्वा हत्थपादभज्जनादिअनत्थं पापुणाति । यो पन उदकत्थिको वा अज्जेन वा केनचि किच्चेन ओलोकेतुकामो कायं अपकस्स एकतो भारियं कत्वा वायुपत्थम्भकं गाहापेत्वा, चित्तम्पि अपकस्स आदीनवदस्सनेन संवेजेत्वा ओलोकेति, सो न पतति, यथारुचि ओलोकेत्वा सुखी येनकामं पक्कमति ।

एवमेव खोति एत्थ इदं ओपम्मसंसन्दनं — जरुदपानादयो विय हि चत्तारि कुलानि, ओलोकनपुरिसो विय भिक्खु । यथा अनपकट्टकायचित्तो तानि ओलोकेन्तो पुरिसो तत्थ पतति, एवं अरक्खितेहि कायादीहि कुलानि उपसङ्कमन्तो भिक्खु कुलेसु बज्जति, ततो नानप्पकारं सीलपादभज्जनादिअनत्थं पापुणाति । यथा पन अपकट्टकायचित्तो पुरिसो तत्थ न पतति, एवं रक्खितेनेव कायेन रक्खितेहि चित्तेहि रक्खिताय वाचाय सुप्पट्ठिताय सति या अपकट्टकायचित्तो हुत्वा कुलानि उपसङ्कमन्तो भिक्खु कुलेसु न बज्जति । अथस्स यथा तत्थ अपतितस्स पुरिसस्स, न पादा भज्जन्ति, एवं सीलपादो न भिज्जति । यथा हत्था न भज्जन्ति, एवं सद्धाहत्थो न भिज्जति । यथा कुच्छि न भिज्जति, एवं समाधिकुच्छि न भिज्जति । यथा सीसं न भिज्जति, एवं जाणसीसं न भिज्जति, यथा च तं खाणुकण्टकादयो न विज्जन्ति, एवमिमं रागकण्टकादयो न विज्जन्ति । यथा सो निरुपदवो यथारुचि ओलोकेत्वा सुखी येनकामं पक्कमति, एवं भिक्खु कुलानि निस्साय चीवरादयो पच्चये पटिसेवन्तो कम्मट्टानं वट्ठेत्वा सङ्गारे सम्मसन्तो अरहत्तं पत्वा लोकुत्तरसुखेन सुखितो येनकामं अगतपुब्बं निब्बानदिसं गच्छति ।

इदानी यो हीनाधिमुत्तिको मिच्छापटिपन्नो एवं वदेय्य “सम्मासम्बुद्धो ‘तिविधं पागब्भियं पहाय निच्चनवक्तेन चन्दूपमा कुलानि उपसङ्कमथा’ति वदन्तो अट्टाने ठपेति, असय्हं भारं आरोपेति, यं न सक्का कातुं तं कारेती”ति, तस्स वादपथं पच्छिन्दित्वा, “सक्का एवं कातुं, अत्थि एवरूपो भिक्खू”ति दस्सेन्तो **कस्सपो, भिक्खवेति** आदिमाह ।

आकासे पाणिं चालेसीति नीले गगनन्तरे यमकविज्जुतं चारयमानो विय हेट्ठाभागं उपरिभागं उभतोपस्सेसु पाणिं सज्जारेसि । इदञ्च पन तेषिटके बुद्धवचने असम्भिन्नपदं नाम । **अत्तमनोति** तुट्ठचित्तो सकमनो, न दोमनस्सेन पच्छिन्दित्वा गहितमनो । **कस्सपस्स, भिक्खवेति** इदम्पि पुरिमनयेनेव परवादं पच्छिन्दित्वा अत्थि एवरूपो भिक्खूति दस्सनत्थं वुत्तं ।

पसन्नाकारं करेय्युन्ति चीवरादयो पच्चये ददेय्युं । **तथत्ताय पटिपज्जेय्युन्ति** सीलस्स आगतद्धाने सीलं पूरयमाना, समाधिविपस्सना मग्गफलानं आगतद्धाने तानि तानि सम्पादयमाना तथाभावाय पटिपज्जेय्युं । **अनुदयन्ति** रक्खणभावं । **अनुकम्पन्ति** मुदुचित्तं । उभयज्चेतं कारुज्जस्सेव वेवचनं । **कस्सपो, भिक्खवेति** इदम्पि पुरिमनयेनेव परवादं पच्छिन्दित्वा अत्थि एवरूपो भिक्खूति दस्सनत्थं वुत्तं । **कस्सपेन वाति** एत्थ चन्दोपमादिवसेन योजनं कत्वा पुरिमनयेनेव अत्थो वेदितब्बो । ततियं ।

४. कुलूपकसुत्तवण्णना

१४७. चतुत्थे **कुलूपको**ति कुलघरानं उपगन्ता । **देन्तुयेव मेति** ददन्तुयेव मय्हं । **सन्दीयतीति** अट्ठीयति पीळियति । सेसमेत्थ वुत्तनयानुसारेनेव वेदितब्बं । चतुत्थं ।

५. जिण्णसुत्तवण्णना

१४८. पञ्चमे **जिण्णो**ति थेरो महल्लको । **गरुकानीति** तं सत्थु सन्निका लद्धकालतो पट्टाय छिन्नभिन्नद्धाने सुत्तसंसिब्बनेन चेव अग्गळदानेन च अनेकानि पटलानि हुत्वा गरुकानि जातानि । **निब्बसनानीति** पुब्बे भगवता निवासेत्वा अपनीतताय एवंलद्धनामानि । **तस्माति** यस्मा त्वं जिण्णो चेव गरुपंसुकूलो च । **गहपतानीति** पंसुकूलिकङ्गं विस्सज्जेत्वा गहपतीहि दिन्नचीवरानि धारेहीति वदति । **निमन्तनानीति** पिण्डपातिकङ्गं विस्सज्जेत्वा सलाकभत्तादीनि निमन्तनानि भुज्जाहीति वदति । **मम च सन्निकेति** आरज्जिकङ्गं विस्सज्जेत्वा गामन्तसेनासनेयेव वसाहीति वदति ।

ननु च यथा राजा सेनापतिं सेनापतिद्धाने ठपेत्वा तस्स राजूपट्टानादिना अत्तनो कम्मेन आराधेन्तस्सेव तं ठानन्तरं गहेत्वा अज्जस्स ददमानो अयुत्तं नाम करोति, एवं सत्था महाकस्सपत्थेरस्स पच्चुग्गमनत्थाय तिगावुत्तं मग्गं गन्त्वा राजगहस्स च नाळन्दाय च अन्तरे बहुपुत्तकरुक्खमूले निसिन्नो तीहि ओवादेहि उपसम्पादेत्वा तेन सद्धिं अत्तनो चीवरं परिवत्तेत्वा थेरं जातिआरज्जिकङ्गज्चेव जातिपंसुकूलिकङ्गज्च अकासि, सो तस्मिं कत्तुकम्पताछन्देन सत्थु चित्तं आराधेन्तस्सेव पंसुकूलादीनि विस्सज्जापेत्वा गहपतिचीवरपटिग्गहणादीसु नियोजेन्तो अयुत्तं नाम करोतीति । न करोति । कस्मा? अत्तज्झासयत्ता । न हि सत्था धुतङ्गानि विस्सज्जापेतुकामो, यथा पन अघट्टिता भेरिआदयो सद्धं न विस्सज्जेन्ति, एवं अघट्टिता एवरूपा पुग्गला न सीहनादं नदन्तीति नदापेतुकामो सीहनादज्झासयेन एवमाह । थेरोपि सत्थु अज्झासयानुरूपेनेव “अहं खो, भन्ते, दीघरत्तं आरज्जिको चेवा”तिआदिना नयेन सीहनादं नदति ।

दिट्ठधम्मसुखविहारन्ति दिट्ठधम्मसुखविहारो नाम आरज्जिकस्सेव लब्धति, नो गामन्तवासिनो । गामन्तस्मिज्हि वसन्तो दारकसद्धं सुणाति, असप्पायरूपानि पस्सति, असप्पाये सद्धे सुणाति, तेनस्स अनभिरति उप्पज्जति । आरज्जिको पन गावुत्तं वा अट्ठयोजनं वा अतिक्कमित्वा अरज्जं अज्झोगाहेत्वा वसन्तो दीपिब्यग्घसीहादीनं सद्धे सुणाति, येसं सवनपच्चया अमानुसिकासवनरति उप्पज्जति । यं सन्धाय वुत्तं —

“सुज्जागारं पविट्ठस्स, सन्तचित्तस्स भिक्खुनो ।
अमानुसी रती होति, सम्मा धम्मं विपस्सतो ॥

“यतो यतो सम्मसति, खन्धानं उदयब्बयं ।
लभती पीतिपामोज्जं, अमतं तं विजानतं ॥ (ध० प० ३७३-३७४) ।

“पुरतो पच्छतो वापि, अपरो चे न विज्जति ।
तत्थेव फासु भवति, एकस्स रमतो वने”ति ॥

तथा पिण्डपातिकस्सेव लब्धति, नो अपिण्डपातिकस्स । अपिण्डपातिको हि अकालचारी होति, तुरितचारं गच्छति, परिवत्तेति, पलिबुद्धोव गच्छति, तत्थ च बहुसंसयो होति । पिण्डपातिको पन न अकालचारी होति, न तुरितचारं गच्छति, न परिवत्तेति, अपलिबुद्धोव गच्छति, तत्थ च न बहुसंसयो होति ।

कथं? अपिण्डपातिको हि गामतो दूरविहारे वसमानो कालस्सेव “यागुं वा पारिवासिकभत्तं वा लच्छामि, आसनसालाय वा पन उद्देसभत्तादीसु किञ्चिदेव मय्हं पापुणिस्सती”ति मक्कटकसुत्तानि छिन्दन्तो सयितगोरूपानि उट्ठापेन्तो पातोव गच्छन्तो अकालचारी होति । मनुस्से खेत्तकम्मादीनं अत्थाय गेहा निक्खन्तेयेव सम्पापुणितुं मिगं अनुबन्धन्तो विय वेगेन गच्छन्तो तुरितचारी होति । अन्तरा किञ्चिदेव दिस्वा “असुकउपासको वा असुकउपासिका वा गेहे, नो गेहे”ति पुच्छति, “नो गेहे”ति सुत्वा “इदानीं कुतो लभिस्सामी”ति? अग्गिदट्ठो विय पवेधति, सयं पच्छिमदिसं गन्तुकामो पाचीनदिसाय सलाकं लभित्वा अज्जं पच्छिमदिसाय लद्धसलाकं उपसङ्गमित्वा, “भन्ते, अहं पच्छिमदिसं गमिस्सामि, मम सलाकं तुम्हे गण्हथ, तुम्हाकं सलाकं मय्हं देथा”ति सलाकं परिवत्तेति । एकं वा पन सलाकभत्तं आहरित्वा परिभुज्जन्तो “अपरस्सापि सलाकभत्तस्स पत्तं देथा”ति मनुस्सेहि वुत्ते, “भन्ते, तुम्हाकं पत्तं देथ, अहं मय्हं पत्ते भत्तं पक्खिपित्वा तुम्हाकं पत्तं दस्सामी”ति अज्जस्स पत्तं दापेत्वा भत्ते आहटे अत्तनो पत्ते पक्खिपित्वा पत्तं पटिदेन्तो पत्तं परिवत्तेति नाम । विहारे राजराजमहामत्तादयो महादानं देन्ति, इमिना च भिय्यो दूरगामे सलाका लद्धा, तत्थ अगच्छन्तो पुन सत्ताहं सलाकं न लभतीति अलाभभयेन गच्छति, एवं गच्छन्तो पलिबुद्धो हुत्वा गच्छति नाम । यस्स चेस सलाकभत्तादिनो अत्थाय गच्छति, “तं दस्सन्ति नु खो मे, उदाहु न दस्सन्ति, पणीतं नु खो दस्सन्ति, उदाहु लूखं, थोकं नु खो, उदाहु बहुकं, सीतलं नु खो, उदाहु उण्ह”न्ति एवं तत्थ च बहुसंसयो होति ।

पिण्डपातिको पन कालस्सेव वुट्ठाय वत्तपटिवत्तं कत्वा सरीरं पटिजगित्वा वसनट्टानं पविसित्वा कम्मट्टानं मनसिकत्वा कालं सल्लक्खेत्वा महाजनस्स उल्लङ्घिभिक्षादीनि दातुं पहोनककाले गच्छतीति न अकालचारी होति, एकेकं पदवारं छ कोट्ठासे कत्वा विपस्सन्तो गच्छतीति न तुरितचारी होति, अत्तनो गरुभावेन “असुको गेहे, न गेहे”ति न पुच्छति, सलाकभत्तादीनियेव न गण्हाति । अगण्हन्तो किं परिवत्तेस्सति? न अज्जस्स वसेन पलिबुद्धोव होति, कम्मट्टानं मनसिकरोन्तो यथारुचि गच्छति, इतरो विय न बहुसंसयो होति । एकस्मिं गामे वा वीथिया वा अलभित्वा अज्जत्थ चरति । तस्मिम्पि अलभित्वा अज्जत्थ चरन्तो मिस्सकोदनं सङ्कट्टित्वा अमतं विय परिभुज्जित्वा गच्छति ।

पंसुकूलिकस्सेव लब्धति, नो अपंसुकूलिकस्स । अपंसुकूलिको हि वस्सावासिकं परियेसन्तो चरति, न सेनासनसप्पायं परियेसति । पंसुकूलिको पन न वस्सावासिकं परियेसन्तो चरति, सेनासनसप्पायमेव परियेसति । तेचीवरिकस्सेव लब्धति, न इतरस्स । अतेचीवरिको हि बहुभण्डो बहुपरिक्खारो होति, तेनस्स फासुविहारो नत्थि । अप्पिच्छादीनज्जेव लब्धति, न इतरेसन्ति । तेन वुत्तं — “अत्तनो च दिट्ठधम्मसुखविहारं सम्पस्समानो”ति । पञ्चमं ।

६. ओवादसुत्तवण्णना

१४९. छट्ठे अहं वाति कस्मा आह? थेरं अत्तनो ठाने ठपनत्थं । किं सारिपुत्तमोग्गल्लाना नत्थीति? अत्थि । एवं पनस्स अहोसि “इमे न चिरं ठस्सन्ति, कस्सपो पन वीसवस्ससतायुको, सो मयि परिनिब्बुते सत्तपण्णिगुहायं निसीदित्वा

धम्मविनयसङ्ग्रहं कत्वा मम सासनं पञ्चवस्ससहस्सपरिमाणकालपवत्तनकं करिस्सति, अत्तनो तं ठाने ठपेमि, एवं भिक्खू कस्सपस्स सुस्सूसितब्बं मज्जिस्सन्ती”ति । तस्मा एवमाह । **दुब्बचाति** दुक्खेन वत्तब्बा । **दोवचस्सकरणेहीति** दुब्बचभावकरणेहि । **अप्पदक्खिणग्गाहिनोति** अनुसासनिं सुत्वा पदक्खिणं न गण्हन्ति यथानुसिद्धं न पटिपज्जन्ति, अप्पटिपज्जन्ता वामगाहिनो नाम जाताति दस्सेति । **अच्चावदन्तेति** अतिक्कम्म वदन्ते, सुतपरियत्तिं निस्साय अतिविय वादं करोन्तेति अत्थो । **को बहुतरं भासिस्सतीति** धम्मं कथेन्तो को बहुं भासिस्सति, किं त्वं, उदाहु अहन्ति? **को सुन्दरतरन्ति**, एको बहुं भासन्तो असहितं अमधुरं भासति, एको सहितं मधुरं, तं सन्धायाह “को सुन्दरतर”न्ति? एको पन बहुञ्च सुन्दरञ्च कथेन्तो चिरं न भासति, लहुञ्जेव उट्ठाति, एको अद्धानं पापेति, तं सन्धायाह “को चिरतर”न्ति? छट्ठं ।

७. दुतियओवादसुत्तवण्णना

१५०. सत्तमे **सद्धाति** ओकप्पनसद्धा । **वीरियन्ति** कायिकचेतसिकं वीरियं । **पज्जाति** कुसलधम्मजाननपज्जा । **न सन्ति भिक्खू ओवादकाति** इमस्स पुग्गलस्स ओवादका अनुसासका कल्याणमित्ता नत्थीति इदं, भन्ते, परिहानन्ति दस्सेति । सत्तमं ।

८. ततियओवादसुत्तवण्णना

१५१. अट्ठमे **तथा हि पनाति** पुब्बे सोवचस्सताय, एतरहि च दोवचस्सताय कारणपट्टपने निपातो । **तत्राति** तेसु थेरेसु । **को नामायं भिक्खूति** को नामो अयं भिक्खु? किं तिस्सत्थेरो किं नागत्थेरोति? **तत्राति** तस्मिं एवं सक्कारे कयिरमाने । **तथत्तायाति** तथाभावाय, आरज्जिकादिभावायाति अत्थो । **सब्रह्मचारिकामोति** “इमे मं परिवारेत्वा चरन्तू”ति एवं कामेति इच्छति पत्थेतीति सब्रह्मचारिकामो । **तथत्तायाति** लाभसक्कारनिब्बत्तनत्थाय । **ब्रह्मचारुपद्वेनाति** यो सब्रह्मचारीनं चतूसु पच्चयेसु अधिमत्तच्छन्दरागो उपद्वोति वुच्चति, तेन उपद्वुता । **अभिपत्थनाति** अधिमत्तपत्थना । **ब्रह्मचारिअभिपत्थनेनाति** ब्रह्मचारीनं अधिमत्तपत्थनासङ्घातेन चतुपच्चयभावेन । अट्ठमं ।

९. झानाभिज्जसुत्तवण्णना

१५२. नवमे **यावदेव आकङ्खामीति** यावदेव इच्छामि । यानि पन इतो परं **विविच्चेव कामेहीति** आदिना नयेन चत्तारि रूपावचरज्झानानि, **सब्बसो रूपसज्जानं समतिक्कमाति** आदिना नयेन चतस्सो अरूपसमापत्तियो, **सब्बसो नेवसज्जानासज्जायतनं समतिक्कम्म सज्जावेदयितनिरोधन्ति** एवं निरोधसमापत्ति, **अनेकविहितं इद्धिविधन्ति** आदिना नयेन पञ्च लोकिकाभिज्जा च वुत्ता । तत्थ यं वत्तब्बं सिया, तं सब्बं अनुपदवण्णनाय चेव भावनाविधानेन च सद्धिं विसुद्धिमग्गे (विसुद्धि० १.६९) वित्थारितमेव । छळभिज्जाय पन **आसवानं खयाति** आसवानं खयेन । **अनासवन्ति** आसवानं अपच्चयभूतं । **चेतोविमुत्तिन्ति** अरहत्तफलसमाधिं । **पज्जाविमुत्तिन्ति** अरहत्तफलपज्जं । नवमं ।

१०. उपस्सयसुत्तवण्णना

१५३. दसमे **आयाम, भन्तेति** कस्मा भिक्खुनीउपस्सयगमनं याचति? न लाभसक्कारहेतु, कम्मट्ठानत्थिका पनेत्थ भिक्खुनियो अत्थि, ता उस्सुक्कापेत्वा कम्मट्ठानं कथापेस्सामीति याचति । ननु च सो सयम्पि तेपिटको बहुस्सुतो, किं सयं कथेतुं न सक्कोतीति? नो न सक्कोति । बुद्धपटिभागस्स पन सावकस्स कथं सद्धातब्बं मज्जिस्सन्तीति याचति ।

बहुकिच्चो त्वं बहुकरणीयोति किं थेरो नवकम्मादिपसुतो, येन नं एवमाहाति? नो, सत्थरि पन परिनिब्बुते चतस्सो परिसा आनन्दत्थेरं उपसङ्कमित्वा, “भन्ते, इदानीं कस्स पत्तचीवरं गहेत्वा चरथ, कस्स परिवेणं सम्मज्जथ, कस्स मुखोदकं देथा”ति रोदन्ति परिदेवन्ति। थेरो “अनिच्चा सङ्घारा, बुद्धसरीरेपि निल्लज्जोव मच्चुराजा पहरि। एसा सङ्घारानं धम्मता, मा सोचित्थ, मा परिदेवित्था”ति परिसं सज्जापेति। इदमस्स बहुकिच्चं। तं सन्धाय थेरो एवमाह। **सन्दस्सेसी**ति पटिपत्तिगुणं दस्सेसि। **समादपेसी**ति गण्हापेसि। **समुत्तेजेसी**ति समुस्साहेसि। **सम्पहंसेसी**ति पटिलद्धगुणेन मोदापेसि।

थुल्लतिस्साति सरीरेन थूला, नामेन तिस्सा। **वेदेहमुनिनो**ति पण्डितमुनिनो। पण्डितो हि जाणसङ्घातेन वेदेन ईहति सब्बकिच्चानि करोति, तस्मा “वेदेहो”ति वुच्चति। वेदेहो च सो मुनि चाति, वेदेहमुनि। **धम्मं भासितब्बं मज्जती**ति तिपिटकधरस्स धम्मभण्डागारिकस्स सम्मुखे सयं अरज्जवासी पंसुकूलिको समानो “धम्मकथिको अहं”न्ति धम्मं भासितब्बं मज्जति। इदं किं पन, कथं पनाति? अवजानमाना भणति। **अस्सोसी**ति अज्जेन आगन्त्वा आरोचितवसेन अस्सोसि। **आगमेहि त्वं, आवुसो**ति तिद्व त्वं, आवुसो। **मा ते सङ्घो उत्तरि उपपरिक्खी**ति मा भिक्खुसङ्घो अतिरेकओकासे तं उपपरिक्खीति। इदं वुत्तं होति — “आनन्देन बुद्धपटिभागो सावको वारितो, एका भिक्खुनी न वारिता, तां सद्धिं सन्धवो वा सिनेहो वा भविस्सती”ति मा तं सङ्घो एवं अमज्जीति।

इदानीं अत्तनो बुद्धपटिभागभावं दीपेन्तो तं किं मज्जसि, आवुसोति आदिमाह? **सत्तरतनन्ति** सत्तहत्थप्पमाणं। **नागन्ति** हत्थिं। **अट्टट्टरतनं वा**ति अट्टरतनेन ऊनअट्टरतनं, पुरिमपादतो पट्टाय याव कुम्भा विदत्थाधिकसत्तहत्थुब्बेधन्ति अत्थो। **तालपत्तिकाया**ति तरुणतालपण्णेन। **चवित्था**ति चुता, न मता वा नट्टा वा, बुद्धपटिभागस्स पन सावकस्स उपवादं वत्वा महाकस्सपत्थेरे छहि अभिज्जाहि सीहनादं नदन्ते तस्सा कासावानि कण्टकसाखा विय कच्छुसाखा विय च सरीरं खादितुं आरद्धानि, तानि हारेत्वा सेतकानि निवत्थक्खणेयेवस्सा चित्तस्सादो उदपादीति। दसमं।

११. चीवरसुत्तवण्णना

१५४. एकादसमे **दक्खिणागिरिस्मिन्ति** राजगहं परिवारेत्वा ठितस्स गिरिनो दक्खिणभागे जनपदो दक्खिणागिरि नाम, तस्मिं चारिकं चरतीति अत्थो। चारिका च नाम दुविधा होति तुरितचारिका च अतुरितचारिका च। तत्थ यं एकच्चो एकं कासावं निवासेत्वा एकं पारुपित्वा पत्तचीवरं अंसे लग्गेत्वा छत्तं आदाय सरीरतो सेदेहि पग्घरन्तेहि दिवसेन सत्तट्ठयोजनानि गच्छति, यं वा पन बुद्धा किञ्चिदेव बोधनेय्यसत्तं दिस्वा योजनसतम्पि योजनसहस्सम्पि खणेन गच्छन्ति, एसा **तुरितचारिका** नाम। देवसिकं पन गावुतं अट्ठयोजनं तिगावुतं योजनन्ति एत्तकं अद्धानं अज्जतनाय निमन्तनं अधिवासयतो जनसङ्गहं करोतो गमनं, एसा **अतुरितचारिका** नाम। अयं इध अधिप्पेता।

ननु च थेरो पज्चवीसति वस्सानि छाया विय दसबलस्स पच्छतो पच्छतो गच्छन्तोव अहोसि, “कहं आनन्दो”ति वचनस्स ओकासमेव न अदासि, सो किस्मिं काले भिक्खुसङ्घेन सद्धिं चारिकं चरितुं ओकासं लभतीति? सत्थु परिनिब्बानसंवच्छरे। परिनिब्बुते किर सत्थरि महाकस्सपत्थेरो सत्थु परिनिब्बाने सन्निपतितस्स भिक्खुसङ्घस्स मज्झे निसीदित्वा धम्मविनयसङ्गायनत्थं पज्चसते भिक्खू उच्चिनित्वा, “आवुसो, मयं राजगहे वस्सं वसन्ता धम्मविनयं सङ्गायिस्साम, तुम्हे पुरे वस्सूपनायिकाय अत्तनो पलिबोधं उच्छिन्दित्वा राजगहे सन्निपतथा”ति वत्वा अत्तना राजगहं गतो। आनन्दत्थेरोपि भगवतो पत्तचीवरं आदाय महाजनं सज्जापेन्तो सावत्थिं गन्त्वा ततो निक्खम्म राजगहं गच्छन्तो दक्खिणागिरिस्मिं चारिकं चरि। तं सन्धायेतं वुत्तं।

येभ्य्येन कुमारभूताति ये ते हीनायावत्ता नाम, ते येभ्य्येन कुमारका दहरा तरुणा एकवस्सिकद्वेवस्सिका भिक्खू चेव अनुपसम्पन्नकुमारका च । कस्मा पनेते पब्बजिता, कस्मा हीनायावत्ताति? तेसं किर मातापितरो चिन्तेसुं — “आनन्दत्थेरो सत्थु विस्सासिको अट्ठ वरे याचित्वा उपट्ठहति, इच्छितिच्छित्तद्वानं सत्थारं गहेत्वा गन्तुं सक्कोति, अम्हाकं दारके एतस्स सन्तिके पब्बाजेम, सो सत्थारं गहेत्वा आगमिस्सति, तस्मिं आगते मयं महासक्कारं कातुं लभिस्सामा”ति । इमिना ताव कारणेन नेसं जातका ते पब्बाजेसुं । सत्थरि पन परिनिब्बुते तेसं सा पत्थना उपच्छिन्ना, अथ ते एकदिवसेनेव उप्पब्बाजेसुं ।

यथाभिरन्तन्ति यथारुचिया यथाअज्झासयेन । **तिकभोजनं पज्जत्तन्ति**, इदं “गणभोजने अज्जत्र समया पाचित्तिय”न्ति (पाचि० २११) । इदं सन्धाय वुत्तं । तत्थ हि तिण्णं जनानं अकप्पियनिमन्तनं सादियित्वा एकतो पटिगणहन्तानम्पि अनापत्ति, तस्मा “तिकभोजन”न्ति वुत्तं ।

दुम्मङ्कनं पुग्गलानं निग्गहायाति दुस्सीलपुग्गलानं निग्गणहनत्थं । **पेसलानं भिक्खूनं फासुविहारायाति** दुम्मङ्कनं निग्गहेनेव पेसलानं उपोसथपवारणा वत्तन्ति, समग्गवासो होति, अयं तेसं फासुविहारो होति, इमस्स फासुविहारस्स अत्थाय । **मा पापिच्छा पक्खं निस्साय सङ्गं भिन्देय्युन्ति** यथा देवदत्तो सपरिसो कुलेसु विज्जापेत्वा भुज्जन्तो पापिच्छे निस्साय सङ्गं भिन्दि, एवं अज्जेपि पापिच्छा गणबन्धेन कुलेसु विज्जापेत्वा भुज्जमाना गणं वट्टेत्वा तं पक्खं निस्साय मा सङ्गं भिन्देय्युन्ति, इति इमिना कारणेन पज्जत्तन्ति अत्थो । **कुलानुद्वयताय चाति** भिक्खुसङ्घे उपोसथपवारणं कत्वा समग्गवासं वसन्ते मनुस्सा सलाकभत्तादीनि दत्वा सग्गपरायणा भवन्ति, इति इमाय कुलानुद्वयताय च पज्जत्तन्ति अत्थो ।

सस्सघातं मज्जे चरसीति सस्सं घातेन्तो विय आहिण्डसि । **कुलूपघातं मज्जे चरसीति** कुलानि उपघातेन्तो विय हनन्तो विय आहिण्डसि । **ओलुज्जतीति** विसेसेन पलुज्जति भिज्जति । **पलुज्जन्ति खो ते, आवुसो, नवप्पायाति**, आवुसो, एते तुयं पायेन येभ्य्येन नवका एकवस्सिकदुवस्सिका दहरा चेव सामणेरा च पलुज्जन्ति भिज्जन्ति । **न वायं कुमारको मत्तमज्जासीति** अयं कुमारको अत्तनो पमाणं न जानातीति थेरं तज्जेन्तो आह ।

कुमारकवादा न मुच्चामाति कुमारकवादतो न मुच्चाम । **तथा हि पन त्वन्ति** इदमस्स एवं वत्तब्बताय कारणदस्सनत्थं वुत्तं । अयज्हेत्थ अधिप्पायो — यस्मा त्वं इमेहि नवेहि भिक्खूहि इन्द्रियसंवररहितेहि सद्धिं विचरसि, तस्मा कुमारकेहि सद्धिं विचरन्तो कुमारकोति वत्तब्बतं अरहसीति ।

अज्जतिथियपुब्बो समानोति इदं यस्मा थेरस्स इमस्मिं सासने नेव आचरियो न उपज्झायो पज्जायति, सयं कासायानि गहेत्वा निक्खन्तो, तस्मा अनत्तमनताय अज्जतिथियपुब्बतं आरोपयमाना आह ।

सहसाति एत्थ रागमोहचारोपि सहसाचारो, इदं पन दोसचारवसेन वुत्तं । **अप्पटिसङ्घाति** अप्पच्चवेक्खित्वा, इदानि अत्तनो पब्बज्जं सोधेन्तो **यत्वाहं, आवुसोति** आदिमाह । तत्थ **अज्जं सत्थारं उद्दिसितुन्ति** ठपेत्वा भगवन्तं अज्जं मय्हुं सत्थाति एवं उद्दिसितुं न जानामि । **सम्बाधो घरावासोति** आदीसु सचेपि सट्ठिहत्थे घरे योजनसतन्तरेपि वा द्वे जायम्पतिका वसन्ति, तथापि तेसं सकिञ्चनसपलिबोधट्टेन घरावासो सम्बाधोयेव । **रजापथोति** रागरजादीनं उट्टानट्टानन्ति महाअट्ठकथायं वुत्तं । “आगमनपथो”तिपि वत्तुं वट्टति । अलग्गनट्टेन अब्भोकासो वियाति **अब्भोकासो** । पब्बजितो हि कूटागाररतनमयपासाददेवविमानादीसु पिहितद्वारवातपानेसु पटिच्छन्नेसु वसन्तोपि नेव लग्गति न सज्जति न बज्जति, तेन वुत्तं “अब्भोकासो पब्बज्जा”ति । अपिच **सम्बाधो घरावासो** कुसलकिरियाय ओकासाभावतो **रजापथो** असंवृतसङ्कारट्टानं विय रजानं, किलेसरजानं सन्निपातट्टानतो, **अब्भोकासो पब्बज्जा** कुसलकिरियाय यथा सुखं

ओकाससम्भावतो ।

नयिदं सुकरं...पे०... पब्बजेय्यन्ति एत्थ अयं सङ्खेपकथा — यदेतं सिक्खत्तयब्रह्मचरियं एकम्पि दिवसं अखण्डं कत्वा चरिमकचित्तं पापेतब्बताय **एकन्तपरिपुण्णं** चरितब्बं, एकदिवसम्पि च किलेसमलेन अमलीनं कत्वा चरिमकचित्तं पापेतब्बताय **एकन्तपरिसुद्धं, सङ्खलिखितं** लिखितसङ्खसदिसं धोतसङ्खसप्पटिभागं चरितब्बं, इदं न सुकरं अगारं अज्झावसता अगारमज्झे वसन्तेन एकन्तपरिपुण्णं...पे०... चरितुं, यन्नूनाहं केसमस्सुं ओहारेत्वा कसायरसपीतताय कासायानि ब्रह्मचरियं चरन्तानं अनुच्छविकानि वत्थानि अच्छादेत्वा परिदहित्वा अगारस्मा निक्खमित्वा अनगारियं पब्बजेय्यन्ति । एत्थ च यस्मा अगारस्स हितं कसिवणिज्जादिकम्मं **अगारियन्ति** वुच्चति, तं पब्बज्जाय नत्थि, तस्मा पब्बज्जा अनगारियाति जातब्बा, तं अनगारियं । **पब्बजेय्यन्ति** पटिपज्जेय्यं ।

पटपिलोतिकानन्ति जिण्णपिलोतिकानं तेरसहत्योपि हि नवसाटको दसानं छिन्नकालतो पट्टाय पिलोतिकाति वुच्चति । इति महारहानि वत्थानि छिन्दित्वा कतं सङ्घाटिं सन्थाय “पटपिलोतिकानं सङ्घाटि”न्ति वुत्तं । **अद्धानमगगपटिपन्नोति** अट्टयोजनतो पट्टाय मगो अद्धानन्ति वुच्चति, तं अद्धानमगगं पटिपन्नो, दीघमगगं पटिपन्नोति अत्थो ।

इदानी यथा एस पब्बजितो, यथा च अद्धानमगगं पटिपन्नो, इमस्सत्थस्स आविभावत्थं अभिनीहारतो पट्टाय अनुपुब्बिकथा कथेतब्बा — अतीते किर कप्पसतसहस्समत्थके पदुमुत्तरो नाम सत्था उदपादि, तस्मिं हंसवतीनगरं उपनिस्साय खेमे मिगदाये विहरन्ते वेदेहो नाम कुटुम्बिको असीतिकोटिधनविभवो पातोव सुभोजनं भुज्जित्वा उपोसथङ्गानि अधिद्वाय गन्धपुष्पादीनि गहेत्वा विहारं गन्त्वा सत्थारं पूजेत्वा वन्दित्वा एकमन्तं निसीदि । तस्मिं खणे सत्था महानिसभत्थेरं नाम ततियसावकं “एतदगं, भिक्खवे, मम सावकानं भिक्खूनं धुतवादानं यदिदं निसभो”ति एतदगो ठपेसि । उपासको तं सुत्वा पसन्नो धम्मकथावसाने महाजने उट्टाय गते सत्थारं वन्दित्वा, “भन्ते, स्वे मय्हं भिक्खं अधिवासेथा”ति आह । महा खो, उपासक, भिक्खुसङ्घोति । कित्तको भगवाति । अट्टसट्ठिभिक्खुसतसहस्सन्ति । भन्ते, एकं सामणेरम्पि विहारे असेसेत्वा भिक्खं अधिवासेथाति । सत्था अधिवासेसि । उपासको सत्थु अधिवासनं विदित्वा गेहं गन्त्वा महादानं सज्जेत्वा पुनदिवसे सत्थु कालं आरोचापेसि । सत्था पत्तचीवरमादाय भिक्खुसङ्घपरिवुतो उपासकस्स घरं गन्त्वा पज्जत्तासने निसिन्नो दक्खिणोदकावसाने यागुभत्तादीनि सम्पटिच्छन्तो भत्तविस्सगं अकासि । उपासकोपि सत्थु सन्तिके निसीदि ।

तस्मिं अन्तरे महानिसभत्थेरो पिण्डाय चरन्तो तमेव वीथिं पटिपज्जि । उपासको दिस्वा उट्टाय गन्त्वा थेरं वन्दित्वा “पत्तं, भन्ते, नो देथा”ति आह । थेरो पत्तं अदासि । भन्ते, इधेव पविसथ, सत्थापि गेहे निसिन्नोति । न वट्टिस्सति उपासकाति । उपासको थेरस्स पत्तं गहेत्वा पिण्डपातस्स पूरेत्वा नीहरित्वा अदासि । ततो थेरं अनुगन्त्वा निवत्तो सत्थु सन्तिके निसीदित्वा एवमाह — “भन्ते, महानिसभत्थेरो ‘सत्था गेहे निसिन्नो’ति वुत्तेपि पविसितुं न इच्छि, अत्थि नु खो एतस्स तुम्हाकं गुणेहि अतिरेको गुणो”ति । बुद्धानञ्च वण्णमच्छेरं नाम नत्थि । अथ सत्था एवमाह — “उपासक, मयं भिक्खं आगमयमाना गेहे निसीदाम, सो भिक्खु न एवं निसीदित्वा भिक्खं उदिक्खति । मयं गामन्तसेनासने वसाम, सो अरञ्जस्मियेव वसति । मयं छन्ने वसाम, सो अब्भोकासम्हियेव वसति । इति तस्स अयञ्च अयञ्च गुणो”ति महासमुद्धं पूरयमानोव कथेसि । उपासको पकतियापि जलमानदीपो तेलेन आसित्तो विय सुट्ठतरं पसन्नो हुत्वा चिन्तेसि — “किं मय्हं अज्जाय सम्पत्तिया, अनागते एकस्स बुद्धस्स सन्तिके धुतवादानं अगगभावत्थाय पत्थनं करिस्सामी”ति?

सो पुनपि सत्थारं निमन्तेत्वा तेनेव नियामेन सत्त दिवसानि दानं दत्त्वा सत्तमे दिवसे अट्टसट्ठिभिक्षुसतसहस्सस्स तिचीवरानि दत्त्वा सत्थु पादमूले निपज्जित्वा एवमाह — “यं मे, भन्ते, सत्त दिवसानि दानं देन्तस्स मेत्तं कायकम्मं मेत्तं वचीकम्मं मेत्तं मनोकम्मं, इमिनाहं न अज्जं देवसम्पत्तिं वा सक्कमारब्रह्मसम्पत्तिं वा पत्थेमि, इदं पन मे कम्मं अनागते एकस्स बुद्धस्स सन्तिके महानिसभत्थेरेन पत्तट्ठानन्तरं पापुणनत्थाय तेरसधुतङ्गधरानं अग्गभावस्स पच्चयो होतू”ति । सत्था “महन्तं ठानं इमिना पत्थितं, समिज्झिस्सति नु खो”ति ओलोकेन्तो समिज्जनभावं दिस्वा आह — “मनापं ते ठानं पत्थितं, अनागते सतसहस्सकप्पमत्थके गोतमो नाम बुद्धो उप्पज्जिस्सति, तस्स त्वं ततियसावको महाकस्सपत्थेरो नाम भविस्ससी”ति । तं सुत्वा उपासको “बुद्धानं द्वे कथा नाम नत्थी”ति पुनदिवसे पत्तब्बं विय तं सम्पत्तिं अमज्जित्थ । सो यावतायुकं सीलं रक्खित्वा तत्थ कालङ्गतो सग्गे निब्बत्ति ।

ततो पट्ठाय देवमनुस्सेसु सम्पत्तिं अनुभवन्तो इतो एकनवुतिकप्पे विपस्सिम्हि सम्मासम्बुद्धे बन्धुमतीनगरं निस्साय खेमे मिगदाये विहरन्ते देवलोका चवित्वा अज्जतरस्मिं परिजिण्णे ब्राह्मणकुले निब्बत्ति । तस्मिञ्च काले “विपस्सी भगवा सत्तमे सत्तमे संवच्छरे धम्मं कथेती”ति महन्तं कोलाहलं होति । सकलजम्बुदीपे देवता “सत्था धम्मं कथेस्सती”ति आरोचेन्ति, ब्राह्मणो तं सासनं अस्सोसि । तस्स च निवासनसाटको एको होति, तथा ब्राह्मणिया, पारुपनं पन द्विन्नम्पि एकमेव । सकलनगरे “एकसाटकब्राह्मणो”ति पज्जायति । ब्राह्मणानं केनचिदेव किच्चेन सन्निपाते सति ब्राह्मणिं गेहे ठपेत्वा सयं गच्छति, ब्राह्मणीनं सन्निपाते सति सयं गेहे तिट्ठति, ब्राह्मणी तं वत्थं पारुपित्वा गच्छति । तस्मिं पन दिवसे ब्राह्मणो ब्राह्मणिं आह — “भोति, किं रत्तिं धम्मस्सवनं सुणिस्ससि दिवा”ति? “मयं मातुगामजातिका नाम रत्तिं सोतुं न सक्कोम, दिवा सोस्सामी”ति ब्राह्मणं गेहे ठपेत्वा वत्थं पारुपित्वा उपासिकाहि सद्धिं दिवा गन्त्वा सत्थारं वन्दित्वा एकमन्ते निसिन्ना धम्मं सुत्वा उपासिकाहियेव सद्धिं आगमासि । अथ ब्राह्मणो ब्राह्मणिं गेहे ठपेत्वा वत्थं पारुपित्वा विहारं गतो ।

तस्मिं च समये सत्था परिसमज्झे अलङ्कृतधम्मासने सन्निस्सिन्तो चित्तबीजनिं आदाय आकासगङ्गं ओतारेन्तो विय सिनेरुं मत्थं कत्वा सागरं निम्मथेन्तो विय धम्मकथं कथेति । ब्राह्मणस्स परिसन्ते निसिन्नस्स धम्मं सुणन्तस्स पठमयामस्मियेव सकलसरीरं पूरयमाना पज्चवण्णा पीति उप्पज्जि । सो पारुतवत्थं सङ्घरित्वा “दसबलस्स दस्सामी”ति चिन्तेसि । अथस्स आदीनवसहस्सं दस्सयमानं मच्छेरं उप्पज्जि, सो “ब्राह्मणिया च मय्हज्च एकमेव वत्थं, अज्जं किज्चि पारुपनं नत्थि, अपारुपित्वा च नाम बहि चरितुं न सक्का”ति सब्बथापि अदातुकामो अहोसि । अथस्स निक्खन्ते पठमयामे मज्झिमयामेपि तथेव पीति उप्पज्जि, सो तथेव च चिन्तेत्वा तथेव अदातुकामो अहोसि । अथस्स मज्झिमयामे निक्खन्ते पच्छिमयामेपि तथेव पीति उप्पज्जि, सो “तरणं वा होतु मरणं वा, पच्छापि जानिस्सामी”ति वत्थं सङ्घरित्वा सत्थु पादमूले ठपेसि । ततो वामहत्थं आभुजित्वा दक्खिणेन हत्थेन तिक्खत्तुं अप्फोटेत्वा “जितं मे जितं मे”ति तयो वारे नदि ।

तस्मिञ्च समये बन्धुमराजा धम्मासनस्स पच्छतो अन्तोसाणियं निसिन्तो धम्मं सुणाति । रज्जो च नाम “जितं मे”ति सट्ठो अमनापो होति । सो पुरिसं पेसेसि “गच्छ एतं पुच्छ किं वदेसी”ति? सो तेन गन्त्वा पुच्छितो आह — “अवसेसा हत्थियानादीनि आरुह्य असिचम्मादीनि गहेत्वा परसेनं जिनन्ति, न तं अच्छरियं, अहं पन पच्छतो आगच्छन्तस्स कूटगोणस्स मुगारेन सीसं भिन्दित्वा तं पलापेन्तो विय मच्छेरचित्तं महित्वा पारुतवत्थं दसबलस्स अदासि, तं मे मच्छरियं जित”न्ति आह । पुरिसो गन्त्वा तं पवत्ति रज्जो आरोचेसि । राजा आह — “अम्हे भणे दसबलस्स अनुरूपं न जानिम्हा, ब्राह्मणो पन जानी”ति वत्थयुगम्पि पेसेसि । तं दिस्वा ब्राह्मणो चिन्तेसि — “अयं मय्हं तुण्ही निसिन्नस्स पठमं किज्चि अदत्त्वा सत्थु गुणे कथेन्तस्स अदासि, सत्थु गुणे पटिच्च उप्पन्नेन मय्हं को अत्थो”ति तम्पि वत्थयुगं दसबलस्सेव अदासि । राजा “किं ब्राह्मणेन कत”न्ति? पुच्छित्वा, “तम्पि तेन वत्थयुगं तथागतस्सेव दिन्न”न्ति सुत्वा अज्जानि द्वे

वत्थयुगानि पेसेसि । सो तानिपि अदासि । राजा अज्जानिपि चत्तारीति एवं याव द्वत्तिस वत्थयुगानि पेसेसि । अथ ब्राह्मणो “इदं वड्ढेत्वा गहणं विय होती”ति अत्तनो अत्थाय एकं ब्राह्मणिया अत्थाय एकन्ति द्वे वत्थयुगानि गहेत्वा तिस युगानि तथागतस्सेव अदासि । ततो पट्टाय च सत्थु विस्सासिको जातो ।

अथ नं राजा एकदिवसं सीतसमये सत्थु सन्तिके धम्मं सुणन्तं दिस्वा सतसहस्सगघनिकं अत्तनो पारुतं रत्तकम्बलं दत्त्वा आह — “इतो पट्टाय इदं पारुपित्वा धम्मं सुणाही”ति । सो “किं मे इमिना कम्बलेन इमस्मिं पूतिकाये उपनीतेना”ति? चिन्तेत्वा, अन्तोगन्धकुटियं तथागतमज्जस्स उपरि वितानं कत्वा अगमासि । अथ एकदिवसं राजा पातोव विहारं गन्त्वा अन्तोगन्धकुटियं सत्थु सन्तिके निसीदि । तस्मिञ्च समये छब्बण्णा बुद्धरस्मियो कम्बलं पटिहज्जन्ति, कम्बलो अतिविय विरोचति । राजा उद्धं ओलोकेन्तो सज्जानित्वा आह — “भन्ते, अम्हाकं एस कम्बलो, अम्हेहि एकसाटकब्राह्मणस्स दिन्नो”ति । तुम्हेहि, महाराज, ब्राह्मणो पूजितो, ब्राह्मणेन अहं पूजितोति । राजा “ब्राह्मणो युत्तकं अज्जासि, न मय”न्ति पसीदित्वा यं मनुस्सानं उपकारभूतं, तं सब्बं अट्ठट्ठकं कत्वा सब्बट्ठकं नाम दानं दत्त्वा पुरोहितद्वाने ठपेसि । सोपि “अट्ठट्ठकं नाम चतुसट्ठि होती”ति चतुसट्ठि सलाकभत्तानि उपनिबन्धापेत्वा यावजीवं दानं दत्त्वा सीलं रक्खित्वा ततो चुतो सगगे निब्बत्ति ।

पुन ततो चुतो इमस्मिं कप्पे कोणागमनस्स च भगवतो कस्सपदसबलस्स चाति द्विन्नं बुद्धानं अन्तरे बाराणसियं कुटुम्बियघरे निब्बत्तो, सो वुद्धिमन्वाय घरावासं वसन्तो एकदिवसं अरज्जे जङ्घविहारं चरति । तस्मिञ्च समये पच्चेकबुद्धो नदीतीरे चीवरकम्मं करोन्तो अनुवाते अप्पहोन्ते सङ्घरित्वा ठपेतुं आरब्धो । सो दिस्वा, “कस्मा, भन्ते, सङ्घरित्वा ठपेथा”ति? आह । अनुवातो नप्पहोतीति । “इमिना, भन्ते, करोथा”ति साटकं दत्त्वा, “निब्बत्तिनिब्बत्तद्वाने मे केनचि परिहानि मा होतू”ति पत्थनं पट्टपेसि । घरेपिस्स भगिनिया सट्ठि भरियाय कलहं करोन्तिया पच्चेकबुद्धो पिण्डाय पाविसि ।

अथस्स भगिनी पच्चेकबुद्धस्स पिण्डपातं दत्त्वा तस्स भरियं सन्धाय “एवरूपं बालं योजनसतेन परिवज्जेय्य”न्ति पत्थनं पट्टपेसि । सा गेहद्वारे ठिता तं सुत्वा, “इमाय दिन्नं भत्तं एस मा भुज्जतू”ति पत्तं गहेत्वा पिण्डपातं छुट्टेत्वा कललस्स पूरेत्वा अदासि । इतरा दिस्वा, “बाले मं ताव अक्कोस वा पहर वा । एवरूपस्स पन द्वे असङ्खेय्यानि पूरितपारमिस्स पत्ततो भत्तं छुट्टेत्वा कललं दातुं न युत्त”न्ति आह । अथस्स भरियाय पटिसङ्खानं उप्पज्जि । सा “तिट्ठथ, भन्ते”ति कललं छुट्टेत्वा पत्तं धोवित्वा गन्धचुण्णेन उब्बट्टेत्वा पवरस्स चतुमधुरस्स पूरेत्वा उपरि आसित्तेन पदुमगम्भवण्णेन सप्पिना विज्जोतमानं पच्चेकबुद्धस्स हत्थे ठपेत्वा, “यथा अयं पिण्डपातो ओभासजातो, एवं ओभासजातं मे सरीरं होतू”ति पत्थनं पट्टपेसि । पच्चेकबुद्धो अनुमोदित्वा आकासं पक्खन्दि । तेपि जायम्पतिका यावतायुकं कुसलं कत्वा सगगे निब्बत्तित्वा पुन ततो चवित्वा उपासको बाराणसियं असीतिकोटिविभवस्स सेट्ठिनो पुत्तो हुत्वा निब्बत्ति, इतरा तादिसस्सेव धीता हुत्वा निब्बत्ति ।

तस्स वुद्धिप्पत्तस्स तमेव सेट्ठिधीतरं आनयिंसु । तस्सा पुब्बे अदिन्नविपाकस्स तस्स कम्मस्स आनुभावेन पतिकुलं पविट्टमत्ताय उम्मारब्भन्तरे सकलसरीरं उग्घाटितवच्चकुटि विय दुग्गन्धं जातं । सेट्ठिकुमारो “कस्सायं गन्धो”ति पुच्छित्वा “सेट्ठिकज्जाया”ति सुत्वा “नीहरथ नीहरथा”ति आभतनियामेनेव कुलघरं पेसेसि । सा एतेनेव नीहारेन सत्तसु ठानेसु पटिनिवत्तिता चिन्तेसि — “अहं सत्तसु ठानेसु पटिनिवत्ता । किं मे जीवितेना”ति? अत्तनो आभरणभण्डं भज्जापेत्वा सुवण्णिट्ठकं कारेसि रतनायतं विदत्थिवित्थतं चतुरङ्गुलुब्बेधं । ततो हरितालमनोसिलापिण्डं गहेत्वा अट्ठ उप्पलहत्थके आदाय कस्सपदसबलस्स चेतियकरणद्वानं गता । तस्मिञ्च खणे एका इट्ठकपन्ति परिकिखपित्वा आगच्छमाना घटनिट्ठकाय ऊना होति । सेट्ठिधीता वड्ढकिं आह — “इमं इट्ठकं एत्थ ठपेथा”ति । अम्म, भद्दके काले आगतासि, सयमेव

ठपेहीति । सा आरुह्य तेलेन हरितालमनोसिलं योजेत्वा तेन बन्धनेन इडुकं पतिद्वुपेत्वा उपरि अट्टहि उप्पलहत्यकेहि पूजं कत्वा वन्दित्वा, “निब्बत्तनिब्बत्तद्वाने मे कायतो चन्दनगन्धो वायतु, मुखतो उप्पलगन्धो”ति पत्थनं कत्वा, चेतियं वन्दित्वा, पदक्खिणं कत्वा अगमासि ।

अथ तस्मिंयेव खणे यस्स सेट्ठिपुत्तस्स पठमं गेहं नीता, तस्स तं आरब्ध सति उदपादि । नगरेपि नक्खत्तं संघुट्टं होति । सो उपट्ठाके आह — “तदा इध आनीता सेट्ठिधीता अत्थि, कहां सा”ति? “कुलगेहे सामी”ति । “आनेथ नं, नक्खत्तं कीळिस्सामा”ति । ते गन्त्वा, तं वन्दित्वा ठिता “किं, ताता, आगतत्था”ति? ताय पुट्ठा तं पवत्ति आचिक्खिंसु । “ताता, मया आभरणभण्डेन चेतियं पूजितं, आभरणं मे नत्थी”ति । ते गन्त्वा सेट्ठिपुत्तस्स आरोचेसुं । “आनेथ नं, पिळ्ळन्धनं लभिस्सामा”ति । ते आनयिंसु । तस्सा सह घरप्पवेसेन सकलगेहं चन्दनगन्धञ्चेव नीलुप्पलगन्धञ्च वायि ।

सेट्ठिपुत्तो तं पुच्छि — “पठमं तव सरीरतो दुग्गन्धो वायि, इदानीं पन ते सरीरतो चन्दनगन्धो, मुखतो उप्पलगन्धो वायति । किं एत”न्ति? सा आदितो पट्टाय अत्तनो कतकम्मं आरोचेसि । सेट्ठिपुत्तो “निय्यानिकं वत बुद्धानं सासन”न्ति पसीदित्वा योजनिकं सुवण्णचेतियं कम्बलकञ्चुकेन परिक्खिपित्वा तत्थ तत्थ रथचक्कप्पमाणेहि सुवण्णपदुमेहि अलङ्कुरि । तेसं द्वादसहत्या ओलम्बका होन्ति । सो तत्थ यावतायुकं ठत्वा सग्गे निब्बत्तित्वा ततो चुतो बाराणसितो योजनमत्ते ठाने अज्जतरस्मिं अमच्चकुले निब्बत्ति । सेट्ठिकज्जा देवलोकतो चवित्वा राजकुले जेड्ढीता हुत्वा निब्बत्ति ।

तेसु वयप्पत्तेसु कुमारस्स वसनगामे नक्खत्तं संघुट्टं, सो मातरं आह — “साटकं मे अम्म देहि, नक्खत्तं कीळिस्सामी”ति । सा धोतवत्थं नीहरित्वा अदासि । “अम्म थूलं इद”न्ति । अज्जं नीहरित्वा अदासि, तम्पि पटिक्खिपि । अज्जं नीहरित्वा अदासि, तम्पि पटिक्खिपि । अथ नं माता आह — “तात, यादिसे गेहे मयं जाता, नत्थि नो इतो सुखुमतरस्स पटिलाभाय पुज्ज”न्ति । “लभनट्टानं गच्छामि अम्मा”ति । “पुत्त अहं अज्जेव तुहं बाराणसिनगरे रज्जपटिलाभम्पि इच्छामी”ति । सो मातरं वन्दित्वा आह — “गच्छामि अम्मा”ति । “गच्छ, ताता”ति । एवं किरस्सा चित्तं अहोसि — “कहं गमिस्सति, इध वा एत्थ वा गेहे निसीदिस्सती”ति? सो पन पुज्जनियामेन निक्खमित्वा बाराणसिं गन्त्वा उय्याने मङ्गलसिलापट्टे ससीसं पारुपित्वा निपज्जि । सो चा बाराणसिरज्जो कालङ्कतस्स सत्तमो दिवसो होति ।

अमच्चा रज्जो सरीरकिच्चं कत्वा राजङ्गणे निसीदित्वा मन्तयिंसु — “रज्जो एका धीताव अत्थि, पुत्तो नत्थि । अराजकं रज्जं न तिड्ढति । को राजा होती”ति मन्तेत्वा, “त्वं होहि, त्वं होही”ति । पुरोहितो आह — “बहुं ओलोकेतुं न वट्ठति, फुस्सरथं विस्सज्जेमा”ति । ते कुमुदवण्णे चत्तारो सिन्धवे योजेत्वा, पञ्चविधं राजककुधभण्डं सेतच्छत्तञ्च रथस्मिंयेव ठपेत्वा रथं विस्सज्जेत्वा पच्छतो तूरियानि पग्गणहापेसुं । रथो पाचीनद्वारेन निक्खमित्वा उय्यानाभिमुखो अहोसि, “परिचयेन उय्यानाभिमुखो गच्छति, निवत्तेमा”ति केचि आहंसु । पुरोहितो “मा निवत्तयित्था”ति आह । रथो कुमारं पदक्खिणं कत्वा आरोहनसज्जो हुत्वा अट्ठासि । पुरोहितो पारुपनकण्णं अपनेत्वा पादतलानि ओलोकेन्तो “तिड्ढतु अयं दीपो, द्विसहस्सदीपपरिवारेसु चतूसु दीपेसु एस रज्जं कातुं युत्तो”ति वत्वा, “पुनपि तूरियानि पग्गणहाथ पुनपि पग्गणहाथा”ति तिक्खत्तुं तूरियानि पग्गणहापेसि ।

अथ कुमारो मुखं विवरित्वा ओलोकेत्वा, “केन कम्मेन आगतत्था”ति? आह । “देव, तुम्हाकं रज्जं पापुणाती”ति । “राजा कह”न्ति । “देवत्तं गतो सामी”ति । “कति दिवसा अतिक्कन्ता”ति? “अज्ज सत्तमो दिवसो”ति । “पुत्तो वा धीता वा नत्थी”ति । “धीता अत्थि देव, पुत्तो नत्थी”ति । “तेन हि करिस्सामि रज्ज”न्ति । ते तावदेव अभिसेकमण्डपं कत्वा राजधीतरं सब्बालङ्कारेहि अलङ्कुरित्वा उय्यानं आनेत्वा कुमारस्स अभिसेकं अकंसु ।

अथस्स कताभिसेकस्स सतसहस्सग्घनिकं वत्थं उपहरिंसु। सो “किमिदं, ताता”ति? आह। “निवासनवत्थं देवा”ति। “ननु, ताता, थूल”न्ति। “मनुस्सानं परिभोगवत्थेसु इतो सुखुमतरं नत्थि देवा”ति। “तुम्हाकं राजा एवरूपं निवासेसी”ति? “आम, देवा”ति। “न मज्जे पुज्जवा तुम्हाकं राजा, सुवण्णभिङ्गारं आहरथ, लभिस्साम वत्थ”न्ति। सुवण्णभिङ्गारं आहरिंसु। सो उट्ठाय हत्थे धोवित्वा, मुखं विक्खालेत्वा, हत्थेन उदकं आदाय, पुरत्थिमदिसाय अब्भुक्किरि, घनपथविं भिन्दित्वा अट्ठ कप्परुक्खा उट्ठहिंसु। पुन उदकं गहेत्वा दक्खिणं पच्छिमं उत्तरन्ति एवं चतस्सो दिसा अब्भुक्किरि, सब्बदिसासु अट्ठ अट्ठ कत्वा द्वात्तिस कप्परुक्खा उट्ठहिंसु। सो एकं दिब्बदुस्सं निवासेत्वा एकं पारुपित्वा “नन्दरज्जो विजिते सुत्तकन्तिका इत्थियो मा सुत्तं कन्तिसूति एवं भेरिं चारापेथा”ति वत्वा, छत्तं उस्सापेत्वा, अलङ्कृतपटियत्तो हत्थिक्खन्धवरगतो नगरं पविसित्वा, पासादं आरुह्य महासम्पत्तिं अनुभवि।

एवं काले गच्छन्ते एकदिवसं देवी रज्जो सम्पत्तिं दिस्वा, “अहो तपस्सी”ति कारुज्जाकारं दस्सेसि। “किमिदं देवी”ति? च पुट्ठा, “अतिमहती, देव, सम्पत्ति, अतीते बुद्धानं सद्वहित्वा कल्याणं अकत्थ, इदानी अनागतस्स पच्चयं कुसलं न करोथा”ति? आह। “कस्स दस्सामि? सीलवन्तो नत्थी”ति। “असुज्जो, देव, जम्बुदीपो अरहन्तेहि, तुम्हे दानमेव सज्जेथ, अहं अरहन्ते लच्छामी”ति आह। राजा पुनदिवसे पाचीनद्वारे दानं सज्जापेसि। देवी पातोव उपोसथङ्गानि अधिट्ठाय उपरिपासादे पुरत्थाभिमुखा उरेन निपज्जित्वा — “सचे एतस्सा दिसाय अरहन्तो अत्थि, आगच्छन्तु अम्हाकं भिक्खं गणहन्तू”ति आह। तस्सं दिसायं अरहन्तो नाहेसुं। तं सक्कारं कपणद्धिकयाचकानं अदंसु।

पुनदिवसे दक्खिणद्वारे दानं सज्जेत्वा तथेव अकासि, पुनदिवसे पच्छिमद्वारे। उत्तरद्वारे सज्जितदिवसे पन देविया तथेव निमन्तेन्तिया हिमवन्ते वसन्तानं पदुमवतिया पुत्तानं पज्जसतानं पच्चेकबुद्धानं जेट्ठको महापदुमपच्चेकबुद्धो भातिके आमन्तेसि “मारिसा, नन्दराजा तुम्हे निमन्तेति, अधिवासेथ तस्सा”ति। ते अधिवासेत्वा पुनदिवसे अनोतत्तदहे मुखं धोवित्वा आकासेन आगन्त्वा उत्तरद्वारे ओतरिंसु। मनुस्सा गन्त्वा “पज्जसता, देव, पच्चेकबुद्धा आगता”ति रज्जो आरोचेसुं। राजा सद्धिं देविया गन्त्वा वन्दित्वा पत्तं गहेत्वा पच्चेकबुद्धे पासादं आरोपेत्वा तेसं दानं दत्वा भत्तकिच्चावसाने राजा सङ्गथेरस्स, देवी सङ्गनवकस्स पादमूले निपज्जित्वा, “अय्या पच्चयेहि न किलमिस्सन्ति, मयं पुज्जेन न हायिस्साम, अम्हाकं यावजीवं इध निवासाय पटिज्जं देथा”ति पटिज्जं कारेत्वा उय्याने पज्ज पण्णसालासतानि पज्ज चङ्कमनसतानीति सब्बाकारेन निवासद्धानं सम्पादेत्वा तत्थ वसापेसुं।

एवं काले गच्छन्ते रज्जो पच्चन्तो कुपितो। “अहं पच्चन्तं वूपसमेतुं गच्छामि, त्वं पच्चेकबुद्धेसु मा पमज्जी”ति देविं ओवदित्वा गतो। तस्मिं अनागतेयेव पच्चेकबुद्धानं आयुसङ्गारा खीणा। महापदुमपच्चेकबुद्धो तियामरत्तिं ज्ञानकीळं कीळित्वा अरुणुगमने आलम्बनफलकं आलम्बित्वा ठितकोव अनुपादिसेसाय निब्बानधातुया परिनिब्बायि, एतेनुपायेन सेसापीति सब्बेपि परिनिब्बुता। पुनदिवसे देवी पच्चेकबुद्धानं निसीदनद्धानं हरितूपलित्तं कारेत्वा पुप्फानि विकिरित्वा धूपं दत्वा तेसं आगमनं ओलोकयन्ती निसिन्ना आगमनं अपस्सन्ती पुरिसं पेसेसि — “गच्छ, तात, जानाहि, किं अय्यानं किञ्चि अफासुक”न्ति? सो गन्त्वा महापदुमस्स पण्णसालाय द्वारं विवरित्वा तत्थ अपस्सन्तो चङ्कमनं गन्त्वा आलम्बनफलकं निस्साय ठितं दिस्वा वन्दित्वा, “कालो, भन्ते”ति आह। परिनिब्बुतसरीरं किं कथेस्सति? सो “निद्वायति मज्जे”ति गन्त्वा पिट्ठिपादे हत्थेन परामसि। पादानं सीतलताय चेव थद्धताय च परिनिब्बुतभावं जत्वा दुतियस्स सन्तिकं अगमासि, एवं ततियस्साति सब्बेसं परिनिब्बुतभावं जत्वा राजकुलं गतो। “कहं, तात, पच्चेकबुद्धा”ति? पुट्ठो “परिनिब्बुता, देवी”ति आह। देवी कन्दन्ती रोदन्ती निक्खमित्वा नागरेहि सद्धिं तत्थ गन्त्वा साधुकीळितं कारेत्वा पच्चेकबुद्धानं सरीरकिच्चं कत्वा धातुयो गहेत्वा चेतियं पतिट्ठापेसि।

राजा पचन्तं वूपसमेत्वा आगतो पच्चुग्गमनं आगतं देविं पुच्छि “किं, भद्दे, पच्चेकबुद्धेसु नप्पमज्जि, निरोगा अय्या”ति? “परिनिब्बुता देवा”ति । राजा चिन्तेसि — “एवरूपानम्मि पण्डितानं मरणं उप्पज्जति, अम्हाकं कुतो मोक्खो”ति? सो नगरं अगन्त्वा उय्यानमेव पविसित्वा जेट्टपुत्तं पक्कोसापेत्वा तस्स रज्जं पटियादेत्वा सयं समणकपब्बज्जं पब्बजि, देवीपि “इमस्मिं पब्बजिते अहं किं करिस्सामी”ति? तत्थेव उय्याने पब्बजिता । द्वेपि ज्ञानं भावेत्वा ततो चुता ब्रह्मलोके निब्बत्तिसु ।

तेसु तत्थेव वसन्तेसु अम्हाकं सत्था लोके उप्पज्जित्वा पवत्तितवरधम्मचक्को अनुपुब्बेन राजगहं पाविसि । अयं पिप्पलिमाणवो मगधरट्ठे महातित्थब्राह्मणगामे कपिलब्राह्मणस्स अगमहेसिया कुच्छिम्हि निब्बत्तो, अयं भद्दा कापिलानी मद्दरट्ठे सागलनगरे कोसियगोत्तब्राह्मणस्स अगमहेसिया कुच्छिस्मिं निब्बत्ता । तेसं खो अनुक्कमेन वट्ठुमानानं पिप्पलिमाणवस्स वीसतिमे वस्से भद्दाय सोळसमे वस्से सम्पत्ते मातापितरो पुत्तं ओलोकेत्वा, “तात, त्वं वयप्पत्तो, कुलवंसो नाम पटिट्ठपेतब्बो”ति अतिविय निप्पीळयिंसु । माणवो आह — “मय्हं सोतपथे एवरूपं कथं मा कथेथ । अहं याव तुम्हे धरथ, ताव पटिजग्गिस्सामि, तुम्हाकं पच्छतो निक्खमित्वा पब्बजिस्सामी”ति । ते कतिपाहं अतिक्कमित्वा पुन कथयिंसु, सोपि तथेव पटिक्खिपि । पुन कथयिंसु, पुनपि पटिक्खिपि । ततो पट्टाय माता निरन्तरं कथेतिथेव ।

माणवो “मम मातरं सज्जापेस्सामी”ति रत्तसुवण्णस्स निक्खसहस्सं दत्त्वा सुवण्णकारेहि एकं इत्थिरूपं कारापेत्वा तस्स मज्जनघट्टनादिकम्मपरियोसाने तं रत्तवत्थं निवासापेत्वा वण्णसम्पन्नेहि पुप्फेहि चेव नानाअलङ्कारेहि च अलङ्कारापेत्वा मातरं पक्कोसापेत्वा आह — “अम्म एवरूपं आरम्मणं लभन्तो गेहे वसामि, अलभन्तो न वसामी”ति । पण्डिता ब्राह्मणी चिन्तेसि — “मय्हं पुत्तो पुज्जवा दिन्नदानो कताभिनीहारो, पुज्जं करोन्तो न एककोव अकासि, अब्बा एतेन सह कतपुज्जा सुवण्णरूपकपटिभागा भविस्सती”ति अट्ठ ब्राह्मणे पक्कोसापेत्वा सब्बकामेहि सन्तप्पेत्वा सुवण्णरूपकं रथं आरोपेत्वा, “गच्छथ, ताता, यत्थ अम्हाकं जातिगोत्तभोगेहि समानकुले एवरूपं दारिकं पस्सथ, इममेव सुवण्णरूपकं, पण्णाकारं कत्वा देथा”ति उय्योजेसि ।

ते “अम्हाकं नाम एतं कम्म”न्ति निक्खमित्वा, “कत्थ गमिस्सामा”ति? चिन्तेत्वा, “मद्दरट्ठं नाम इत्थाकरो, मद्दरट्ठं गमिस्सामा”ति मद्दरट्ठे सागलननगरं अगमिंसु । तत्थ तं सुवण्णरूपकं न्हानतित्थे ठपेत्वा एकमन्तं निसीदिसु । अथ भद्दाय धाती भद्दं न्हापेत्वा अलङ्करित्वा सिरिगम्भे निसीदापेत्वा न्हायितुं आगच्छन्ती तं रूपकं दिस्वा, “अय्यधीता मे इधागता”ति सज्जाय तज्जेत्वा “दुब्बिनिते, किं त्वं इधागता”ति? तलसत्तिकं उगिरित्वा, “गच्छ सीघ”न्ति गण्डपस्से पहरि । हत्थो पासाणे पटिहतो विय कम्पित्थ । सा पटिक्कमित्वा “एवं थद्धं नाम महागीवं दिस्वा, ‘अय्यधीता मे’ति सज्जं उप्पादेसिं, अय्यधीताय हि मे अयं निवासनपटिगाहिकापि अयुत्ता”ति आह । अथ नं ते मनुस्सा परिवारेत्वा “एवरूपा ते सामिधीता”ति पुच्छिंसु । “किं एसा, इमाय सतगुणेन सहस्सगुणेन मय्हं अय्या अभिरूपतरा, द्वादसहत्थे गम्भे निसिन्नाय पदीपकिच्चं नत्थि, सरीरोभासेनेव तमं विधमती”ति । “तेन हि आगच्छा”ति तं खुज्जं गहेत्वा सुवण्णरूपकं रथं आरोपेत्वा कोसियगोत्तस्स घरद्वारे ठत्वा आगमनं निवेदयिंसु ।

ब्राह्मणो पटिसन्थारं कत्वा, “कुतो आगतत्था”ति? पुच्छि । “मगधरट्ठे महातित्थगामे कपिलब्राह्मणस्स घरतो”ति । “किं कारणा आगता”ति । “इमिना नाम कारणेना”ति । “कल्याणं, ताता, समजातिगोत्तविभवो अम्हाकं ब्राह्मणो, दस्सामि दारिक”न्ति पण्णाकारं गण्णि । ते कपिलब्राह्मणस्स सासनं पहिणिसु — “लद्धा दारिका, कत्तब्बं करोथा”ति । तं सासनं सुत्वा पिप्पलिमाणवस्स आरोचयिंसु — “लद्धा किर दारिका”ति । माणवो “अहं न लभिस्सामीति चिन्तेसिं, इमे लद्धाति

च वदन्ति, अनत्थिको हुत्वा पण्णं पेसिस्सामी”ति रहोगतो पण्णं लिखि, “भद्दा अत्तनो जातिगोत्तभोगानुरूपं घरावासं लभतु, अहं निक्खमित्वा पब्बजिस्सामि, मा पच्छा विप्पटिसारिणी अहोसी”ति । भद्दापि “असुकस्स किर मं दातुकामा”ति सुत्वा रहोगता पण्णं लिखि, “अय्यपुत्तो अत्तनो जातिगोत्तभोगानुरूपं घरावासं लभतु । अहं निक्खमित्वा पब्बजिस्सामि, मा पच्छा विप्पटिसारी अहोसी”ति । द्वेपि पण्णानि अन्तरामग्गे समागच्छिंसु । “इदं कस्स पण्ण”न्ति? पिप्पलिमाणवेन भद्दाय पहितन्ति । “इदं कस्स पण्ण”न्ति? भद्दाय पिप्पलिमाणवस्स पहितन्ति च वुत्ते द्वेपि वाचेत्वा, “पस्सथ दारकानं कम्म”न्ति फालेत्वा अरज्जे छुट्टेत्वा समानपण्णं लिखित्वा इतो च एत्तो च पेसेसुं । इति तेसं अनिच्छमानानंयेव समागमो अहोसि ।

तंदिवसंयेव च माणवोपि एकं पुप्फदामं गन्थापेसि, भद्दापि एकं गन्थापेसि । तानि आसनमज्झे ठपेत्वा भुत्तसायमासा उभोपि “सयनं आरुहिस्सामा”ति समागन्त्वा माणवो दक्खिणपस्सेन सयनं आरुहि । भद्दा वामपस्सेन आरुहित्वा आह — “यस्स पस्से पुप्फानि मिलायन्ति, तस्स रागचित्तं उप्पन्नन्ति विजानिस्साम, इमं पुप्फदामं न अल्लीयितब्ब”न्ति । ते पन अज्जमज्जस्स सरीरसम्फस्सभयेन तियामरत्तिं निदं अनोक्कमन्ताव वीतिनामेन्ति, दिवा पन हसितमत्तम्पि न होति । ते लोकामिसेन असंसद्वा याव मातापितरो धरन्ति, ताव कुटुम्बं अविचारेत्वा तेसु कालङ्कतेसु विचारयिंसु । महती माणवस्स सम्पत्ति, एकदिवसं सरीरं उब्बट्टेत्वा छुट्टेत्वा सुवण्णचुण्णमेव मगधनाळिया द्वादसनाळिमत्तं लब्धुं वट्टति । यन्तबद्धानि सट्ठि महातळाकानि, कम्मन्तो द्वादसयोजनिको, अनुराधपुरप्पमाणा चुद्दस दासगामा, चुद्दस हत्थानीका, चुद्दस अस्सानीका, चुद्दस रथानीका ।

सो एकदिवसं अलङ्कृतं अस्सं आरुह्य महाजनपरिवृतो कम्मन्तं गन्त्वा खेत्तकोटियं ठितो नङ्गलेहि भिन्नट्टानतो काकादयो सकुणे गण्डुप्पादकादिपाणे उद्धरित्वा खादन्ते दिस्वा, “ताता, इमे किं खादन्ती”ति पुच्छि? “गण्डुप्पादके अय्या”ति । “एतेहि कतं पापं कस्स होती”ति? “तुम्हाकं, अय्या”ति । सो चिन्तेसि — “सचे एतेहि कतं पापं मय्हं होति, किं मे करिस्सति सत्तअसीतिकोटिधनं? किं द्वादसयोजनो कम्मन्तो, किं यन्तबद्धानि सट्ठि महातळाकानि, किं चुद्दस गामा? सब्बमेतं भद्दाय कापिलानिया निर्यातेत्वा निक्खमित्वा पब्बजिस्सामी”ति ।

भद्दापि कापिलानी तस्मिं खणे अब्भन्तरवत्थुम्हि तयो तिलकुम्भे पत्थरापेत्वा धातीहि परिवृता निसिन्ना काके तिलपाणके खादमाने दिस्वा, “अम्मा किं इमे खादन्ती”ति? पुच्छि । “पाणके अय्ये”ति । “अकुसलं कस्स होती”ति? “तुम्हाकं अय्ये”ति । सा चिन्तेसि — “मय्हं चतुहत्थवत्थं नाळिकोदनमत्तज्ज लब्धुं वट्टति, यदि च पनेतं एत्तकेन जनेन कतं अकुसलं मय्हं होति, भवसहस्सेनपि वट्टतो सीसं उक्खिपितुं न सक्का, अय्यपुत्ते आगतमत्तेयेव सब्बं तस्स निर्यातेत्वा निक्खम्म पब्बजिस्सामी”ति ।

माणवो आगन्त्वा न्हत्वा पासादं आरुह्य महारहे पल्लङ्के निसीदि, अथस्स चक्कवत्तिनो अनुच्छविकं भोजनं सज्जयिंसु । द्वेपि भुज्जित्वा परिजने निक्खन्ते रहोगता फासुकट्टाने निसीदिंसु । ततो माणवो भद्दं आह — “भद्दे, त्वं इमं घरं आगच्छन्ती कित्तकं धनं आहरी”ति? “पज्जपण्णास सकटसहस्सानि अय्या”ति । “एतं सब्बं, या च इमस्मिं घरे सत्तअसीतिकोटियो, यन्तबद्धा सट्ठितळाकादिभेदा सम्पत्ति अत्थि, सब्बं तुय्हंयेव निर्यातेमी”ति । “तुम्हे पन अय्या”ति । “अहं पब्बजिस्सामी”ति । “अय्या अहम्पि तुम्हाकंयेव आगमनं ओलोकयमाना निसिन्ना, अहम्पि पब्बजिस्सामी”ति । तेसं आदित्तपण्णकुटि विय तयो भवा उपट्ठहिंसु । ते “पब्बजिस्सामा”ति वत्वा अन्तरापणतो कसायरसपीतानि वत्थानि मत्तिकापत्ते च आहरापेत्वा अज्जमज्जं केसे ओहारेत्वा, “ये लोके अरहन्तो, ते उद्दिस्स अम्हाकं पब्बज्जा”ति पब्बजित्वा थविकासु पत्ते ओसापेत्वा अंसे लग्गेत्वा पासादतो ओतरिंसु । गेहे दासेसु च कम्मकारेसु च न कोचि सज्जानि ।

अथ ने ब्राह्मणगामतो निक्खम्म दासगामद्वारेण गच्छन्ते आकप्पकुत्तवसेन दासगामवासिनो सज्जानिंसु । ते रुदन्ता पादेसु निपतित्वा “किं अम्हे अनाथे करोथ अय्या”ति? आहंसु । “मयं, भणे ‘आदित्तपण्णसाला विय तयो भवा’ति पब्बजिम्हा, सचे तुम्हेसु एकेकं भुजिस्सं करोम, वस्ससतम्पि नप्पहोति, तुम्हेव तुम्हाकं सीसं धोवित्वा भुजिस्सा हुत्वा जीवथा”ति वत्वा तेसं रोदन्तानयेव पक्कमिंसु । थेरो पुरतो गच्छन्तो निवत्तित्वा ओलोकेन्तो चिन्तेसि — “अयं भद्दा कापिलानी सकलजम्बुदीपगघनिका इत्थी मय्हं पच्छतो आगच्छति । ठानं खो पनेतं विज्जति, यं कोचिदेव एवं चिन्तेय्य ‘इमे पब्बजित्वापि विना भवितुं न सक्कोन्ति, अननुच्छविकं करोन्ती’ति । “कोचि वा पन मनं पदूसेत्वा अपायपूरको भवेय्य । इमं पहाय मया गन्तुं वट्ठती”ति चित्तं उप्पादेसि ।

सो पुरतो गच्छन्तो द्वेधापथं दिस्वा तस्स मत्थके अट्ठासि । भद्दापि आगन्त्वा वन्दित्वा अट्ठासि । अथ नं आह — “भद्दे, तादिसिं इत्थिं मम पच्छतो आगच्छन्तिं दिस्वा, ‘इमे पब्बजित्वापि विना भवितुं न सक्कोन्ती’ति चिन्तेत्वा अम्हेसु पदुट्ठचित्तो महाजनो अपायपूरको भवेय्य । इमस्मिं द्वेधापथे त्वं एकं गण्ह, अहं एकेन गमिस्सामी”ति । “आम, अय्य, पब्बजितानं मातुगामो नाम मलं, ‘पब्बजित्वापि विना न भवन्ती’ति अम्हाकं दोसं पस्सन्ति, तुम्हे एकं मगं गण्हथ, विना भविस्सामी”ति तिक्खत्तुं पदक्खिणं कत्वा चतूसु ठानेसु पञ्चपतिट्ठितेन वन्दित्वा दसनखसमोधानसमुज्जलं अज्जलिं पग्गह्, “सतसहस्सकप्पमाणे अट्ठाने कतो मित्तसन्धवो अज्ज भिज्जती”ति वत्वा, “तुम्हे दक्खिणजातिका नाम, तुम्हाकं दक्खिणमगो वट्ठति, मयं मातुगामा नाम वामजातिका, अम्हाकं वाममगो वट्ठती”ति वन्दित्वा मगं पटिपन्ना । तेसं द्वेधाभूतकाले अयं महापथवी “अहं चक्कवाळगिरिसिनेरुपब्बते धारेतुं सक्कोन्तीपि तुम्हाकं गुणे धारेतुं न सक्कोमी”ति वदन्ती विय विरवमाना अकम्पि, आकासे असनिसद्धो विय पवत्ति, चक्कवाळपब्बतो उन्नदि ।

सम्मासम्बुद्धो वेळुवनमहाविहारे गन्धकुटियं निसिन्नो पथवीकम्पनसदं सुत्वा, “कस्स नु खो पथवी कम्पती”ति? आवज्जेन्तो “पिप्पलिमाणवो च भद्दा च कापिलानी मं उट्ठिस्स अप्पमेय्यं सम्पत्तिं पहाय पब्बजिता, तेसं वियोगट्ठाने उभिन्नम्पि गुणबलेन अयं पथवीकम्पो जातो, मयापि एतेसं सङ्गहं कातुं वट्ठती”ति गन्धकुटितो निक्खम्म सयमेव पत्तचीवरं आदाय, असीतिमहाथेरेसु कज्जि अनामन्तेत्वा तिगावुतं मगं पच्चुग्गमनं कत्वा राजगहस्स च नाळन्दाय च अन्तरे बहुपुत्तकनिग्रोधरुक्खमूले पल्लङ्कं आभुजित्वा निसीदि । निसीदन्तो पन अज्जतरो पंसुकूलिको विय अनिसीदित्वा बुद्धवेसं गहेत्वा असीतिहत्था घनबुद्धरस्मियो विस्सज्जेन्तो निसीदि । इति तस्मिं खणे पण्णछत्तसकटचक्ककूटागारादिप्पमाणा बुद्धरस्मियो इतो चितो च विप्फन्दन्तियो विधावन्तियो चन्दिमसहस्ससूरियसहस्सउग्गमनकालो विय कुरुमाना तं वनन्तरं एकोभासं अकंसु । द्रत्तिसमहापुरिसलक्खणानं सिरिया समुज्जलिततारागणं विय गगनं, सुपुप्फितकमलकुवलयं विय सलिलं, वनन्तरं विरोचित्थ । निग्रोधरुक्खस्स नाम खन्धो सेतो होति, पत्तानि नीलानि पक्कानि रत्तानि । तस्मिं पन दिवसे सतसाखो निग्रोधरुक्खो सुवण्णवण्णो अहोसि ।

इति या सा **अट्ठानमगगपटिपन्नो**ति पदस्स अत्थं वत्वा, “इदानी यथा एस पब्बजितो, यथा च अट्ठानमगं पटिपन्नो । इमस्स अत्थस्स आविभावत्थं अभिनीहारतो पट्टाय अयं अनुपुब्बिकथा कथेतब्बा”ति वुत्ता, सा एवं वेदितब्बा ।

अन्तरा च राजगहं अन्तरा च नाळन्दन्ति राजगहस्स च नाळन्दाय च अन्तरे । **सत्थारज्ज्य वताहं पस्सेय्यं भगवन्तमेव पस्सेय्यन्ति** सचे अहं सत्थारं पस्सेय्यं, इमंयेव भगवन्तं पस्सेय्यं । न हि मे इतो अज्जेन सत्थारा भवितुं सक्काति । **सुगतज्ज्य वताहं पस्सेय्यं भगवन्तमेव पस्सेय्यन्ति** सचे अहं सम्मापटिपत्तिया सुट्ठु गतत्ता सुगतं नाम पस्सेय्यं, इमंयेव भगवन्तं पस्सेय्यं । न हि मे इतो अज्जेन सुगतेन भवितुं सक्काति । **सम्मासम्बुद्धज्ज्य वताहं पस्सेय्यं भगवन्तमेव**

पस्सेय्यन्ति सचे अहं सम्मा सामञ्च सच्चानि बुद्धता सम्मासम्बुद्धं नाम पस्सेय्यं, इमंयेव भगवन्तं पस्सेय्यं । न हि मे इतो अज्जेने सम्मासम्बुद्धेन भवितुं सक्काति अयमेत्थ अधिप्पायो । एवं दस्सनेनेव “भगवति ‘अयं सत्था, अयं सुगतो, अयं सम्मासम्बुद्धो’ति निक्कङ्खो अहं, आवुसो, अहोसि”न्ति दीपेति । **सत्था मे, भन्तेति** इदं किञ्चापि द्वे वारे आगतं, तिक्खत्तुं पन वुत्तन्ति वेदितब्बं । इमिना हि सो “एवं तिक्खत्तुं सावकत्तं सावेसिं, आवुसो”ति दीपेति ।

अजानज्जेवाति अजानमानोव । दुतियपदेपि एसेव नयो । **मुद्धापि तस्स विपतेय्याति** यस्स अज्जस्स “अजानंयेव जानामी”ति पटिज्जस्स बाहिरकस्स सत्थुनो एवं सब्बचेतसा समन्नागतो पसन्नचित्तो सावको एवरूपं परमनिपच्चकारं करेय्य, तस्स वण्टिच्छिन्तालपक्कं विय गीवतो मुद्धापि विपतेय्य, सत्तथा पन फलेय्याति अत्थो । किं वा एतेन, सचे महाकस्सपत्थेरो इमिना चित्तप्पसादेन इमं परमनिपच्चकारं महासमुद्दस्स करेय्य, तत्तकपाले पक्खित्तउदकबिन्दु विय विलयं गच्छेय्य । सचे चक्कवाळस्स करेय्य, थुसमुट्ठि विय विकिरेय्य । सचे सिनेरुपब्बतस्स करेय्य, काकतुण्डेन पढटपिड्डमुट्ठि विय विद्धंसेय्य । सचे महापथविया करेय्य, वाताहतभस्मपुज्जो विय विकिरेय्य । एवरूपोपि पन थेरस्स निपच्चाकारो सत्थु सुवण्णवण्णे पादपिड्डे लोममत्तम्पि विकोपेतुं नासक्खि । तिड्डतु च महाकस्सपो, महाकस्सपसदिसानं भिक्खुनं सहस्सम्पि सतसहस्सम्पि निपच्चाकारदस्सनेन नेव दसबलस्स पादपिड्डे लोममत्तम्पि विकोपेतुं पंसुकूलचीवरे वा अंसुमत्तम्पि चालेतुं सक्काति । एवं महानुभावो हि सत्था ।

तस्मातिह ते कस्सपाति यस्मा अहं जानन्तो एव “जानामी”ति, पस्सन्तो एव च “पस्सामी”ति वदामि, तस्मा, कस्सप, तथा एवं सिक्खितब्बं । **तिब्बन्ति** बहलं महन्तं । **हिरोत्तप्पन्ति** हिरी च ओत्तप्पञ्च । **पच्चुपट्ठितं भविस्सतीति** पठमतरमेव उपट्ठितं भविस्सति । यो हि थेरादीसु हिरोत्तप्पं उपट्ठपेत्वा उपसङ्गमति थेरादयोपि तं सहिरिका सओत्तप्पा च हुत्वा उपसङ्गमन्तीति अयमेत्थ आनिसंसो । **कुसलूपसंहितन्ति** कुसलसन्निस्सितं । **अट्ठिं कत्वाति** अत्तानं तेन धम्मेन अट्ठिकं कत्वा, तं वा धम्मं “एस मय्हं अत्थो”ति अट्ठिं कत्वा । **मनसि कत्वाति** चित्ते ठपेत्वा । **सब्बचेतसा समन्नाहरित्वाति** चित्तस्स थोकम्पि बहि गन्तुं अदेन्तो सब्बेन समन्नाहारचित्तेन समन्नाहरित्वा । **ओहितसोतोति** ठपितसोतो, जाणसोतञ्च पसादसोतञ्च ओदहित्वा मया देसितं धम्मं सक्कच्चमेव सुणिस्सामीति एवज्झि ते सिक्खितब्बं । **सातसहगता च मे कायगतासतीति** असुभेसु चेव आनापाने च पठमज्झानवसेन सुखसम्पयुक्ता कायगतासति । यो च पनायं तिविधो ओवादो, थेरस्स अयमेव पब्बज्जा च उपसम्पदा च अहोसि ।

सरणोति सकिलेसो सइणो हुत्वा । **रट्ठपिण्डं भुज्जिन्ति** सद्भादेय्यं भुज्जिं । चत्तारो हि परिभोगा थेय्यपरिभोगो इणपरिभोगो दायज्जपरिभोगो सामिपरिभोगोति । तत्थ दुस्सीलस्स सङ्गमज्जे निसीदित्वा भुज्जन्तस्सापि परिभोगो **थेय्यपरिभोगो** नाम । कस्मा? चतूसु पच्चयेसु अनिस्सरताय । सीलवतो अपच्चवेक्खितपरिभोगो **इणपरिभोगो** नाम । सत्तन्नं सेखानं परिभोगो **दायज्जपरिभोगो** नाम । खीणासवस्स परिभोगो **सामिपरिभोगो** नाम । इति खीणासवोव सामी हुत्वा अनणो परिभुज्जति । थेरो अत्तना पुथुज्जनेन हुत्वा परिभुत्तपरिभोगं इणपरिभोगंयेव करोन्तो एवमाह । **अट्ठमिया अज्जा उदपादीति** अट्ठमे दिवसे अरहत्तफलं उप्पज्जि ।

अथ खो, आवुसो, भगवा मग्गा ओक्कम्माति मग्गतो ओक्कमनं पठमतरं तंदिवसेयेव अहोसि, अरहत्ताधिगमो पच्छा । देसनावारस्स पन एवं आगतत्ता अरहत्ताधिगमो पठमं दीपितो । कस्मा पन भगवा मग्गा ओक्कन्तोति? एवं किरस्स अहोसि “इमं भिक्खुं जातिआरज्जिकं जातिपंसुकूलिकं जातिएकासनिकं करिस्सामी”ति । तस्मा ओक्कमि ।

मुदुका खो त्यायन्ति मुदुका खो ते अयं । इमञ्च पन वाचं भगवा तं चीवरं पदुमपुप्फवण्णेन पाणिना अन्तन्तेन

परामसन्तो आह । कस्मा एवमाहाति? थेरेन सह चीवरं परिवत्तेतुकामताय । कस्मा परिवत्तेतुकामो जातोति? थेरं अत्तनो ठाने ठपेतुकामताय । थेरो पन यस्मा चीवरस्स वा पत्तस्स वा वण्णे कथिते “इमं तुम्हाकं गणहथा”तिवचनं चारित्तमेव, तस्मा “पटिग्गणहातु मे, भन्ते, भगवा”ति आह । **धारेस्ससि पन मे त्वं, कस्सप, साणानि पंसुकूलानि निब्बसनानीति**, कस्सप, त्वं इमानि परिभोगजिण्णानि पंसुकूलानि पारुपितुं सक्खिस्ससीति वदति । तच्च खो न कायबलं सन्धाय, पटिपत्तिपूरणं पन सन्धाय एवमाह । अयञ्हेत्थ अधिप्पायो — अहं इमं चीवरं पुण्णं नाम दासिं पारुपित्वा आमकसुसाने छड्डितं तं सुसानं पविसित्वा तुम्बमत्तेहि पाणकेहि सम्परिकिण्णं ते पाणके विधुनित्वा महाअरियवंसे ठत्वा अग्गहेसिं, तस्स मे इमं चीवरं गहितदिवसे दससहस्सचक्कवाळे महापथवी महाविरवं विरवमाना कम्पित्थ, आकासो तटटटायि, चक्कवाळदेवता साधुकारमदंसु, “इमं चीवरं गणहन्तेन भिक्खुना जातिपंसुकूलिकेन जातिआरज्जिकेन जातिएकासनिकेन जातिसपदानचारिकेन भवितुं वट्टति, त्वं इमस्स चीवरस्स अनुच्छविकं कातुं सक्खिस्ससी”ति । थेरोपि अत्तना पञ्चन्नं हत्थीनं बलं धारेति, सो तं अतक्कयित्वा “अहमेतं पटिपत्तिं पूरेस्सामी”ति उस्साहेन सुगतचीवरस्स अनुच्छविकं कातुकामो “धारेस्सामहं, भन्ते”ति आह । **पटिपज्जिन्ति पटिपन्नोस्मि** । एवं पन चीवरपरिवत्तनं कत्वा च थेरेन पारुतचीवरं भगवा पारुपि, सत्थु चीवरं थेरो । तस्मिं समये महापथवी उदकपरियन्तं कत्वा उन्नदन्ती कम्पित्थ ।

भगवतो पुत्तोतिआदीसु थेरो भगवन्तं निस्साय अरियाय जातिया जातोति भगवतो पुत्तो । उरेन वसित्वा मुखतो निक्खन्तओवादवसेन पब्बज्जाय चेव उपसम्पदाय च पतिट्ठितत्ता **ओरसो मुखतो जातो** । ओवादधम्मतो जातत्ता ओवादधम्मेन च निम्मितत्ता **धम्मजो धम्मनिम्मितो** । ओवादधम्मदायादं नवलोकुत्तरधम्मदायादमेव वा अरहतीति **धम्मदायादो** । **पटिग्गहितानि साणानि पंसुकूलानीति** सत्थारा पारुतं पंसुकूलचीवरं पारुपनत्थाय पटिग्गहितं ।

सम्मा वदमानो वदेय्याति यं पुग्गलं “भगवतो पुत्तो”तिआदीहि गुणेहि सम्मा वदमानो वदेय्य, ममं तं सम्मा वदमानो वदेय्य, अहं एवरूपोति । एत्तावता थेरेन पब्बज्जा च परिसोधिता होति । अयञ्हेत्थ अधिप्पायो — आवुसो, यस्स न उपज्झायो पज्जायति, न आचरियो, किं सो अनुपज्झायो अनाचरियो न्हापितमुण्डको सयंगहितकासावो “तित्थियपक्कन्तको”ति सङ्खं गतो एवं तिगावुतं मग्गं पच्चुग्गमनं लभति, तीहि ओवादेहि पब्बज्जं वा उपसम्पदं वा लभति, कायेन कायं चीवरपरिवत्तनं लभति? पस्स याव दुब्भासितं वचनं थुल्लनन्दाय भिक्खुनियाति । एवं पब्बज्जं सोधेत्वा इदानी छहि अभिज्जाहि सीहनादं नदितुं **अहं खो, आवुसो**तिआदिमाह । सेसं पुरिमनयेनेव वेदितब्बं । एकादसमं ।

१२. परंमरणसुत्तवण्णना

१५५. द्वादसमे **तथागतो**ति सत्तो । न हेतं, **आवुसो**, अत्थसंहितन्ति, आवुसो, एतं दिट्ठिगतं अत्थसन्निस्सितं न होति । **नादिब्रह्मचरियकन्ति** मग्गब्रह्मचरियस्स पुब्बभागपटिपदापि न होति । **एतज्झि, आवुसो, अत्थसंहितन्ति**, आवुसो, एतं चतुसच्चकम्मट्टानं अत्थसन्निस्सितं । **एतं आदिब्रह्मचरियकन्ति** एतं मग्गब्रह्मचरियस्स आदि पुब्बभागपटिपदा । द्वादसमं ।

१३. सद्धम्मप्पतिरूपकसुत्तवण्णना

१५६. तेरसमे **अज्जाय सण्ठहिंसूति** अरहत्ते पतिट्ठहिंसु । **सद्धम्मप्पतिरूपकन्ति** द्वे सद्धम्मप्पतिरूपकानि अधिगमसद्धम्मप्पतिरूपकञ्च परियत्तिसद्धम्मप्पतिरूपकञ्च । तत्थ —

“ओभासे चेव जाणे च, पीतिया च विकम्पति ।
पस्सद्धिया सुखे चेव, येहि चित्तं पवेधति ॥

“अधिमोक्खे च पग्गाहे, उपट्ठाने च कम्पति ।
उपेक्खावज्जनाय चेव, उपेक्खाय च निकन्तिया ॥

“इमानि दस ठानानि, पज्जा यस्स परिचिता ।
धम्मूद्धच्चकुसलो होति, न च सम्मोह गच्छती”ति ॥ (पटि० म० २.७) । —

इदं विपस्सनाजाणस्स उपक्विलेसजातं **अधिगमसद्धम्मप्यतिरूपकं** नाम । तिस्सो पन सङ्गीतियो अनारुळ्हं धातुकथा आरम्मणकथा असुभकथा जाणवत्थुकथा विज्जाकरणडकोति इमेहि पज्चहि कथावत्थूहि परिबाहिरं गुळहविनयं गुळहवेस्सन्तरं गुळहमहोसधं वण्णापिटकं अङ्गुलिमालपिटकं रट्टपालगज्जितं आळवकगज्जितं वेदल्लपिटकन्ति अबुद्धवचनं **परियत्तिसद्धम्मप्यतिरूपकं** नाम ।

जातरूपप्यतिरूपकन्ति सुवण्णरसविधानं आरकूटमयं सुवण्णवण्णं आभरणजातं । छणकालेसु हि मनुस्सा “आभरणभण्डकं गण्हिस्सामा”ति आपणं गच्छन्ति । अथ ने आपणिका एवं वदन्ति, “सचे तुम्हे आभरणत्थिका, इमानि गण्हथ । इमानि हि घनानि चेव वण्णवन्तानि च अप्पग्धानि चा”ति । ते तेसं सुत्वा, “कारणं इमे वदन्ति, इमानि पिळन्धित्वा सक्का नक्खत्तं कीळित्तुं, सोभन्ति चेव अप्पग्धानि चा”ति तानि गहेत्वा गच्छन्ति । सुवण्णभण्डं अविकिकयमानं निदहित्वा ठपेतब्बं होति । एवं तं जातरूपप्यतिरूपके उप्पन्ने अन्तरधायति नाम ।

अथ सद्धम्मस्स अन्तरधानं होतीति अधिगमसद्धम्मस्स पटिपत्तिसद्धम्मस्स परियत्तिसद्धम्मस्साति तिविधस्सापि सद्धम्मस्स अन्तरधानं होति । पठमबोधियज्झि भिक्खू पटिसम्भिदप्पत्ता अहेसुं । अथ काले गच्छन्ते पटिसम्भिदा पापुणितुं न सक्खिंसु, छळभिज्जा अहेसुं । ततो छ अभिज्जा पापुणितुं असक्कोन्ता तिस्सो विज्जा पापुणिंसु । इदानि काले गच्छन्ते तिस्सो विज्जा पापुणितुं असक्कोन्ता आसवक्खयमतं पापुणिस्सन्ति । तम्पि असक्कोन्ता अनागामिफलं, तम्पि असक्कोन्ता सकदागामिफलं, तम्पि असक्कोन्ता सोतापत्तिफलं । गच्छन्ते काले सोतापत्तिफलम्पि पत्तुं न सक्खिस्सन्ति । अथ नेसं यदा विपस्सना इमेहि उपक्विलेसेहि उपक्विलिद्धा आरद्धमत्ताव ठस्सति, तदा अधिगमसद्धम्मो अन्तरहितो नाम भविस्सति ।

पठमबोधियज्झि भिक्खू चतुन्नं पटिसम्भिदानं अनुच्छविकं पटिपत्तिं पूरयिंसु । गच्छन्ते काले तं असक्कोन्ता छन्नं अभिज्जानं, तम्पि असक्कोन्ता तिस्सन्नं विज्जानं, तम्पि असक्कोन्ता अरहत्तफलमत्तस्स । गच्छन्ते पन काले अरहत्तस्स अनुच्छविकं पटिपत्तिं पूरेतुं असक्कोन्ता अनागामिफलस्स अनुच्छविकं पटिपत्तिं पूरेस्सन्ति, तम्पि असक्कोन्ता सकदागामिफलस्स, तम्पि असक्कोन्ता सोतापत्तिफलस्स । यदा पन सोतापत्तिफलस्सपि अनुच्छविकं पटिपदं पूरेतुं असक्कोन्ता सीलपारिसुद्धिमत्तेव ठस्सन्ति, तदा पटिपत्तिसद्धम्मो अन्तरहितो नाम भविस्सति ।

याव पन तेपिटकं बुद्धवचनं वत्तति, न ताव सासनं अन्तरहितन्ति वत्तुं वट्ठति । तिट्ठन्तु तीणि वा, अभिधम्मपिटके अन्तरहिते इतरेसु द्वीसु तिट्ठन्तेसुपि अन्तरहितन्ति न वत्तब्बमेव । द्वीसु अन्तरहितेसु विनयपिटकमत्ते ठितेपि, तत्रापि खन्धकपरिवारेसु अन्तरहितेसु उभतोविभङ्गमत्ते, महाविनये अन्तरहिते द्वीसु पातिमोक्खेसु वत्तमानेसुपि सासनं

अनन्तरहितमेव । यदा पन द्वे पातिमोक्खा अन्तरधायिस्सन्ति, अथ परियत्तिसद्धम्मस्स अन्तरधानं भविस्सति । तस्मिं अन्तरहिते सासनं अन्तरहितं नाम होति । परियत्तिया हि अन्तरहिताय पटिपत्ति अन्तरधायति, पटिपत्तिया अन्तरहिताय अधिगमो अन्तरधायति । किं कारणा? अयञ्चि परियत्ति पटिपत्तिया पच्चयो होति, पटिपत्ति अधिगमस्स । इति पटिपत्तितोपि परियत्तिमेव पमाणं ।

ननु च कस्सपसम्मासम्बुद्धकाले कपिलो नाम अनाराधकभिक्खु “पातिमोक्खं उद्दिसिस्सामी”ति बीजनिं गहेत्वा आसने निसिन्नो “अत्थि इमस्मिं वत्तन्ता”ति पुच्छि, अथ तस्स भयेन येसम्पि पातिमोक्खो वत्तति, तेपि “मयं वत्तामा”ति अवत्वा “न वत्तामा”ति वदिंसु, सो बीजनिं ठपेत्वा उट्ठायासना गतो, तदा सम्मासम्बुद्धस्स सासनं ओसक्कितन्ति? किञ्चापि ओसक्कितं, परियत्ति पन एकन्तेनेव पमाणं । यथा हि महतो तळाकस्स पाळिया थिराय उदकं न ठस्सतीति न वत्तब्बं, उदके सति पदुमादीनि पुष्फानि न पुष्फिस्सन्तीति न वत्तब्बं, एवमेव महातळाकस्स थिरपाळिसदिसे तेपिटके बुद्धवचने सति महातळाके उदकसदिसा पटिपत्तिपूरका कुलपुत्ता नत्थीति न वत्तब्बा, तेसु सति महातळाके पदुमादीनि पुष्फानि विय सोतापन्नादयो अरियपुग्गला नत्थीति न वत्तब्बाति एवं एकन्ततो परियत्तियेव पमाणं ।

पथवीधातूति द्वे सतसहस्सानि चत्तारि च नहुतानि बहला महापथवी । **आपोधातूति** पथवितो पट्टाय याव सुभकिण्हब्रह्मलोका उगगतं कप्पविनासकं उदकं । **तेजोधातूति** पथवितो पट्टाय याव आभस्सरब्रह्मलोका उगगतो कप्पविनासको अग्नि । **वायोधातूति** पथवितो पट्टाय याव वेहप्फलब्रह्मलोका उगगतो कप्पविनासको वायु । एतेसु हि एकधम्मोपि सत्थु सासनं अन्तरधापेतुं न सक्कोति, तस्मा एवमाह । **इधेव ते उप्पज्जन्तीति** लोहतो लोहखादकं मलं विय इमस्मिं मय्हंयेव सासने ते उप्पज्जन्ति । **मोघपुरिसाति** तुच्छपुरिसा ।

आदिकेनेव ओपिलवतीति एत्थ **आदिकेनाति** आदानेन गहणेन । **ओपिलवतीति** निमुज्जति । इदं वुत्तं होति — यथा उदकचरा नावा भण्डं गणहन्ती निमुज्जति, एवं परियत्तिआदीनं पूरणेन सद्धम्मस्स अन्तरधानं न होति । परियत्तिया हि हायमानाय पटिपत्ति हायति, पटिपत्तिया हायमानाय अधिगमो हायति । परियत्तिया पूरयमानाय परियत्तिधरा पुग्गला पटिपत्ति पूरेन्ति, पटिपत्तिपूरका अधिगमं पूरेन्ति । इति नवचन्दो विय परियत्तियादीसु वड्डमानासु मय्हं सासनं वड्डति येवाति दस्सेति ।

इदानी येहि धम्मोहि सद्धम्मस्स अन्तरधानञ्चेव ठिति च होति, ते दस्सेन्तो **पञ्च खोति** आदिमाह । तत्थ **ओक्कमनीयाति** अवक्कमनीया, हेट्ठागमनीयाति अत्थो । **सत्थरि अगारवाति** आदीसु **अगारवाति** गारवरहिता । **अप्पतिस्साति** अप्पतिस्सया अनीचवुत्तिका । तत्थ यो चेतियङ्गणं आरोहन्तो छत्तं धारेति, उपाहनं धारेति, अज्जतो ओलोकेत्वा कथं कथेन्तो गच्छति, अयं **सत्थरि अगारवो** नाम ।

यो धम्मस्सवनस्स काले सङ्कुट्टे दहरसामणेरेहि परिवारितो निसीदति, अज्जानि वा नवक्कम्मादीनि करोति, धम्मस्सवनगगे निसिन्नो निदायति, विक्खित्तो वा अज्जं कथेन्तो निसीदति, अयं **धम्मे अगारवो** नाम ।

यो थेरुपट्ठानं गन्त्वा, अवन्दित्वा निसीदति, हत्थपल्लत्थिकं दुस्सपल्लत्थिकं करोति, अज्जं वा पन हत्थपादकुक्कुच्चं करोति, वुट्ठानं सन्तिके अनज्झिट्ठो कथेति, अयं **सङ्गे अगारवो** नाम ।

तिस्सो पन सिक्खा अपूरेन्तोव **सिक्खाय अगारवो** नाम होति । अट्ठ समापत्तियो अनिब्बत्तेन्तो तासं वा पन निब्बत्तनत्थाय पयोगं अकरोन्तो **समाधिस्मिं अगारवो** नाम । सुक्कपक्खो वुत्तविपल्लासेनेव वेदितब्बोति । तेरसमं ।

कस्सपसंयुत्तवण्णना निड्ढिता ।

६. लाभसक्कारसंयुत्तं

१. पठमवग्गो

१. दारुणसुत्तवण्णना

१५७. लाभसक्कारसंयुत्तस्स पठमे दारुणोति थद्धो । लाभसक्कारसिलोकोति एत्थ लाभो नाम चतुपच्चयलाभो । सक्कारोति तेसंयेव सुकतानं सुसङ्खतानं लाभो । सिलोकोति वण्णघोसो । कटुकोति तिखिणो । फरुसोति खरो । अन्तरायिकोति अन्तरायकरो । पठमं ।

२. बळिससुत्तवण्णना

१५८. दुतिये बळिसिकोति बळिसं गहेत्वा चरमानो मच्छघातको । आमिसगतन्ति आमिसमक्खितं । आमिसचक्खूति आमिसे चक्खु दस्सनं अस्साति आमिसचक्खु । गिलबळिसोति गिलितबळिसो । अनयं आपन्नोति दुक्खं पत्तो । व्यसनं आपन्नोति विनासं पत्तो । यथाकामकरणीयोति यथाकामेन यथारुचिया यथेव नं बळिसिको इच्छति, तथेवस्स कत्तब्बोति अत्थो । यथाकामकरणीयो पापिमतोति यथा किलेसमारस्स कामो, एवं कत्तब्बो, निरयं वा तिरच्छानयोनिं वा पेत्तिविसयं वा पापेतब्बो । दुतियं ।

३-४. कुम्मसुत्तादिवण्णना

१५९-१६०. ततिये महाकुम्मकुलन्ति महन्तं अट्टिकच्छपकुलं । अगमासीति “एत्थ अद्धा किञ्चि खादितब्बं अत्थि, तं मच्छरायन्तो मं एस निवारेती”ति सज्जाय अगमासि । पपतायाति पपता वुच्चति दीघरज्जुकबद्धो अयकन्तकोसके दण्डकं पवेसेत्वा गहितो कण्णिकसल्लसण्ठानो, अयकण्टको, यस्मिं वेगेन पतित्वा कटाहे लग्गमत्ते दण्डको निक्खमति, रज्जुको एकाबद्धो गच्छतेव । सो कुम्भोति सो विद्धकुम्भो । येन सो कुम्भोति उदकसदं सुत्वा सासङ्कट्टानं भविस्सतीति निवत्तित्वा येन सो अत्थकामो कुम्भो । न दानि त्वं अम्हाकन्ति इदानि त्वं अमित्तहत्थं गतो, न अम्हाकं सन्तकोति अत्थो । एवं सल्लपन्तानंयेव च नेसं नावाय ठितो लुद्धो रज्जुकं आकट्ठित्वा कुम्मं गहेत्वा यथाकामं अकासि । सेसमेत्थ इतो अनन्तरसुत्ते च उत्तानमेव । ततियचतुत्थानि ।

५. मीळहकसुत्तवण्णना

१६१. पञ्चमे मीळहकाति गूथपाणका । गूथादीति गूथभक्खा । गूथपूराति अन्तो गूथेन भरिता । पुण्णा गूथस्साति इदं पुरिमस्सेव अत्थदीपनं । अतिमज्जेय्याति पच्छिमपादे भूमियं ठपेत्वा पुरिमपादे गूथस्स उपरि आरोपेत्वा ठिता “अहमिह गूथादी”ति भणन्ती अतिमज्जेय्य । पिण्डपातो चस्स पूरोति अपरोपिस्स पत्तपूरो पणीतपिण्डपातो भवेय्य । पञ्चमं ।

६. असनिसुत्तवण्णना

१६२. छट्ठे कं, भिक्खवे, असनिविचक्कन्ति, भिक्खवे, कं पुगलं मत्थके पतित्वा मद्दमानं सुक्कासनिककं

आगच्छतु । अप्यत्तमानसन्ति अनधिगतारहत्तं । इति भगवा न सत्तानं दुक्खकामताय, आदीनवं पन दस्सेतुं एवमाह । असनिचक्कहि मत्थके पतितं एकमेव अत्तभावं नासेति, लाभसक्कारसिलोकेन परियादिण्णचित्तो निरयादीसु अनन्तदुक्खं अनुभोति । छट्ठं ।

७. दिद्धसुत्तवण्णना

१६३. सत्तमे दिद्धगतेनाति गतदिद्धेन । विसल्लेनाति विसमक्खितेन । सल्लेनाति सत्तिया । सत्तमं ।

८. सिङ्गालसुत्तवण्णना

१६४. अट्ठमे सिङ्गालोति जरसिङ्गालो । यथा हि सुवण्णवण्णोपि कायो पूतिकायो त्वेव, तंखणं गळितम्पि च मुत्तं पूतिमुत्तन्त्वेव वुच्चति, एवं तदहुजातोपि सिङ्गालो जरसिङ्गालोत्वेव वुच्चति । उक्कण्टकेन नामाति एवंनामकेन रोगेन । सो किर सीतकाले उप्पज्जति । तस्मिं उप्पन्ने सकलसरीरतो लोमानि पतन्ति, सकलसरीरं निल्लोमं हुत्वा, समन्ततो फुटति, वातब्भाहता वणा रुज्जन्ति । यथा उम्मत्तकसुनखेन दट्ठो पुरिसो अनवट्ठितोव भमति, एवं तस्मिं उप्पन्ने भमितब्बो होति, असुकट्ठाने सोत्थि भविस्सतीति न पज्जायति । अट्ठमं ।

९. वेरम्भसुत्तवण्णना

१६५. नवमे वेरम्भवाताति एवंनामका महावाता । कीदसे पन ठाने ते वाता वायन्तीति? यत्थ ठितस्स चत्तारो दीपा उप्पलिनिपत्तमत्ता हुत्वा पज्जायन्ति । यो पक्खी गच्छतीति नववुट्ठे देवे विरवन्तो वातसकुणो तत्थ गच्छति, तं सन्धायेतं वुत्तं । अरक्खितेनेव कायेनातिआदीसु हत्थपादे कीळापेन्तो खन्धिं वा नामेन्तो कायं न रक्खति नाम, नानाविधं दुट्ठुल्लकथं कथेन्तो वाचं न रक्खति नाम, कामवितक्कादयो वितक्केन्तो चित्तं न रक्खति नाम । अनुपट्ठिताय सत्तियाति कायगतासतिं अनुपट्ठपेत्वा । नवमं ।

१०. सगाथकसुत्तवण्णना

१६६. दसमे असक्कारेन चूभयन्ति असक्कारेन च उभयेन । समाधीति अरहत्तफलसमाधि । सो हि तेन न विकम्पति । अप्पमाणविहारिनोति अप्पमाणेन फलसमाधिना विहरन्तस्स । साततिकन्ति सततकारिं । सुखुमंदिट्ठिविपस्सकन्ति अरहत्तमग्गादिट्ठिया सुखुमंदिट्ठिफलसमापत्तिअत्थाय विपस्सनं पट्ठपेत्वा आगतत्ता विपस्सकं । उपादानक्खयारामन्ति उपादानक्खयसङ्घाते निब्बाने रतं । आहु सप्पुरिसो इतीति सप्पुरिसोति कथेन्तीति । दसमं ।

पठमो वग्गो ।

२. दुतियवग्गो

१-२. सुवण्णपातिसुत्तादिवण्णना

१६७-१६८. दुतियवग्गस्स पठमे सम्पजानमुसा भासन्तन्ति अप्पमत्तकेनपि कारणेन सम्पजानमेव मुसा भासन्तं । “सीलं पूरेस्सामी”ति संविहितभिक्षुं सिनेरुमत्तोपि पच्चयरासि चालेतुं न सक्कोति । यदा पन सीलं पहाय

सक्कारनिस्सितो होति, तदा कुण्डकमुट्ठिहेतुपि मुसा भासति, अज्जं वा अकिच्चं करोति । दुतियं उत्तानमेवाति । पठमदुतियानि ।

३-१०. सुवण्णनिक्खसुत्तादिवण्णना

१६९. ततियादीसु सुवण्णनिक्खस्साति एकस्स कज्जननिक्खस्स । सिङ्गीनिक्खस्साति सिङ्गीसुवण्णनिक्खस्स । पथवियाति चक्कवाळब्भन्तराय महापथविया । आमिसकिञ्चिक्खहेतूति कस्सचिदेव आमिसस्स हेतु अन्तमसो कुण्डकमुट्ठिनोपि । जीवितहेतूति अटवियं चोरेहि गहेत्वा जीविते वोरोपियमाने तस्सपि हेतु । जनपदकल्याणियाति जनपदे उत्तमिथिया । ततियादीनि ।

दुतियो वग्गो ।

३. ततियवग्गो

१-२. मातुगामसुत्तादिवण्णना

१७०-१७१. ततियवग्गस्स पठमे न तस्स, भिक्खवे, मातुगामोति न तस्स रहो एककस्स निसिन्नस्स तेन धम्मेन अत्थिकोपि मातुगामो चित्तं परियादातुं सक्कोति, यस्स लाभसक्कारसिलोको चित्तं परियादातुं सक्कोतीति, अत्थो । दुतियं उत्तानमेवाति । पठमदुतियानि ।

३-६. एकपुत्तकसुत्तादिवण्णना

१७२-१७५. ततिये सद्धाति सोतापन्ना । सेसमेत्थ उत्तानमेव । तथा चतुत्थे पञ्चमे छट्ठे च । ततियादीनि ।

७. ततियसमणब्राह्मणसुत्तवण्णना

१७६. सत्तमे समुदयन्तिआदीसु सह पुब्बकम्मेन अत्तभावो कोलपुत्तियं वण्णपोक्खरता कल्याणवाक्करणता धुतगुणावीकरणं चीवरधारणं परिवारसम्पत्तीति एवमादि लाभसक्कारस्स समुदयो नाम, तं समुदयसच्चवसेन नप्पजानाति, निरोधो च पटिपदा च निरोधसच्चमग्गसच्चवसेनेव वेदितब्बा । सत्तमं ।

८. छविसुत्तवण्णना

१७७. अट्ठमे यस्मा लाभसक्कारसिलोको नरकादीसु, निब्बत्तेन्तो सकलम्पि इमं अत्तभावं नासेति, इधापि मरणम्पि मरणमत्तम्पि दुक्खं आवहति, तस्मा छविं छिन्दतीतिआदि वुत्तं । अट्ठमं ।

९. रज्जुसुत्तवण्णना

१७८. नवमे वाळरज्जुयाति सुत्तादिमया रज्जु मुदुका होति वाळरज्जु खरा फरुसा, तस्मा अयमेव गहिता । नवमं ।

१०. भिक्खुसुत्तवण्णना

१७९. दसमे दिट्ठधम्मसुखविहाराति फलसमापत्ति सुखविहारा । तेसाहमस्साति तेसं अहं अस्स । खीणासवो हि लाभी पुज्जसम्पन्नो यागुखज्जकादीनि गहेत्वा आगतागतानं अनुमोदनं करोन्तो धम्मं देसेन्तो पज्जं विस्सज्जेन्तो फलसमापत्तिं अप्पेत्वा निसीदितुं ओकासं न लभति, तं सन्धाय वुत्तन्ति । दसमं ।

ततियो वग्गो ।

४. चतुत्थवग्गो

१-४. भिन्दिसुत्तादिवण्णना

१८०-१८३. चतुत्थवग्गस्स पठमं उत्तानमेव । दुतियादीसु कुसलमूलन्ति अलोभादितिविधकुसलधम्मो । सुक्को धम्मोति तस्सेव परियायदेसना । अयं पनेत्थ सङ्खेपत्थो — यस्स कुसलमूलादिसङ्घातस्स अनवज्जधम्मस्स असमुच्छिन्नत्ता देवदत्तो सग्गे वा निब्बत्तेय्य, मग्गफलानि वा अधिगच्छेय्य, स्वास्स समुच्छेदमग्गमा सब्बसो समुच्छिन्नो विनट्ठो । पठमादीनि ।

५. अचिरपक्कन्तसुत्तवण्णना

१८४. पज्जमे पराभवायाति अवड्ढिया विनासाय । अस्सतरीति वळवाय कुच्छिस्मिं गद्रभस्स जाता । अत्तवधाय गब्भं गणहातीति तं अस्सेन सद्धिं सम्पयोजेन्ति, सा गब्भं गणित्वा काले सम्पत्ते विजायितुं न सक्कोति, पादेहि भूमियं पहरन्ती तिट्ठति, अथस्सा चत्तारो पादे चतूसु खाणुकेसु बन्धित्वा कुच्छिं फालेत्वा पोतं नीहरन्ति, सा तत्थेव मरति । तेनेतं वुत्तं । पज्जमं ।

६. पज्जरथसतसुत्तवण्णना

१८५. छट्ठे भत्ताभिहारोति अभिहरितब्बं भत्तं । तस्स पन पमाणं दस्सेतुं पज्ज च थालिपाकसतानीति वुत्तं । तत्थ एको थालिपाको दसन्नं पुरिसानं भत्तं गणहाति । नासाय पित्तं भिन्देय्युन्ति अच्छपित्तं वा मच्छपित्तं वास्स नासपुटे पक्खिपेय्यं । छट्ठं ।

७-१३. मातुसुत्तादिवण्णना

१८६-१८७. सत्तमे मातुपि हेतूति “सचे मुसा भणसि, मातरं ते विस्सज्जेस्साम । नो चे भणसि, न विस्सज्जेस्सामा”ति एवं चोरेहि अटवियं पुच्छमानो तस्सा चोरहत्थगताय मातुयापि हेतु सम्पजानमुसा न भासेय्याति अत्थो । इतो परेसुपि एसेव नयोति । सत्तमादीनि ।

लाभसक्कारसंयुत्तवण्णना निट्ठिता ।

७. राहुलसंयुत्तं

१. पठमवग्गो

१-८. चक्खुसुत्तादिवण्णना

१८८-१९५. राहुलसंयुत्तस्स पठमे एकोति चतूसु इरियापथेसु एकविहारी । वूपकट्ठोति विवेकट्ठो निस्सट्ठो । अप्पमत्तोति सतिथा अविप्पवसन्तो । आतापीति वीरियसम्पन्नो । पहितत्तो विहरेय्यन्ति विसेसाधिगमत्थाय पेसितत्तो हुत्वा विहरेय्यं । अनिच्चन्ति हुत्वा अभावाकारेन अनिच्चं । अथ वा उप्पादवयवन्तताय तावकालिकताय विपरिणामकोटिया निच्चपटिक्खेपतोति इमेहिपि कारणेहि अनिच्चं । दुक्खन्ति चतूहि कारणेहि दुक्खं दुक्खमनट्ठेन दुक्खवत्थुकट्ठेन सततसम्पीळनट्ठेन सुखपटिक्खेपेनाति । कल्लन्ति युत्तं । एतं ममाति तण्हागाहो । एसोहमस्मीति मानगाहो । एसो मे अत्ताति दिट्ठिगाहो । तण्हागाहो चेत्थ अट्ठसततण्हाविचरितवसेन, मानगाहो नवविधमानवसेन, दिट्ठिगाहो द्वासट्ठिदिट्ठिवसेन वेदितब्बो । निब्बिन्दं विरज्जतीति एत्थ विरागवसेन चत्तारो मग्गा कथिता, विरागा विमुच्चतीति एत्थ विमुत्तिवसेन चत्तारि सामञ्जफलानि ।

एत्थ च पञ्चसु द्वारेसु पसादाव गहिता, मनोति इमिना तेभूमकं सम्मसनचारचित्तं । दुतिये पञ्चसु द्वारेसु आरम्मणमेव । ततिये पञ्चसु द्वारेसु पसादवत्थुकचित्तमेव, मनोविज्जाणेन तेभूमकं सम्मसनचारचित्तं गहितं । एवं सब्बत्थ नयो नेतब्बो । छट्ठे तेभूमकधम्मा । अट्ठमे पन तण्हाति तस्मिं तस्मिं द्वारे जवनप्पत्ताव लब्भति । पठमादीनि ।

९. धातुसुत्तवण्णना

१९६. नवमे विज्जाणधातुवसेन नामं, सेसाहि रूपन्ति नामरूपं कथितं । नवमं ।

१०. खन्धसुत्तवण्णना

१९७. दसमे रूपखन्धो कामावचरो, सेसा चत्तारो सब्बसङ्गाहिकपरिच्छेदेन चतुभूमका । इध पन तेभूमकाति गहेतब्बा । दसमं ।

पठमो वग्गो ।

२. दुतियवग्गो

१-१०. चक्खुसुत्तादिवण्णना

१९८-१९९. दुतिये दस उत्तानत्थानेव । पठमादीनि ।

११. अनुसयसुत्तवण्णना

२००. एकादसमे इमस्मिञ्च सविज्जाणके कायेति अत्तनो सविज्जाणककायं दस्सेति, बहिद्वा चाति परस्स सविज्जाणकं वा अविज्जाणकं वा । पुरिमेन वा अत्तनो च परस्स च विज्जाणमेव दस्सेति, पच्छिमेन बहिद्वा अनिन्द्रियबद्धरूपं । अहङ्कारममङ्कारमानानुसयाति अहंकारदिट्ठि च ममंकारतण्हा च मानानुसया च । न होन्तीति एते किलेसा कथं जानन्तस्स एतेसु वत्थूसु न होन्तीति पुच्छति । सम्मप्यज्जाय पस्सतीति सह विपस्सनाय मग्गपज्जाय सुट्ठु पस्सति । एकादसमं ।

१२. अपगतसुत्तवण्णना

२०१. द्वादसमे अहङ्कारममङ्कारमानापगतन्ति अहंकारतो च ममंकारतो च मानतो च अपगतं । विधा समतिक्कन्तन्ति मानकोट्टासे सुट्ठु अतिक्कन्तं । सन्तं सुविमुत्तन्ति किलेसवूपसमेन सन्तं, किलेसेहेव सुट्ठु विमुत्तं । सेसं उत्तानमेवाति । द्वादसमं ।

दुतियो वग्गो ।

द्वीसुपि असेक्खभूमि कथिता । पठमो पनेत्थ आयाचन्तस्स देसितो, दुतियो अनायाचन्तस्स । सकलेपि पन राहुलसंयुत्ते थेरस्स विमुत्तिपरिपाचनीयधम्माव कथिताति ।

राहुलसंयुत्तवण्णना निट्ठिता ।

८. लक्खणसंयुत्तं

१. पठमवग्गो

१. अट्टिसुत्तवण्णना

२०२. लक्खणसंयुत्ते व्यायं आयस्मा च लक्खणोति लक्खणत्थेरो वुत्तो, एस जटिलसहस्सब्भन्तरे एहिभिक्षूपसम्पदाय उपसम्पन्नो आदित्तपरियायावसाने अरहत्तं पत्तो एको महासावकोति वेदितब्बो । यस्मा पनेस लक्खणसम्पन्नेन सब्बाकारपरिपूरेन ब्रह्मसमेन अत्तभावेन समन्नागतो, तस्मा “लक्खणो”ति सङ्खं गतो । महामोग्गल्लानो पन पब्बजितदिवसतो सत्तमे दिवसे अरहत्तं पत्तो दुतियो अगगसावको ।

सितं पात्वाकासीति मन्दहसितं पातुअकासि, पकासयि दस्सेसीति वुत्तं होति । किं पन दिस्वा थेरो सितं पात्वाकासीति? उपरि पाळियं आगतं अट्टिकसङ्खलिकं एकं पेटलोके निब्बत्तं सत्तं दिस्वा । तज्ज्य खो दिब्बेन चक्खुना, न पसादचक्खुना । पसादचक्खुस्स हि एते अत्तभावा न आपाथं आगच्छन्ति । एवरूपं पन अत्तभावं दिस्वा कारुज्जे कत्तब्बे कस्मा सितं पात्वाकासीति? अत्तनो च बुद्धजाणस्स च सम्पत्तिं समनुस्सरणतो । तज्हि दिस्वा थेरो “अदिट्ठसच्चेन नाम पुग्गलेन पटिलभितब्बा एवरूपा अत्तभावा मुत्तो अहं, लाभा वत मे, सुलद्धं वत मे”ति अत्तनो च सम्पत्तिं अनुस्सरित्वा — “अहो बुद्धस्स भगवतो जाणसम्पत्ति, ‘यो कम्मविपाको, भिक्षवे, अचिन्तेय्यो न चिन्तेतब्बो’ति देसेसि, पच्चक्खं वत कत्वा बुद्धा देसेन्ति, सुण्णटिविद्धा बुद्धानं धम्मधातू”ति एवं बुद्धजाणसम्पत्तिज्ज्य अनुस्सरित्वा सितं पात्वाकासीति ।

अथ लक्खणत्थेरो कस्मा न अद्वस, किमस्स दिब्बचक्खु नत्थीति? नो नत्थि, महामोग्गल्लानो पन आवज्जेन्तो अद्वस, इतरो पन अनावज्जनेन न अद्वस । यस्मा पन खीणासवा नाम न अकारणा सितं करोन्ति, तस्मा तं लक्खणत्थेरो पुच्छि को नु खो, आवुसो मोग्गल्लान, हेतु, को पच्चयो सितस्स पातुकम्मायाति? थेरो पन यस्मा येहि अयं उपपत्ति सामं अदिट्ठा, ते दुस्सद्भापया होन्ति, तस्मा भगवन्तं सक्खिं कत्वा ब्याकातुकामताय अकालो खो, आवुसोतिआदिमाह । ततो भगवतो सन्तिके पुट्ठो इधाहं, आवुसोतिआदिना नयेन ब्याकासि ।

तत्थ अट्टिकसङ्खलिकन्ति सेतं निम्मंसलोहितं अट्टिसङ्घातं । गिज्झापि काकापि कुललापीति एतेपि यक्खगिज्झा चेव यक्खकाका च यक्खकुलला च पच्चेतब्बा । पाकतिकानं पन गिज्झादीनं आपाथम्पि एतं रूपं नागच्छति । **अनुपतित्वा अनुपतित्वा**ति अनुबन्धित्वा अनुबन्धित्वा । **वितुदेन्ती**ति असिधारूपमेहि तिखिणेहि लोहतुण्डकेहि विज्झित्वा विज्झित्वा इतो चितो च चरन्ति गच्छन्ति । **सा सुदं अट्टस्सरं करोतीति** एत्थ सुदन्ति निपातो, सा अट्टिकसङ्खलिका अट्टस्सरं आतुरस्सरं करोतीति अत्थो । अकुसलविपाकानुभवनत्थं किर योजनप्पमाणापि तादिसा अत्तभावा निब्बत्तन्ति, पसादुस्सदा च होन्ति पक्कगण्डसदिसा । तस्मा सा अट्टिकसङ्खलिका बलववेदनातुरा तादिसं सद्दमकासीति ।

एवञ्च पन वत्वा पुन आयस्मा महामोगल्लानो “वट्टगामिसत्ता नाम एवरूपा अत्तभावा न मुच्चन्ती”ति सत्तेसु कारुज्जं पटिच्च उप्पन्नं धम्मसंवेगं दस्सेन्तो **तस्स मय्हं, आवुसो, एतदहोसि अच्छरियं वत भोति**आदिमाह । ततो भगवा थेरस्स आनुभावं पकासेन्तो **चक्खुभूता वत, भिक्खवे, सावका विहरन्ती**तिआदिमाह । तत्थ चक्खु भूतं जातं उप्पन्नं एतेसन्ति **चक्खुभूता**, भूतचक्खुका उप्पन्नचक्खुका चक्खुं उप्पादेत्वा विहरन्तीति अत्थो । दुतियपदेपि एसेव नयो । **यत्र हि नामाति** एत्थ **यत्राति** कारणवचनं । तत्रायं अत्थयोजना — यस्मा नाम सावकोपि एवरूपं जस्सति वा दक्खति वा सक्खिं वा करिस्सति, तस्मा अवोचुम्ह — “चक्खुभूता वत, भिक्खवे, सावका विहरन्ति, जाणभूता वत, भिक्खवे, सावका विहरन्ती”ति । **पुब्बेव मे सो, भिक्खवे, सत्तो दिट्ठो**ति बोधिमण्डे सब्बज्जुतज्जाणपटिवेधेन अप्पमाणेसु चक्कवाळेसु अप्पमाणे सत्तनिकाये भवगतियोनिठित्तिनिवासे च पच्चक्खं करोन्तेन मया पुब्बेव सो सत्तो दिट्ठोति वदति ।

गोघातकोति गावो वधित्वा अट्टितो मंसं मोचेत्वा विक्किणित्वा जीविकं कप्पनकसत्तो । **तस्सेव कम्मस्स विपाकावसेसेना**ति तस्स नानाचेतनाहि आयूहितस्स अपरापरियकम्मस्स । तत्र हि याय चेतनाय नरके पटिसन्धि जनिता, तस्सा विपाके परिक्खीणे अवसेसकम्मं वा कम्मनिमित्तं वा आरम्मणं कत्वा पुन पेतादीसु पटिसन्धि निब्बत्तति, तस्मा सा पटिसन्धि कम्मसभागताय आरम्मणसभागताय वा “तस्सेव कम्मस्स विपाकावसेसो”ति वुच्चति । अयञ्च सत्तो एवं उप्पन्नो । तेनाह — “तस्सेव कम्मस्स विपाकावसेसेना”ति । तस्स किर नरका चवनकाले निम्मंसकतानं गुणं अट्टिरासियेव निमित्तं अहोसि । सो पटिच्छन्नम्पि तं कम्मं विज्जूनं पाकटं विय करोन्तो अट्टिसङ्खलिकपेतो जातो । पठमं ।

२. पेसिसुत्तवण्णना

२०३. मंसपेसिवत्थुस्मिं **गोघातको**ति गोमंसपेसियो कत्वा सुक्खापेत्वा वल्लूरविक्कयेन अनेकानि वस्सानि जीविकं कप्पेसि, तेनस्स नरका चवनकाले मंसपेसियेव निमित्तं अहोसि । सो मंसपेसिपेतो जातो । दुतियं ।

३. पिण्डसुत्तवण्णना

२०४. मंसपिण्डवत्थुस्मिं **साकुणिको**ति सकुणे गहेत्वा विक्किणनकाले निप्पक्खचम्मे मंसपिण्डमत्ते कत्वा विक्किणन्तो जीविकं कप्पेसि, तेनस्स नरका चवनकाले मंसपिण्डोव निमित्तं अहोसि । सो मंसपिण्डपेतो जातो । ततियं ।

४. निच्छविसुत्तवण्णना

२०५. निच्छविवत्थुस्मिं तस्स ओरब्भिकस्स एळके वधित्वा वधित्वा निच्चम्मे कत्वा कप्पितजीविकस्स पुरिमनयेनेव निच्चम्मं एळकसरीरं निमित्तं अहोसि । सो निच्छविपेतो जातो । चतुत्थं ।

५. असिलोमसुत्तवण्णना

२०६. असिलोमवत्थुस्मिं सो सूकरिको दीघरत्तं निवापपुट्टे सूकरे असिना वधित्वा वधित्वा दीघरत्तं जीविकं कप्पेसि, तस्स उक्खित्तासिकभावोव निमित्तं अहोसि । तस्मा असिलोमपेतो जातो । पञ्चमं ।

६. सत्तिसुत्तवण्णना

२०७. सत्तिलोमवत्थुस्मिं सो मागविको एकं मिगज्ज सत्तिज्ज गहेत्वा वनं गन्त्वा तस्स मिगस्स समीपं आगतागते मिगे सत्तिया विज्झित्वा मारेसि, तस्स सत्तिया विज्जनकभावोयेव निमित्तं अहोसि । तस्मा सत्तिलोमपेतो जातो । छट्ठं ।

७. उसुलोमसुत्तवण्णना

२०८. उसुलोमवत्थुस्मिं कारणिकोति राजापराधिके अनेकाहि कारणाहि पीळेत्वा अवसाने कण्डेन विज्झित्वा मारणकपुरिसो । सो किर “अमुकस्मिं पदेसे विद्धो मरती”ति जत्वाव विज्झति । तस्सेवं जीविकं कप्पेत्वा नरके उप्पन्नस्स ततो पक्कावसेसेन इधूपपत्तिकाले उसुना विज्जनभावोयेव निमित्तं अहोसि । तस्मा उसुलोमपेतो जातो । सत्तमं ।

८. सूचिलोमसुत्तवण्णना

२०९. सूचिलोमवत्थुस्मिं सूतोति अस्सदमको । गोदमकोतिपि वदन्तियेव । तस्स पतोदसूचिया विज्जनभावोयेव निमित्तं अहोसि । तस्मा सूचिलोमपेतो जातो । अट्ठमं ।

९. दुतियसूचिलोमसुत्तवण्णना

२१०. दुतिये सूचिलोमवत्थुस्मिं सूचकोति पेसुज्जकारको । सो किर मनुस्से अज्जमज्जज्ज भिन्दि, राजकुले च “इमस्स इमं नाम अत्थि, इमिना इदं नाम कत”न्ति सूचेत्वा सूचेत्वा अनयव्यसनं पापेसि । तस्मा यथा तेन सूचेत्वा मनुस्सा भिन्ना, तथा सूचीहि भेदनदुक्खं पच्चनुभोतुं कम्ममेव निमित्तं कत्वा सूचिलोमपेतो जातो । नवमं ।

१०. कुम्भण्डसुत्तवण्णना

२११. अण्डभारिवत्थुस्मिं गामकूटकोति विनिच्छयामच्चो । तस्स कम्मसभागताय कुम्भमत्ता महाघटप्पमाणा अण्डा अहेसुं । सो हि यस्मा रहो पटिच्छन्ने ठाने लज्जं गहेत्वा कूटविनिच्छयेन पाकटं दोसं करोन्तो सामिके अस्सामिके अकासि, तस्मास्स रहस्सं अङ्गं पाकटं निब्बत्तं । यस्मा दण्डं पट्टपेन्तो परेसं असय्हं भारं आरोपेसि, तस्मास्स रहस्सं अङ्गं असय्हभारो हुत्वा निब्बत्तं । यस्मा यस्मिं ठाने ठितेन समेन भवितब्बं, तस्मिं ठत्वा विसमो अहोसि, तस्मास्स रहस्सङ्गे विसमा निसज्जाव अहोसीति । दसमं ।

पठमो वग्गो ।

२. दुतियवग्गो

१. ससीसकसुत्तवण्णना

२१२. पारदारिकवत्थुस्मिं सो सत्तो परस्स रक्खितगोपितं सस्सामिकं फस्सं फुसन्तो मीळ्हसुखेन कामसुखेन चित्तं रमयित्वा कम्मसभागताय गूथफस्सं फुसन्तो दुक्खमनुभवितुं तत्थ निब्बत्तो । पठमं ।

२. गूथखादसुत्तवण्णना

२१३. दुडुब्राह्मणवत्थु पाकटमेव । दुतियं ।

३. निच्छवित्थिसुत्तवण्णना

२१४. निच्छवित्थिवत्थुस्मिं यस्मा मातुगामो नाम अत्तनो फस्से अनिस्सरो, सा च तं सामिकस्स सन्तकं फस्सं थेनेत्वा परेसं अभिरतिं उप्पादेसि, तस्मा कम्मसभागताय सुखसम्पस्सा वट्ठित्वा दुक्खसम्पस्सं अनुभवितुं निच्छवित्थी हुत्वा उप्पन्ना । ततियं ।

४. मङ्गुलित्थिसुत्तवण्णना

२१५. मङ्गुलित्थिवत्थुस्मिं मङ्गुलित्थि विरूपं दुदसिकं बीभच्छं । सा किर यक्खदासिकम्मं करोन्ती “इमिना च इमिना च एवं बलिकम्मे कते अयं नाम तुम्हाकं वट्ठि भविस्सती”ति महाजनस्स गन्धपुप्फादीनि वज्जनाय गहेत्वा महाजनं दुद्धिट्ठिं मिच्छादिट्ठिं गण्हापेसि, तस्मा ताय कम्मसभागताय गन्धपुप्फादीनं थेनितत्ता दुग्गन्था, दुद्धस्सनस्स गाहितत्ता दुदसिका विरूपा बीभच्छा हुत्वा निब्बत्ता । चतुत्थं ।

५. ओकिलिनीसुत्तवण्णना

२१६. ओकिलिनीवत्थुस्मिं उप्पक्कं ओकिलिनिं ओकिरिनिन्ति सा किर अङ्गारचितके निपन्ना विप्फन्दमाना विपरिवत्तमाना पच्चति, तस्मा उप्पक्का चेव होति उण्हेन अग्गिना पक्कसरीरा, ओकिलिनी च किलिन्नसरीरा, बिन्दूनिस्सा सरीरतो पग्घरन्ति, ओकिरिनी च अङ्गारसम्परिकिण्णा । तस्सा हि हेट्ठतोपि किंसुकपुप्फवण्णा अङ्गारा, उभयपस्सेसुपि, आकासतोपिस्सा उपरि पतन्ति । तेन वुत्तं — “उप्पक्कं ओकिलिनिं ओकिरिनि”न्ति । सा इस्सापकता सपत्तिं अङ्गारकटाहेन ओकिरीति तस्स किर रज्जो एका नाटकिनी अङ्गारकटाहं समीपे ठपेत्वा गत्ततो उदकं पुञ्छति, पाणिना च सेदं करोति । राजापि ताय सद्धिं कथञ्च करोति, परितुट्ठाकारञ्च दस्सेति । अग्गमहेसी तं असहमाना इस्सापकता हुत्वा अचिरपक्कन्तस्स रज्जो तं अङ्गारकटाहं गहेत्वा तस्सा उपरि अङ्गारे ओकिरि । सा तं कम्मं कत्वा तादिसंयेव विपाकं पच्चनुभवितुं पेतलोके निब्बत्ता । पच्चमं ।

६. असीसकसुत्तवण्णना

२१७. चोरघातवत्थुस्मिं सो रज्जो आणाय दीघरत्तं चोरानं सीसानि छिन्दित्वा पेतलोके निब्बत्तन्तो असीसकं कबन्धं हुत्वा निब्बत्ति । छट्ठं ।

७-११. पापभिक्खुसुत्तादिवण्णना

२१८-२२२. भिक्खुवत्थुस्मिं पापभिक्खूति लामकभिक्खु । सो किर लोकस्स सद्भादेय्ये चत्तारो पच्चये परिभुज्जित्वा

कायवचीद्वारेहि असंयतो भिन्नाजीवो चित्तकेळि कीळन्तो विचरि । ततो एकं बुद्धन्तरं निरये पच्चित्वा पेतलोके निब्बत्तन्तो भिक्खुसदिसेनेव अत्तभावेन निब्बत्ति । भिक्खुनीसिक्खमानासामणेरसामणोरीवत्थूसुपि अयमेव विनिच्छयो । सत्तमादीनि ।

लक्खणसंयुत्तवण्णना निड्ढिता ।

९. ओपम्मसंयुत्तं

१. कूटसुत्तवण्णना

२२३. ओपम्मसंयुत्तस्स पठमे कूटं गच्छन्तीति कूटङ्गमा । कूटं समोसरन्तीति कूटसमोसरणा । कूटसमुग्धाताति कूटस्स समुग्धातेन । अविज्जासमुग्धाताति अरहत्तमग्गेन अविज्जाय समुग्धातेन । अप्पमत्ताति सतिया अविप्पवासे ठिता हुत्वा । पठमं ।

२. नखसिखसुत्तवण्णना

२२४. दुतिये मनुस्सेसु पच्चाजायन्तीति ये मनुस्सलोकतो चुता मनुस्सेसु जायन्ति, ते एवं अप्पकाति अधिप्पायो । अज्जत्र मनुस्सेहीति ये पन मनुस्सलोकतो चुता ठपेत्वा मनुस्सलोकं चतूसु अपायेसु पच्चाजायन्ति, ते महापथवियं पंसु विय बहुतरा । इमस्मिञ्च सुत्ते देवापि मनुस्सेहेव सङ्गहिता । तस्मा यथा मनुस्सेसु जायन्ता अप्पका, एवं देवेसुपीति वेदितब्बा । दुतियं ।

३. कुलसुत्तवण्णना

२२५. ततिये सुप्पधंसियानीति सुविहेठियानि । कुम्भत्थेनकेहीति ये परघरं पविसित्वा दीपालोकेन ओलोकेत्वा परभण्डं हरितुकामा घटे दीपं कत्वा पविसन्ति, ते कुम्भत्थेनका नाम, तेहि कुम्भत्थेनकेहि । सुप्पधंसियो होति अमनुस्सेहीति मेत्ताभावनारहितं पंसुपिसाचका विधंसयन्ति, पगेव उळारा अमनुस्सा । भाविताति वड्ढिता । बहुलीकताति पुनप्पुनं कता । यानीकताति युत्तयानं विय कता । वत्थुकताति पतिट्ठानट्ठेन वत्थु विय कता । अनुड्डिताति अधिड्डिता । परिचिताति समन्ततो चिता सुवड्डिता । सुसमारद्धाति चित्तेन सुट्ठु समारद्धा । ततियं ।

४. ओक्खासुत्तवण्णना

२२६. चतुत्थे ओक्खासतन्ति महामुखउक्खलीनं सतं । दानं ददेय्याति पणीतभोजनभरितानं महाउक्खलीनं सतं दानं ददेय्य । “उक्कासत”न्तिपि पाठो, तस्स दण्डदीपिकासतन्ति अत्थो । एकाय पन दीपिकाय यत्तके ठाने आलोको होति, ततो सतगुणं ठानं सत्तहि रतनेहि पूरेत्वा दानं ददेय्याति अत्थो । गद्दुहनमत्तन्ति गोदुहनमत्तं, गाविया एकवारं अगगथनाकड्डुनमत्तन्ति अत्थो । गन्धऊहनमत्तं वा, द्वीहि अङ्गुलीहि गन्धपिण्डं गहेत्वा एकवारं घायनमत्तन्ति अत्थो । एत्तकम्पि हि कालं यो पन गम्भपरिवेणविहारूपचार परिच्छेदेन वा चक्कवाळपरिच्छेदेन वा अपरिमाणासु लोकधातूसु वा सब्बसत्तेसु हितफरणं मेत्तचित्तं भावेतुं सक्कोति, इदं ततो एकदिवसं तिक्खत्तुं दिन्नदानतो महप्फलतरं । चतुत्थं ।

५. सत्तिसुत्तवण्णना

२२७. पञ्चमे पटिलेणिस्सामीति आदीसु अग्रे पहरित्वा कप्पासवट्ठिं विय नामेन्तो निय्यासवट्ठिं विय च एकतो कत्वा अल्लियापेन्तो पटिलेणेति नाम । मज्झे पहरित्वा नामेत्वा धाराय वा पहरित्वा द्वेपि धारा एकतो अल्लियापेन्तो पटिकोट्टेति नाम । कप्पासवट्टनकरणीयं विय पवत्तेन्तो चिरकालं संवेल्लितकिलज्जं पसारेत्वा पुन संवेल्लेन्तो विय च पटिवट्टेति नाम । पञ्चमं ।

६. धनुग्गहसुत्तवण्णना

२२८. छट्ठे दळ्ळधम्मा धनुग्गहाति दळ्ळधनुनो इस्सासा । दळ्ळधनु नाम द्विसहस्सथामं वुच्चति, द्विसहस्सथामं नाम यस्स आरोपितस्स जिआबद्धो लोहसीसादीनं भारो दण्डे गहेत्वा याव कण्डप्पमाणा उक्खित्तस्स पथवितो मुच्चति । सुसिक्खिताति दसद्वादसवस्सानि आचरियकुले उग्गहितसिप्पा । कतहत्थाति यो सिप्पमेव उग्गण्हाति, सो कतहत्थो न होति, इमे पन कतहत्था चिण्णवसीभावा । कतूपासनाति राजकुलादीसु दस्सितसिप्पा ।

तस्स पुरिसस्स जवोति एवरूपो अज्जो पुरिसो नाम न भूतपुब्बो, बोधिसत्तस्सेव पन जवनहंसकालो नाम आसि । तदा बोधिसत्तो चत्तारि कण्डानि आहरि । तदा किरस्स कनिट्टभातरो “मयं, भातिक, सूरियेन सद्धिं जविस्सामा”ति आरोचेसुं । बोधिसत्तो आह — “सूरियो सीघजवो, न सक्खिस्सथ तुम्हे तेन सद्धिं जवितु”न्ति । ते दुतियं ततियम्पि तथेव वत्वा एकदिवसं “गच्छामा”ति युगन्धरपब्बतं आरुहित्वा निसीदिसु । बोधिसत्तो “कहं मे भातरो”ति? पुच्छित्वा, “सूरियेन सद्धिं जवितुं गता”ति वुत्ते, “विनस्सिस्सन्ति तपस्सिनो”ति ते अनुकम्पमानो सयम्पि गन्त्वा तेसं सन्तिके निसीदि । अथ सूरिये उग्गच्छन्ते द्वेपि भातरो सूरियेन सद्धियेव आकासं पक्खन्ता, बोधिसत्तोपि तेहि सद्धियेव पक्खन्तो । तेसु एकस्स अपत्तेयेव अन्तरभत्तसमये पक्खन्तरेसु अग्गि उट्ठहि, सो भातरं पक्कोसित्वा “न सक्कोमी”ति आह । तमेनं बोधिसत्तो “मा भायी”ति समस्सासेत्वा पक्खपज्जरेन पलिवेठेत्वा दरथं विनोदेत्वा “गच्छा”ति पेसेसि ।

दुतियो याव अन्तरभत्ता जवित्वा पक्खन्तरेसु अग्गिम्हि उट्ठहिते तथेवाह । तम्पि सो तथेव कत्वा “गच्छा”ति पेसेसि । सयं पन याव मज्झन्हिका जवित्वा, “एते बालाति मयापि बालेन न भवितब्ब”न्ति निवत्तित्वा — “अदिट्ठसहायकं बाराणसिराजं पस्सिस्सामी”ति बाराणसिं अगमासि । तस्मिं नगरमत्थके परिब्भमन्ते द्वादसयोजनं नगरं पत्तकटाहेन ओत्थटपत्तो विय अहोसि । अथ परिब्भमन्तस्स परिब्भमन्तस्स तत्थ तत्थ छिद्धानि पज्जायिसु । सयम्पि अनेकहंससहस्ससदिसो पज्जायि । सो वेगं पटिसंहरित्वा राजगेहाभिमुखो अहोसि । राजा ओलोकेत्वा — “आगतो किर मे पियसहायो जवनहंसो”ति वातपानं विवरित्वा रतनपीठं पज्जापेत्वा ओलोकेन्तो अट्ठासि । बोधिसत्तो रतनपीठे निसीदि ।

अथस्स राजा सहस्सपाकेन तेलेन पक्खन्तरानि मक्खेत्वा, मधुलाजे चेव मधुरपानकज्ज अदासि । ततो नं कतपरिभोगं “सम्म, कहं अगमासी”ति? पुच्छि । सो तं पवत्तिं आरोचेत्वा “अथाहं, महाराज, याव मज्झन्हिका जवित्वा — ‘नत्थि जवितेन अत्थो’ति निवत्तो”ति आचिक्खि । अथ राजा आह — “अहं, सामि, तुम्हाकं सूरियेन सद्धिं जवनवेगं पस्सितुकामो”ति । दुक्करं, महाराज, न सक्का तथा पस्सितुन्ति । तेन हि, सामि, सरिक्खकमत्तम्पि दस्सेहीति । आम, महाराज, धनुग्गहे सन्निपातेहीति । राजा सन्निपातेसि । हंसो ततो चत्तारो गहेत्वा नगरमज्जे तोरणं कारेत्वा अत्तनो गीवाय घण्डं पिळन्धापेत्वा तोरणस्स उपरि निसीदित्वा — “चत्तारो जना तोरणं निस्साय चतुदिसाभिमुखा एकेकं कण्डं खिपन्तू”ति वत्वा, सयं पठमकण्डेनेव सद्धिं उप्पतित्वा, तं कण्डं अगगहेत्वाव, दक्खिणाभिमुखं गतकण्डं धनुतो

रतनमत्तापगतं गण्हि । दुतियं द्विरतनमत्तापगतं, ततियं तिरतनमत्तापगतं, चतुत्थं भूमिं अप्पत्तमेव गण्हि । अथ नं चत्तारि कण्डानि गहेत्वा तोरणे निसिन्नकालेयेव अदसंसु । सो राजानं आह — “पस्स, महाराज, एवंसीघो अम्हाकं जवो”ति । एवं बोधिसत्तेनेव जवनहंसकाले तानि कण्डानि आहरितानीति वेदितब्बानि ।

पुरतो धावन्तीति अगगतो जवन्ति । न पनेता सब्बकालं पुरतोव होन्ति, कदाचि पुरतो, कदाचि पच्छतो होन्ति । आकासद्वकविमानेसु हि उय्यानानिपि होन्ति पोक्खरणियोपि, ता तत्थ नहायन्ति, उदककीळं कीळमाना पच्छतोपि होन्ति, वेगेन पन गन्त्वा पुन पुरतोव धावन्ति । **आयुसङ्गाराति** रूपजीवितिन्द्रियं सन्धाय वुत्तं । तज्जि ततो सीघतरं खीयति । अरूपधम्मानं पन भेदो न सक्का पज्जापेतुं । छट्ठं ।

७. आणिसुत्तवण्णना

२२९. सत्तमे दसारहानन्ति एवंनामकानं खत्तियानं । ते किर सततो दसभागं गण्हिंसु, तस्मा “दसारहा”ति पज्जायिंसु । **आनको**ति एवंलद्धनामो मुदिङ्गो । हिमवन्ते किर महाकुळीरदहो अहोसि । तत्थ महन्तो कुळीरो ओतिण्णोतिण्णं हत्थिं खादति । अथ हत्थी उपद्दुता एकं करेणुं सक्करिंसु “इमिस्सा पुत्तं निस्साय अम्हाकं सोत्थि भविस्सती”ति । सापि महेसक्खं पुत्तं विजायि । ते तम्पि सक्करिंसु । सो वुद्धिप्पत्तो मातरं पुच्छि, “कस्मा मं एते सक्करोन्ती”ति? सा तं पवत्तिमाचिक्खि । सो “किं मय्हं कुळीरो पहोति? एथ गच्छामा”ति महाहत्थिपरिवारो तत्थ गन्त्वा पठममेव ओतरि । कुळीरो उदकसद्देनेव आगन्त्वा तं अगगहेसि । महन्तो कुळीरस्स अळो, सो तं इतो वा एत्तो वा चालेतुं असक्कोन्तो मुखे सोण्डं पक्खिपित्वा विरवि । हत्थिनो “यंनिस्साय मयं ‘सोत्थि भविस्सती’ति अमज्जिम्हा, सो पठमतरं गहितो”ति ततो ततो पलायिंसु ।

अथस्स माता अविदूरे ठत्वा “मयं थलनागा, तुम्हे उदकनागा नाम, नागेहि नागो न विहेठेतब्बो”ति कुळीरं पियवचनेन वत्वा इमं गाथमाह —

“ये कुळीरा समुद्धस्मिं, गङ्गाय यमुनाय च ।
तेसं त्वं वारिजो सेट्ठो, मुञ्च रोदन्तिया पज”न्ति ॥

मातुगामसद्दो नाम पुरिसे खोभेत्वा तिड्ढति, तस्मा सो गहणं सिथिलमकासि । हत्थिपोतो वेगेन उभो पादे उक्खिपित्वा तं पिड्डियं अक्कमि । सह अक्कमना पिड्डि मत्तिकभाजनं विय भिज्जि । अथ नं दन्तेहि विज्झित्वा उक्खिपित्वा थले छट्टेत्वा तुट्ठरवं रवि । अथ नं हत्थी इतो चितो च आगन्त्वा मद्दिंसु । तस्स एको अळो पटिक्कमित्वा पति, तं सक्को देवराजा गहेत्वा गतो ।

इतरो पन अळो वातातपेन सुक्खित्वा पक्कलाखारसवण्णो अहोसि, सो देवे वुट्ठे उदकोधेन वुद्धन्तो दसभातिकानं राजूनं उपरिसोते जालं पसारापेत्वा गङ्गाय कीळन्तानं आगन्त्वा जाले लग्गि । ते कीळापरियोसाने जालम्हि उक्खिपियमाने तं दिस्वा पुच्छिंसु “किं एत”न्ति? “कुळीरअळो सामी”ति । “न सक्का एस आभरणत्थाय उपनेतुं, परियोनन्धापेत्वा भेरिं करिस्सामा”ति? परियोनन्धापेत्वा पहरिंसु । सद्दो द्वादसयोजनं नगरं अवत्थरि । ततो आहंसु — “न सक्का इदं दिवसे दिवसे वादेतुं, छणदिवसत्थाय मङ्गलभेरी होतू”ति मङ्गलभेरिं अकंसु । तस्मिं वादिते महाजनो अन्हायित्वा अपिळन्धित्वा हत्थियानादीनि आरुह्य सीधं सन्निपतन्ति । इति महाजनं पक्कोसित्वा विय आनेतीति **आनको** त्वेवस्स नामं अहोसि ।

अञ्जं आणि ओदहिंसूति अञ्जं सुवण्णरजतादिमयं आणि घटयिंसु । आणिसङ्घाटोव अवसिस्सीति सुवण्णादिमयानं आणीनं सङ्घाटमत्तमेव अवसेसं अहोसि । अथस्स द्वादसयोजनप्पमाणो सद्दो अन्तोसालायम्पि दुक्खेन सुय्यित्थ ।

गम्भीराति पाळिवसेन गम्भीरा सल्लसुत्तसदिसा । गम्भीरत्थाति अत्थवसेन गम्भीरा महावेदल्लसुत्तसदिसा (म० नि० १.४४९ आदयो) । लोकुत्तराति लोकुत्तरअत्थदीपका । सुज्जतप्पटिसंयुत्ताति सत्तसुज्जतधम्ममत्तमेव पकासका संखित्तसंयुत्तसदिसा । उग्गहेतब्बं परियापुणितब्बन्ति उग्गहेतब्बे च परियापुणितब्बे च । कविकताति कवीहि कता । इतरं तस्सेव वेवचनं । चित्तक्खराति विचित्रअक्खरा । इतरं तस्सेव वेवचनं । बाहिरकाति सासनतो बहिभूता । सावकभासिताति तेसं तेसं सावकेहि भासिता । सुस्सूसिस्सन्तीति अक्खरचित्ताय चैव सवनसम्पत्तिया च अत्तमना हुत्वा सामणेदहरभिक्षुमातुगाममहागहपतिकादयो “एस धम्मकथिको”ति सन्निपतित्वा सोतुकामा भविस्सन्ति । तस्माति यस्मा तथागतभासिता सुत्तन्ता अनुगग्हमाना अन्तरधायन्ति, तस्मा । सत्तमं ।

८. कलिङ्गरसुत्तवण्णना

२३०. अट्टमे कलिङ्गरूपधानाति कलिङ्गरघटिकं सीसूपधानञ्चैव पादूपधानञ्च कत्वा । अप्पमत्ताति सिप्पुग्गहणे अप्पमत्ता । आतापिनोति उट्ठानवीरियातापेन युत्ता । उपासनस्मिन्ति सिप्पानं अभियोगे आचरियानञ्च पयिरुपासने । ते किर तदा पातोव उट्ठाय सिप्पसालं गच्छन्ति, तत्थ सिप्पं उग्गहेत्वा सज्झायादीहि अभियोगं कत्वा मुखं धोवित्वा यागुपानाय गच्छन्ति । यागुं पिवित्वा पुन सिप्पसालं गन्त्वा सिप्पं गण्हित्वा सज्झायं करोन्ता पातरासाय गच्छन्ति । कतपातरासा समाना “मा पमादेन चिरं निदोक्कमनं अहोसी”ति खदिरघटिकासु सीसे च पादे च उपदहित्वा थोकं निपज्जित्वा पुन सिप्पसालं गन्त्वा सिप्पं गहेत्वा सज्झायन्ति । सायं सज्झायं करोन्ता च गेहं गन्त्वा भुत्तसायमासा पठमयामं सज्झायं कत्वा सयनकाले तथैव कलिङ्गरं उपधानं कत्वा सयन्ति । एवं ते अक्खणवेधिनो वालवेधिनो च अहेसुं । इदं सन्धायेतं वुत्तं ।

ओतारन्ति विवरं । आरम्मणन्ति पच्चयं । पधानस्मिन्ति पधानभूमियं वीरियं कुरुमाना । पठमबोधियं किर भिक्षू भत्तकिच्चं कत्वाव कम्मट्ठानं मनसि करोन्ति । तेसं मनसिकरोन्तानयेव सूरियो अत्थं गच्छति । ते न्हायित्वा पुन चङ्कमं ओतरित्वा पठमयामं चङ्कमन्ति । ततो “मा चिरं निद्वायिम्हा”ति सरीरदरथविनोदनत्थं निपज्जन्ता कट्ठखण्डं उपदहित्वा निपज्जन्ति, ते पुन पच्छिमयामे वुट्ठाय चङ्कमं ओतरन्ति । ते सन्धाय इदं वुत्तं । अयम्पि दीपो तिण्णं राजूनं काले एकघण्डिनिग्घोसो एकपधानभूमि अहोसि । नानामुखे पहटघण्डि पिलिच्छिकोळियं ओसरति, कल्याणियं पहटघण्डि नागदीपे ओसरति । “अयं भिक्षु पुथुज्जनो, अयं पुथुज्जनो”ति अङ्गुलिं पसारेत्वा दस्सेतब्बो अहोसि । एकदिवसं सब्बे अरहन्तोव अहेसुं । तस्माति यस्मा कलिङ्गरूपधानानं मारो आरम्मणं न लभति, तस्मा । अट्टमं ।

९. नागसुत्तवण्णना

२३१. नवमे अतिवेलन्ति अतिक्कन्तवेलं कालं अतिक्कन्तप्पमाणं कालं । किमङ्गं पनाहन्ति अहं पन किंकारणा न उपसङ्कमिस्सामि? भिसमुळालन्ति भिसञ्चैव मुळालञ्च । अब्बुहेत्वाति उद्धरित्वा । भिङ्गच्छापाति हत्थिपोतका । ते किर अभिण्हं भिङ्गारसदं करोन्ति, तस्मा भिङ्गच्छापाति वुच्चन्ति । पसन्नाकारं करोन्तीति पसन्नेहि कत्तब्बाकारं करोन्ति, चत्तारो पच्चये देन्ति । धम्मं भासन्तीति एकं द्वे जातकानि वा सुत्तन्ते वा उग्गण्हित्वा असम्भिन्नेन सरेन धम्मं देसेन्ति । पसन्नाकारं करोन्तीति तेसं ताय देसनाय पसन्ना गिही पच्चये देन्ति । नेव वण्णाय होति न बलायाति नेव गुणवण्णाय,

न जाणबलाय होति, गुणवण्णे पन परिहायन्ते सरीरवण्णोपि सरीरबलम्पि परिहायति, तस्मा सरीरस्स नेव वण्णाय न बलाय होति । नवमं ।

१०. बिळारसुत्तवण्णना

२३२. दसमे सन्धिसमलसंकटीरेति एत्थ सन्धीति भिन्नघरानं सन्धि, समलोति गामतो गूथनिक्खमनमग्गो, संकटीरन्ति सङ्कारट्ठानं । मुदुमूसिन्ति मुदुकं मूसिकं । वुट्ठानं पञ्जायतीति देसना पञ्जायति । दसमं ।

११. सिङ्गालसुत्तवण्णना

२३३. एकादसमे येन येन इच्छतीति सो जरसिङ्गालो इच्छतिच्छित्तद्वाने इरियापथकप्पनेन सीतवातूपवायनेन च अन्तरन्तरा चित्तस्सादम्पि लभतीति दस्सेति । सक्कपुत्तियपटिज्जोति इदं देवदत्तं सन्धाय वुत्तं । सो हि एत्तकम्पि चित्तस्सादं अनागते अत्तभावे न लभिस्सतीति । एकादसमं ।

१२. दुतियसिङ्गालसुत्तवण्णना

२३४. द्वादसमे कतञ्जुताति कतजाननं । कतवेदिताति कतविसेसजाननं । तत्रिदं जरसिङ्गालस्स कतञ्जुताय वत्थु — सत्त किर भातरो खेत्तं कसन्ति । तेसं सब्बकनिट्ठो खेत्तपरियन्ते ठत्वा गावो रक्खति । अथेकं जरसिङ्गालं अजगरो गण्हि, सो तं दिस्वा यट्ठिया पोथेत्वा विस्सज्जापेसि । अजगरो सिङ्गालं विस्सज्जेत्वा तमेव गण्हि । सिङ्गालो चिन्तेसि — “मय्हं इमिना जीवितं दिन्नं, अहम्पि इमस्स दस्सामी”ति यागुघटस्स उपरि ठपितं वासिं मुखेन डंसित्वा तस्स सन्तिकं अगमासि । इतरे भातरो दिस्वा, “सिङ्गालो वासिं हरती”ति अनुबन्धिंसु । सो तेहि दिट्ठभावं जत्वा वासिं तस्स सन्तिके छडुत्वा पलायि । इतरे आगन्त्वा कनिट्ठं अजगरेन गहितं दिस्वा वासिया अजगरं छिन्दित्वा तं गहेत्वा अगमंसु । एवं जरसिङ्गाले सिया या काचि कतञ्जुता कतवेदिता । सक्कपुत्तियपटिज्जेति इदम्पि देवदत्तस्स आचारमेव सन्धाय वुत्तन्ति । द्वादसमं ।

ओपम्मसंयुत्तवण्णना निट्ठिता ।

१०. भिक्खुसंयुत्तं

१. कोलितसुत्तवण्णना

२३५. भिक्खुसंयुत्तस्स पठमे, आवुसोति सावकानं आलापो । बुद्धा हि भगवन्तो सावके आलपन्ता, “भिक्खवे”ति आलपन्ति, सावका पन “बुद्धेहि सदिसा मा होमा”ति, “आवुसो”ति पठमं वत्वा पच्छा, “भिक्खवे”ति भणन्ति । बुद्धेहि च आलपिते भिक्खुसङ्घो, “भन्ते”ति पटिवचनं देति सावकेहि, “आवुसो”ति । अयं वुच्चतीति यस्मा दुतियज्झाने वितक्कविचारा निरुज्झन्ति, येसं निरोधा सहायतनं अप्पवर्त्ति गच्छति, तस्मा यदेतं दुतियं ज्ञानं नाम, अयं वुच्चति “अरियानं तुण्हीभावो”ति । अयमेत्थ योजना । “धम्मी वा कथा अरियो वा तुण्हीभावो”ति एत्थ पन कम्मट्ठानमनसिकारोपि पठमज्झानादीनिपि अरियो तुण्हीभावोत्वेव सङ्गं गतानि ।

वितक्कसहगताति वितक्कारम्मणा । सज्जामनसिकाराति सज्जा च मनसिकारो च । समुदाचरन्तीति पवत्तन्ति ।

थेरस्स किर दुतियज्झानं न पगुणं । अथस्स ततो वुट्ठितस्स वितक्कविचारा न सन्ततो उपट्ठहिंसु । इच्चस्स दुतियज्झानमि सज्जामनसिकारापि हानभागियाव अहेसुं, तं दस्सेन्तो एवमाह । **सण्ठपेहीति सम्मा ठपेहि । एकोदिभावं करोहीति एकगं करोहि । समादहाति सम्मा आदह आरोपेहि । महाभिज्जतन्ति छळभिज्जतं ।** सत्था किर इमिना उपायेन सत्त दिवसे थेरस्स हानभागियं समाधिं वट्ठेत्वा थेरं छळभिज्जतं पापेसि । पठमं ।

२. उपतिस्ससुत्तवण्णना

२३६. दुतिये अत्थि नु खो तं किञ्चि लोकस्मिन्ति इदं अतिउळारमि सत्तं वा सङ्घारं वा सन्धाय वुत्तं । सत्थुपि खोति इदं यस्मा आनन्दत्थेरस्स सत्थरि अधिमत्तो छन्दो च पेमज्ज, तस्मा “किं नु खो इमस्स थेरस्स सत्थु विपरिणामेनपि सोकादयो नुप्पज्जेय्यु”न्ति जाननत्थं पुच्छति? **दीघरत्तन्ति सूकरखतलेणद्वारे दीघनखपरिब्बाजकस्स वेदनापरिग्गहसुत्तन्तं देसितदिवसतो पट्ठाय अतिक्कन्तकालं सन्धायाह । तस्मिहि दिवसे थेरस्स इमे वट्ठानुगतकिलेसा समूहताति ।** दुतियं ।

३. घटसुत्तवण्णना

२३७. ततिये **एकविहारेति** एकस्मिं गम्भे । तदा किर बहू आगन्तुका भिक्खू सन्निपत्तिंसु । तस्मिं परिवेणग्गेन वा विहारग्गेन वा सेनासनेसु अपापुणन्तेसु द्विन्नं थेरानं एको गम्भो सम्पत्तो । ते दिवा पाटियेक्केसु ठानेसु निसीदन्ति, रत्तिं पन नेसं अन्तरे चीवरसाणि पसारेन्ति । ते अत्तनो अत्तनो पत्तपत्तट्ठानेयेव निसीदन्ति । तेन वुत्तं “एकविहारे”ति । **ओळारिकेनाति** इदं ओळारिकारम्मणतं सन्धाय वुत्तं । दिब्बचक्खुदिब्बसोतधातुविहारेन हि सो विहासि, तेसज्ज रूपायतनसद्दायतनसङ्घातं ओळारिकं आरम्मणं । इति दिब्बचक्खुना रूपस्स दिट्ठत्ता दिब्बाय च सोतधातुया सदस्स सुतत्ता सो विहारो ओळारिको नाम जातो । **दिब्बचक्खु विसुज्झीति** भगवतो रूपदस्सनत्थाय विसुद्धं अहोसि । **दिब्बा च सोतधातूति** सापि भगवतो सदसुणनत्थं विसुज्झि । भगवतोपि थेरस्स रूपदस्सनत्थज्जेव सदसुणनत्थज्ज तदुभयं विसुज्झि । तदा किर थेरो “कथं नु खो एतरहि सत्था विहरती”ति आलोकं वट्ठेत्वा दिब्बेन चक्खुना सत्थारं जेतवने विहारे गन्धकुटियं निसिन्नं दिस्वा तस्स दिब्बाय सोतधातुया सद्दं सुणि । सत्थापि तथेव अकासि । एवं ते अज्जमज्जं पस्सिंसु चेव, सद्वज्ज अस्सोसुं ।

आरद्धवीरियोति परिपुण्णवीरियो पग्गहितवीरियो । **यावदेव उपनिक्खेपनमत्तायाति** तियोजनसहस्सवित्थारस्स हिमवतो सन्तिके ठपिता सासपमत्ता पासाणसक्खरा “हिमवा नु खो महा, अयं नु खो पासाणसक्खरा”ति एवं याव उपनिक्खेपनमत्तस्सेव अत्थाय भवेय्याति वुत्तं होति । परतोपि एसेव नयो । **कप्पन्ति** आयुकप्पं । **लोणघटायाति** चक्कवाळमुखवट्टिया आधारकं कत्वा मुखवट्टिया ब्रह्मलोकं आहच्च ठिताय लोणचाटियाति दस्सेति ।

इमे पन थेरा उपमं आहरन्ता सरिक्खकेनेव च विज्जमानगुणेन च आहरिंसु । कथं? अयज्झि इद्धि नाम अच्चुगगतट्ठेन चेव विपुलट्ठेन च हिमवन्तसदिसा, पज्जा चतुभूमकधम्मो अनुपविसित्वा ठितट्ठेन सब्बव्यज्जनेसु अनुपविट्ठलोणरससदिसा । एवं ताव सरिक्खकट्ठेन आहरिंसु । समाधिलक्खणं पन महामोग्गल्लानत्थेरस्स विभूतं पाकटं । किञ्चापि सारिपुत्तत्थेरस्स अविज्जमानइद्धि नाम नत्थि, भगवता पन “एतदग्गं, भिक्खवे, मम सावकानं भिक्खून् इद्धिमन्तानं यदिदं महामोग्गल्लानो”ति अयमेव एतदग्गे ठपितो । विपस्सनालक्खणं पन सारिपुत्तत्थेरस्स विभूतं पाकटं । किञ्चापि महामोग्गल्लानत्थेरस्सापि पज्जा अत्थि, भगवता पन “एतदग्गं, भिक्खवे, मम सावकानं भिक्खून् महापज्जानं यदिदं सारिपुत्तो”ति (अ० नि० १.१८९) अयमेव एतदग्गे ठपितो । तस्मा यथा एते अज्जमज्जस्स धुरं न पापुणन्ति, एवं

विज्जमानगुणेन आहरिंसु। समाधिलक्खणस्मिञ्चि महामोगल्लानो निष्फत्तिं गतो, विपस्सनालक्खणे सारिपुत्तत्थेरो, द्वीसुपि एतेसु सम्मासम्बुद्धोति। ततियं।

४. नवसुत्तवण्णना

२३८. चतुत्थे अप्पोस्सुक्कोति निरुस्सुक्को। सङ्कसायतीति विहरति। वेय्यावच्चन्ति चीवरे कत्तब्बकिच्चं। आभिचेतसिकानन्ति अभिचित्तं उत्तमचित्तं निस्सितानं। निकामलाभीति इच्छितिच्छित्तक्खणे समापज्जनसमत्थताय निकामलाभी। अकिच्छलाभीति ज्ञानपारिपन्थिके सुखेन विक्खम्भेत्वा समापज्जनसमत्थताय अदुक्खलाभी। अकसिरलाभीति यथापरिच्छेदेन वुट्ठानसमत्थताय विपुललाभी, पगुणज्ज्ञानोति अत्थो। सिथिलमारब्भाति सिथिलवीरियं पवत्तेत्वा। चतुत्थं।

५. सुजातसुत्तवण्णना

२३९. पञ्चमे अभिरूपोति अज्जानि रूपानि अतिक्कन्तरूपो। दस्सनीयोति दट्ठब्बयुत्तो। पासादिकोति दस्सनेन चित्तं पसादेतुं समत्थो। वण्णपोक्खरतायाति छविवण्णसुन्दरताय। पञ्चमं।

६. लकुण्डकभद्वियसुत्तवण्णना

२४०. छट्ठे दुब्बण्णन्ति विरूपसरीरवण्णं। ओकोटिमकन्ति रस्सं। परिभूतरूपन्ति पमाणवसेन परिभूतजातिकं। तं किर छब्बगिया भिक्खू, “आवुसो भद्विय, आवुसो, भद्विया”ति तत्थ तत्थ परामसित्वा नानप्पकारं कीळन्ति आकट्ठन्ति परिकट्ठन्ति। तेन वुत्तं “परिभूतरूप”न्ति। कस्मा पनेस एवरूपो जातो? अयं किर अतीते एको महाराजा अहोसि, तस्स महल्लका च महल्लकित्थियो च पटिकूला होन्ति। सो सचे महल्लके पस्सति, तेसं चूळं ठपापेत्वा कच्छं बन्धापेत्वा यथारुचि कीळापेति। महल्लकित्थियोपि दिस्वा तासम्पि इच्छितिच्छित्तं विप्पकारं कत्वा यथारुचि कीळापेति। तेसं पुत्तधीतादीनं सन्तिके महासारज्जं उप्पज्जति। तस्स पापकिरिया पथवितो पट्टाय छदेवलोके एककोलाहलं अकासि।

अथ सक्को चिन्तेसि — “अयं अन्धबालो महाजनं विहेठेति, करिस्सामिस्स निग्गह”न्ति। सो महल्लकगामियवण्णं कत्वा यानके एकं तक्कचाटिं आरोपेत्वा यानं पेसेन्तो नगरं पविसति। राजापि हत्थिं आरुह्य नगरतो निक्खन्तो तं दिस्वा — “अयं महल्लको तक्कयानकेन अम्हाकं अभिमुखो आगच्छति, वारेथ वारेथा”ति आह। मनुस्सा इतो चितो च पक्खन्दन्तापि न पस्सन्ति। सक्को हि “राजाव मं पस्सतु, मा अज्जे”ति एवं अधिट्ठहि। अथ तेसु मनुस्सेसु “कहं, देव, कहं देवा”ति वदन्तेसु एव राजा सह हत्थिना वच्छो विय धेनुया यानस्स हेट्ठा पाविसि। सक्को तक्कचाटिं भिन्दि।

राजा सीसतो पट्टाय तक्केन किलिन्नसरीरो अहोसि। सो सरीरं उब्बट्टापेत्वा उय्यानपोक्खरणियं न्हत्वा अलङ्कृतसरीरो नगरं पविसन्तो पुन तं अद्वस। दिस्वा “अयं सो अम्हेहि दिट्ठमहल्लको पुन दिस्सति। वारेथ वारेथ न”न्ति आह। मनुस्सा “कहं, देव, कहं, देवा”ति इतो चितो च विधाविंसु। सो पठमविप्पकारमेव पुन पापुणि। तस्मिं खणे सक्को गोणे च यानज्ज अन्तरधापेत्वा आकासे ठत्वा आह, “अन्धबाल, त्वं मयि तक्कवाणिजको एसो”ति सज्जं करोसि, सक्कोहं देवराजा, “तवेतं पापकिरियं निवारेस्सामी”ति आगतो, “मा पुन एवरूपं अकासी”ति सन्तज्जेत्वा अगमासि। इमिना कम्मेन सो दुब्बण्णो अहोसि।

विपस्सीसम्मासम्बुद्धकाले पनेस चित्तपत्तकोकिलो नाम हुत्वा खेमे मिगदाये वसन्तो एकदिवसं हिमवन्तं गन्त्वा मधुरं अम्बफलं तुण्डेन गहेत्वा आगच्छन्तो भिक्खुसङ्घपरिवारं सत्थारं दिस्वा चिन्तेसि — “अहं अज्जेसु दिवसेसु रिक्तको तथागतं पस्सामि । अज्ज पन मे इमं अम्बपक्कं अत्थि, दसबलस्स तं दस्सामी”ति ओतरित्वा आकासे चरति । सत्था तस्स चित्तं जत्वा उपट्ठाकं ओलोकेसि । सो पत्तं नीहरित्वा दसबलं वन्दित्वा सत्थु हत्थे ठपेसि । कोकिलो दसबलस्स पत्ते अम्बपक्कं पतिट्ठापेसि । सत्था तत्थेव निसीदित्वा तं परिभुज्जि । कोकिलो पसन्नचित्तो पुनप्पुनं दसबलस्स गुणे आवज्जेत्वा दसबलं वन्दित्वा अत्तनो कुलावकं गन्त्वा सत्ताहं पीतिसुखेनेव वीतिनामेसि । इमिना कम्मेन सरो मधुरो अहोसि ।

कस्सपसम्मासम्बुद्धकाले पन चेतिये आरद्धे “किंपमाणं करोम? सत्तयोजनप्पमाणं । अतिमहन्तं एतं, छयोजनप्पमाणं करोम । इदम्पि अतिमहन्तं, पच्चयोजनं करोम, चतुयोजनं, तियोजनं, द्वियोजनं”न्ति । अयं तदा जेट्ठकवट्ठकी हुत्वा, “एवं, भो, अनागते सुखपटिजगितं कातुं वट्ठती”ति वत्वा रज्जुं आदाय परिक्षिपन्तो गावुतमत्तके ठत्वा, “एकेकं मुखं गावुतं होतु, चेतियं योजनावट्ठं योजनुब्बेधं भविस्सती”ति आह । ते तस्स वचने अट्ठंसु । चेतियं सत्तदिवससत्तमासाधिकेहि सत्तहि संवच्छरेहि निट्ठितं । इति अप्पमाणस्स बुद्धस्स पमाणं अकासीति । तेन कम्मेन ओकोटिमको जातो ।

हत्थयो पसदा मिगाति हत्थिनो च पसदमिगा च । **नत्थि कायस्मिं तुल्यताति** कायस्मिं पमाणं नाम नत्थि, अकारणं कायपमाणन्ति अत्थो । छट्ठं ।

७. विसाखसुत्तवण्णना

२४१. सत्तमे **पोरिया वाचायाति** पुरवासीनं नगरमनुस्सानं वाचासदिसाय अपरिहीनक्खरपदाय मधुरवाचाय । **विस्सट्ठायाति** असन्दिद्धाय अपलिबुद्धाय, पित्तसेम्हेहि अनुपहतायाति अत्थो । **अनेलगलायाति** यथा दन्धमनुस्सा मुखेन खेळं गळन्तेन वाचं भासन्ति, न एवरूपाय, अथ खो निद्धोसाय विसदवाचाय । **परियापन्नायाति** चतुसच्चपरियापन्नाय चत्तारि सच्चाणि अमुज्जित्वा पवत्ताय । **अनिस्सितायाति** वट्ठनिस्सितं कत्वा अकथिताय । **धम्मो हि इसिनं धजोति** नवविधलोकुत्तरधम्मो इसीनं धजो नामाति । सत्तमं ।

८. नन्दसुत्तवण्णना

२४२. अट्ठमे **आकोटितपच्चाकोटितानीति** एकस्मिं पस्से पाणिना वा मुग्गरेन वा आकोटनेन आकोटितानि, परिवत्तेत्वा आकोटनेन पच्चाकोटितानि । **अज्जेत्वाति** अज्जनेन पूरेत्वा । **अच्छं पत्तन्ति** विप्पसन्नवण्णं मत्तिकापत्तं । कस्मा पन थेरो एवमकासीति? सत्थु अज्झासयजाननत्थं । एवं किरस्स अहोसि “सचे सत्था ‘सोभति वत मे अयं कनिट्ठभातिको’ति वक्खति, यावजीवं इमिना वाकारेन चरिस्सामि । सचे एत्थ दोसं दस्सति, इमं आकारं पहाय सङ्कारचोळं गहेत्वा चीवरं कत्वा धारेन्तो परियन्तसेनासने वसन्तो चरिस्सामी”ति । **अस्ससीति** भविस्ससि ।

अज्जातुज्जेनाति अभिलक्खितेसु इस्सरजनगोहेसु कटुकभण्डसम्भारं सुगन्धं भोजनं परियेसन्तस्स उज्जो जातुज्जो नाम । घरपटिपाटिया पन द्वारे ठितेन लद्धं मिस्सकभोजनं अज्जातुज्जो नाम । अयमिध अधिप्पेतो । **कामेसु अनपेक्खिन्नन्ति** वत्थुकामकिलेसकामेसु निरपेक्खं । **आरज्जिको चाति** आदि सब्बं समादानवसेनेव वुत्तं । **कामेसु च अनपेक्खोति** इदं सुत्तं देवलोके अच्छरायो दस्सेत्वा आगतेन अपरभागे कथितं । इमस्स कथितदिवसतो पट्ठाये थेरो घटेन्तो वायमन्तो

कतिपाहेनेव अरहत्ते पतिट्ठाय सदेवके लोके अगगदक्खिण्यो जातो । अट्ठमं ।

९. तिस्ससुत्तवण्णना

२४३. नवमे दुम्मनोति उप्पन्नदोमनस्सो । कस्मा पनायं एवं दुक्खी दुम्मनो जातोति? खत्तियपब्बजितो हेस, तेन नं पब्बाजेत्वा दुपट्ठसाटकं निवासापेत्वा वरचीवरं पारुपेत्वा अक्खीनि अज्जेत्वा मनोसिलातेलेन सीसं मक्खेसुं । सो भिक्खूसु रत्तिट्ठानदिवाट्ठानं गतेसु “भिक्खुना नाम विवित्तोकासे निसीदितब्ब”न्ति अजानन्तो भोजनसालं गन्त्वा महापीठं आरुहित्वा निसीदि । दिसावचरा आगन्तुका पंसुकूलिका भिक्खू आगन्त्वा, “इमिनाव नीहारेन रजोकिण्णोहि गत्तेहि न सक्का दसबलं पस्सितुं । भण्डकं ताव ठपेस्सामा”ति भोजनसालं अगमंसु । सो तेसु महाथेरेसु आगच्छन्तेसु निच्चलो निसीदियेव । अज्जे भिक्खू “पादवत्तं करोम, तालवण्टेन बीजामा”ति आपुच्छन्ति । अयं पन निसिन्नकोव “कतिवस्सत्था”ति? पुच्छित्वा, “मयं अवस्सिका । तुम्हे पन कतिवस्सत्था”ति? वुत्ते, “मयं अज्ज पब्बजिता”ति आह । अथ नं भिक्खू, “आवुसो, अधुना छिन्नचूळोसि, अज्जापि ते सीसमूले ऊकागन्धो वायतियेव, त्वं नाम एत्तकेसु वुट्ठतरेसु वत्तं आपुच्छन्तेसु निस्सद्दो निच्चलो निसिन्नो, अपचिन्तितमत्तम्पि ते नत्थि, कस्स सासने पब्बजितोसी”ति? परिवारेत्वा तं वाचासत्तीहि पहरन्ता “किं त्वं इणट्ठो वा भयट्ठो वा जीवितुं असक्कोन्तो पब्बजितो”ति? आहंसु । सो एकम्पि थेरं ओलोकेसि, तेन “किं मं ओलोकेसि महल्लका”ति? वुत्ते अज्ज ओलोकेसि, तेनपि तथेव वुत्ते अथस्स “इमे मं परिवारेत्वा वाचासत्तीहि विज्झन्ती”ति खत्तियमानो उप्पज्जि । अक्खीसु मणिवण्णानि अस्सूनि सज्जरिंसु । ततो ने आह — “कस्स सन्तिकं आगतत्था”ति । ते “किं पन त्वं ‘मय्हं सन्तिकं आगता’ति? अम्हे मज्जसि गिहिव्यज्जनभट्टका”ति वत्वा, “सदेवके लोके अगगपुग्गलस्स सत्थु सन्तिकं आगतम्हा”ति आहंसु । सो “मय्हं भातु सन्तिके आगता तुम्हे, यदि एवं इदानी वो आगतमग्गेनेव गमनं करिस्सामी”ति कुज्झित्वा निक्खन्तो अन्तरामग्गे चिन्तेसि — “मयि इमिनाव नीहारेन गते सत्था एते न नीहरापेस्सती”ति दुक्खी दुम्मनो अस्सूनि पवत्तयमानो अगमासि । इमिना कारणेन एस एवं जातोति ।

वाचासन्नितोदकेनाति वचनपतोदेन । सज्जम्भरिमकंसूति सज्जम्भरितं निरन्तरं फुटं अकंसु, उपरि विज्झिंसूति वुत्तं होति । वत्ताति परे यदिच्छकं वदतियेव । नो च वचनक्खमोति परेसं वचनं खमितुं न सक्कोति । इदानी ताव त्वं इमिना कोपेन इमिना वुत्तवाचासन्नितोदकेन विद्धो । अतीते पन रट्ठतो च पब्बाजितोति । एवं वुत्ते, “कतरस्मिं काले भगवा”ति? भिक्खू भगवन्तं याचिंसु ।

सत्था आह — अतीते बाराणसियं बाराणसिराजा रज्जं कारेसि । अथेको जातिमा, एको मातङ्गोति द्वे इसयो बाराणसिं अगमंसु । तेसु जातिमा पुरेतरं गन्त्वा कुम्भकारसालायं निसीदि । मातङ्गो तापसो पच्छा गन्त्वा तत्थ ओकासं याचि कुम्भकारो “अत्थेत्य पठमतं पविट्ठो पब्बजितो, तं पुच्छा”ति आह । सो अत्तनो परिक्खारं गहेत्वा सालाय द्वारमूले ठत्वा, “अम्हाकम्पि आचरिय एकरत्तिवासाय ओकासं देथा”ति आह । “पविस, भो”ति । पविसित्वा निसिन्नं, “भो, किं गोत्तोसी”ति? पुच्छि । “चण्डालगोत्तोम्ही”ति । “न सक्का तया सद्धिं एकट्ठाने निसीदितुं, एकमन्तं गच्छा”ति । सो च तत्थेव तिणसन्थारकं पत्थरित्वा निपज्जि, जातिमा द्वारं निस्साय निपज्जि । इतरो पस्सावत्थाय निक्खमन्तो तं उरस्मिं अक्कमि । “को एसो”ति च वुत्ते? “अहं आचरिया”ति आह । “रे चण्डाल, किं अज्जतो मगं न पस्ससि? अथ मे आगन्त्वा अक्कमसी”ति । “आचरिय, अदिस्वा मे अक्कन्तोसि, खम मय्ह”न्ति । सो महापुरिसे बहि निक्खन्ते चिन्तेसि — “अयं पच्चागच्छन्तोपि इतोव आगमिस्सती”ति परिवत्तेत्वा निपज्जि । महापुरिसोपि “आचरियो इतो सीसं कत्वा निपन्नो, पादसमीपेन गमिस्सामी”ति पविसन्तो पुन उरस्मियेव अक्कमि । “को एसो”ति च वुत्ते? “अहं आचरिया”ति आह ।

“पठमं ताव ते अजानन्तेन कतं, इदानीं मं घटेन्तोव अकासि, सूरिये ते उगगच्छन्ते सत्तथा मुद्धा फलतू”ति सपि। महापुरिसो किञ्चि अवत्वा पुरे अरुणेयेव सूरियं गण्णि, नास्स उगगन्तुं अदासि। मनुस्सा च हत्थिअस्सादयो च पबुज्झिंसु।

मनुस्सा राजकुलं गन्त्वा, “देव, सकलनगरे अप्पबुद्धो नाम नत्थि, न च अरुणुगं पज्जायति, किन्नु खो एत”न्ति? तेन हि नगरं परिवीमंस्थाति। ते परिवीमंसन्ता कुम्भकारसालायं द्वे तापसे दिस्वा, “इमेसं एतं कम्मं भविस्सती”ति गन्त्वा रज्जो आरोचेसुं। रज्जो च “पुच्छथ ने”ति वुत्ता आगन्त्वा जातिमन्तं पुच्छिंसु – “तुम्हेहि अन्धकारं कत”न्ति। “न मया कतं, एस पन कूटजटिलो छवो अनन्तमायो, तं पुच्छथा”ति। ते आगन्त्वा महापुरिसं पुच्छिंसु – “तुम्हेहि, भन्ते, अन्धकारं कत”न्ति। “आम अयं आचरियो मं अभिसपि, तस्मा मया कत”न्ति। ते गन्त्वा रज्जो आरोचेसुं। राजापि आगन्त्वा महापुरिसं “तुम्हेहि कतं, भन्ते”ति? पुच्छि। “आम, महाराजा”ति। “कस्मा भन्ते”ति? “इमिना अभिसपितोमिहि, सचे मं एसो खमापेस्सति, सूरियं विस्सज्जेस्सामी”ति। राजा “खमापेथ, भन्ते, एत”न्ति आह। इतरो “मादिसो जातिमा किं एवरूपं चण्डालं खमापेस्सति? न खमापेमी”ति।

अथ नं मनुस्सा “न किं त्वं अत्तनो रुचिया खमापेस्ससी”ति? वत्वा हत्थेसु च पादेसु च गहेत्वा पादमूले निपज्जापेत्वा “खमापेही”ति आहंसु। सो निस्सद्दो निपज्जि। पुनपि नं “खमापेही”ति आहंसु। ततो “खम मय्हं, आचरिया”ति आह। महापुरिसो “अहं ताव तुय्हं खमित्वा सूरियं विस्सज्जेस्सामि, सूरिये पन उगगते तव सीसं सत्तथा फलिस्सती”ति वत्वा, “इमस्स सीसप्पमाणं मत्तिकापिण्डं मत्थके ठपेत्वा एतं नदिया गलप्पमाणे उदके ठपेथा”ति आह। मनुस्सा तथा अकंसु। एत्तावता सरड्ढकं राजबलं सन्निपति। महापुरिसो सूरियं मुज्जि। सूरियरस्मि आगन्त्वा मत्तिकापिण्डं पहरि। सो सत्तथा भिज्जि। तावदेव सो निमुज्जित्वा एकेन तित्थेन उत्तरित्वा पलायि। सत्था इमं वत्थुं आहरित्वा, “इदानीं ताव त्वं भिक्खून् सन्तिके परिभासं लभसि, पुब्बेपि इमं कोधं निस्साय रड्ढतो पब्बाजितो”ति अनुसन्धिं घटेत्वा अथ नं ओवदन्तो न खो ते तं तिस्स पतिरूपन्तिआदिमाह। नवमं।

१०. थेरनामकसुत्तवण्णना

२४४. दसमे वण्णवादीति आनिसंसवादी। यं अतीतं तं पहीनन्ति अतीते खन्धपञ्चके छन्दरागप्पहानेन तं पहीनं नाम होति। अनागतन्ति अनागतप्पि खन्धपञ्चकं तत्थ छन्दरागपटिनिस्सग्गेन पटिनिस्सट्ठं नाम होति। सब्बाभिभुन्ति सब्बा खन्धायतनधातुयो च तयो भवे च अभिभवित्वा ठितं। सब्बविदुन्ति तं वुत्तप्पकारं सब्बं विदितं पाकटं कत्वा ठितं। सब्बेसु धम्मेषूति तेस्वेव धम्मेषु तण्हादिट्ठिलेपेहि अनुपलितं। सब्बज्जहन्ति तदेव सब्बं तत्थ छन्दरागप्पहानेन जहित्वा ठितं। तण्हक्खये विमुत्तन्ति तण्हक्खयसङ्घाते निब्बाने तदारम्माणाय विमुत्तिया विमुत्तं। दसमं।

११. महाकप्पिनसुत्तवण्णना

२४५. एकादसमे महाकप्पिनोति एवंनामको अभिज्जाबलप्पत्तो असीतिमहासावकानं अब्भन्तरो महाथेरो। सो किर गिहिकाले कुक्कुटवतीनगरे तियोजनसतिकं रज्जं अकासि। पच्छिमभविकत्ता पन तथारूपं सासनं सोतुं ओहितसोतो विचरति। अथेकदिवसं अमच्चसहस्सपरिवुतो उय्यानकीळिकं अगमासि। तदा च मज्झिमदेसतो जङ्घवाणिजा तं नगरं गन्त्वा, भण्डं पटिसामेत्वा, “राजानं पस्सिस्सामा”ति पण्णाकारहत्था राजकुलद्वारं गन्त्वा, “राजा उय्यानं गतो”ति सुत्वा, उय्यानं गन्त्वा, द्वारे ठिता, पटिहारस्स आरोचयिंसु। अथ रज्जो निवेदिते राजा पक्कोसापेत्वा नित्यातितपण्णाकारे वन्दित्वा ठिते, “ताता, कुतो आगतत्था”ति? पुच्छि। “सावत्थितो देवा”ति। “कच्चि वो रड्ढं सुभिव्खं, धम्मिको राजा”ति? “आम,

देवा”ति । “अत्थि पन तुम्हाकं देसे किञ्चि सासन”न्ति? “अत्थि, देव, न पन सक्का उच्छिट्ठमुखेहि कथेतु”न्ति । राजा सुवण्णभिङ्गारेन उदकं दापेसि । ते मुखं विक्खालेत्वा दसबलाभिमुखा अज्जलिं पग्गण्हित्वा, “देव, अम्हाकं देसे बुद्धरतनं नाम उप्पन्न”न्ति आहंसु । रज्जो “बुद्धो”ति वचने सुतमत्ते सकलसरीरं फरमाना पीति उप्पज्जि । ततो “बुद्धोति, ताता, वदथा”ति? आह । “बुद्धोति देव वदामा”ति । एवं तिक्खत्तुं वदापेत्वा, “बुद्धोति पदं अपरिमाणं, नास्स सक्का परिमाणं कातु”न्ति तस्मिंयेव पसन्नो सतसहस्सं दत्वा पुन “अज्जं किं सासन”न्ति? पुच्छि । “देव धम्मरतनं नाम उप्पन्न”न्ति । तम्पि सुत्वा तथेव तिक्खत्तुं पटिज्जं गहेत्वा अपरम्पि सतसहस्सं दत्वा पुन “अज्जं किं सासन”न्ति? पुच्छि । “सङ्गरतनं देव उप्पन्न”न्ति । तम्पि सुत्वा तथेव तिक्खत्तुं पटिज्जं गहेत्वा अपरम्पि सतसहस्सं दत्वा दिन्नभावं पण्णे लिखित्वा, “ताता, देविया सन्तिकं गच्छथा”ति पेसेसि । तेसु गतेसु अमच्चे पुच्छि, “ताता, बुद्धो लोके उप्पन्नो, तुम्हे किं करिस्सथा”ति? “देव तुम्हे किं कत्तुकामा”ति? “अहं पब्बजिस्सामी”ति । “मयम्पि पब्बजिस्सामा”ति । ते सब्बेपि घरं वा कुटुम्बं वा अनपलोकेत्वा ये अस्से आरुह गता, तेहेव निक्खमिंसु ।

वाणिजा अनोजादेविया सन्तिकं गन्त्वा पण्णं दस्सेसुं । सा वाचेत्वा “रज्जा तुम्हाकं बहू कहापणा दिन्ना, किं तुम्हेहि कतं, ताता”ति? पुच्छि । “पियसासनं देवि आनीत”न्ति । “अम्हेपि सक्का, ताता, सुणापेतु”न्ति । “सक्का देवि, उच्छिट्ठमुखेहि पन वत्तुं न सक्का”ति । सा सुवण्णभिङ्गारेन उदकं दापेसि । ते मुखं विक्खालेत्वा रज्जो आरोचितनयेनेव आरोचेसुं । सापि सुत्वा उप्पन्नपामोज्जा तेनेव नयेन एकेकस्मिं पदे तिक्खत्तुं पटिज्जं गहेत्वा पटिज्जागणनाय तीणि तीणि कत्वा नवसतसहस्सानि अदासि । वाणिजा सब्बानिपि द्वादससतसहस्सानि लभिसु । अथ ने “राजा कहं, ताता”ति, पुच्छि । “पब्बजिस्सामीति निक्खन्तो देवी”ति । “तेन हि, ताता, तुम्हे गच्छथा”ति ते उय्योजेत्वा रज्जा सद्धिं गतानं अमच्चानं मातुगामे पक्कोसापेत्वा, “तुम्हे अत्तनो सामिकानं गतट्ठानं जानाथ अम्मा”ति पुच्छि । “जानाम अय्ये, रज्जा सद्धिं उय्यानकीळिकं गता”ति । आम गता, तत्थ पन गन्त्वा, “बुद्धो उप्पन्नो, धम्मो उप्पन्नो, सङ्गो उप्पन्नो”ति सुत्वा, “दसबलस्स सन्तिके पब्बजिस्सामा”ति गता । “तुम्हे किं करिस्सथा”ति? “तुम्हे पन अय्ये किं कत्तुकामा”ति? “अहं पब्बजिस्सामि, न तेहि वन्तवमनं जिह्गगे ठपेय्य”न्ति । “यदि एवं, मयम्पि पब्बजिस्सामा”ति सब्बा रथे योजापेत्वा निक्खमिंसु ।

राजापि अमच्चसहस्सेन सद्धिं गङ्गाय तीरं पापुणि । तस्मिज्च समये गङ्गा पूरा होति । अथ नं दिस्वा, “अयं गङ्गा पूरा चण्डमच्छाकिण्णा, अम्हेहि सद्धिं आगता दासा वा मनुस्सा वा नत्थि, ये नो नावं वा उळ्ळुम्पं वा कत्वा ददेय्युं, एतस्स पन सत्थु गुणा नाम हेट्ठा अवीचितो उपरि याव भवग्गा पत्थटा, सचे एस सत्था सम्मासम्बुद्धो, इमेसं अस्सानं खुरपिट्ठानि मा तेमेन्तू”ति उदकपिट्ठेन अस्से पक्खन्दापेसुं । एकअस्सस्सापि खुरपिट्ठमत्तं न तेमि, राजमग्गेन गच्छन्ता विय परतीरं पत्वा पुरतो अज्जं महानदिं पापुणिंसु । तत्थ अज्जा सच्चकिरिया नत्थि, ताय एव सच्चकिरियाय तम्पि अट्ठयोजनवित्थारं नदिं अतिक्कमिंसु । अथ ततियं चन्दभागं नाम महानदिं पत्वा तम्पि ताय एव सच्चकिरियाय अतिक्कमिंसु ।

सत्थापि तंदिवसं पच्चूससमये महाकरुणासमापत्तितो वुट्ठाय लोकं ओलोकेन्तो “अज्ज महाकप्पिनो तियोजनसतिकं रज्जं पहाय अमच्चसहस्सपरिवारो मम सन्तिके पब्बजितुं आगच्छती”ति दिस्वा, “मया तेसं पच्चुगमनं कातुं युत्त”न्ति पातोव सरीरपटिजग्नं कत्वा, भिक्खुसङ्घपरिवारो सावत्थियं पिण्डाय चरित्वा, पच्छाभत्तं पिण्डपातपटिक्कन्तो सयमेव पत्तचीवरं गहेत्वा, आकासे उप्पतित्वा चन्दभागाय नदिया तीरे तेसं उत्तरणतित्थस्स अभिमुखे ठाने महानिग्रोधरुक्खो अत्थि, तत्थ पल्लङ्केन निसीदित्वा परिमुखं सतिं उपट्ठपेत्वा छब्बण्णबुद्धरस्मियो विस्सज्जेसि । ते तेन तित्थेन उत्तरन्ता च छब्बण्णबुद्धरस्मियो इतो चितो च विधावन्तियो ओलोकेन्ता दसबलस्स पुण्णचन्दसस्सरिकं मुखं दिस्वा, “यं सत्थारं

उद्दिस्स मयं पब्बजिता, अद्धा सो एसो”ति दस्सनेनेव निट्ठं गन्त्वा दिट्ठद्वानतो पट्टाय ओनता वन्दमाना आगम्म सत्थारं वन्दिसु । राजा गोप्फकेसु गहेत्वा सत्थारं वन्दित्वा एकमन्तं निसीदि सद्धिं अमच्चसहस्सेन । सत्था तेसं धम्मं कथेसि । देसनापरियोसाने सब्बे अरहत्ते पतिट्टाय सत्थारं पब्बज्जं याचिसु । सत्था “पुब्बे इमे चीवरदानस्स दिन्नत्ता अत्तनो चीवरानि गहेत्वाव आगता”ति सुवण्णवण्णं हत्थं पसारेत्वा, “एथ भिक्खवो स्वाक्खातो धम्मो, चरथ ब्रह्मचरियं सम्मा दुक्खस्स अन्तकिरियाया”ति आह । साव तेसं आयस्मन्तानं पब्बज्जा च उपसम्पदा च अहोसि, वस्ससट्ठिकत्थेरा विय सत्थारं परिवारयिसु ।

अनोजापि देवी रथसहस्सपरिवारा गङ्गातीरं पत्वा रज्जो अत्थाय आभतं नावं वा उळुम्पं वा अदिस्वा अत्तनो व्यत्तताय चिन्तेसि — “राजा सच्चकिरियं कत्वा गतो भविस्सति, सो पन सत्था न केवलं तेसंयेव अत्थाय निब्बत्तो, सचे सो सत्था सम्मासम्बुद्धो, अम्हाकं रथा मा उदके निमुज्जिसू”ति उदकपिट्ठे रथे पक्खन्दापेसि । रथानं नेमिवट्ठिमत्तम्पि न तेमि । दुतियततियनदीपि तेनेव सच्चकारेन उत्तरमानायेव निग्रोधरुक्खमूले सत्थारं अदस । सत्था “इमासं अत्तनो सामिके पस्सन्तीनं छन्दरागो उप्पज्जित्वा मग्गफलानं अन्तरायं करेय्य, सो एवं कातुं न सक्खिस्सती”ति यथा अज्जमज्जे न पस्सन्ति, तथा अकासि । ता सब्बापि तित्थतो उत्तरित्वा दसबलं वन्दित्वा निसीदिसु । सत्था तासं धम्मं कथेसि, देसनापरियोसाने सब्बापि सोतापत्तिफले पतिट्टाय अज्जमज्जे पस्सिसु । सत्था “उप्पलवण्णा आगच्छतू”ति चिन्तेसि । थेरी आगन्त्वा सब्बा पब्बाजेत्वा आदाय भिक्खुनीनं उपस्सयं गता । सत्था भिक्खुसहस्सं गहेत्वा आकासेन जेतवनं अगमासि । इमं सन्धायेतं वुत्तं — “महाकप्पिनोति एवं नामको अभिज्जाबलप्पत्तो असीतिमहासावकानं अब्भन्तरो महाथेरो”ति ।

जनेतस्मिन्ति जनिते पजायाति अत्थो । **ये गोत्तपटिसारिनो**ति ये “मयं वासेट्ठा गोतमा”ति गोत्तं पटिसरन्ति पटिजानन्ति, तेसं खत्तियो सेट्ठोति अत्थो । **विज्जाचरणसम्पन्नो**ति अट्ठहि विज्जाहि चेव पन्नरसधम्मभेदेन चरणेन च समन्नागतो । **तपती**ति विरोचति । **झायी तपति ब्राह्मणो**ति खीणासवब्राह्मणो दुविधेन ज्ञानेन ज्ञायमानो तपति विरोचति । तस्मिं पन खणे कालुदायित्थेरो दुविधेन ज्ञानेन ज्ञायमानो अविदूरे निसिन्नो होति । **बुद्धो तपती**ति सब्बज्जुबुद्धो विरोचति । सब्बमङ्गलगत्था किरिसेसा । भातिकराजा किर एकं पूजं कारेत्वा आचरियकं आह — “तीहि रतनेहि अमुत्तं एकं जयमङ्गलं वदथा”ति । सो तेपिटकं बुद्धवचनं सम्मसित्वा इमं गाथं वदन्तो “दिवा तपति आदिच्चो”ति वत्वा अत्थङ्गमेन्तस्स सूरियस्स अज्जलिं पग्गणिह । “रत्तिमाभाति चन्दिमा”ति, उट्ठहन्तस्स चन्दस्स अज्जलिं पग्गणिह । “सन्नद्धो खत्तियो तपती”ति रज्जो अज्जलिं पग्गणिह । “झायी तपति ब्राह्मणो”ति भिक्खुसङ्घस्स अज्जलिं पग्गणिह । “बुद्धो तपति तेजसा”ति वत्वा पन महाचेतियस्स अज्जलिं पग्गणिह । अथ नं राजा “मा हत्थं ओतारेही”ति उक्खित्तस्मिंयेव हत्थे सहस्सं ठपेसि । एकादसमं ।

१२. सहायकसुत्तवण्णना

२४६. द्वादसमे **चिररत्तंसमेतिका**ति दीघरत्तं संसन्दित्वा समेत्वा ठितलद्धिनो । ते किर पञ्चजातिसतानि एकतोव विचरिसु । **समेति नेसं सद्धम्मो**ति इदानी इमेसं अयं सासनधम्मो संसन्दति समेति । **धम्मो बुद्धप्पवेदिते**ति बुद्धेन पवेदिते धम्मो एतेसं सासनधम्मो सोभतीति अत्थो । **सुविनीता कप्पिनेना**ति अत्तनो उपज्झायेन अरियप्पवेदिते धम्मो सुट्ठु विनीता । सेसं सब्बत्थ उत्तानमेवाति । द्वादसमं ।

भिक्खुसंयुत्तवण्णना निट्ठिता ।

इति सारत्थप्पकासिनिया संयुत्तनिकाय-अट्ठकथाय

निदानवग्गवण्णना निट्ठिता ।